

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΜΣ «Αρχαιολογία πεδίου και υλικός πολιτισμός»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Τίτλος Εργασίας

Συμβολή στην πολεοδομία της πόλης της Πάρου κατά την αρχαιότητα

Απόστολος Παπαδημητρίου

Αριθμός Μητρώου: M031121012

Τριμελής Επιτροπή

Αλέξανδρος Μαζαράκης Αινιάν (Καθηγητής Παν. Θεσσαλίας Επόπτης)
Γιάννος Λώλος (Αναπλ. Καθηγητής Παν. Θεσσαλίας-Επικουρικός επόπτης)
Δημήτρης Παλαιοθόδωρος (Αναπλ. Καθηγητής Παν. Θεσσαλίας-Εξεταστής)

ΒΟΛΟΣ 2023

«Συνέθιξε δὲ ἐν τῷ νομίζειν μηδὲν πρὸς ἡμᾶς
εἶναι τὸν θάνατον»·

Επίκουρος, Επιστολή προς Μενοικέα στ. 124

στην οικογένειά μου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
A. ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ, ΚΛΙΜΑ ΚΑΙ ΠΛΟΥΤΟΠΑΡΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ	13
B. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	19
Γ. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	23
Αποικίες της Πάρου	27
Δ. ΟΙΚΙΣΤΙΚΑ	30
Ε. ΤΟ ΤΕΙΧΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΥΛΕΣ	32
Πύλες και πυλίδες του τείχους της πόλης	
ΣΤ. ΟΔΙΚΟΙ ΑΞΟΝΕΣ	40
Ζ. ΤΑ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΑ	44
Παρόδιο νεκροταφείο στα οικόπεδα Δαφερέρα- Αλιφιέρη.	44
Ο χώρος προ της Βόρειας πύλης της πόλης της Πάρου.	
Χώρος ταφών Βορειοδυτικά της Καταπολιανής	56
Το Βόρειο Νεκροταφείο	57
<i>Ταφές γεωμετρικών χρόνων</i>	61
<i>Ταφές αρχαϊκών χρόνων</i>	66
<i>Ταφές κλασικών χρόνων</i>	68
<i>Ταφές ελληνιστικών χρόνων</i>	70
<i>Ταφές ρωμαϊκών και υστερορωμαϊκών χρόνων</i>	70
<i>Τα λίθινα σήματα των τάφων</i>	71
Ταφές νοτίως της Πόλεως	71
<i>Νεκροταφείο (;) γεωμετρικών χρόνων στο οικόπεδο Σκιαδά</i>	71
<i>Οικόπεδο Ε. Μαργαρίτη</i>	73
<i>Ταφή στον Παρασπόρο</i>	75
Το Νότιο Νεκροταφείο	76
Η. ΟΙΚΙΣΤΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ	89
Δημόσια Κτήρια	89
Οικίες	90

<i>Οικία στο οικόπεδο Κεφάλαια</i>	90
<i>Οικία στο Οικόπεδο Σκιαδά</i>	91
<i>Οικίες στο εργαστήριο γλυπτικής</i>	92
<i>Οικίες ελληνιστικών χρόνων στη θέση «Καστροβούνι»</i>	93
<i>Οικία στο Οικόπεδο Μαούνη</i>	94
<i>Οικοδόμημα στο οικόπεδο Πατέλη</i>	94
<i>Κτηριακό συγκρότημα στη θέση «Λειβάδια»</i>	95
<i>Το αψιδωτό οικοδόμημα στον Κριό</i>	95
 Εργαστήρια	96
 <i>Εργαστήρια κεραμικής στο οικόπεδο Σκιαδά</i>	96
<i>Εργαστηριακοί χώροι στο οικόπεδο Ε. Σαρρή</i>	98
<i>Εργαστήρια Γλυπτικής στον αρχαιολογικό χώρο του αρχαίου εργαστηρίου γλυπτικής.</i>	99
<i>Εργαστηριακοί χώροι στο οικόπεδο Α. Μπιζά</i>	99
 Θ. ΤΑ ΙΕΡΑ-ΟΙ ΝΑΟΙ	101
Τα Ιερά εντός της πόλεως	102
 <i>Η Θέση «Κάστρο»</i>	102
<i>Ο Ναός της Αθηνάς στο Κάστρο</i>	103
 Τα περιاسτικά ιερά βορείως της Πόλεως	102
 <i>Το Δήλιο</i>	104
<i>Υπαίθριο Ιερό στον Μαραπά.</i>	107
<i>Τα Ιερά στον Κούναδο</i>	107
 Τα περιاسτικά ιερά νοτίως της πόλεως.	109
 <i>Το Ιερό του Πυθίου Απόλλωνος</i>	109
<i>Το Ασκληπιείο</i>	110
<i>Το Θεσμοφόριο</i>	112
<i>Το Αρχιλόχειο</i>	118
 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	120
 Κατάλογος Θέσεων	127
Συντομογραφίες-Βιβλιογραφία	164
Κατάλογος Χαρτών και εικόνων	187
 ΧΑΡΤΕΣ-ΕΙΚΟΝΕΣ	201

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η διπλωματική εργασία με τον τίτλο «Συμβολή στην πολεοδομία της πόλης της Πάρου κατά την αρχαιότητα» εκπονήθηκε στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού κύκλου σπουδών «Αρχαιολογία πεδίου και υλικός πολιτισμός» του Τμήματος Ιστορίας - Αρχαιολογίας & Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Η ενασχόλησή μου με την αρχαία Πάρο ξεκινά από το 1999, με τη συμμετοχή μου στις ανασκαφικές έρευνες στο Βόρειο νεκροταφείο και σε σωστικές ανασκαφές του εργαστηριακού συγκροτήματος στο οικόπεδο Εμ. Σαρρή στη θέση «Θόλος», των οικοπέδων Σπ. Αλιφιέρη και Σπ. Δαφερέρα στη θέση «Αγ. Παντελεήμων».

Το 2000 εργάστηκα στη συστηματική ανασκαφή του αρχαίου νεκροταφείου στη θέση «Βίτζι» με διευθύντρια την επίτιμη Έφορο Αρχαιοτήτων Φωτεινή Ζαφειροπούλου. Κατά τις εργασίες αποκαλύφθηκε η σπουδαιότατη για την έρευνα ταφική Θήκη Β (Τ144) η οποία έχει ταυτιστεί με πολυάνδριο.

Εργάστηκα επίσης σε ανασκαφές ταφών στην αρχαία οδό Κοίλης, στην περιοχή Φιλοπάππου, στο πλαίσιο του έργου της Ενοποίησης των Αρχαιολογικών χώρων, και σε σωστικές ανασκαφές στην Πλάκα. Με την ένταξή μου στην Αρχαιολογική Υπηρεσία, στην τότε ΛΓ Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας– Άρτας ασχολήθηκα με την ανασκαφή του Ανατολικού νεκροταφείου και οικιστικού τμήματος (οικίες και τμήμα του αρχαίου τείχους) της αρχαίας Αμβρακίας.

Από το 2011 ανέλαβα αρμοδιότητες στη νήσο Πάρο και από το 2015 έως σήμερα ανασκάπτεται με την εποπτεία μου τμήμα του νότιου νεκροταφείου στο οικόπεδο Παγιασλή, ΝΑ του υψώματος του Ασκληπιείου όπου έχουν έρθει στο φως έως σήμερα 100 και πλέον τάφοι. Ταυτόχρονα, από το 2014 συμμετέχω στην Επιστημονική Ομάδα υπό τη διεύθυνση της δρος Σοφίας Δετοράτου για τη συστηματική ανασκαφή του αρχαίου εργαστηρίου γλυπτικής, στη θέση «Φλόγα» στην Πάρο.

Ευχαριστίες

Οφείλω ευχαριστίες στους συναδέλφους Γιάννο Κουράγιο και Σοφία Δετοράτου που το 1999 με επέλεξαν για την πραγματοποίηση της σωστικής ανασκαφής στους εργαστηριακούς χώρους στο οικόπεδο Εμ. Σαρρή και έτσι ήρθα για πρώτη φορά σε επαφή με το νησί της Πάρου. Ευχαριστώ ιδιαίτερα την Επίκουρη

καθηγήτρια αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Αλεξάνδρα Αλεξανδρίδου που με παρακίνησε, ώστε να προχωρήσω στην εκπόνηση διπλωματικής στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Ευχαριστώ τους συναδέλφους αρχαιολόγους που με βοήθησαν από το 1999 έως και σήμερα, ως συμμετέχοντες με οποιονδήποτε τρόπο σε ανασκαφές στο νησί της Πάρου, Ισμήνη Κουνέλη, Αθανάσιο Γκαρώνη, Συρμαλή Δοντά, Βαλασία Στρατή, Γιάννη Στάθη, Μαρία Γεωργιάδου, τις συντηρήτριες Βίκη Παπαγιαννοπούλου, Χριστίνα Δαματοπούλου, την σχεδιάστρια Βάια Παπαζήκου, την Όλγα, τη Ξένια, το προσωπικό της Βιβλιοθήκης της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας καθώς και Βιβλιοθήκης του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών.

Οφείλω ξεχωριστές ευχαριστίες στο φυλακτικό προσωπικό του αρχαιολογικού Μουσείου της Πάρου, στους Εμμανουήλ Μπαρμπάρη, Δημήτρη Μέντη, Γεωργία Ρούσσου και Βασίλη Ραγκούση για την ηθική συνδρομή τους όλα αυτά τα χρόνια. Ειδικά ο κ. Μπαρμπάρης με βοήθησε καθοριστικά με την οξεία μνήμη του και την εμπειρία του ως εργάτης στο αρχαίο νεκροταφείο να καταγράψω περισσότερες πληροφορίες. Ακόμη με βοήθησαν πολύ για την αρχαιολογία της Πάρου οι συνεχείς συζητήσεις με την Φωτεινή Ζαφειροπούλου, και με τον αείμνηστο επίτιμο Έφορο αρχαιοτήτων Δημήτριο Σκιλάρντι.

Οι έφοροι αρχαιοτήτων της Υπηρεσίας Κυκλάδων κατά σειρά οι πρώην Έφοροι Μαρίζα Μαρθάρη, Παναγιώτης Ι. Χατζηδάκης, ο νυν Προϊστάμενος Δημήτρης Αθανασούλης και η τμηματάρχης του Τμήματος Προϊστορικών και Κλασικών αρχαιοτήτων και Μνημείων της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κυκλάδων Ζώζη Παπαδοπούλου, διαδραμάτισαν από τη θέση τους ουσιαστικό ρόλο στην ενασχόλησή μου με το νησί της Πάρου και την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας.

Τέλος, ευχαριστώ για την βοήθειά τους και τις καίριες παρατηρήσεις τους, τα μέλη της τριμελούς επιτροπής και ειδικότερα τον επόπτη της παρούσας εργασίας καθηγητή Αλέξανδρο Μαζαράκη Αινιάνα, καθώς και τους αναπληρωτές καθηγητές Γιάννη Λώλο και Δημήτρη Παλαιοθόδωρο.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στόχος της εργασίας είναι να ερευνήσει όλα τα ανασκαφικά δεδομένα από την αρχαία πόλη της νήσου Πάρου και να ανασυστήσει τον πολεοδομικό ιστό της αρχαίας πόλεως. Γνωρίζοντας ότι η πόλη αναπτύσσεται ήδη από την Προϊστορική περίοδο στην αρχαία ακρόπολη στη θέση «Κάστρο» και ότι το μεγαλύτερο τμήμα της πόλεως είναι υποκείμενο του διατηρητέου παραδοσιακού οικισμού, περιοριζόμαστε στις κατά καιρούς σημειακές αποκαλύψεις αρχαίων καταλοίπων στα περιφερειακά σημεία του οικισμού. Οι ανασκαφές στην πλειοψηφία τους κυρίως σωστικού χαρακτήρα, μας αποκάλυψαν τμήματα του τείχους σε διάφορα οικόπεδα, αρκετούς εργαστηριακούς χώρους, αλλά και σε κάποιες περιπτώσεις οικιστικά κατάλοιπα. Επιπλέον αποκάλυψαν μεγάλα τμήματα του Βόρειου και Νότιου Νεκροταφείου της αρχαίας πόλης καθώς και πυκνές συστάδες τάφων εκτός των τειχών.

Στο πρώτο κεφάλαιο αναπτύσσεται η γεωγραφική θέση και η γεωμορφολογία της Πάρου. Η σημασία του νησιού στο κυκλαδικό αρχιπέλαγος καθορίζεται από την ίδια τη γεωγραφική του θέση, τη γεωμορφολογία, τη γεωλογία και συνεπώς τον ορυκτό πλούτο και το ιδιαίτερο και ευνοϊκό περιβάλλον του, το οποίο καθόρισε την ανάπτυξη των οικισμών που διαχρονικά ιδρύθηκαν.

Στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας αναπτύσσεται η ιστορία της έρευνας στο νησί, οι ανασκαφές και οι επιφανειακές έρευνες, από το τέλος του 19ου αιώνα έως σήμερα. Άλλωστε από πολύ νωρίς εμφανίστηκε το ενδιαφέρον για την πολιτιστική κληρονομιά του νησιού και της ευρύτερης περιοχής της Παροναξίας, αρχικά από τους περιηγητές και αργότερα από τους πρωτοπόρους της ελληνικής και ξένης αρχαιολογίας.

Στο τρίτο κεφάλαιο περιγράφεται το ιστορικό πλαίσιο της πόλης της Πάρου από τους πρώτους Ιστορικούς χρόνους έως τη ρωμαϊκή εποχή. Ο προϊστορικός οικισμός στη θέση «Κάστρο» αποτέλεσε τον πυρήνα της πόλεως των Ιστορικών χρόνων. Η πολυκύμαντη ιστορία της πόλεως της Πάρου περνά μέσα από την ακμή της κατά τους γεωμετρικούς και κυρίως κατά τους αρχαϊκούς χρόνους, με την ίδρυση αποικιών στο Βορρά και την οικονομική έκρηξη και την ανάπτυξη της, με τις σχέσεις της τόσο με τους γείτονές της όσο και με τις «μεγάλες δυνάμεις» που την επηρέασαν όπως, η Αθήνα, η Σπάρτη, η Μακεδονία. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε επίσης η σχέση με τα βασίλεια των επιγόνων του Μεγάλου Αλεξάνδρου και κυρίως με τους

Πτολεμαίους που κυριαρχούν στον Αιγιακό χώρο. Επίσης η ανερχόμενη ναυτική δύναμη της Ρόδου κατά τους Κλασικούς και πρώιμους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους επηρεάζει την ανάπτυξη της πόλης.

Στα οικιστικά αναφερόμαστε γενικά και συνοπτικά στο τέταρτο κεφάλαιο, αφού αναλύεται διεξοδικά σε επόμενο κεφάλαιο.

Στο πέμπτο κεφάλαιο γίνεται προσπάθεια να αποκατασταθεί η πορεία και, στο μέτρο του δυνατού, η μορφή των τειχών και γενικώς η εικόνα της οχύρωσης της πόλης μέσα από τα σωζόμενα τμήματα του τείχους και τα σωζόμενα κατάλοιπα πυλών. Υποθέτουμε πιθανές θέσεις άλλων πυλών με βάση τη συγκέντρωση συστάδων ταφών, έχοντας υπόψη μας ότι σε κάθε αρχαία πόλη αναπτύσσονται οι ταφές εκατέρωθεν των σημαντικών και πολυσύχναστων οδών, αλλά και προ των πυλών. Η προσπάθεια της ανασύστασης της γραμμής οχύρωσης γίνεται εξετάζοντας παράλληλα θέσεις ταφών και τυχόν αναβαθμίσεις ή μετατοπίσεις τμημάτων του οχυρωματικού περιβόλου που οφείλονταν σε σημαντικά ιστορικά γεγονότα που αφορούν είτε στην ανάπτυξη της πόλεως με ταυτόχρονη δημογραφική έκρηξη είτε σε κατά καιρούς επιθέσεις που επέβαλλαν βιαστικές ενισχύσεις του τείχους είτε τέλος στην αντιμετώπιση φυσικών καταστροφών.

Στο έκτο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τους οδικούς άξονες της πόλεως. Οι αρχαίοι οδοί έχουν αποκαλυφθεί σημειακά και εντελώς αποσπασματικά. Παρ' όλα αυτά μας δίνουν τη γενική εικόνα του οδικού δικτύου, του προσανατολισμού των οδών και των κατευθύνσεών τους σε συνάρτηση πάντα με τις παρόδιες ταφές. Ονομάζουμε συμβατικά τις οδούς με βάση τα στοιχεία που έχουμε σε εγκάρσιες και κάθετες, αριθμώντας τες. Το ενδιαφέρον της έρευνας επικεντρώνεται κυρίως στον εντοπισμό των κεντρικών πυλών του τείχους και των οδικών αξόνων που συνδέονται μ' αυτές.

Στο έβδομο κεφάλαιο αναφερόμαστε στα νεκροταφεία της αρχαίας πόλης, στην χωροταξία τους σε σχέση με τον πολεοδομικό ιστό, αλλά και ξεχωριστά στην ανάπτυξη της ταφονομίας. Ο χώρος του Βόρειου νεκροταφείου στη θέση «Βίτζι», σύμφωνα με τις έως τώρα δημοσιεύσεις, χρησιμοποιείται συνεχώς από το τέλος του 8ου αι. π.Χ. έως τον 3ο αι. μ.Χ. Το Βόρειο νεκροταφείο με τις πολυπληθείς ταφές μάς δίνει μια ολοκληρωμένη εικόνα όχι μόνο για την τυπολογία των τάφων ανά χρονική περίοδο, αλλά και για τα ταφικά ήθη και έθιμα. Στο Βόρειο νεκροταφείο γίνεται

ξεκάθαρο ότι υπήρχε μια σχετική συνέχεια ως προς την διάταξη των ταφών ανά περίοδο και πιθανώς ανά οικογένεια και τάξη. Διαφορετική εικόνα υπάρχει στο Νότιο νεκροταφείο της πόλεως. Ο τύπος των τάφων εκεί συνοψίζεται στον απλό κιβωτιόσχημο, τον λακκοειδή ή τις ελεύθερες ταφές. Οι τάφοι είναι σπανίως κατασκευασμένοι από πολυτελές υλικό, όπως το μάρμαρο. Διαφορετικής ταξικής προέλευσης φαίνεται ότι είναι οι νεκροί των ταφών νοτίως της πόλεως, καθώς και στο ανατολικό τμήμα του τείχους.

Στο Νότιο νεκροταφείο, που τμήμα του εντοπίστηκε στο οικόπεδο Παγιασλή, στη θέση «Σταυρός-Κακάπετρα», φαίνεται ότι ο χώρος χρησιμοποιείται για μικρότερη χρονική διάρκεια. Κυριαρχούν σ' αυτό οι ταφές από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. έως και το τέλος 2ου αι. π.Χ. Οι παρόδιες ταφές είναι συγκεντρωμένες είτε βορείως της πόλεως είτε νοτίως. Στο βόρειο σκέλος του τείχους ο χώρος των ταφών περιλαμβάνει ταφές επίσημων προσώπων και ανθρώπων υψηλής κοινωνικής τάξης. Αντίθετα, οι συστάδες ταφών στο νότιο τομέα χρονολογούνται στο β' μισό του 5ου αι. π. Χ. έως τη ρωμαϊκή περίοδο χωρίς να είναι τόσο πλούσιες σε κτερίσματα. Οι ταφές ανατολικά της πόλεως τοποθετούνται παρατείχια και χρονολογούνται στους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους, κάποιες δε εξ αυτών είναι ιδιαίτερα πλούσιες σε κτερίσματα.

Στο όγδοο κεφάλαιο αναπτύσσονται τα αποσπασματικά οικιστικά κατάλοιπα που έχουν έρθει στο φως με τις σωστικές ανασκαφές και γίνεται προσπάθεια ανασύστασης των οικιών, όπου αυτό είναι κατορθωτό. Αναφερόμαστε στις οικίες που αναπτύσσονταν στον αμετάβλητο οικιστικό πυρήνα, αλλά και σε εκείνες στους εργαστηριακούς χώρους οι οποίοι διαμορφώθηκαν από τους ελληνιστικούς χρόνους και μετά και αποτέλεσαν τμήμα της βιοτεχνικής ζώνης της πόλεως.

Συμπερασματικά, η πόλις επεκτείνεται ή περιορίζεται κατά περιόδους αναλόγως με την ανάπτυξή της. Έτσι στη θέση αρχαϊκών και γεωμετρικών ταφών στη θέση «Θόλος» αποκαλύφθηκαν υπερκείμενα εργαστήρια κεραμικής και κεραμικοί κλίβανοι ελληνιστικής περιόδου. Ο χώρος φαίνεται ότι μετασχηματίζεται από νεκροταφείο σε οικίες και τέλος σε εργαστήρια, και με τη τελική αυτή μορφή του, αποτελεί τμήμα της βιοτεχνικής ζώνης της πόλεως, η οποία επεκτείνεται προς τα νότια. Τέλος προσπαθούμε να εντοπίσουμε μέσα από τις επιγραφικές μαρτυρίες τη θέση δημοσίων κτηρίων.

Στο ένατο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στα ιερά εντός της πόλεως και στα περιاسτικά ιερά πολύ κοντά στην πόλη. Σημειώνονται τα κατάλοιπα ιερών που έχουμε εντός πόλεως, όπως ο ναός της Αθηνάς στο «Κάστρο» και τα εκτός της πόλεως ιερά, όπως το Ασκληπιείο-Πύθιο στο βαθμιδωτό ύψωμα της Αγ. Άννας, το Δήλιο στη θέση «Πλαγιά ή Βίγλα», και τα σε μεγαλύτερη απόσταση τα Ιερά της Ειλειθυίας και του Διός Υψίστου, επί της κορυφής του ορεινού όγκου Κουνάδου. Τα ιερά συσχετίζονται άμεσα με την πολεοδομική ανάπτυξη της πόλεως, αφού ο πληθυσμός μόνιμος και περιστασιακός μετακινείται από και προς σ' αυτά.

Καθώς από την έρευνα έχουν αναπτυχθεί θεωρίες που αφορούν στην πιθανή θέση του φημισμένου κατά την αρχαιότητα Θεσμοφορίου της Πάρου, αναλύονται οι υποθέσεις αυτές και τα επιχειρήματα της κάθε άποψης που έως τώρα έχουν κατατεθεί. Ομοίως αναπτύσσεται συζήτηση για τη θέση του Αρχιλόχειου, δηλαδή του χώρου του ηρώου που ο Πάριος λυρικός ποιητής Αρχίλοχος λατρευόταν ως αφηρωϊσμένος νεκρός.

Η εργασία κλείνει με τα συμπεράσματα που συνάγονται από τις έως τώρα έρευνες και από την παράθεση όλων των ανασκαφικών δεδομένων. Την εργασία συνοδεύει κατάλογος με την όσο το δυνατόν πλήρη καταγραφή και περιγραφή των συστηματικών και σωστικών ανασκαφών που πραγματοποιήθηκαν σε διαφορετικές θέσεις εντός της Παροικιάς και περιμετρικά της με τα αποκαλυπτόμενα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και τα ευρήματα που τα συνόδευαν.

Το μεγάλο τμήμα του Βόρειου νεκροταφείου, αλλά και του Νότιου είναι προς μελέτη γι' αυτό περιγράφονται με συνοπτικότερο τρόπο, αν και για το βόρειο νεκροταφείο έχουμε περισσότερα στοιχεία δημοσιευμένα. Και τα δύο νεκροταφεία καθώς και οι συστάδες ταφών που περιγράφονται αποτελούν τα χαρακτηριστικά παραδείγματα όχι μόνο της ταφονομίας, αλλά και της εικόνας για την κοινωνία και την ταξική διάρθρωσή της.

Α. ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ, ΚΛΙΜΑ ΚΑΙ ΠΛΟΥΤΟΠΑΡΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ.

Η Πάρος είναι το τρίτο σε έκταση νησί των Κυκλάδων. Η γεωγραφία της Πάρου¹ και της ευρύτερης περιοχής διαμορφώνεται αναλόγως με την δομή και την γεωλογική εξέλιξη στη διάρκεια του γεωλογικού χρόνου του ευρύτερου νησιωτικού χώρου. Οι Κυκλάδες βρίσκονται γεωλογικά στο λεγόμενο κυκλαδικό οροπέδιο (την Κυκλαδική ενότητα). Σύμφωνα με τις υφιστάμενες μελέτες φαίνεται ότι στην περίοδο του Ολόκαινου, την πλησιέστερη προς τα ιστορικά χρόνια γεωλογική περίοδο, με τη συνεχή τεκτονική δραστηριότητα, σε αυτή την ενότητα τμήματα ξηράς βυθίζονται, αφού η πλάκα της Ανατολής συγκρουόμενη με την ευρασιατική, μετακινείται προς τα δυτικά, και έτσι σχηματοποιούνται τα νησιά. Οι Κυκλάδες συμπιέζονται συνεχώς από το ηφαιστειακό τόξο στα ανατολικά τους. Πριν 10.000 χρόνια υπήρχε μια χερσαία ενότητα αποτελούμενη από τη σημερινή Πάρο και Νάξο, Αντίπαρο και Δεσποτικό έως και την Ηρακλειά.² (Χάρτης 1 και 1α)

Η σημερινή εικόνα των ξεχωριστών νήσων είναι αποτέλεσμα του κατακερματισμού αυτής της παλαιάς χερσαίας ενότητας που τα υψηλότερα σημεία της σήμερα σώζονται ως νησιά. Την ύστερη νεολιθική περίοδο η Πάρος ήταν ένα μεγάλο νησί 250 τετρ. χλμ., αποτελούμενη από τη σημερινή Πάρο, την Αντίπαρο και το Δεσποτικό και ονομάζεται από τον Broodbank ως «ευρυτέρα Πάρος».³ Χαρακτηριστικό παράδειγμα των αποτελεσμάτων της ακραίας γεωλογικής μεταβολής στο χώρο είναι η νησίδα Σάλιαγκος⁴ στην οποία σώζεται αποσπασματικά εκτεταμένη κατοίκηση του τέλους της Νεολιθικής Περιόδου. Η νησίδα αυτή ήταν ένας λοφίσκος σ' έναν επιμήκη ισθμό στο Νότιο τμήμα της «ευρυτέρας Πάρου».⁵

Σε πρόσφατες επιφανειακές έρευνες σε νησίδες βορείως της Αντιπάρου, στο πάνω και κάτω Φυρό (ή αλλιώς τα ονομαζόμενα Κάβουρας και Διπλό) εντοπίστηκαν κατάλοιπα κατοίκησης που χρονολογούνται σε διάφορες περιόδους (από την ΠΚ περίοδο έως υστερότερα). Αναπτύσσονται σ' αυτές τις νησίδες όμοιες ανθρώπινες

¹ Galanopoulos 1973, Flemming 1978, εικ. 19. Ζαφειροπούλου 2009α, 6. Νικολαΐδης 2010, 318 και 452. Κουράγιος 2015, 11.

² Gaki-Papanastassiou K., 209, 302

³ Broodbank 2009, 137 για την ενότητα των νήσων βλ. Bent 1884, 47. Morisson 1968

⁴ Evans και Renfrew 1968,

⁵ Broodbank 2009, 209, εικ. 31.

δραστηριότητες με εκείνες στο ακρωτήριο Αγ. Σπυρίδωνα της Αντιπάρου,⁶ καταδεικνύοντας την προγενέστερη ενότητα του χώρου.

Οι ακτές της Πάρου είναι κατακερματισμένες, σχηματίζοντας μικρούς και μεγαλύτερους κολπίσκους. Η χαρτογράφηση των δεικτών στάθμης της θάλασσας μας δείχνει λεπτομερώς τη διαρκή μεταβολή της και επομένως εντοπίζουμε, αλλά και υποθέτουμε τους υπερυψωμένους και καταποντισμένους χερσαίους όγκους. Κατά τους ιστορικούς χρόνους συνεχίζονται οι διαρκείς μεταβολές των ακτογραμμών, αφού αυτές διαβρώνονται και έτσι τα νησιά αποκτούν σταδιακά τη σημερινή εικόνα τους. Όμοιες διαμορφώσεις των ακτών της Πάρου παρατηρούνται ως αποτέλεσμα των πρωτογενών διαδικασιών χερσαίας απόθεσης και της τεκτονικής προέλευσης και των δευτερογενών που εξαρτώνται από τη θαλάσσια διάβρωση και την θαλάσσια απόθεση.⁷

Από μια μελέτη⁸ για την επικινδυνότητα της διάβρωσης της νήσου Πάρου συλλέγουμε ενδιαφέροντα στοιχεία. Σ' αυτή τη μελέτη συντάσσεται χαρτογράφηση με κατανομή των μορφολογικών κλίσεων ανά υδρογραφική λεκάνη η οποία μας οδηγεί σε κάποια σχετικά συμπεράσματα τόσο για τις αρχαιολογικές θέσεις της νήσου και των νησίδων όσο και για την ανθρώπινη δραστηριότητα σ' αυτές. Επίσης, στο σημερινό κόλπο της Παροικιάς χερσαίες και ενάλιες έρευνες απέδειξαν ότι ο κόλπος ήταν περισσότερο κλειστός και είχε αναπτυχθεί κατοίκηση και ανθρώπινη δραστηριότητα κατά μήκος της ακτογραμμής. Στην Πάρο αναπτύσσονται εκτός της Παροικιάς μεγάλες πεδιάδες και υπάρχουν χαμηλού ύψους λόφοι δυτικά και νότια στα όρια του συνοικισμού της Παροικιάς, καθώς και μεγάλοι ορεινοί όγκοι όπως εκείνοι των Αγ. Αναργύρων και του Ταξιάρχη.

Λόγω της γεωμορφολογίας σε κάποιες θέσεις αναπτύσσεται έντονη ανθρώπινη δραστηριότητα ήδη κατά τους προϊστορικούς και τους γεωμετρικούς χρόνους. Αυτή η δραστηριότητα τα χρόνια που ακολουθούν διακόπτεται και μετακινείται σε άλλες θέσεις. Η κατοίκηση για παράδειγμα στην ακρόπολη στις

⁶ Renfrew 1972, 516, σημειώνει αρχαιοκαπηλική δραστηριότητα. Athanasoulis et al. 2021, 7. Παπαδοπούλου 2017α 367.

⁷ Ευελπίδου 1996, 112-130. Η ταξινόμηση των ακτών και τις υποδιαίρεσεις η Ευελπίδου τις κάνει στηριζόμενη στη ταξινόμηση του F.P. Shepard 1963 βλ. σ. 112, Evelpidou et al. 2009, 285-296. Evelpidou et al. 2018, 75-77.

⁸ Sabot et al. 2002.

Κουκουναριές και στις πλησιέστερες με αυτή νησίδες, στις «Οικονόμου» και Φιλίζι όπου ανιχνεύονται οχυρωμένοι οικισμοί, διακόπτεται και ο πληθυσμός μετακινείται στην Παροιικιά. Οι ανωτέρω οικισμοί δείχνουν σημεία εγκατάλειψης και ο πληθυσμός τους ενδυναμώνει τον οικισμό της Παροιικιάς ο οποίος παρείχε μεγαλύτερη ασφάλεια.⁹

Στην Παροιικιά ο οικισμός αναπτύσσεται αμφιθεατρικά και περιβάλλεται από ορεινούς όγκους ανατολικά, βόρεια και νότια. Εντός του πολεοδομικού ιστού δεσπόζει το ύψωμα του «Κάστρου» ενώ τα μικρότερα υψώματα, όπως της Αγίας Άννας-Ασκληπιείου βρίσκονται αντίστοιχα νότια και δυτικά της πόλης. Ανατολικά και νότια απλώνονται αρκετά μεγάλες για νησί, καλλιεργήσιμες γαίες, ενώ σε αρκετή απόσταση βρίσκεται το ύψωμα των Αγίων Αναργύρων. Δυτικά απλώνεται το λιμάνι της Παροιικιάς το οποίο είναι ιδιαίτερα κλειστό και στο οποίο από τις παρατηρήσεις που έχουν καταγραφεί, διαπιστώνεται ότι πραγματοποιούνται συνεχείς γεωλογικές αλλαγές. Κατά την αρχαιότητα ήταν περισσότερο κλειστό, αφού η σημερινή εικόνα-όπως σημειώθηκε ανωτέρω- οφείλεται στη διάβρωση των ακτών της Πάρου. Στη θέση «Λειβάδια», διακρίνονται με αεροφωτογράφιση καταβυθισμένες αρχαιότητες και συγκεκριμένα ορθογώνια κάτοψη μεγάλου κτηριακού συγκροτήματος.¹⁰ Ομοίως αρχιτεκτονικά κατάλοιπα κτισμάτων εντοπίζονται και στη θέση «Κριός» έναντι του αψιδωτού οικοδομήματος, επί του αιγιαλού με προσανατολισμό παράλληλο με την ακτή.¹¹ Το χερσαίο τμήμα της νήσου μάς δίνει την εικόνα της ανύψωσης στη δυτική ακτογραμμή και του καταποντισμού στην ανατολική όπου και βρίσκεται η Παροιικιά.

Οι ακτές διαμορφώνονται στη σημερινή δαντελωτή εικόνα της ακτογραμμής, με τα δύο κύρια λιμάνια όπως τα αναφέρουν από πολύ νωρίς οι πηγές, εκ των οποίων το ένα σημαντικότερο εκείνο του λιμένα της Παροιικιάς, ενώ το άλλο πιθανώς να ταυτίζεται με εκείνο στου Πλαστηρά στο βόρειο τμήμα του νησιού.

Το κλίμα είναι ξηρό, με τους αέρηδες να είναι παρόντες και να καθορίζουν τις πλεύσεις των εμπορικών και τις τυχόν αποστολές των στρατιωτικών πλοίων. Δεν γνωρίζουμε την χλωρίδα του νησιού, αλλά πιθανώς λόγω των αυξημένων αέρηδων

⁹ Γριμανέλης 2015, 76-77. Kaklamani 2017, 201.

¹⁰ Στην ίδια θέση, «Λειβάδια», στα όρια του οικισμού της Παροιικιάς, σε σωστικές ανασκαφικές έρευνες σε οικόπεδο που βρίσκεται σε απόσταση 100μ. από τον αιγιαλό (οικόπεδο ιδιοκτησίας Σχολής Καλών Τεχνών) έχει εντοπιστεί κατά χώρα στυλοβάτης κτηρίου με βάσεις κίωνων στη θέση τους.

¹¹ Evelpidou, Poulos, Vassilopoulos 2009, 295. Papathanasopoulos, and Schilardi 1981.

να επικρατούσε ξηρότητα παρά το γεγονός ότι έρρεαν εντός της πόλεως ποταμοί και χείμαρροι. Είναι διδακτικό το σωζόμενο απόσπασμα ποιήματος του Αρχιλόχου. Του προκαλεί εντύπωση η δασώδης Θάσος που την παρομοιάζει με ράχη σκαντζόχοιρου, «*Ἦδε δ' ὥστου ὄνου ράχης/ ἔστηκεν ὕλης ἀγριῆς ἐπιστεφής*» (Αρχίλοχος fr.21.). Όσον αφορά την πανίδα, από την τέχνη διαπιστώνεται ότι οι Πάριοι χρησιμοποιούσαν τα άλογα τόσο για πολεμικές εκστρατείες, (βλ. σχετικά γεωμετρικούς αμφορείς της Ταφικής θήκης Β και τα αγάλματα αλόγων) όσο και για ειρηνικούς σκοπούς.¹² Συχνά είναι παρούσες και οι παραστάσεις των βοειδών και αιγοπροβάτων (βλ. σχετικά τον μηλιακού τύπου αμφορέα που απεικονίζει άροση ή την παράσταση αγελάδας στη στήλη του Μνησιέπου από το Αρχιλόχειο και τον εμπροσθότυπο παριανών νομισμάτων με παράσταση τράγου).¹³

Στη θέση «Κάστρο» όπου σώζονται κατάλοιπα του ναού της Αθηνάς, από τις ανασκαφές του Rubensohn γνωρίζουμε ότι το δυτικό τμήμα του ναού μαζί με τμήμα του υψώματος κατέρρευσε προς τη θάλασσα¹⁴ (Εικ. 3). Ο ποταμός Έλητας, που όπως μαρτυρείται επιγραφικά έρρεε από το ύψωμα των Αγ. Αναργύρων, με εκβολές στη θέση «Λιβιάδια», ταυτίζεται σύμφωνα με τις έως τώρα έρευνες με το σύγχρονο Έλητα, ο οποίος βρίσκεται σε απόσταση 1χλμ περίπου από το άκρο του σημερινού οικισμού της Παροικιάς. Αξίζει όμως να σημειώσουμε ότι από την ανασκαφική έρευνα στο λιμένα διαπιστώθηκε συσσώρευση ιλύος από εκβολές χειμάρρων στη θέση Βίτζι.¹⁵

Βορείως της πόλης στη θέση «Άγιος Παντελεήμων» έως πριν λίγα χρόνια ακόμη, διερχόταν χείμαρρος ο οποίος συγκέντρωνε τα νερά από τον ορεινό όγκο των Αγίων Αναργύρων και οι εκβολές του εντοπίζονται στα ΒΔ του Βόρειου νεκροταφείου στο «Βίτζι». Στο νότιο τμήμα της Παροικιάς βρίσκεται ο ποταμός Κατσίκης και ο ποταμός Κορμός οι οποίοι εκβάλλουν στη θέση «Μπουνταράκι». που βρίσκεται ανατολικά του υψώματος της Αγ. Άννας. Ο ποταμός Κατσίκης διέρχονταν στο δυτικό τμήμα της πόλεως και είχε προσανατολισμό Ν προς Β. Γι' αυτό για την περιοχή, όπου

¹² Ζαφειροπούλου 2000, 288. Στο αρχαιολογικό Μουσείο Πάρου υπάρχουν γλυπτά αλόγων, αλλά και ανάγλυφα με μορφές αλόγων που δείχνουν ότι το ζώο αποτελούσε απαραίτητο στοιχείο της ανάπτυξης της πόλης της Πάρου.

¹³ Για τα βοειδή βλ. Ζαφειροπούλου 2001β, εικ.7. Kourayos et al. 2018, 154.για τα νομίσματα βλ. Παπαδημητρίου et al. (υπό έκδοση 2) όπου εξετάζονται αρκετά νομίσματα από την ελληνιστική περίοδο. Kourayos et al. 2018, εικ. 26.

¹⁴ Gruben 1982, 197.

¹⁵ Κραουνάκη και Κουρκουμέλης 2000, 1214.

διέρχονταν ο ποταμός Κατσίκης έχει διασωθεί το προσωνόμιο «ποταμός». Ο Rubensohn όμως δε σημειώνει τον ποταμό Φλόγα (τον οποίον ονομάζει λανθασμένα «Κορμό») ο οποίος διέρχεται από ανατολικά από τη θέση «Δύο πλάκες» όπου και βρίσκεται η Ανατολική πύλη, κατευθύνεται προς Βορρά, διέρχεται ΒΑ της σημερινής συνοικίας «Χάλαρα» και εκβάλλει ΒΑ του αρχαίου νεκροταφείου. Ο ισχυρός αναλημματικός τοίχος που διαθέτει το «τραπεζιόσχημο οικοδόμημα», στη θέση «Αγ, Παντελεήμων», συνδέεται με αναφερόμενο σε επιγραφή χειμάρρο ή ποταμό.

Αρχαιολογικός έλεγχος με δοκιμαστικές τομές οι οποίες πραγματοποιήθηκαν σε οικόπεδα στην περιοχή «θόλος» απέδειξαν ότι νοτιοδυτικά των κεραμικών εργαστηρίων ο υδροφόρος ορίζοντας είναι πλούσιος, κάτι που μαρτυρά την παλαιότερη ύπαρξη εκεί ρεόντων υδάτων και επιβεβαιώνει επίσης την ύπαρξη ποταμού ή χειμάρρου.

Η Πάρος διέθετε πλουτοπαραγωγικές πηγές, κυρίως το μάρμαρο, αλλά και γνεύσιους και σχιστόλιθους, αφού τα πετρώματά της ανήκουν στην αττικοκυκλαδική κρυσταλλοσχιστώδη μάζα.¹⁶ Το άψογο μάρμαρο ήταν ιδιαίτερος περιζήτητο από την Προϊστορική εποχή λόγω της καθαρότητάς του. Η εξόρυξη του μαρμάρου συνεχίζεται ως σήμερα. Απομεινάρια της αρχαίας λατόμησης του παριανού μαρμάρου είναι ορατά και στις μέρες μας, παρά τη σύγχρονη εκμετάλλευση το 19^ο αιώνα.¹⁷ Η λατόμηση γίνονταν υπόγεια από τις στοές στο Μαράθι, ενώ υπαίθρια κυρίως πραγματοποιούνταν η λατόμηση στις θέσεις Αγ. Μηνάς, Σπηλιές, Λάκκοι, Θαψανά, Κάραβος.¹⁸ Μια επιπλέον πλουτοπαραγωγική πηγή ήταν η εκμετάλλευση του υπεδάφους, των πηλών και ως συνέπεια η εμπορία κεραμικής. Έχει αποδειχθεί ότι πολλοί τύποι αγγείων όπως τα επονομαζόμενα «μηλιακά» παράγονταν στην Πάρο και διακινούνταν σε όλη τη νησιωτική περιοχή του Αιγαίου.¹⁹

¹⁶ Λειβαδάρος και Τσάιμου 2010, 84.

¹⁷ Renfrew και Peasey 1968, 52-54, Συμπεριλαμβάνονται εκτός των θέσεων στην Πάρο, η Αντίπαρος και το Δεσποτικό. Φουντουλάκη 2012, 42-51. Τάκος (υπό έκδοση).

¹⁸ Κορρές 2000, 68-71 για τις φάσεις και τρόπους της υπόγειας εξόρυξης. Κοκόρου – Αλευρά, et al. 2014, 135-138. Κατά το έτος 2021 κατά τη διάρκεια αυτοψίας εντοπίστηκε ακόμη μια λατομική θέση στο «Καλάμι-Αγ. Παντελεήμονα». Η θέση βρίσκεται 700 μ. από το Δήλιο και πιθανώς να συσχετίζεται μ' αυτό. Πρόκειται για εκτεταμένο λατομείο από το οποίο ο τρόπος εξόρυξης πραγματοποιούνταν με βαθμιδωτή λατομία.

¹⁹ Gautier 1993, 175-192. Zaphiropoulou 2017, 150-159, Δετοράτου 2017, 309. Koutsoumprou 2017, 161-163.

Τέλος, σημαντικό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη της νήσου Πάρου διαδραματίζει η γεωργία και η κτηνοτροφία. Για την ανάπτυξη των γεωργικών δραστηριοτήτων ήταν ευνοϊκές οι μεγάλες εκτάσεις των κάμπων, ενώ οι προσβάσιμοι ορεινοί όγκοι βοηθούν και στην ανάπτυξη της κτηνοτροφίας. Όπως δείχνει άλλωστε η εικονογραφία της νομισματικής των Παρίων,²⁰ μαρτυρείται η λατρεία της Θεάς Δήμητρας.²¹ Χαρακτηριστικές επίσης είναι οι παραστάσεις σίτου, τράγου που συνοδεύουν τη μορφή της θεάς Δήμητρας στα νομίσματα της Πάρου και αντικατοπτρίζουν αυτές τις εκτεταμένες δραστηριότητες στο νησί.²² Από τα έως τώρα ευρήματα κινητά και ακίνητα καθώς και από αναφορές σε αρχαίες πηγές φαίνεται ότι στην αρχαία Πάρο είχε αναπτυχθεί τόσο η αμπελοκαλλιέργεια, όσο και η μελισσοκομία.²³ Σε όλη την έκταση του νησιού κυρίως σε παράκτιες θέσεις, είτε στον συμπαγή βράχο είτε στο χώμα, είναι εντοπισμένες ορθογώνιας κάτοψης λαξευτές κατασκευές στη σειρά ή μακρόστενες τάφροι, τις οποίες η πρόσφατη βιβλιογραφία ταυτίζει με τάφρους αμπελοκαλλιέργειας. Αν όπως δείχνουν οι έως τώρα έρευνες, τα ίχνη αυτά συνδέονται με αγροτική καλλιέργεια, τότε φαίνεται ότι η αμπελοκαλλιέργεια ανθούσε στους αρχαίους χρόνους στο νησί²⁴ η οποία δικαιολογεί και τη λατρεία του Διονύσου²⁵ Άλλωστε ο Αρχίλοχος σημειώνει «ἔξωθεν ἕκαστος ἔπινεν ἐν δὲ βακχίῃ» (Αρχίλοχος 194W) καταδεικνύοντας έτσι την διάδοση του κρασιού και επομένως και της λατρείας του Διονύσου.

²⁰ Ψαρρός και Παπαδημητρίου 2019, εικ.12,17,19. Παπαδημητρίου, Ψαρρός και Σταϊκόπουλος (υπό έκδοση 2) Επίσης για τη νομισματική των Παρίων βλ. Sheedy 2006. Tselekas, και Papagiorgiadou-Banis 2008 και Tully 2013. Δετοράτου 2018 124-127.

²¹ Για το Θεσμοφόριο και τη θέση του βλ. Berranger 1992, 90-91. Kourayos 2018a, 152. Alexandridou και Daifa 2021, 309-310.

²² Ψαρρός και Παπαδημητρίου 2019, εικ.2, 6,11-14, 18-19. Παπαδημητρίου, Ψαρρός και Σταϊκόπουλος (υπό έκδοση 2)

²³ Σε όλες τις σωστικές ανασκαφές, αλλά και κυρίως σ' εκείνες των εργαστηρίων (οικόπεδα Σκιαδά, Σαρρή) και στη συστηματική ανασκαφή στο εργαστήριο γλυπτικής στη θέση Φλόγα) έχουν βρεθεί πλήθος οστράκων κυψελών τα οποία μαρτυρούν την διάδοση της μελισσοκομίας. Ολόκληρη πηλίνη εύρημα που τεκμαίρει ότι τέτοια αντικείμενα συμπεριλαμβάνονταν στην παραγωγή των εργαστηρίων. Επίσης στο οικόπεδο Αφοί Παγιασλή όπου ταυτίζεται με τμήμα του νότιου νεκροταφείου βρέθηκε επίσης κυψέλη με το πώμα της η οποία χρησιμοποιήθηκε ως εγχυτρισμός.

²⁴ Burn 1996, 194. Παπαδοπούλου 2017α,εικ. 18 και γενικά για το θέμα. Επίσης βλ. Φωτίου 1973, σχ. 6, 11, όπου αποδίδει τις αύλακες ως λιμενικές εγκαταστάσεις. Dodd 2019-2020 134

²⁵ Πεντότη 2020, 292, σημ. 30 όπου αναφέρεται κυρίως τα ευρήματα της Θάσου αποικία της Πάρου.

B. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Οι γραπτές πηγές οι οποίες παραπέμπουν σε μνημεία της αρχαίας Πάρου είναι λιγοστές. Οι γνώσεις μας εμπλουτίζονται κυρίως από τις ανασκαφικές έρευνες και τις επιγραφικές μαρτυρίες. Οι περιηγητές και χαρτογράφοι από τον 15^ο αι. έως το 19^ο αι. επισκέπτονται την Πάρο και χαρτογραφούν το νησί. Αξίζει να σταθούμε στην χαρτογράφηση του νησιού της Πάρου μέσα από χαλκογραφίες και γκραβούρες. Σημαντικοί είναι οι χάρτες του *G. Buondelmonti* τον 15ο αι. που σημειώνει τη θέση των Κάστρων της Πάρου και της Αντιπάρου, του λοχαγού *Andre Thevet Sutherland* τον 16^ο αι., ο χάρτης του οποίου απεικονίζει το νησί της Πάρου και σημειώνει πέντε εισόδους στοών στα αρχαία λατομεία της Πάρου, του *M. Boschini* τον 17^ο ο οποίος απεικονίζει το λιμάνι της Παροικιάς, τους χάρτες του *J. Roux* τον 18^ο αι. με απεικονίσεις των λιμένων της Παροικιάς, Δριού και Νάουσας. Απεικονίσεις λιμανιών της Νάουσας και των Μαρμάρων έχουν οι χάρτες «Ορλώφ» καθώς και των *G. Alagna G.* του *W.J. Noire* το 1805.

Το 1405 ο Κυριακός Αγκωνίτης επισκέφτηκε τα λατομεία στο Μαράθι. Επισκέπτες στα λατομεία ήταν επίσης ο *Pitton de Tournefort* ο οποίος περιέγραψε το ανάγλυφο της εισόδου στη στοά των Νυμφών και ο *de Bas* ο οποίος το σχεδίασε. Ομοίως και ο *Choiseul Gouffier* σχεδίασε την είσοδο των λατομείων (1782) καθώς και οι *James Stewart*, *M. Land* (1835) και *Adolfe Furtwangler* (1883).²⁶ Ο Γάλλος Πρέσβης στην Οθωμανική αυλή *F.O. de Nointeul* από το 1670-1679 εντόπισε εκτός από το σπήλαιο Αντιπάρου και αρχαιότητες της Πάρου. Πληροφορίες μας δίνουν ο Άγγλος περιηγητής *Maihow* και οι *Jean de Thevenot*, *William Leake* και *Ludwig Ross*.²⁷ Οι δύο τελευταίοι που αναφέρουμε περιγράφουν και το Ασκληπιείο. Κάποιοι από τους περιηγητές ή επισκέπτες αναγράφουν τα ονόματά τους εντός των λατομικών στοών.²⁸

Από πολύ νωρίς εκκίνησε η αρχαιολογική έρευνα στο νησί.²⁹ Πρώτος ο Τσουντας στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ερεύνησε το νησί της Πάρου και τις γύρω νησίδες

²⁶ Ραγκούση-Κοντογιώργη 2000, 19-89 και 179-187.

²⁷ Τσιγκάκου 1996, 21. Ραουζαίου 2003, 92.

²⁸ Λειβαδάρος και Τσάιμου 2010, εικ. 1, Εικονίζονται τα ονόματα των επισκεπτών ανάμεσα και του *Louis-François-Sebastien Fauvel* Γάλλου ζωγράφου και διπλωμάτη

²⁹ Kourayos 2004, 23-38.

με εντυπωσιακά αποτελέσματα.³⁰ Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα το Γερμανικό αρχαιολογικό Ινστιτούτο με επικεφαλής τον αρχαιολόγο Rubensohn προχώρησε τόσο σε επιφανειακές όσο και ανασκαφικές έρευνες, κυρίως στην αρχαία ακρόπολη στη θέση Κάστρο καθώς και στο Ασκληπιείο.³¹ Πολύ αργότερα ο ίδιος ο Rubensohn προχώρησε επίσης σε ανασκαφικές έρευνες στην περιοχή του Δηλίου τα αποτελέσματα της οποίων δημοσίευσε.³²

Μετά τον πόλεμο, τη δεκαετία του 50, εντάθηκε η ανασκαφική έρευνα εντός του οικισμού της Παροικιάς με την αύξηση της οικοδομικής δραστηριότητας και την ανάπτυξη των οικισμών. Αρχικά ο Νικόλαος Ζαφειρόπουλος συνέλεξε αρκετά διάσπαρτα αρχαία και αποκάλυψε με σωστικές ανασκαφές περισσότερα.

Αυτά τα ευρήματα εκτέθηκαν στο τότε νεοπαγές Αρχαιολογικό Μουσείο Πάρου. Σημαντικό είναι ότι στις αρχές της δεκαετίας του 60 και συγκεκριμένα σε δύο ανασκαφικές περιόδους το 1960 και 1963 ο Ν. Ζαφειρόπουλος αποκάλυψε τμήμα του αρχαίου Βόρειου νεκροταφείου της πόλεως. Επιπροσθέτως, ο Νικόλαος Κοντολέων δημοσίευσε εκτεταμένες εργασίες για τον Αρχίλοχο και το Αρχιλόχειο, ενώ το 1950 είχε προηγηθεί ανασκαφική έρευνα στην ευρύτερη περιοχή της θέσης «Τρεις εκκλησιές» όπου υποθέτουμε ότι βρίσκεται το Αρχιλόχειο.³³ Τη δεκαετία του 60 πραγματοποιήθηκε η αναστήλωση της Παναγίας της Καταπολιανής και δημοσιεύθηκαν τα αποτελέσματά της από τον Α. Ορλάνδο.³⁴

Ο Ορλάνδος επίσης ανέσκαψε την παλαιοχριστιανική βασιλική στη θέση «τρεις εκκλησιές».³⁵ Στη συνέχεια η Φωτεινή Ζαφειροπούλου ανέσκαψε σε διάφορα σημεία της Παροικιάς. Τη δεκαετία του 70 και 80 εντάθηκαν οι ανασκαφικές εργασίες και αποκαλύφθηκε η υστεροελληνιστική- ρωμαϊκή οικία και τμήματα του τείχους της πόλης.

³⁰ Τσουντας 1898, 138-142, 155-166, 177-208. Ο Τσουντας ασχολήθηκε κυρίως με θέσεις εκτός της Παροικιάς αλλά και στο Δεσποτικό και την Αντίπαρο και κατέγραψε κυρίως νεκροταφεία της Πρωτοκυκλαδικής περιόδου με χαρακτηριστικά κτερίσματα της ίδιας περιόδου κυρίως και νεκροταφεία άλλων περιόδων στα οποία δεν αναφέρεται παρά μόνο ο αριθμός των ταφών

³¹ Rubensohn, 1900, 1901.1902.

³² Rubensohn, 1962.

³³ Κοντολέων 1950, παραδίδει ανασκαφική αναφορά σε χώρο όπου βρίσκεται αγρός ιδιοκτησίας Σαμαλτάνη ή Γαλανού «...παρά τον ποταμόν Ελιτα, μικρά κοιλάς...», 258. 1964. 1966, 89-90

³⁴ για τα αποτελέσματα της αναστήλωσης βλ. Ορλάνδος 1966.

³⁵ Ορλάνδος, 1960α, 255 – 256. 1960β, 184 – 185, εικ. 206 – 207. 1961, 196, εικ. 202· Clay 2004, 28, 29, 104, πίν. 1 – 2

Εμβληματική για την έρευνα στο νησί και θετική η αντανάκλασή της στην επιστήμη της αρχαιολογίας ήταν η συνέχεια της αποκάλυψης του Βόρειου αρχαίου Νεκροταφείου στη θέση «Βίτζι». Η ανασκαφή αυτή την οποία ξεκίνησε με δοκιμαστικές τομές ο Ζαφειρόπουλος τη δεκαετία του 1960³⁶ συνεχίστηκε τη δεκαετία του 1980 ως σωστική, αφού ο χώρος προοριζόταν για ανέγερση Πολιτιστικού κέντρου. Αργότερα μετατράπηκε σε συστηματική. Οι ανασκαφικές έρευνες συνεχίστηκαν ως το 2003, ενώ ακόμη και σήμερα η ανασκαφή και η μελέτη του πολυπληθούς υλικού δεν έχει ολοκληρωθεί. Ανάμεσα στα σημαντικά ευρήματα είναι τα λεγόμενα δύο «πολυάνδρια» που χρονολογούνται από τους ανασκαφείς την γεωμετρική περίοδο, οι δεκάδες ταφές της αρχαϊκής περιόδου, καθώς και εκείνες των κλασικών, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων.

Τη δεκαετία του 1990 ανασκάφηκαν τμήματα της οχύρωσης της πόλης, στο οικόπεδο Ακάλεστου και κατάλοιπα οικιών ελληνιστικών χρόνων στη θέση «Καστροβούνι». Την ίδια δεκαετία στη θέση «Αγ. Παντελεήμων» αποκαλύφθηκε η «τραπεζοειδής κατασκευή» που οι μελετητές τη θεωρούν «υπαίθριο ιερό» στα οικόπεδα Λουκή, Ορφανίδη, Ιμαμίδου και Ε. Αλιφιέρη. Επίσης συστάδες τάφων και ταφικών μνημείων αποκαλύφθηκαν στα οικόπεδα Δαφερέρα Αλιφιέρη³⁷ και στο οικόπεδο Σκιαδά στη θέση «Θόλος» αποκαλύφθηκαν μεγάλα τμήματα από τα εργαστήρια κεραμικής.³⁸

Από το 2008 έως σήμερα, οι σωστικές ανασκαφές, αν και ήταν λιγότερες εντός της Παροικιάς, ήταν εξίσου σημαντικές. Στο οικόπεδο Α. Μπιζά στη θέση «Περιφερειακή οδός» αποκαλύφθηκαν τμήματα εργαστηρίων, στο οικόπεδο Σάρολα (πρώην Μπαρμπαρήγου) στη θέση «Φλόγα» συστάδες ταφών, στο οικόπεδο Τσαντάνη στη θέση «Βίτζι» κτηριακά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, στο οικόπεδο Αποστολοπούλου στη θέση «Αγ. Ελένη» συστάδες ταφών και στη θέση «Σταυρός-Κακάπετρα» τμήμα του Νότιου Νεκροταφείου της αρχαίας πόλης.³⁹

³⁶ Ζαφειρόπουλος 1960. 1963.

³⁷ Κουράγιος 2013, 135-156.

³⁸ Παπαδημητρίου 2018, Κουράγιος 2018,

³⁹ για το Οικόπεδο Σάρολα βλ. Κουράγιος 2006β, 1089-1092. για το Οικ. Α. Μπιζά βλ. Παπαδημητρίου 2018, 147-148. Για το Νότιο νεκροταφείο βλ. Παπαδημητρίου et al. (υπό έκδοση 1). Παπαδημητρίου (υπό έκδοση 3)

Παράλληλα με τις σωστικές διεξάγονταν και συστηματικές ανασκαφές. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 έως το 1991, πραγματοποιήθηκε η συστηματική ανασκαφή στη Μυκηναϊκή και γεωμετρική ακρόπολη των Κουκουναριών στην Β. Πάρο στη χερσόνησο του Αι Γιάννη Δέτη, υπό τη διεύθυνση του Δ. Σκιλάρντι.⁴⁰ Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 πολύ νωρίς μια σωστική ανασκαφική έρευνα σε οικόπεδο στη θέση «Φλόγα» υπό την Κ. Ευστρατίου έφερε στο φως κατάλοιπα αρχαίου εργαστηρίου γλυπτικής.⁴¹ Αυτή η ανασκαφή από τη δεκαετία του 1990 έγινε συστηματική υπό τη διεύθυνση της Δρος Σ. Δετοράτου⁴². Τέλος, όπως προαναφέρθηκε, πολύ γρήγορα η σωστική ανασκαφή της Ζαφειροπούλου στη θέση που θα χτίζονταν το Πολιτιστικό Κέντρο του Δήμου Πάρου και αποκάλυψε τμήμα του αρχαίου νεκροταφείου στη θέση «Βίτζι» μετατράπηκε σε συστηματική και ο χώρος ανασκάφτηκε σε μικρές περιόδους έως το 2003.⁴³

Εκτός της Πάρου, αλλά σε άμεση σχέση με αυτή, στη νησίδα Δεσποτικό Αντιπάρου, είχε εντοπιστεί στη θέση «Μάνδρα», από τη δεκαετία του 1960 από τον Ν. Ζαφειρόπουλο πιθανή θέση ιερού η οποία από το 1997 και μετά ανασκάπτεται συστηματικά υπό τον Γ. Κουράγιο. Η ανασκαφή σ' αυτή τη θέση πράγματι έφερε στο φως αρχαϊκό ιερό και μια συνεχή κατοίκηση και χρήση από τους αρχαϊκούς έως τους ρωμαϊκούς χρόνους⁴⁴. Τέλος πρόσφατα πραγματοποιήθηκε μεγάλο ερευνητικό πρόγραμμα επιφανειακής έρευνας υπό τον τίτλο «Έρευνα Κυκλαδικών Νησίδων» (ΕΚΥΝΗ) το οποίο πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα της ΕΦΑ Κυκλάδων, του Νορβηγικού Ινστιτούτου Αθήνας και του Carleton College (ΗΠΑ), κατά τη διάρκεια δύο ερευνητικών περιόδων κατά τα έτη 2019 και 2020 και αφορούσε στις νησίδες πέριξ της Πάρου και της Αντιπάρου.⁴⁵

⁴⁰ Σκιλάρντι 1975, 210-211. 1991, 222-253. 2016 10-14 2019.52. 2016, 10-14. 2019, 122. Kourayos 2004. Koehl 2021, 1-2

⁴¹ Δετοράτου 2012, 301-312. 2020, 249-251.

⁴² Δετοράτου 2013, 56-64 ενώ είχε προηγηθεί μια πρώτη δημοσίευση από την Ευστρατίου βλ. Ευστρατίου 2010.

⁴³ Κουράγιος, 2018, 87, 88. Ζαφειροπούλου 2018, 65.

⁴⁴ Κουράγιος 2009, 32-52. Kourayos et.al. 2012, 164-166.

⁴⁵ Knodell et al. 2020. Athanasoulis et al. 2021

Γ. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Οι Κυκλάδες ήδη από την προϊστορική εποχή αποτελούσαν τον ενδιάμεσο σταθμό των εμπορικών θαλάσσιων δρόμων από την Ανατολή στην Ηπειρωτική Ελλάδα.⁴⁶ Η ανάπτυξη του ιδιαίτερου πολιτισμού με ξεχωριστά χαρακτηριστικά ο οποίος ονομάζεται «Κυκλαδικός πολιτισμός»⁴⁷ επιβεβαιώνει την σπουδαιότητα του συμπλέγματος των νήσων. Η Πάρος ως μια εκ των Κυκλάδων νήσων, διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο κατά τους Προϊστορικούς χρόνους από τους οποίους ανιχνεύονται αρκετά ίχνη, κυρίως ταφικά και λιγότερο οικιστικά. Τα ίχνη Προϊστορικής κατοίκησης είναι εντοπισμένα στην ακρόπολη του Κάστρου της Παροικιάς, αλλά και σε πολλά άλλα σημεία της υπαίθρου της Πάρου.⁴⁸

Κυρίαρχη είναι η άποψη ότι η Πάρος είναι αποικία Ιώνων και φαίνεται να έχει σε όλες τις περιόδους συνεχείς σχέσεις με τις ανατολικο-ιωνικές περιοχές.⁴⁹ Σύμφωνα όμως με το Στέφανο Βυζάντιο κατοικήθηκε από τους Κρήτες και Αρκάδες και πιθανώς το όνομά της το πήρε από τον Αρκάδα οικιστή Πάρο, γιου του Παρρασίου.⁵⁰ Η σχέση της Πάρου με την Αρκαδία ενισχύεται από το σωζόμενο απόσπασμα ποιήματος του Αρχιλόχου⁵¹ ο οποίος συνδέει την Πάρο με τον Τήλεφο. Ο Τήλεφος ήταν γιος του Ηρακλή και κατάγεται από την ίδια φυλή με τους ιδρυτές της πόλης της Πάρου. Δεν είναι τυχαία λοιπόν η λατρεία του Ηρακλέους στο νησί. Σ' αυτό συναινεί και η άποψη του Απολλόδωρου⁵² η οποία αναφέρεται στην άφιξη του Ηρακλή στην Πάρο. Ο Ηρακλής ως αντίποινα για τη δολοφονία φίλων του σκοτώνει τους γιούς του Μίνωα που κυβερνούσαν την Πάρο. Σύμφωνα με την αποσπασματικά σωζόμενη ωδή 140α του Πινδάρου η Δηλιακή λατρεία του Απόλλωνα στο νησί

⁴⁶ Κάντα 2003, 23-26

⁴⁷ Τσουντας 1898, 137-147.

⁴⁸ Overbeck 1989, Τσουντας 1898, 137-147

⁴⁹ Rubensohn 1949, 1804-1809, Κοντολέων 1974, Ζαφειροπούλου 2005, 261. Schilardi 2002, 232.

⁵⁰ Στεφ. Βυζ., Εθνικά, λ. 56. Πάρος, "νήσος, ἥν καὶ πόλιν... ὥκεῖτο δὲ τό μέν πρῶτον ὑπὸ Κρητῶν καὶ τινων Ἀρκάδων ὀλίγων. τοῦνομα μὲν λέγεται ἀπὸ Πάρου τοῦ Παρρασίου ἀνδρός Ἀρκάδος ἔχειν..."

⁵¹ P Oxy. 4708, Obbink 2005 19-42, Katsanopoulou 2008, 291-292. Swift 2014, 439.

⁵²: παραλαβὼν οὖν ἐθέλοντάς συμμάχους ἐν μιᾷ νηὶ ἔπλει, καὶ προσίσχει νήσω Πάρῳ, ἣν κατῴκουν οἱ Μίνως υἱοὶ Εὐρυμέδων, Χρύσης, Νηφαλίων, Φιλόλαος. ἀποβάντων δὲ δύο τῶν ἐν τῇ νηὶ συνέβη τελευτῆσαι ὑπὸ τῶν Μίνως υἱῶν: ὑπὲρ ὧν ἀγανακτῶν Ἡρακλῆς τούτους μὲν παραχρῆμα ἀπέκτεινε, τοὺς δὲ λοιποὺς κατακλείσας ἐπολιόρκει, ἕως ἐπιπρεσβευσάμενοι παρεκάλουν ἀντὶ τῶν ἀναιρεθέντων δύο λαβεῖν, οὓς ἂν αὐτὸς θελήσειεν. ὁ δὲ λύσας τὴν πολιορκίαν, καὶ τοὺς Ἀνδρόγεω τοῦ Μίνως υἱοὺς ἀνελόμενος Ἀλκαῖον καὶ Σθένελλον, ἦκεν εἰς Μυσίαν πρὸς Λύκον τὸν Δασκύλου.. Απολλ. II 5, 9. Το απόσπασμα δίδεται από την Παπαδοπούλου 2010-2013 410, σημ. 17

εγκαθιδρύεται από τον Ηρακλή.⁵³ Για την Πάρο αναφέρονται και χρήση άλλων ονομάτων όπως Μινώα, Καβαρνίς, Δημητριάς, Πλατεία, Υρία, Πακτία Υλήεσσα.⁵⁴ Πολλά από τα ονόματα για την Πάρο, πιθανώς να αναφέρονται σε επιθετικούς προσδιορισμούς, οι οποίοι προέρχονται από χαρακτηριστικά της Πάρου.

Οι απαρχές της ιστορίας της κατοίκησης του νησιού ξεκινούν από το τέλος της Νεολιθικής περιόδου.⁵⁵ Ίχνη της πρωϊμότερης κατοίκησης έχουμε μόνο όμως στις νησίδες Σάλιαγκο και στις νησίδες βορείως της Αντιπάρου, το Φυρό (Κάβουρας και Διπλό).⁵⁶

Η κατοίκηση της νήσου συνεχίζεται με βεβαιότητα έως τον 7ο - 8ο αι. μ.Χ., αλλά και αργότερα καθώς οι σύγχρονοι μελετητές θεωρούν ότι η Πάρος δεν ερημώνει κατά την πρωτο-βυζαντινή αλλά και τη βυζαντινή περίοδο, όπως παλαιά υποστηριζόταν.⁵⁷ Η διασπορά μεγαλύτερων και μικρότερων ναών κατά τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο σε όλη την έκταση του νησιού, όπως επίσης και η ύπαρξη του μεσαιωνικού κάστρου της Παροικιάς και του οικισμού του Αγ. Αντωνίου στο ορεινό όγκο Κέφαλο στην ενδοχώρα, αποδεικνύει τη συνέχεια της κατοίκησης στα βυζαντινά και υστεροβυζαντινά χρόνια.⁵⁸

Η έως τώρα έρευνα έχει οδηγήσει τους μελετητές να θεωρούν ότι στο νησί κατά την αρχαιότητα υπάρχει μια μόνο ισχυρή πόλη όπως συμβαίνει και με τη Νάξο.⁵⁹ Δε γνωρίζουμε αν αυτή η άποψη αντιστοιχεί στην πραγματικότητα ή οφείλεται στο μη εντοπισμό άλλων πόλεων. Κατά τον Σκιλάρντι η πολεοδομική οργάνωση της πόλης

⁵³ Παπαδοπούλου 2010-2013, 409, σημ. 15

⁵⁴ Αλιπράντης 2010, 13-14

⁵⁵ σχετικά για την Ιστορία της Πάρου βλ. Berranger 1992. Αλιπράντης 2010. Κουράγιος 2006, 269-273. 2015.

⁵⁶ Evans και Renfrew 1968, 3-5. Athanasoulis et al. 2021, 7. Παπαδοπούλου 2017α, 367

⁵⁷ Γενικά και συνοπτικές πληροφορίες για την Πάρο μπορούμε να βρούμε σε Ζαφειροπούλου 2009α 7-14 και 24. Κουράγιος 2004. Για τη Μυκηναϊκή ακρόπολη των Κουκουναριών βλ Σκιλάρντι 2016. Για τη βυζαντινή Πάρο βλ. Diamanti 2016, όπου κατά τη διάρκεια σωστικών ανασκαφών της ΕΦΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ στην περιοχή του κόλπου της Λάγγερης βρέθηκαν κεραμικοί κλίβανοι με παραγωγή κεραμικής του 7^{ου} αι. μ.Χ., Αθανασούλης και Διαμαντή 2019, 75-79. Ρούσσος 2019, 116-117 σημειώνεται ότι σε έργο για την επέκταση του λιμανιού το 1999-2000 βρέθηκαν και όστρακα αγγείων που χρονολογούνται έως τον 7^ο /8^ο αι. μ.Χ. Αθανασούλης 2022, όπου σημειώνεται ότι η βυζαντινή αυτοκρατορία ήταν κραταιά στα Κυκλαδονήσια κατά τους μεταβατικούς χρόνους και συγκεκριμένα από το 641-842 μ.Χ. (υπό δημοσίευση). Μια πρώτη προσέγγιση γίνεται στην εφημερίδα Καθημερινή στις 12-12-2022. <https://www.kathimerini.gr/culture/562163467/megalonoygn-kata-exi-aiones-ta-kastra-ton-kykladon/>

⁵⁸ Ορλάνδος 1961. Δροσογιάννη 2019, 89. Αθανασούλης και Διαμαντή 2019, 79. Ρούσσος 2019, 115 όπου σημειώνεται ότι το μοναδικό μνημείο της Εκατονταπυλιανής «εγείρει ερωτηματικά σχετικά με τους λόγους για τους οποίους κατασκευάστηκε στο νησί της Πάρου» και 122.

⁵⁹ Γριμανέλης 2015, 116-117. Reger 1997 468-470.

μοιάζει με εκείνη της Ερέτριας με την οποία ήταν και σύμμαχος.⁶⁰ Είναι γενικότερα προς εξέταση οι σχέσεις της Πάρου και της Ερέτριας ιδιαίτερα μετά την απόδοση των νεκρών της Θήκης Β-πολυανδρίου σε πολεμικές συγκρούσεις στο Ληλάντιο πεδίο.⁶¹ Γενικότερα οι Ευβοείς διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην αποίκηση θέσεων στο Βόρειο Αιγαίο. Ο Τιβέριος θεωρεί ότι οι Ευβοείς ήταν μαζί με το δελφικό ιερατείο οι πληροφοριοδότες των Παρίων για τη δημιουργία αποικίας στη Θάσο.⁶²

Οι ακμάζουσες περίοδοι για το νησί είναι η πρωτοκυκλαδική περίοδος (3200-2000 π.Χ.),⁶³ οι γεωμετρικοί χρόνοι (8^{ος} και 7^{ος} αι. π.Χ.), η αρχαϊκή περίοδος (700-500 π.Χ.) και οι κλασικοί χρόνοι.⁶⁴ Κατά τους πρώιμους αρχαϊκούς χρόνους φαίνεται ότι υπάρχει μια «δημοκρατική» ολιγαρχία με επικεφαλής ομάδα αριστοκρατών που έδιναν λόγο στο Δήμο.⁶⁵ Κατά καιρούς υπήρχε εναλλαγή πολιτεύματος ολιγαρχικού και δημοκρατικού.⁶⁶ Επικρατεί αυτές τις περιόδους μια κατίσχυση της Πάρου, μέσω της καλλιτεχνικής άνθησης, αν κρίνουμε από τα αναθήματα στη Δήλο.⁶⁷ Αυτό δε σημαίνει ότι κατά τις άλλες περιόδους οι κάτοικοι του νησιού δεν ανέπτυξαν αντίστοιχα πετυχημένα την κοινωνία τους.

Η ένταξη της Πάρου στη Δηλιακή συμμαχία μετά το 478 π.Χ. καθώς και η εκ νέου ένταξή της στη δεύτερη Αθηναϊκή συμμαχία (387 π.Χ.) την κατέστησαν οικονομικά εξαρτημένα από τη μεγάλη δύναμη, την Αθήνα. Μετά τη μάχη της Χαιρώνειας (338 π.Χ.) ο Φίλιππος Β΄, ακολούθησε μια διαλλακτική πολιτική με τους Αθηναίους και με αυτόν τον τρόπο διατηρήθηκε η επικυριαρχία τους στις Κυκλάδες. Οι αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ. είναι η περίοδος που δημιουργούνται τεράστια οικονομικά προβλήματα, τα οποία οδήγησαν την Πάρο σε εξαντλητικούς δανεισμούς. Ήδη μαρτυρείται επιγραφικά δανεισμός της Πάρου από το Ιερό του Απόλλωνος της Δήλου

⁶⁰ Schilardi 2002, 247.

⁶¹ Ζαφειροπούλου 2000, 283. Οικονόμου 2012, 99-100.

⁶² Τιβέριος 2019, ειδικά για το ρόλο των Ευβοέων, 39 σημ.1 και 44-45.

⁶³ Γριμανέλης 2015, 32. Ζαφειροπούλου, 2006. 67-68. Πρωτοκυκλαδική κεραμική σημειώνεται ότι εντοπίστηκε στο ύψωμα Κεφαλού, στο Δρυό όπου ο Μπακαλάκης πολύ κοντά στον αιγιαλό εντόπισε ταφές και στο Δεσποτικό στα Ζουμπάρια. (πρβλ. Τσούντα 1898)

⁶⁴ Ηροδ. VIII, 112.

⁶⁵ Schilardi 2012, 97 όπου αναφέρεται σε απόσπασμα του Αρχιλόχου που αφορά την πολιτική εξουσία. Ο Νίγδελης σημειώνει ότι στα τέλη του 6ου αι. π.Χ. κυριαρχεί το ολιγαρχικό πολίτευμα με την επιρροή των πυθαγόρειων φιλοσόφων βλ. σχετ. Νίγδελης 1988, 45.

⁶⁶ Νίγδελης 1988, 45, 65.

⁶⁷ Νίκου 2019, 501, σημ. 767 σχετική αναφορά για τα Παριανά αναθήματα στη Δήλο και σχετική βιβλιογραφία.

για πρώτη φορά στις αμφικτιονικές πράξεις της Δήλου του 393/392 και 390/389.⁶⁸ Μετά το 314 π.Χ. ιδρύεται από τους Αντιγονίδες το «Κοινό των Νησιωτών» Το 288 π.Χ. οι Πτολεμαίοι έπαυσαν το Κοινό και κυριάρχησαν στο νησιωτικό χώρο έως το 261 π.Χ. όταν διεξήχθη ο Χρεμωνίδειος πόλεμος.

Από τον 3ο αι. έως τον 1ο αι. π.Χ., δηλαδή κατά την ελληνιστική περίοδο, επικρατεί το δημοκρατικό πολίτευμα.⁶⁹ Αυτό καταδεικνύουν οι επιγραφικές μαρτυρίες. Σειρά επιγραφών φέρουν στο προοίμιό τους τη φράση «ἔδοξεν τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ» με την οποία επικυρώνονται τα ψηφίσματα ή τη φράση «ὑπὲρ ὧν προεγράψαντο οἱ ἄρχοντες» με τις οποίες φαίνεται μια δραστήρια διά των πολιτών βουλή η οποία παίρνει αντίστοιχα αποφάσεις.⁷⁰

Μετά την απομάκρυνση των Πτολεμαίων ακολουθεί μια περίοδος εναλλαγής της κυριαρχίας των Μακεδόνων και των Ροδίων έως το 167 π.Χ. Εκείνο το έτος ο μακεδονικός στρατός υπό τον Περσέα ηττάται από τους Ρωμαίους, οι Αθηναίοι επιστρέφουν στις Κυκλάδες, εγκαθίσταται κληρουχία στη Δήλο και πιθανώς την ίδια τύχη έχει και η Πάρος.⁷¹ Ο Ρωμαίος συγγραφέας Λίβιος αναφέρει ότι ο Φίλιππος Ε' το 201 π.Χ. εγκατέστησε μακεδονική φρουρά στην Πάρο, όμοια με αυτή της Κύθνου.⁷² Δε μας είναι γνωστή η θέση εγκατάστασης της μακεδονικής φρουράς, που πιθανώς να βρίσκεται πλησίον των τειχών της πόλης.⁷³ Οι Μακεδόνες αποσύρονται από την Πάρο, μετά την ήττα του Φίλιππου Ε' από τους Ρωμαίους στις Κυνός Κεφαλές το 196 π.Χ.

Από το 145 π.Χ. η Πάρος βρίσκεται υπό ρωμαϊκή κυριαρχία. Στη θέση του Πάριου, παλαιάς αποικίας της Πάρου στην Προποντίδα, οι Ρωμαίοι ιδρύουν την *Παρίων Κολωνεία*.⁷⁴ Η Πάρος εντάσσεται στη ρωμαϊκή επαρχία της Μικράς Ασίας.

⁶⁸ Rubensohn 1949, 1816, Παπαδοπούλου 2010-2013, 408, σημ. 12

⁶⁹ Νίγδελης 1988, 45, 68, 127.

⁷⁰ Δετοράτου 2013α, 42, σημ.41 όπου σημειώνεται η σχετική βιβλιογραφία: IG XII 5, 121 στ. 1, 123 στ. 1 και Syll.3, 562, στ. 2. πέντε ψηφίσματα του 2^{ου} αι. π.Χ.: IG XII 5, 127 στ. 1, 129 στ. 50. SEG 23. 489 α, στ.22. SEG 33. 681, στ. 2. Lambrinoudakis – Wörrle 1983, 355· και σε δυο από τρία σωζόμενα ψηφίσματα του 1ου π.Χ. αιώνα: βλ. IG XII Suppl., 201 στ. 1· SEG 32. 825, στ. 2. Ορλάνδος 1971,199.

⁷¹ για το ιστορικό πλαίσιο βλ. Νίγδελης 1988, 65-82. Berranger 1992 για την αρχαϊκή εποχή. Gary 1994, 36-26, για το χρονικό διάστημα από το 260-200 π.Χ. Παπαδημητρίου et al. 2017.

⁷² Λίβιος, *Ad Urbe condita*, 31.31.4. Gary 1994, Tully 2013. 13. Νίγδελης 1990. 116

⁷³ Μια μολυβδίδα η οποία φέρει αποσπασματική παράσταση, αποδίδεται στους Μακεδόνες εφόσον ταυτίζεται με Μακεδονικό άστρο, είτε εφόσον ταυτίζεται με κεραυνό αποδίδεται στους Ρόδιους επιτιθέμενους, έτσι όπως μαρτυρά ο Λίβιος στο *Ad Urbe condita*, 31.15.8. βλ. σχετ. Gary 53. Παπαδημητρίου et al. (υπό έκδοση 2)

⁷⁴ SEG XXX III, 1983, 964. SEG XV 1958, 713.

Μετά από συνεχείς επιδρομές, όπως του Μιθριδάτη και των πειρατών το 67 π.Χ., αντιμετωπίζει οικονομικές δυσκολίες⁷⁵ και όταν περνά εξ ολοκλήρου στα χέρια των Ρωμαίων το β' μισό του 1^{ου} αι. π.Χ. γνωρίζει μεγάλη ανάπτυξη.⁷⁶ Στο νησί οι τάφοι αυτής της περιόδου είναι ιδιαίτερα πλούσιοι σε κτερίσματα, αλλά και η τέχνη αναπτύσσεται ιδιαίτερα τον 1^ο αι. π.Χ. έως 1^ο αι. μ.Χ., αφού παρατηρείται μια εκ νέου καλλιτεχνική άνθιση με τη διασπορά των λεγόμενων «νεοπαριακών» έργων τέχνης.⁷⁷

Αποικίες της Πάρου. Στην ιστορία της Πάρου θα πρέπει να προστεθεί και η ίδρυση των αποικιών προς Βορρά και συγκεκριμένα στη νήσο Θάσο, στη Δαλματία η Φάρος και στην Προποντίδα το Πάριον.⁷⁸ Οι νέες αποικίες προσδίδουν στις μητροπόλεις εκτός του ελέγχου των εμπορικών δρόμων και τον έλεγχο των φυσικών πόρων, όπως εκείνων για παράδειγμα που αφορούν στα κοιτάσματα χρυσού και αργύρου από το Παγγαίο όρος.⁷⁹ Παρατηρείται με λίγα λόγια χρήση των εμπορικών δρόμων προς Βορρά και προσπάθεια επαφής με πόλεις του Βορείου Αιγαίου.

Το Πάριον της Προποντίδας, σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές, ιδρύθηκε στα τέλη του 8ου αι. π.Χ.⁸⁰ στην περιοχή της Τρωάδος ακριβώς στο σημείο που ενώνεται ο Ελλήσποντος με την Προποντίδα. Πρόκειται για μια πολύ σημαντική γεωγραφικά περιοχή από την οποία ήταν δυνατός ο έλεγχος του εμπορίου της Μαύρης Θάλασσας.⁸¹ Υπάρχουν τρεις διαφορετικές εκδοχές για την προέλευση του ονόματος,

⁷⁵ Νίγδελης 1988, 66. ΦΔετοράτου 2013α 44, σημ. 57 όπου δίδονται και επιγραφικές μαρτυρίες βλ. σχ. IG XII 5. 130, στ. 7 – 9, όπου σημειώνεται η φράση «έν αναγκαίοις καιροῖς» που πιθανώς σημαίνει ότι υπάρχουν μεγάλα προβλήματα πολιτικά και οικονομικά. L. Robert 1970, σ. 57, σ. 312, στ. 2· Dunant – Rouilloux 1958, σ. 21, αρ. 170, στ. 6, 23.

⁷⁶ Πλούταρχος, Σύλλας, 12 – 14 και 17 – 24. Πλούταρχος, Πομπήιος, 24 κ. ε. Finlay 1844, 25-29. Hertzberg 1866, 396. Μηλιαράκης 1874, σ. 296

⁷⁷ Δετοράτου 2013, Σημειώνεται ότι σε χώρο εργαστηρίου γλυπτικής βρέθηκε όστρακο με το όνομα ΑΘΗΝΑΙΟΥ, τον οποίον ταυτίζει με τον πάριο γλύπτη του 1^{ου} αι. π.Χ. Αθήναιο που έργα του βρέθηκαν στη Γόρτυνα της Κρήτης και στη Μήλο, 143-144.

⁷⁸ Maroneis T. 1996, 11 για τη Φάρο. Κουκούλη-Χρυσανθάκη et al. 1997 769-770 για τη Θάσο. Keles 2015, 22. για το Πάριον. Ο Keles παραθέτει τις απόψεις ότι η ίδρυση της πόλης του Πάριον αποδίδεται ανάμεσα στ' άλλα εκτός τις Πάρου και στις Ερυθρές και στη Μίλητο. Όμως θεωρεί ισχυρή τη πιθανότητα η Φάρος να ίδρυσε την πόλη. Η Ζαφειροπούλου θεωρεί ότι η Φάρος συμμετέχει στην ίδρυση του Παρίου μαζί με τη Μίλητο και της Ερυθρές. βλ. σχετ. Ζαφειροπούλου 2018, 74. Corroia 2018, 369. Τιβέριος 2019, 39-46

⁷⁹ Schilardi 2012, 98-99.

⁸⁰ Τιβέριος 2019, 42, σημ. 3 όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

⁸¹ Κατσωνοπούλου et al. 2017, 31-32 για την Ιστορία του Παρίου και τη σημασία της γεωγραφικής θέσης.

που είτε προέρχεται από τη μητρόπολή της, την Πάρο είτε από τον ιδρυτή της τον Πάριο, γιο του Ιάσονος από τις Ερυθρές ή από τον Πάρι, πρίγκηπα της Τροίας.⁸²

Σε όλες τις περιπτώσεις το Πάριον έχει να παρουσιάσει ακμάζοντα πολιτισμό από τους αρχαϊκούς έως τους βυζαντινούς χρόνους. Ανιχνεύουμε σε όλες τις περιόδους του στοιχεία που θα μπορούσαμε να τα παραλληλίσουμε με την μητρόπολή της, την Πάρο.

Οι Πάριοι έφτασαν για πρώτη φορά στη Θάσο γύρω στα 680-670 π.Χ. με επικεφαλής τον πατέρα του Αρχιλόχου Τελεσικλή. Ο εκκλησιαστικός συγγραφέας Ευσέβιος μας διασώζει το χρησμό από το μαντείο των Δελφών που πήρε ο πατέρας του Αρχιλόχου, Τελεσικλής για την ίδρυση μιας νέας πόλεως⁸³ Ένας δεύτερος αποικισμός υπήρξε επί Αρχιλόχου.⁸⁴ Οι Πάριοι με την ίδρυση και της αποικίας της Θάσου, μετά από εκείνη του Παρίου στην Προποντίδα, ελέγχουν πλήρως τους ναυτικούς δρόμους προς το Βορρά.

Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο στη Θάσο ήταν εγκατεστημένοι Φοίνικες «εἶδον δὲ καὶ αὐτὸς τὰ μέταλλα ταῦτα, καὶ μακρῶ ἦν αὐτῶν θωμασιώτατα τὰ οἱ Φοίνικες ἀνεῦρον οἱ μετὰ Θάσου κτίσαντες τὴν νῆσον ταύτην, ἥτις νῦν ἐπὶ τοῦ Θάσου τούτου τοῦ Φοίνικος τὸ οὖνομα ἔσχε» (Ηροδότου *Ιστορίαι* 6.47) ενώ μια ερμηνεία του Τσατσάνογλου σε αποσπάσμα ποιήματος του Αρχιλόχου προτείνει ότι στην ίδια θέση εγκαταστάθηκαν και Θράκες. Οι τελευταίοι εκδιώχθηκαν από τους αιώνιους εχθρούς των Παρίων ,τους Νάξιους και οι Πάριοι προσπάθησαν να τους επαναφέρουν με αποτέλεσμα τον αποδεκατισμό και των Θρακών, αλλά και των Ναξίων.⁸⁵

Ο Tandy θέτει με βάση τις διασωθείσες επιγραφικές μαρτυρίες και την εικονογράφηση του ενός από τους δύο ταφικούς αμφορείς της Θήκης Β-πολυανδρίου, θέτει τον προβληματισμό αν η αποίκηση της Θάσου, τουλάχιστον το πρώτο κύμα, είναι μια οργανωμένη και καλοσχεδιασμένη πρωτοβουλία της Πάρου ή ατομική πρωτοβουλία Παρίων. Σύμφωνα με τον Tandy πρόκειται για Παρίους οι οποίοι ζούσαν εκτός της Πάρου και ακολούθησαν τα ταφικά έθιμα της αθηναϊκής

⁸² Για τις τρεις εκδοχές βλ. αντίστοιχα: Πausanias 9.27.1. Strabon 10.5.7 και 13.1.14, Frisch 1983, 60. Basaran 1999, 350

⁸³ Ευσέβιου «ἀγγελῖον Παρίοις Τελεσικλῆες, ὥς σε κελεύω νήσω ἐν Ἡερίῃ κτίζειν εὐδαιμον ἄστυ»

⁸⁴ Τιβέριος 2019, 43 όπου και σχετική βιβλιογραφία. Τσατσάνογλου 2019, 128.

⁸⁵ Για την παρουσία των Φοινίκων βλ. Τιβέριος 2012 όπου η σχετική βιβλιογραφία και Salviat 2017, 98 κ.ε. και 102-103. Τσαντσάνογλου 2019, 128-129 όπου παραδίδεται το απόσπασμα του Αρχιλόχου και η ερμηνεία του.

ελίτ⁸⁶ που υπαγόρευαν βάσει του *Πάτριου νόμου* την επιστροφή των νεκρών από το πεδίο της μάχης στην πατρίδα.⁸⁷

Παρά ταύτα ενδιαφέρον είναι ότι οι Πάριοι και Θάσιοι πολεοδομικά αναπτύσσουν ομοίας μορφής μνημεία όπως για παράδειγμα το βαθμιδωτό κυκλικό ηρώο του Θεαγένους στη Θάσο. Όμοιο κυκλικό μνημείο, χωρίς να γνωρίζουμε σε ποιον ήταν αφιερωμένο, υπάρχει και στην Πάρο. Στα δύο νησιά λάτρευαν τις ίδιες θεότητες, κάτι που συμβάλλει στην επιπλέον γνώση για την τοπογραφική εξέλιξη, αφού στην Πάρο τα μνημεία σώζονται εντελώς αποσπασματικά.⁸⁸ Επιπροσθέτως, σύμφωνα με επιγραφικές μαρτυρίες, αποδεικνύονται οι στενές σχέσεις των Θασίων με τους Πάριους. Χαρακτηριστικό είναι το ψήφισμα συνθήκης μεταξύ Παρίων Θασίων και Νεαπολιτών.⁸⁹

Τριακόσια χρόνια αργότερα από την ίδρυση του Παρίου της Προποντίδας οι Πάριοι ίδρυσαν την Φάρο στις Δαλματικές ακτές, η οποία εξυπηρετούσε τις εμπορικές τους δραστηριότητες. Στην Φάρο δεν ανιχνεύεται πλούτος στην πόλη ώστε να δικαιολογεί μια άνθηση στο νησί. Κατά την Κατσωνοπούλου αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το παραγωγικό πλεόνασμα (ο πλούτος) επέστρεφε στην μητρόπολη, στην Πάρο, αφού εκείνη την εποχή αντίθετα με τη Φάρο παρατηρείται μια οικονομική ανάκαμψη της πόλης της Πάρου.⁹⁰

⁸⁶ Tandy 2018, 19 και 21.

⁸⁷ Kurtz και Boardman 1971, 247. Garland 1985, 89-93

⁸⁸ Λαζαρίδης 1958, για το ιερό του Πυθίου Απόλλωνα 32-33, για το ιερό του Ηρακλέους 38-41, για το ιερό της Άρτεμης, 54-55. Παπαδοπούλου 2018, 164-170. για τη λατρεία του Ηρακλέους και του Απόλλωνος στην Πάρο και στη Θάσο. Κουράγιος 2008, 100-101, ει. 21-24. 2019, 463, ει. 15α-β.

⁸⁹ IG XII 5 109 a-e. Χαρακτηριστικά αναγράφεται: «*Ὁρκος Παρίων. Βοηθήσω παντί σθένει τοῖς ἐμμένουσι τῇ/ῇς συνθήκης ματὰ [Θασίων και Νεοπολιτέων αἵ ἐγένοντο ἐπὶ θεωρῶν...*»

⁹⁰ Katsanopoulou 2020, 106, 108.

Δ. ΟΙΚΙΣΤΙΚΑ

Η σημερινή θέση της Παροικιάς, κυρίως ο παραδοσιακός οικισμός και οι νεώτερες επεκτάσεις της, ταυτίζονται με σαφήνεια με την αρχαία πόλη της Πάρου παρά το γεγονός ότι αρχικά υπήρξε αμφισβήτηση.⁹¹ Ένα από τα υψώματα της Παροικιάς στη θέση «Κάστρο» μπορεί να ταυτιστεί με την αρχαία ακρόπολη, (εικ.8). Η διαχρονικότητα της κατοίκησης στη θέση αυτή, όπως αποδεικνύεται από την ανασκαφική έρευνα, εκτείνεται τουλάχιστον από την προϊστορική έως την αρχαϊκή εποχή⁹². Ο πολεοδομικός ιστός εκτός της ακρόπολης στο «Κάστρο» επεκτείνονταν προς Βορρά και Ανατολικά τειχισμένος με ισχυρά τείχη.⁹³

Σήμερα δεν έχουμε μια ολοκληρωμένη εικόνα για την πολεοδομική εξέλιξη της αρχαίας πόλης της Πάρου⁹⁴. Τα μνημεία σώζονται αποσπασματικά σε σχέση με αυτά που οικοδομήθηκαν στην πόλη όλες τις χρονικές περιόδους. Το μεγαλύτερο τμήμα της αρχαίας πόλης είναι υποκείμενο του παραδοσιακού οικισμού, ο οποίος σήμερα προστατεύεται και επομένως οι παλαιές οικίες δεν απομακρύνονται. Έτσι δεν υπάρχει η δυνατότητα ελέγχου του υπεδάφους ανασκαφικά για την ύπαρξη ή μη των αρχαιοτήτων. Γύρω από αυτό τον πυρήνα της αρχαίας ακρόπολης στο Κάστρο η αρχαία πόλη αναπτύχθηκε ως υποθέτουμε κλιμακωτά έως τις υπώρειες αυτού του λόφου προς Βορρά και Βορειοανατολικά, Ανατολικά και Νότια. Βορειοδυτικά και Δυτικά, βρίσκεται ο λιμένας της πόλης ο οποίος ήταν ιδιαίτερα προστατευμένος λόγω του κλειστού σχήματός του, το οποίο ήταν ακόμη πιο κλειστό από το σημερινό.

Σχετικά με την αρχαϊκή εποχή, όπως ήδη γνωρίζουμε σε πολλές άλλες περιπτώσεις του αρχαίου κόσμου, αλλά και από οικισμούς στη νήσο Πάρο και συγκεκριμένα από τον οικισμό στις Κουκουναριές καταλήγουμε στα εξής: Διαπιστώνεται μια σταδιακή μετάβαση στην οργάνωση των οικισμών από τους προϊστορικούς και γεωμετρικούς χρόνους στην αρχαϊκή περίοδο.⁹⁵ Οι οικισμοί κατά την αρχαϊκή εποχή αναπτύσσονται άναρχα και κλιμακωτά σε άνδηρα με οδικούς

⁹¹ Φωτίου 1973, 13. Schilardi 1975, 94

⁹² Rubensohn 1901, Rubensohn 1901, Rubensohn 1902, Rubensohn 1917 για την κεραμική από την ανασκαφή στο Κάστρο βλ. Overbeck 1989

⁹³ Kirigin 2006, 29-39. Ζαφειροπούλου 2009α, 7, εικ. 7. Κουράγιος 2015, 25. Kourayos 2018b, 79.

⁹⁴ Kourayos 2018b, 281.

⁹⁵ Lang 2002, 15. Hoepfner, 2005, 131, σημ. 30 όπου και η σχετική βιβλιογραφία

άξονες ανάμεσά τους. Πιθανώς η Πάρος να ακολουθούσε επίσης την οικοδόμηση σε άνδρα όπως ο οικισμός Ξώμπουργο Τήνου.⁹⁶ Οι οικίες αυτή την εποχή ήταν ορθογώνιες με δωμάτια κατά παράταξη, το ένα μετά από το άλλο και με πρόσβαση σ' αυτά από ένα διάδρομο. Αργότερα σ' αυτά τα σπίτια ενσωματώθηκε και ο ανδρώνας⁹⁷. Αυτή βέβαια η αρχιτεκτονική δομή δεν είναι τυπική όπως σημειώνει η Lang για όλο το Αιγαίο.⁹⁸

Στο Λιμένα Θάσου αλλά και στη Μίλητο και εν γένει την Ιωνία παρατηρείται ανάπτυξη κατοικιών εκατέρωθεν οδού που μαρτυρά ότι υπάρχει μια μετάβαση σε ένα νέο, περισσότερο οργανωμένο πολεοδομικό σχεδιασμό.⁹⁹

Για την Πάρο είναι δυνατόν να αντλήσουμε αποσπασματικές πληροφορίες από τα ορατά σωζόμενα τμήματα του αρχαίου τείχους, τα εντοπισμένα νεκροταφεία, τις συστάδες τάφων που μπορούν να ταυτιστούν με παρόδιες ταφές, τα οικιστικά τετράγωνα ελληνιστικών και υστερο-ελληνιστικών χρόνων, το χώρο των εργαστηρίων,¹⁰⁰ τη ρωμαϊκή οικία.¹⁰¹ Οι ναοί (ή τα ιερά) εντός της πόλεως είναι ο ναός της Αθηνάς στο Κάστρο, καθώς και τα άμεσα περιαστικά ιερά (Ασκληπιείο-Πύθιο, Δήλιο, ιερά Ειλειθυίας και Αφροδίτης).¹⁰²

Όλα τα προαναφερόμενα σωζόμενα μνημεία είναι μνημεία τα οποία ανήκουν σε διαφορετικές χρονολογικές περιόδους. Δυστυχώς όμως δεν ανασυνθέτουν πλήρως τις οικοδομικές ιστορικές πολεοδομικές φάσεις. Αυτό αποτελεί ένα πολύπλοκο πρόβλημα ως προς την προσπάθεια για την ανασύνθεση του πολεοδομικού ιστού της πόλης.

⁹⁶

⁹⁷ Hoepfner 2005, 206, 207-208.

⁹⁸ Lang 2002, 15.

⁹⁹ Grandjean πιν. X. Senff 2000,

¹⁰⁰ Kourayos 2018b 281-292

¹⁰¹ Τζεδάκης 1974, 867. Ζαφειροπούλου 1986 213-214, Ζαφειροπούλου 1987, 490, σχ. 6

¹⁰² Kourayos 2018a 135. Στην εισαγωγή της εργασίας συνοψίζονται τα ιερά στην αρχαία πόλη σε ιερά εντός και εκτός των τειχών. Pingiatoglou 1981, 120-134.

Ε. ΤΟ ΤΕΙΧΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΥΛΕΣ

Σε κάθε αρχαία πόλη το τείχος αποτελεί το όριο το οποίο περικλείει τη ζωή και την κρατά σε ικανή απόσταση από τον κόσμο των νεκρών, δηλαδή τα νεκροταφεία που αναπτύσσονταν εκτός των τειχών. (εικ. 1,4,5) Το τείχος περικλείει εκτός από τα δημόσια και διοικητικά κέντρα της πόλης και τον υπόλοιπο πολεοδομικό ιστό. Ο οχυρωματικός περίβολος προστατεύει τον πληθυσμό και την διοικητική ιεραρχία, καθώς και τον πλούτο της πόλεως, δηλαδή τα προϊόντα της παραγωγικής διαδικασίας, που συνήθως συσσωρεύονται και αποθηκεύονται εντός του άστεως.¹⁰³ Στην Πάρο τα τείχη φαίνονται να οχυρώνουν μια πόλη που μεταβάλλεται συνεχώς μέσα στους αιώνες. Με την έρευνα και τη μελέτη διαπιστώνονται μεταβολές της περιμέτρου της οχύρωσης αλλά και αναβαθμίσεις και ενισχύσεις.

Οι πρώτες οχυρώσεις των ιστορικών χρόνων των πόλεων τοποθετούνται από την έρευνα στον 8^ο αι. π.Χ. Στο γειτονικό νησί της Σίφνου παρατηρείται η ίδια κατάσταση, δηλαδή εγκατάλειψη κατά τον 11^ο αι. π.Χ. και επανεγκατάσταση του πληθυσμού κατά τον 8^ο αι. π.Χ.¹⁰⁴ Στις Κυκλάδες πρώιμοι οχυρωματικοί περίβολοι των γεωμετρικών χρόνων είναι γνωστοί στην Ζαγορά, στην Υψηλή της Άνδρου, στη Δονούσα και στην Πάρο (Φιλίζι και Νησί Οικονόμου), (Εικ. 1) οι περισσότεροι των οποίων εγκαταλείπονται ή κατοικούνται μερικώς έως τον 5ο αι. π.Χ.¹⁰⁵

Τα τείχη της αρχαίας Πάρου αποτέλεσαν σημαντικό παράγοντα της άμυνας των Παρίων, αφού άντεξαν σε πολιορκία των Αθηναίων υπό τον Μιλτιάδη. Οι πηγές μάλιστα αναφέρονται τόσο στην προσπάθεια των Αθηναίων να γκρεμίσουν τμήματα του τείχους για να εισβάλουν, όσο και στις προσπάθειες ενίσχυσης του τείχους από τους Παρίους.¹⁰⁶ Ο Ηρόδοτος ιστορώντας την εκστρατεία του τροπαιοφόρου Αθηναίου στρατηγού Μιλτιάδη και την πολιορκία των Αθηναίων στην Πάρο, αναφέρεται ανάμεσα στ' άλλα και στην οχύρωση της πόλεως.

¹⁰³ Ενδιαφέρον παρουσιάζουν μεταλλοφόρες θέσεις στη Θάσο οι οποίες ήταν τειχισμένα πολιίσματα για την προστασία της εξόρυξης του μεταλλεύματος, τα λεγόμενα εμπόρια βλ. Hansen 1997, 83-105 Χουρμουζιάδης 1979,65.

¹⁰⁴ Τελεβάντου 2008β, 70.

¹⁰⁵ Δούριου 2018, 43-56.

¹⁰⁶ Ζαφειροπούλου 1999, 665,666.

Δε γνωρίζουμε πότε ακριβώς χρονολογείται η ανέγερση του τείχους της πόλεως της Πάρου, αλλά με βεβαιότητα, όπως αναφέρεται και στο απόσπασμα του Ηρόδοτου προϋπήρχε του 489 π.Χ. Συγκεκριμένα ο Ηρόδοτος αναφέρει: «[6.133.2] *ἀπικόμενος δὲ ἐς τὴν ἔπλεε ὁ Μιλιτιάδης τῇ στρατιῇ ἐπολιόρκεε Παρίους κατελιγμένους ἐντὸς τείχεος, καὶ ἐσπέμπων κήρυκα αἵτε ἐκατὸν τάλαντα, φάς, ἢν μή οἱ δῶσι, οὐκ ἀπαναστήσιν τὴν στρατιὴν πρὶν ἢ ἐξέλῃ σφέας.* [6.133.3] *οἱ δὲ Πάριοι ὅκως μὲν τι δώσουσι Μιλιτιάδῃ ἀργύριον οὐδὲ διενοεῦντο, οἱ δὲ ὅκως διαφυλάξουσιν τὴν πόλιν τοῦτο ἐμηχανῶντο, ἄλλα τε ἐπιφραζόμενοι καὶ τῇ μάλιστα ἔσκε ἐκάστοτε ἐπίμαχον τοῦ τείχεος, τοῦτο ἅμα νυκτὶ ἐξήρητο διπλήσιον τοῦ ἀρχαίου.* [6.134.1]»

Ὅπως απέδειξε το αποτέλεσμα της πολιορκίας, η ισχυρή οχύρωση και τα έκτακτα μέτρα που επινόησαν οι Πάριοι με την περαιτέρω ύψωση του τείχους κατά τη διάρκεια της νύχτας, έσωσε την πόλη, μετά από 26 ημέρες πολιορκίας από τους Αθηναίους: «[6.135.1] *Μιλιτιάδης μὲν νυν φλαύρως ἔχων ἀπέπλεε ὀπίσω, οὔτε χρήματα Ἀθηναίοισι ἄγων οὔτε Πάρον προσκτησάμενος, ἀλλὰ πολιορκήσας τε ἕξ καὶ εἴκοσι ἡμέρας καὶ δηιώσας τὴν νῆσον.*»

Για όσο χρόνο η πόλις διατηρεῖ την οχύρωση της¹⁰⁷ διαπιστώνεται ότι υπάρχουν μεταβολές στην τοιχοδομία του τείχους με την ενσωμάτωση άλλων αρχιτεκτονικών μελών. Πιθανώς αυτές οι μεταβολές να σχετίζονται με την πολιορκία του Μιλιτιάδη και των Αθηναίων, για την οποία μαρτυρούνται παρεμβάσεις των Παρίων κατά τη διάρκεια της νύχτας για την ενίσχυση του τείχους, «...τοῦτο ἅμα νυκτὶ ἐξήρητο διπλήσιον τοῦ ἀρχαίου» ή από την πολιορκία του Φιλίππου Ε'. Ίσως σχετίζονται με άλλες αμαρτύρητες δραστηριότητες επί του τείχους πολιορκίες και αναβαθμίσεις ή ενισχύσεις.

Σύμφωνα με τον Κουράγιο, αυτές οι μεταβολές συνδέονται με συγκέντρωση μεταφερμένων αρχιτεκτονικών μελών προερχόμενων από το Πύθιο, που εντοπίστηκε νότια της πόλης και στην ανατολική πύλη, στη θέση «Δύο πλάκες»¹⁰⁸

Οι ενισχύσεις αυτές φαίνεται ότι υπάρχουν στο ανατολικό σκέλος τους τείχους όπου εντοπίζονται ενταγμένα αρχιτεκτονικά μέλη, και συγκεκριμένα σε τμήμα τείχους στο οικόπεδο Σάρολα στη θέση «Φλόγα» και σε τμήμα τείχους που βρίσκεται καταβυθισμένο εντός του λιμένα της Παροικιάς το οποίο χαρτογραφήθηκε

¹⁰⁷ Kourayos 2004, 28-29. Ζαφειροπούλου 2009α, εικ.7. Kourayos 2018b, 282.

¹⁰⁸ Kourayos 2015, 282.

από τον Σούρσο, συνεργάτη του Rubensohn (εικ.7).¹⁰⁹ Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι στο οικόπεδο Σάρολα, το αποκαλυφθέν τμήμα του τείχους είναι κατασκευασμένο ιδιαίτερα πρόχειρα, μικρότερο σε πλάτος σε σχέση με το σωζόμενο τμήμα τείχους το οποίο έχει αποκαλυφθεί νοτιά του στη θέση «Δύο πλάκες», στο οικόπεδο Ακάλεστου. Επιπλέον καταφανώς αυτό το τμήμα του τείχους διαιρεί συστάδες τάφων. (Εικ. 141) Οι συστάδες αυτές, ενώ θα πρέπει να βρίσκονταν έξω από το τείχος, εντοπίζονται εντός αυτού. Αυτό σημαίνει ότι για κάποιο λόγο (επίθεση;) κατασκευάστηκε αυτός ο τοίχος σαν προτείχισμα και γι' αυτό διασπάστηκε η ενότητα των ταφών.¹¹⁰ Στην τοιχοδομία του «προτειχίσματος» είναι ενταγμένα αρχιτεκτονικά μέλη εκ των οποίων κάποια αποδίδονται στο ναό του Πύθιου Απόλλωνα.¹¹¹ Επιπροσθέτως η ύψωση ενός πρόχειρου τοίχου όπως το συγκεκριμένο «προτείχισμα» θα μπορούσε να συνδεθεί με ιστορικά γεγονότα ή με φυσικές καταστροφές, όπως πλημμύρες από τον ποταμό που έρεε πολύ κοντά.¹¹²

Αρχαιολογικά τεκμήρια για την οχύρωση της γεωμετρικής περιόδου στην πόλη της Πάρου δεν υπάρχουν. Κατά την περίοδο αυτή στην ακρόπολη των Κουκουναριών παρατηρείται επανάχρηση του τείχους και πιθανή ανακατασκευή της παλαιότερης οχύρωσης.¹¹³ Οχυρωματικό περίβολο περίπου κυκλικής κάτοψης διέθεταν οι πρώιμοι οικισμοί στις νησίδες «Οικονόμου» και Φιλίζι και η θέση στα Σαρακίνικα στη Β. Πάρο, νοτίως της πόλης της Νάουσας.¹¹⁴ (εικ. 6)

Στον Ελλαδικό χώρο κατά τη γεωμετρική περίοδο παρατηρούνται δυο τρόποι οχύρωσης. Οι οικισμοί είτε περιβάλλονται από οχύρωση, είτε διαθέτουν πολύ κοντά μια οχυρωμένη θέση που αποτελεί καταφύγιο για να προσφεύγουν οι κάτοικοι σε περίπτωση κινδύνου.¹¹⁵ Χαρακτηριστικοί οικισμοί της δεύτερης κατηγορίας είναι

¹⁰⁹ Rubensohn 1901. Κραουνάκη και Κουρκουμέλης 2000, 1214

¹¹⁰ Αγγέλη 2021, 138 όπου περιγράφονται ενταγμένα αρχιτεκτονικά μέλη και επιτύμβιες στήλες στο προτείχισμα του οχυρωματικού περιβάλλου της πόλης της Αμβρακίας για την ενίσχυση της άμυνας της πόλης.

¹¹¹ Η επιτύμβια στήλη στην κατασκευή του T1 στο οικόπεδο Σάρολα, ανατολικά των τειχών, προέρχεται πιθανώς από το Ν. Νεκροταφείο.

¹¹² Δούριου 2018, 117-120 για τα κριτήρια χρονολόγησης των τειχών. Schilardi 1975, 85, σημειώνει προφορική μαρτυρία για το έτος 1924 πλημμυρών στην παρακείμενη περιοχή στις «Δύο πλάκες».

¹¹³ Σκιλάρντι 2019, 122. Για τις επαναχρήσεις και ανακατασκευές παλαιότερων τειχών βλ. Δούριου 238.

¹¹⁴ Τελεβάντου 1997, 33. Τελεβάντου 2008α, 27, Δούριου 2018 43-48 για την Άνδρο και τη Τήνο και 49-51 για την Πάρο, όπου συμπεριλαμβάνεται και η προηγούμενη σχετική βιβλιογραφία. Για τη θέση Σαρακίνικα νοτίως του οικισμού Νάουσας Πάρου, εντοπίζεται από τον Σκιλάρντι χωρίς νεώτερες αναφορές, βλ. σχ. Σκιλάρντι 1975, 210.

¹¹⁵ Πορτελάνος 1998, 903, 1646-1647. Winder 1971, 54-57, 289-290. Frederiksen 2011, 8-9.

εκείνοι στο Γαρδίκι Τριταίας και ο Αγ. Αθανάσιος Γαλαξιδίου, στη Θεσσαλία και στο Εμπορείο Χίου.¹¹⁶ Στην Κρήτη και στις Κυκλάδες εντοπίζονται μετακινήσεις των αμυντικών κέντρων και των οικισμών από τις πρώιμες θέσεις τους.¹¹⁷

Αν υποθέσουμε ότι η πόλη της Πάρου κατά την γεωμετρική και αρχαϊκή περίοδο καταλάμβανε μια μικρότερη έκταση σε σχέση μ' αυτή που μας είναι γνωστή σήμερα, θα ταυτίζονταν με το ύψωμα της αρχαίας ακρόπολης στο κάστρο και την ευρύτερη περιοχή (Εικ. 3). Η ανασκαφή του Rubensohn στο «Κάστρο» τεκμηρίωσε ότι πέραν της προϊστορικής εποχής, υπήρξε κατοίκηση και κατά τη γεωμετρική, αλλά και την αρχαϊκή περίοδο πράγμα που επιβεβαιώνεται άλλωστε με την ύπαρξη του μεγάλου ναού της Αθηνάς.¹¹⁸

Η πρωϊμότερη πόλη της Πάρου κατελάμβανε μάλλον μια μικρή έκταση, διαμορφωμένη σε αναβαθμούς, όπως μας υποδεικνύει και η ανάπτυξη του σύγχρονου οικισμού της Παροικιάς. Πιθανότατα ήταν οχυρωμένη με τείχη που θα έμοιαζαν με εκείνα στις νησίδες Φιλίζι και «Οικονόμου», ελλειψοειδούς κάτοψης, (εικ.6) που πλέον δεν είναι δυνατόν να ανιχνευθούν κάτω από τις σύγχρονες οικίες. Ο οικισμός πιθανότατα επεκτείνονταν προς τα ανατολικά, νότια και βόρεια της ακρόπολης. Αξίζει να παραπέμψουμε σε ένα χαρακτηριστικό του 1707 από το βιβλίο του Vincenzo Coronelli, "*Arcipelago*", το οποίο απεικονίζει την Πάρο και πιθανώς ένα φανταστικό τοπίο από το κάστρο της Παροικιάς με την απεικόνιση ως κυρίαρχο στοιχείο του αρχαϊκού ναού της Αθηνάς και την πρόσβασή του σ' αυτόν με βαθμίδες και άνδηρα.¹¹⁹(Εικ. 4)

Οι ταφές που βρέθηκαν στο οικόπεδο Σκιαδά, υποκείμενες των εργαστηρίων χρονολογούνται στη μέση γεωμετρική περίοδο Ι/ΙΙ.¹²⁰ Αποτελούν τεκμήρια ενός γεωμετρικού νεκροταφείου στα ανατολικά του πρώιμου οικισμού της πόλης. Δεν θεωρώ ότι αυτές οι ταφές είναι μεμονωμένες σ' αυτή τη θέση,¹²¹ αλλά ότι πρόκειται για τμήμα οργανωμένου νεκροταφείου όπως αντίστοιχα υπήρχε νεκροταφείο της

¹¹⁶ Βαλαβάνης και Μπατζιωτοπούλου 2021, 46, εικ.10. Κούρου 2004β, 151. Frederiksen 2011, 137, εικ.31.

¹¹⁷ Γούναρης 1999,104

¹¹⁸ Rubensohn 1919, 89-96 όπου σημειώνονται οι τελικές παρατηρήσεις.

¹¹⁹ Ραγκούση- Κοντογιώργη 2000, 196, εικ. 132.

¹²⁰ Hasaki και Kourayos 2012-2013, 462, εικ. 4-7.

¹²¹ Hasaki και Kourayos 2012-2013, 462, «*an isolated phenomenon for that period in this part of the town*»

ίδιας περιόδου βόρεια, στη θέση «Βίτζι». Αργότερα κατά την αρχαϊκή εποχή με την επέκταση της πόλης, δηλαδή του οικιστικού ιστού της, προς τα νότια και ανατολικά, πιθανώς μετακινήθηκε το ανατολικό και νότιο σκέλος της οχύρωσης και επομένως τότε χρονολογείται η ύψωση του τείχους που τώρα γνωρίζουμε.

Η σημερινή εικόνα των τειχών της πόλεως, έτσι όπως μας σώζεται έχει ως εξής: Πρόκειται για σχετικά κυκλοτερούς κάτοψης τείχη τα οποία ακολουθούν τη μορφολογία του εδάφους και σχηματίζουν είτε αμβλείες γωνίες είτε καμπυλώνονται σύμφωνα με τις ανάγκες της άμυνας της πόλεως. Ο οχυρωματικός περίβολος τειχίζει μια πολύ μεγαλύτερη έκταση προς νότια και ανατολικά. Το μήκος του ορατού τμήματος του τείχους ο Rubensohn το υπολογίζει στα 608,50 μ.¹²² Την ίδια μορφή με τα ορατά τμήματα πρέπει να είχε το υπόλοιπο τείχος τόσο στο ΝΔ σκέλος όσο και στο ΒΑ. Από τις ανασκαφικές έρευνες, αλλά και τα ορατά ιστάμενα μνημεία γνωρίζουμε ότι τα τείχη διέθεταν πυργίσκους, πύλες και πυλίδες. Το μήκος του τείχους φθάνει σύμφωνα με υπολογισμούς συνολικά τα 2,5 χλμ.¹²³ Σχετικά όμοια τείχη είναι δυνατόν να δούμε στην αποικία της Πάρου, στην Φάρο Δαλματίας όπου εκεί σώζονται ισχυρά τείχη σε ικανό ύψος και η τοιχοδομία τους μοιάζει με αυτά της Πάρου.¹²⁴

Όμοια επίσης είναι και η εικόνα στα τείχη της αρχαίας πόλης της Θάσου τα οποία σώζονται σε καλύτερη κατάσταση με τετράγωνης κάτοψης πύργους. Γνωρίζουμε ότι το τείχος της Θάσου οικοδομήθηκε ήδη από τον 7ο και 6ο αι. π. Χ. αλλά αρχικά ήταν πρόχειρο και ενδυναμώθηκε μετά την πολιορκία της πόλεως από τον Ιστιαίο.¹²⁵ Από τα σωζόμενα τείχη στη Θάσο η πόλη φαίνεται ότι ήταν οχυρωμένη απ' όλες τις πλευρές, κάτι που θα πρέπει να συνέβαινε και στην Πάρο σύμφωνα με τις ανασκαφικές μαρτυρίες που έχουμε.¹²⁶

Σε κάποιες περιπτώσεις τα τείχη σχηματίζουν οξεία γωνία που διασπά την ευθύγραμμη ανάπτυξη των σκελών του. Οι οξείες γωνίες διασπούν την παράταξη των επιτιθέμενων και μαζί με τους πυργίσκους ενισχύουν την άμυνα. Για παράδειγμα στα ανατολικά, ενώ θα μπορούσε το σκέλος του τείχους να αναπτυχθεί άνετα ευθύγραμμα, διαμορφώνεται μια οξεία γωνία μαζί με ένα πύργο. Κατάλοιπα αυτού

¹²² Rubensohn 1901, 186.

¹²³ Ζαφειροπούλου 2005, 261. Γριμανέλης 2015, 78.

¹²⁴ Jelcic-Radonic 1996, 57-61, 72-74, 77-79.

¹²⁵ Λαζαρίδης, 1958, 29.

¹²⁶ Rubensohn 1901.

του πύργου που εφάπτεται με την εξωτερική πλευρά του τείχους σώζονται κοντά στην ανατολική πύλη στη θέση «Δύο πλάκες», (Εικ. 6-8). Σε εκείνο το σημείο η πύλη η οποία είναι ακόμη ιστάμενη και ορατή, είναι κατασκευασμένη ανάμεσα σε χαμηλά φυσικά υψώματα από σχιστόλιθο που της προσέφεραν ακόμη μεγαλύτερη προστασία.

Η πόλη ήταν τειχισμένη με βεβαιότητα από βόρεια, νότια και ανατολικά και εξωτερικά αυτής απλώνονταν οι κάμποι, ενώ από δυτικά ο περικλειστος κόλπος της Παροικιάς λειτουργούσε ως φυσική οχύρωση χωρίς να αποκλείεται η ύπαρξη τειχών, (Χάρτης 5). Σε συνδυασμό με το ισχυρό ναυτικό των Παρίων, παραταγμένο στον κόλπο θα μετατρέπονταν το δυτικό τμήμα της πόλης σε απροσπέλαστο σημείο για τους αντιπάλους, αφού το ναυτικό ήταν σε θέση να αποκρούσει οποιαδήποτε εχθρική επίθεση.

Ανατολικά έχουμε μια καλή γνώση του ίχνους του τείχους με τα διασωζόμενα τμήματά του σε διάφορα οικόπεδα, (Χάρτης 3). Ειδικότερα έχουμε μια καλή εικόνα από την σωστική ανασκαφή που αποκάλυψε το μεγαλύτερο τμήμα του, στο οικόπεδο Ακάλεστου, το οποίο βρίσκεται πολύ κοντά στην ανατολική πύλη.¹²⁷ (Εικ. 6-8). Σειρά οικοπέδων προς Βορράν του αναφερόμενου οικοπέδου, μας υποδεικνύουν τη θέση του τείχους, η οποία προστάτευε μια ευαίσθητη για την άμυνα περιοχή ανατολικά της πόλεως, επειδή ήταν πεδινή, από την οποία θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν με ευκολία επιθέσεις. Αντίθετα από τα νοτιοδυτικά η κατάσταση για τους επιτιθέμενους ήταν δύσκολη. Θα έπρεπε η όποια επίθεση να γίνει μετά από αναρρίχηση στους λόφους της Αγ. Άννας όπου βρίσκεται το Ασκληπιείο και Πύθιο. Επομένως η νότια και νοτιοδυτική πλευρά της πόλεως είχε μια επιπλέον φυσική προστασία διά των λοφίσκων. Η βόρεια και ΒΑ πλευρά προστατεύονταν με τη σειρά τους με ένα ισχυρό τείχος, (Εικ.5,9,10). Ένα τμήμα του τείχους εντοπίζουμε κοντά στον περίβολο του σύγχρονου νεκροταφείου με προσανατολισμό Α-Δ. Με τη βοήθεια του ποταμού Έλητα, και των χειμάρρων, προς βορράν, η πρόσβαση των επιτιθέμενων ήταν εξίσου δύσκολη. Η μοναδική επιλογή τους ήταν η πρόσβασή τους από το λιμάνι, η οποία όμως ήταν κι αυτή ακατόρθωτη.

¹²⁷ Ζαφειροπούλου 1987, 491, σχ. 1. Κουράγιος 2018, 80-81, εικ. 2.

Δε γνωρίζουμε πολλά για την οχύρωση προς την πλευρά του λιμανιού παρά μόνο από την χαρτογράφηση του Σούρσου, (Χάρτης 2).¹²⁸ Η ενάλια ανασκαφική έρευνα το 2000 απεκάλυψε τμήμα τείχους, το οποίο αποδόθηκε στη βυζαντινή περίοδο. Όμως δεν μπορεί να αμφισβητηθεί και η εκδοχή της επανάχρησης ενός παλαιότερου τείχους κατά τη βυζαντινή περίοδο. Η ΒΔ ακτογραμμή από τη θέση Λειβάδια έως το λόφο της Αγ. Άννας έχει υποστεί τεράστιες μεταβολές στους ιστορικούς χρόνους κι έχει χαθεί μεγάλη έκταση χερσαίου τμήματος.

Πύλες και πυλίδες του τείχους της πόλης

Το τείχος διέθετε πύλες στις οποίες αναφέρεται ο Ηρόδοτος «*πρὸς τῇσι θύρῃσί τε*». Από αυτές σώζεται μια στα Νοτιοανατολικά, καθώς και ίχνη μιας ακόμη στα Βορειοανατολικά.¹²⁹ Η ΝΑ πύλη βρίσκεται στη θέση «Δύο πλάκες» και είναι γνωστή από πολύ νωρίς¹³⁰ (Χάρτης 3, σημ. 13 και Χάρτης 5). Επιπλέον πύλες είναι δυνατόν να υποθέσουμε ότι υπήρχαν με βεβαιότητα μία στο βόρειο και μια στο νότιο σκέλος τους τείχους της. Αυτές οι πύλες θα πρέπει να ήταν οι κεντρικές πύλες της πόλεως χωρίς να γνωρίζουμε κάτι περισσότερο γι' αυτές.

Η βόρεια πύλη συνδέονταν με τους οικισμούς, τις αγροτικές εκτάσεις και τα ιερά που αναπτύσσονται στη βόρεια πλευρά του νησιού. Αυτό το τμήμα του νησιού αποδεδειγμένα περιλαμβάνει τη σύνδεση οδικώς με τις λατομικές θέσεις στα Θαψανά, στο Μαράθι και τον Κώστο. Στο νότιο σκέλος η νότια πύλη συνέδεε επίσης την πόλη με αγροτικές γαίες και τα ιερά του Ασκληπιού και του Πυθίου Απόλλωνα, και την Αντίπαρο.

Στα αμέσως επόμενα κεφάλαια συνδέονται συστάδες ταφών με την ύπαρξη μιας πύλης στο βορρά και μιας στο νότο, ενώ όμοιες συστάδες ταφών υπάρχουν και στο βορειοδυτικό σκέλος του τείχους και πιθανώς και εκεί να βρίσκεται μια ακόμη πύλη ή πυλίδα.

Συμπερασματικά από τα ορατά τμήματα του τείχους που είναι διάσπαρτα σε διάφορα οικόπεδα και τα ανασκαμμένα κυρίως από τα οικόπεδα Τραντάφυλλου και

¹²⁸ Rubensohn 1917.

¹²⁹ Η ΝΑ πυλίδα βρίσκεται κοντά στην ιδιοκτησία Ακάλεστου στη θέση «δυο πλάκες» και η ΒΑ πυλίδα βρίσκεται στην ιδιοκτησία Σάρολα (πρώην Μπαρμπαρίγου) βλ. σχετ. Kourayos 2018b, 282. Kourayos et.al. 2018b, 130.

¹³⁰ Κουράγιος 2018b, 282-283.

Ακάλεστου,¹³¹ καταλήγουμε ως προς τον τρόπο κατασκευής του τείχους και τη μορφή του στα εξής: (Εικ. 9-16). Η κρηπίδα-θεμελίωση του τείχους είναι κατασκευασμένο από μεγάλες πλάκες από ντόπιο σχιστόλιθο. Η ανωδομή του αποτελείται από δύο τοίχους μικρότερου πλάτους, ένας σε κάθε όψη με επιμελημένη τοιχοδομία. Ο ενδιάμεσος χώρος πληρούταν από λιθοριπή. Οι δύο όψεις του τείχους (οι μικρότεροι τοίχοι) συνδέονται μπατικά με μεγάλες σχιστόπλακες. Το πλάτος του τείχους φθάνει περίπου στα 3,00μ. Όμοια επιμελημένη τοιχοδομία είχε και η ανωδομή του πύργου ο οποίος είναι τετράγωνης κάτοψης. Τα σωζόμενα κατάλοιπα του πύργου στο οικοπέδο Ακάλεστου έχει ενταγμένα στη τοιχοδομία του μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη.

Επιπροσθέτως από την καλύτερα σωζόμενη ΝΑ πύλη πλησίον του οικοπέδου Ακάλεστου σώζονται στοιχεία της μορφής της. Δυο μεγάλες σχιστόπλακες τοποθετημένες κάθετα αποτελούν τις παραστάδες της πύλης. Αυτές οι σχιστόπλακες επιστέφονταν από μια μεγαλύτερη σχιστόπλακα, η οποία ήταν το υπέρθυρο της πύλης.

¹³¹ Ζαφειροπούλου 1987, 293α. Kourayos 2018b, 282-283, εικ. 4.

ΣΤ. ΟΔΙΚΟΙ ΑΞΟΝΕΣ

Σε όλες τις αρχαίες πόλεις έτσι και στην Πάρο τα οδικά δίκτυα είναι δυνατόν να προσφέρουν διαχρονικές μαρτυρίες, (Χάρτης 7). Τα στοιχεία των οδικών αξόνων δηλαδή η οδική χάραξη, τα αναλήμματα και τα οδοστρώματα είναι ιδιαιτέρως ισχυρά και ανθεκτικά στο χρόνο, λόγω της συνεχούς συντήρησής τους και αναβάθμισής τους, και μας τεκμηριώνουν αρκετές παραμέτρους της ζωής της πόλης.

Στον εντοπισμό των οδικών αξόνων βοηθούν οι παρόδιες ταφές που αναπτύσσονται εκατέρωθεν των οδών,¹³² καθώς και τα μιλάρια, οι όροι και οι στήλες¹³³ Η ερμηνεία των οδικών σημάτων τα οποία είτε αποκαλύπτονται κατά χώραν είτε είναι διάσπαρτα και σε δεύτερη χρήση, είναι δυνατόν να μας βοηθήσουν στην επανασύσταση των σημαντικών οδικών αξόνων.¹³⁴

Παραδείγματα αντίστοιχων ευρημάτων δηλαδή όρων, στηλών και μιλιαρίων, εντοπίζονται και στην Πάρο και σχετίζονται με σπαράγματα και ίχνη οδών που έχουν αποκαλυφθεί. Για παράδειγμα ο όρος που βρέθηκε κατά χώραν στα οικόπεδα Δαφερέρα- Αλιφιέρη μαρτυρά οδούς και ο μεγάλος όρος πόλεως που έχει περισυλλέγει από τα αρχαία λατομεία μαρτυρά όριο πόλης, (Εικ. 18).¹³⁵

Οι οδοί κάλυπταν όχι μόνο τις ανάγκες της πόλης εντός του πολεοδομικού ιστού, αλλά και εκείνες της ευρύτερης περιοχής εξυπηρετώντας εμπορικούς σκοπούς. Συνέδεαν την πόλη με τα λιμάνια, τα ιερά ή τους δήμους και τις κώμες. Οι οδικοί άξονες εξυπηρετούσαν την επικοινωνία των ανθρώπων και το εμπόριο και η χάραξή τους, η συντήρησή τους και η διατήρησή τους προδίδει κρατικό σχεδιασμό και οργάνωση.¹³⁶

Οι αρχαίες οδοί υποδεικνύουν τον τρόπο της πολεοδομικής ανάπτυξης της πόλης. Στην Πάρο δεν φαίνεται από τα σωζόμενα σπαράγματα καταστρωμάτων οδών, ότι είχε εφαρμοστεί εξ αρχής το γνωστό για τη συμμετρία και συστηματικότητά του υποδάμειο σύστημα. Αντίθετα φαίνεται να επικρατεί ένα πιο άναρχο

¹³² Δάκουρα-Βογιατζόγλου 2004.

¹³³ Ζαφειρόπουλος 1960β, 251. σημειώνεται ως παράδειγμα η ανεύρεση τεσσάρων σημάτων στη Νάξο που έφεραν την επιγραφή ΟΡΟΣ ΟΔΟΥ.

¹³⁴ Ματθαίου 1998. 2009, Παπαδοπούλου 2010-2013. Παπαδόπουλος 2019.

¹³⁵ Ματθαίου και Κουράγιος 1998, 438-439. Ο όρος που βρίσκεται στο αίθριο του αρχαιολογικού μουσείου Πάρου όπως σωστά επισημαίνεται είναι κολουρου σχήματος. Πιθανώς το σχήμα αυτό διαμορφώθηκε μετά από επεξεργασία για να χρησιμοποιηθεί ως άγκυρα. Παπαδόπουλος 2019, 269.

¹³⁶ Πίκουλας 1997, 616.

πολεοδομικό σύστημα. Στο ΒΑ τμήμα της πόλης, μετά από κατά τόπους σωστικές έρευνες, αποκαλύφθηκαν σπαράγματα πλακοστρωμένων οδών που μας επιτρέπουν να τα ταυτίσουμε με τμήματα κεντρικών οδικών αρτηριών. Πιθανώς να χρονολογούνται από τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους και μετά. Ειδικότερα, σπαράγματα αυτών των πλακόστρωτων οδών, μας διασώζονται σε δύο σημεία. Άλλες οδοί είναι εντελώς χωμάτινες, τουλάχιστον αν κρίνουμε από τα μικρά αποκαλυφθέντα τμήματα, και άλλες είναι κατασκευασμένες από πατημένο χώμα και λίθους. Αυτού του τύπου η κατασκευή καταστρώματος οδού με χώμα απαντάται σε δύο περιπτώσεις. Η μία διασώζεται μόνο ως προς το υπόστρωμά της και έχει πατημένο χώμα, ανακατεμένο με λατύπη. Ονομάζουμε συμβατικά της οδούς «εγκάρσιες» και «κάθετες» συμβολίζοντάς τες με Ε και Κ και αριθμώντας τες.

Σύμφωνα με τις επιγραφικές μαρτυρίες από τον όρο χωρίου που βρέθηκε μπροστά από το βόρειο σκέλος του τείχους στα οικοπέδα Σ. Αλιφιέρη και Σ. Δαφερέρα βορειοανατολικά της Παροικιάς, προκύπτει ένας οδικός άξονας ο οποίος βρίσκονταν βορείως του τείχους, με προσανατολισμό Δ-ΒΑ, προς το σημερινό οικισμό των Λευκών. Αυτόν τον οδικό άξονα μπορούμε να τον ονομάσουμε Κ1, (εικ. 18).

Συγκεκριμένα στη στήλη αναγράφεται: «...ἀπό τοῦ ὄρου τοῦ ἐπὶ τεῖ ὁδῶι π/[ρο]ῶι Λευκωι...εὐθύως με/[χρι] τῆς ἐλαίας τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς δευτέρας καὶ [τοῦ] ὄρου παρὰ τὴν ἐλαίαν». Το απόσπασμα της επιγραφής με σαφήνεια καταδεικνύει την ύπαρξη μιας μεγάλης οδού «...ἀπό τοῦ ὄρου τοῦ ἐπὶ τεῖ ὁδῶι π/[ρο]ῶι Λευκωι...» και μιας ακόμη Ε1 (Εικ. 25-26) που προκύπτει από τον στίχο της επιγραφής «...τῆς δευτέρας καὶ [τοῦ] ὄρου παρὰ τὴν ἐλαίαν».¹³⁷

Επομένως στη θέση των οικοπέδων Αλιφιέρη Δαφερέρα που βρίσκονται εκτός των τειχών διασταυρώνονται δυο οδοί, από τις οποίες η μία Κ1 (Χάρτης 7, Εικ. 26) οδηγούσε προς το Βορρά, στις Λεύκες και στα λατομεία στο Μαράθι και η δεύτερη Ε1 (Χάρτης 7, Εικ. 26) με προσανατολισμό ΒΔ-ΝΑ ήταν παράλληλη του οχυρωματικού περιβόλου. Η διάταξη των τάφων σ' αυτή τη θέση αλλά και άλλα αρχαιολογικά συγκείμενα μας επιβεβαιώνουν το γεγονός της ύπαρξης της διασταύρωσης των οδών. Στον όρο χωρίου σημειώνουμε ότι αναφέρεται η λέξη Έλητας «...ἐν Ἑλητι τῶι

¹³⁷ Παπαδόπουλος 2017, 280.

κάτω...», όνομα το οποίο διατηρεί σήμερα ο σύγχρονος ποταμός Έλητας που έχει κατεύθυνση Α προς Δ προς τη θέση «Λειβάδια» της Παροικιάς, αρκετά μακριά από το βόρειο όριο των τειχών.

Μια ακόμη οδός η Ε2 (Χάρτης 7) επιβεβαιώνεται από τμήμα του καταστρώματος το οποίο είναι πλακόστρωτο και είναι ορατό στο περιβάλλοντα χώρο της οικίας Μ. Φουρνάρη.¹³⁸ Η κατεύθυνσή της οδού είναι σχεδόν παράλληλη τόσο με το βόρειο σκέλος του τείχους προς Νότο και προς ΒΑ όσο και με την Ε1 (Χάρτης 7). Θεωρώ ότι η Ε2 (Χάρτης 7) είναι ένα τμήμα μιας παρατείχιας οδού και μπορεί να διέτρεχε εξωτερικά όλο τον οχυρωματικό περίβολο. Ανάμεσα από την Ε1 και Ε2 (Χάρτης 7) διέρχονταν ποταμός ή χείμαρρος και η σύνδεσή τους πραγματοποιούνταν με γεφύρωση. Παράδειγμα γεφύρωσης με τοξωτή κατασκευή έχουμε στον Κεραμεικό πάνω από την κοίτη του Ηριδανού.¹³⁹

Πολύ κοντά στις ελληνιστικές οικίες νότια του τείχους και της οδού Ε2, κατά τις πρόσφατες εργασίες της ΔΕΥΑΠ για την αντικατάσταση αγωγών ύδρευσης, αποκαλύφθηκε επίσης τμήμα πλακόστρωτης οδού την οποία ονομάζουμε Κ2, με προσανατολισμό Νότο/Βορρά, η οποία πιθανώς συγκλίνει με την Κ1, (Χάρτης 7, Εικ. 17).

Στο σημείο αυτό φαίνεται ακόμη μία ακόμη οδός η Ε3 (Χάρτης 7) με προσανατολισμό Ανατολικά– Δυτικά, η οποία είχε εντοπιστεί στη θέση «Καστροβούνι» και διαιρούσε τα συγκροτήματα των ελληνιστικών οικιών.¹⁴⁰

Βορειανατολικά της πόλης γνωρίζουμε από τα ανασκαφικά δεδομένα ότι χαράσσεται μια οδός, η Κ3 (Χάρτης 7) με προσανατολισμό ΒΑ- Ν/ΝΔ προς την οχύρωση της πόλης στο νοτιο-δυτικό σκέλος του τείχους. Δηλαδή υπάρχει μια οδός η οποία διέρχονταν διά της ακτογραμμής στις παρυφές του νεκροταφείου έχοντας εκατέρωθεν ιστάμενες σαρκοφάγους και διασταυρώνεται με μια ακόμη Κ4, (Χάρτης 7) με προσανατολισμό Β/ΒΑ και οδηγούσε στα περιاسτικά ιερά.

Ανασκαφικά έχουν επίσης αποκαλυφθεί τμήματα καταστρωμάτων οδών και συγκεκριμένα, μια χάραξη οδού, Ε4 (Χάρτης 7) με κατεύθυνση Δυτικά- Ανατολικά, η

¹³⁸ Σε συζήτηση με τον κ. Φουρνάρη μου επισημάνθηκε ότι κατά την καλλιέργεια του κήπου του, το πλακόστρωτο δάπεδο καταλαμβάνει ένα πολύ μεγάλο μέρος του περιβάλλοντος χώρου.

¹³⁹ Knigge 1990, 56, εικ. 53.

¹⁴⁰ Ζαφειροπούλου 1994, 665, σχ.2-3. Κουράγιος 2015, 30-31.

οποία διέρχονταν μπροστά από τα εργαστηριακά συγκροτήματα του αρχαίου εργαστηρίου γλυπτικής και κατέληγε στην ανατολική πυλίδα. Αγωγοί από τα εργαστήρια οδηγούνταν στον κεντρικό αγωγό της οδού.

Ομοίως μια ακόμη χωμάτινη οδός, E5 (Χάρτης 7) με προσανατολισμό ΝΑ/Β διέρχονταν δυτικά της κλασικής οικίας και Ν/ΝΔ αυτής η οποία αργότερα καταργήθηκε από το συγκρότημα κεραμικών κλιβάνων και «καταστήματων». Ένα τμήμα οδού με προσανατολισμό Βορρά- Νότο πιθανώς με υστερότερες φάσεις στο κατάστρωμά της, αφού βρίσκεται σε υψηλό ορίζοντα σε σχέση με τα εργαστηριακά κατάλοιπα που βρέθηκαν στο οικόπεδο Α. Μπιζά ίσως ανήκει στην ίδια Ε5 οδό.

Μπορούμε επιπροσθέτως να υποθέσουμε κάποιες ακόμη πιθανές οδούς. Η Κ4 οδός την οποία αναφέραμε πιο πάνω εξυπηρετούσε τους πιστούς τους οποίους οδηγούσε διά της ακτογραμμής, στο Δήλιο και στα ιερά του Κουνάδου. Η θέση «πυργάκι» Παροικιάς η οποία βρίσκεται πλησίον του ποταμού «Έλητας», ίσως ταυτίζεται με αρχαίο πύργο και πιθανώς σηματοδοτεί την ύπαρξη μιας ακόμη οδού που διέρχονταν από εκείνο το σημείο.

Ακόμη μια πιθανή οδός διέρχονταν μέσω του κάμπου του νησιού προς βόρεια της πόλης της Πάρου προς τον Αμπελά, όπου και σώζονται κατάλοιπα κυκλικού πύργου ελληνιστικών χρόνων. Η οδός συνέχιζε διερχόμενη από τον όρμο του Πλαστηρά, από την ακρόπολη των Κουκουναριών, από τις νησίδες Φιλίζι και «Οικονόμου» και έφτανε στο βορειότερο σημείο της νήσου στο ακρωτήριο της Καργαδούρας. Εκεί σώζονται αρχιτεκτονικά κατάλοιπα πιθανώς ναού. Από το βόρειο αυτό σημείο η οδός πιθανότατα διέτρεχε όλη την Ανατολική και νότια ακτή παραθαλάσσια. Η θέση «Χαλάσματα» η οποία ταυτίζεται με πύργο και το «πυργάκι» Δρυού ¹⁴¹ενισχύουν την υπόθεση της ύπαρξης αυτής της περιμετρικής οδού, η οποία κατέληγε στη Ν/ΝΔ πύλη της οχύρωσης της Πάρου.

¹⁴¹ Υπάρχουν μεγάλες αμφιβολίες για την ύπαρξη πυργίσκου στο Δρυό.

Z. ΤΑ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΑ

Τα νεκροταφεία, όπως φαίνεται σε όλες τις περιπτώσεις των αρχαίων πόλεων, χωροθετούνταν εκτός των τειχών, όχι όμως πολύ μακριά, διότι στόχος ήταν να τιμώνται οι νεκροί. Σε πολλές περιπτώσεις οι νεκροί αφηρωίζονται¹⁴² δηλαδή τιμώνται ως ήρωες μετά θάνατον, ενώ τα ιστάμενα πλούσια ταφικά μνημεία υπενθυμίζουν τους δοξασμένους προγόνους.¹⁴³

Στην Πάρο έχουν αποκαλυφθεί μεγάλα τμήματα από εκτεταμένα αρχαία νεκροταφεία που βρίσκονται στα βόρεια και στα νότια της πόλεως.¹⁴⁴ Πρόκειται για νεκροταφεία τα οποία ξεκίνησαν από περιορισμένες αρχικά εκτάσεις και με την αύξηση του πληθυσμού που είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη της πόλης, με το πέρασμα των αιώνων επεκτάθηκαν τόσο σε έκταση, όσο και καθ' ύψος με επάλληλα ταφικά στρώματα. Φαίνεται ότι στην Πάρο υπάρχει μια σχετικά σταθερή θέση των τειχών, τουλάχιστον αυτή που αφορά τη βόρεια πτέρυγα της οχύρωσης, όπως προκύπτει από την παρουσία παλαιότερων ταφών. Τα νεκροταφεία ως μάρτυρες της κοινωνικής και ταξικής διαστρωμάτωσης κάθε κοινωνίας μάς προσφέρουν πολλές πληροφορίες για την ιστορία της αρχαίας πόλης. Ο πλούτος των κτερισμάτων στο Βόρειο νεκροταφείο που αναφέρεται και ως το «Δημόσιο» ή «επίσημο» νεκροταφείο¹⁴⁵ είναι μεγάλος και καταδεικνύει την οικονομική ανάπτυξη της πόλεως. Αντίθετα το νότιο νεκροταφείο είναι σχετικά φτωχό και αντικατοπτρίζει μια άλλη εικόνα της κοινωνίας της Πάρου η οποία μένει να διερευνηθεί περαιτέρω.

Παρόδιο νεκροταφείο στα οικόπεδα Δαφερέρα-Αλιφιέρη-Ο χώρος προ της Βόρειας πύλης της πόλης της Πάρου

Όπως προαναφέραμε, τα νεκροταφεία αναπτύσσονται βορείως και νοτίως της πόλης της Πάρου. Έως τώρα στην Πάρο έχουν αποκαλυφθεί όμως αρκετές ταφές ή συστάδες ταφών εκτός των κύριων χώρων του βόρειου και νότιου νεκροταφείου. Μια συγκέντρωση ταφών εντοπίζεται βορείως του οχυρωματικού περιβόλου της πόλεως

¹⁴² Alexandridou A. 2017, 289-291.

¹⁴³ Για τον Αρχίλοχο και Αρχιλόχειο βλ. Κοντολέων 1966. Παπαδοπούλου 2018, 169-170 για τον αφηρωισμό και λατρεία του Θεογένη στη Θάσο, Κουράγιος 2019α, 110-111.

¹⁴⁴ Ζαφειροπούλου Ζαφειροπούλου 2000, 283. Παπαδημητρίου 2014, 30-34. Κουράγιος 2018, 90-93. Ζαφειροπούλου 2018, 65, Παπαδημητρίου (υπό έκδοση 1)

¹⁴⁵ Κουράγιος 2012, 5. Κουράγιος 2019β, 448, 449.

εντός δύο όμορων οικοπέδων, Σ. Αλιφιέρη και Σ. Δαφερέρα. Νότια της συστάδας των τάφων εντοπίζονται σποραδικές ταφές σε τρία άλλα παρακείμενα οικόπεδα, ιδιοκτησίας Κυριαζάνου Φραγκούλη και Χαρδαβέλλα. (Χάρτης 3). Βόρεια της συστάδας των τάφων στη γειτονική θέση «Αγ. Ελένη» στο οικόπεδο Αποστολοπούλου εντοπίζονται ταφές οι οποίες είναι παρόδιες.¹⁴⁶

Μετά από επανεξέταση των ανασκαφικών δεδομένων, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι όλες αυτές οι ταφές είναι παρόδιες και δεν πρόκειται για «ταφικούς χώρους» ή «άλλες ταφές» ή «άλλοι χώροι ταφής» που αναφέρονται από την έως τώρα έρευνα.¹⁴⁷

Τις συστάδες των ταφών αυτών η έρευνα τις έχει έως τώρα εξετάσει απομονωμένα και μόνο τυπολογικά, έχοντας επικεντρωθεί στα κτερίσματά τους, χωρίς να λαμβάνει υπόψη της την ευρύτερη περιοχή που χωροθετούνται και χωρίς να τις εντάξει σ' αυτή, ώστε να τις χαρακτηρίσει και να τις αντιμετωπίσει ως μια ενότητα και να τις ερμηνεύσει αναλόγως. Η συνολική εικόνα που έχουμε αρχικώς για αυτές τις ταφές στα οικόπεδα Σ. Δαφερέρα και Σ. Αλιφιέρη είναι ότι στην πλειοψηφία τους έχουν κατεύθυνση ΒΑ-ΝΔ και Α-Δ. (Εικ. 19-20) Όλες τους ανήκουν σε εύπορα κυρίως άτομα, αναγνωρισμένα ως φαίνεται από την κοινωνία της Πάρου. Ανάμεσα στις απλές κιβωτιόσχημες ταφές απαντώνται και ταφικά μνημεία, κυρίως στη Βόρεια πλευρά των οικοπέδων. Πρόκειται για ταφικά μνημεία κατά σειρά ιδρυμένα σε μια έκταση μήκους περίπου 20μ., τα οποία είναι αρκετά πολυτελή αν κρίνουμε από τα σωζόμενα κρηπιδώματά τους. (Εικ. 21-22)

Τα ταφικά μνημεία βρίσκονται στο βόρειο τμήμα των δυο οικοπέδων και είναι προσανατολισμένα ΒΑ-ΝΔ και στα όρια των κρηπιδωμάτων τους, ανατολικά υπάρχει ένα μεγάλος χτιστός αγωγός, αποτελούμενος από δυο κτιστά τοιχία, πιθανώς για να δεχθεί όμβρια ύδατα ή πρόκειται για κανάλι διευθέτησης υδάτων. (Εικ. 21-22) Σ' αυτή την Βόρεια πλευρά του χώρου και ειδικότερα προς ΒΑ, βρέθηκαν δύο περίτεχνες τεφροδόχες κάλπιδες κατά χώραν, οριοθετημένες από σειρά λίθων. (Εικ. 23). Η μια κάλπη, η μεγαλύτερη, σώζει ένα κυκλικό περίτεχνο κάλυμμα, το οποίο περιμετρικά φέρει ανάγλυφη απομίμηση απόληξης στέγης. Όμοιο περίτεχνο κάλυμμα τεφροδόχου κάλπιδος, κωνικού όμως σχήματος που μιμείται πλήρως στέγη, έχει

¹⁴⁶ Παπαδημητρίου 2014, 33. Κουράγιος 2019, 467-468

¹⁴⁷ Kourayos 2018b, 280. Κουράγιος 2018, 92-93. Κουράγιος 2019β, 460.

συλλεγεί κατά την ανασκαφή στο λιμάνι της Παροικιάς. Φαίνεται ότι αυτές οι περίτεχνες κάλπιδες είναι παραγωγή των παριανών εργαστηρίων γλυπτικής και μαρμαροτεχνίας (Εικ. 24α). Στη μια πλευρά της μεγαλύτερης κάλπιδος, που βρέθηκε στο οικόπεδο Σ. Αλιφιέρη αναγράφεται το όνομα του νεκρού ΤΙΜΗΣΗΛΕΟ, ενώ στην άλλη τη μικρότερη, το όνομα ΑΜΒΡΟΣΙΑΣ. Ο ανασκαφέας έχει προχωρήσει στην ερμηνεία ότι ο Τιμησίλειος είναι ένας ευυπόληπτος πολίτης και πρόκειται για το αυτό πρόσωπο με εκείνο που απαντάται σε ενσφράγιστες λαβές αμφορέων, στις οποίες αναγράφουν την αρχή ονόματος ΤΙΜΗC. Παρόμοιες βρέθηκαν και στο εργαστήριο Κεραμικής στο οικόπεδο Σκιαδά.¹⁴⁸ (Εικ.24β). Άλλη εκδοχή είναι ότι αυτή η επιγραφή σε σφραγίσματα αμφορέων αναφέρεται στο όνομα ΤΙΜΗΣΗΦΟΝΤΟΣ.¹⁴⁹ Θα μπορούσαμε να καταλήξουμε ότι αυτές οι δυο τεφροδόχες κάλπιδες, τοποθετημένες η μία δίπλα στην άλλη και οριοθετημένες από λίθους, αποτελούσαν ένα ακόμη ταφικό μνημείο.

Ένα άλλο βαθμιδωτό μαρμάρινο κυκλικό μνημείο βρίσκεται σε απόσταση περίπου 10,00μ. από τα ανωτέρω ορθογώνια ταφικά μνημεία προς τα ανατολικά και σε απόσταση 20,00μ. από το Β τοίχο ενός «τραπεζιόσχημου» οικοδομήματος που βρίσκεται ανατολικά των οικοπέδων και ταυτίζεται με «υπαίθριο ιερό». Η περιοχή που βρίσκεται ανάμεσα από τα ταφικά μνημεία και το κυκλικό μνημείο πλάτους 10 μ. και μήκους 20 μ. περίπου, δεν αποκάλυψε κάποια ταφή. Εντός αυτού του χώρου βρέθηκε το σήμα ωνής και διάσπαρτη λατύπη μαρμάρου.

Τα δύο όμορα οικόπεδα (Εικ. 26), διαιρούνται σε τρεις διαφορετικούς χώρους (Α, Β και Γ). Ο Χώρος Α, όπως θα μπορούσαμε να τον ονομάσουμε, είναι εκείνος των ταφικών μνημείων και των κιβωτιόσχημων ταφών και βρίσκεται στο Β. όριο των οικοπέδων. Αμέσως μετά ακολουθεί ο χώρος Β πλάτους 10 μ. περίπου, στον οποίο δεν βρέθηκε καμία ταφή, ούτε άλλες αρχαιότητες και κατόπιν βρίσκεται ο χώρος Γ, όπου υπάρχουν ταφές και όπου δεσπόζει το βαθμιδωτό κυκλικό ταφικό μνημείο-ηρώο.

Στον Χώρο Α ο προσανατολισμός των ταφών και ταφικών μνημείων είναι ΒΑ–ΝΔ, ενώ στο χώρο Γ των οικοπέδων οι ταφές έχουν διαφορετικό προσανατολισμό κυρίως όμως οι περισσότερες ΝΑ-Β. Τον ίδιο περίπου προσανατολισμό ΝΑ-Β έχει και

¹⁴⁸ Κουράγιος 2019, 463

¹⁴⁹ Hasaki και Kourayos 2012-2013, 477, σημ. 44, εικ. 29

το βάθρο του αθλητή που βρέθηκε κατά χώραν στο δυτικό όριο του οικοπέδου Δαφερέρα. Το μαρμάρινο βάθρο φέρει επιγραφή στη Βόρεια πλευρά του. (εικ.31)

Όπως σημειώνει ο ανασκαφέας, στο χώρο ανάμεσα στα ταφικά μνημεία και το βαθμιδωτό κυκλικό μνημείο (χώρος Β) απαντάται διάσπαρτη λατύπη μαρμάρου, την οποία αποδίδει σε επιτόπια επεξεργασία μαρμάρων, με στόχο την επανάχρηση αρχιτεκτονικών μελών¹⁵⁰. Θεωρούμε όμως ότι ο χώρος Β ταυτίζεται με τμήμα κάθετου οδικού άξονα, την «*κάθετη οδό 1-(Κ1)*» και η λατύπη ανήκει στο υπόστρωμα του καταστρώματος της οδού (Χάρτης εικ. 1-Κ1, Εικ. 26). Η Κ1 οδός με προσανατολισμό ΒΑ-ΝΔ, συνδέει την ύπαιθρο με την πόλη και διασταυρώνεται επίσης με έναν ακόμη εγκάρσιο οδικό άξονα, την «*εγκάρσια οδό 1 (Ε1)*» (Χάρτης 7, Εικ.26) με προσανατολισμό ΝΑ.-Β δηλαδή με τον ίδιο προσανατολισμό που είναι τοποθετημένο το ενεπίγραφο βάθρο του αθλητή (Εικ.19 και εικ. 27).

Αυτή η Κ1 οδός διέρχονταν και από τις ταφές προς βορρά, που έχουν αποκαλυφθεί στο οικόπεδο Α. Αποστολοπούλου. (Εικ.28)

Την ύπαρξη διασταυρούμενων οδικών αξόνων καταδεικνύει η κατά σειρά διάταξη των ταφικών μνημείων και ο προσανατολισμός των τάφων στο χώρο Α και Γ καθώς και το ενεπίγραφο βάθρο του αθλητή.

Η ύπαρξη των οδών επιβεβαιώνεται επίσης από το κείμενο του ταφικού σήματος ωνής.¹⁵¹ Συγκεκριμένα μιλά για οδό, η οποία κατευθύνεται στις Λεύκες «...*ἀπό τοῦ ὄρου τοῦ ἐπὶ τεῖ ὁδῶι π/[ρός τ] ὦι Λευκῶι οὗ ἐνγεγραπται ἡ ὠνή, ἕως τῆς ὁδοῦ/[ἐκ πό]λεως φερούσης ἐπὶ τὴν οἰκίαν καὶ τῶν τάφων...*» Η ύπαρξη δύο οδών αναγράφεται στο σήμα ωνής όπως επίσης και ο χώρος των ταφών εντός του οποίου οι Σωτηριαστές εξαγόρασαν γεωτεμάχιο προς ιδίαν χρήση.

Επιπλέον σημαντικό και ως τώρα μη αναφερθέν στις δημοσιευμένες εργασίες στοιχείο, είναι η αποκάλυψη τμήματος καταστρώματος πλακόστρωτης οδού, το οποίο αποκαλύφθηκε σε επαφή με έναν κιβωτιόσχημο τάφο, ανατολικά προς το οικόπεδο Λουκή, (Εικ. 25). Αυτό το σωζόμενο τμήμα της πλακόστρωτης οδού, ανήκει στην Ε1 οδό που αναφέραμε και πιο πάνω, το οποίο επιβεβαιώνει το γεγονός, ότι είχε κατεύθυνση Α- ΝΔ, με κατεύθυνση προς το κέντρο των οικοπέδων Αλιφιέρη και

¹⁵⁰ Κουράγιος 2013, 144.

¹⁵¹ Παπαδόπουλος Γ. 2019, 278-279.

Δαφερέρα (Εικ.18 29 και 31α και 31γ). Τεκμαίρεται ότι είναι σύγχρονη (τουλάχιστον σε κάποια χρονική φάση) με τους κιβωτιόσχημους τάφους.

Το κυκλικό βαθμιδωτό μνημείο που βρίσκεται στο ΝΔ χώρο Γ των οικοπέδων είναι ιδιαίτερα σημαντικό και όμοιό του απαντάται στην αποικία της Πάρου στη Θάσο, το γνωστό μνημείο του Θεαγένους¹⁵² (Εικ. 30α-β). Πρόκειται για ένα κυκλικής κάτοψης βαθμιδωτό βάθρο κατασκευασμένο από μάρμαρο. Οι τρεις βαθμίδες του μνημείου είναι κατασκευασμένες από τραπεζιόσχημης κάτοψης μαρμαρόπλινθους και επιστέφονται από έναν κυκλικής κάτοψης μονόλιθο. Πάνω στο μνημείο θα πρέπει να ήταν τοποθετημένος τρίποδας ή γλυπτό (κούρος ή κόρη).¹⁵³

Το ταφικό μνημείο οι ανασκαφείς το χρονολογούν στους αρχαϊκούς χρόνους και θεωρούν ότι κατόπιν εξελίχθηκε σε ηρώο που είναι και η πιθανότερη εκδοχή. Έτσι εξηγούνται, κατά τη γνώμη μου, τόσο το βαθμιδωτό και πυραμιδόσχημο σχήμα που παραπέμπει σε τύμβο, όσο και τα χαράγματα (περιγράμματα πελμάτων, φαλλικά σύμβολα) επί των επιφανειών των μαρμαρόπλινθων του μνημείου. Τέτοια χαράγματα υπάρχουν και σε άλλα σημεία στο νησί της Πάρου, όπως σε λίθινο πλάτωμα στη θέση «Μαραμπά» και σε αρχιτεκτονικά μέλη στις «τρεις εκκλησιές». Όλα αυτά τα χαράγματα η έρευνα τα συνδέει με λατρεία.¹⁵⁴

Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι το αντίστοιχο κυκλικό μνημείο του Θεαγένους που βρίσκεται στη Θάσο έχει διάμετρο βάσης περίπου 2,90μ. και μοιάζει μ' αυτό της Πάρου (διαμ. 3,12μ.). Το μνημείο στη Θάσο βρίσκεται πολύ κοντά στην Αγορά της πόλης και πλησίον μνημείου που ήταν πιθανώς αφιερωμένο στον οικιστή Τελεσεικλή (πατέρα του Αρχιλόχου) (Εικ. 30). Ο J. Rouilloux συμπεραίνει ότι είναι τέμενος του Θεαγένη. Μπροστά από το μνημείο του Θεαγένους βρέθηκαν στρώσεις τελετουργικών πυρών.¹⁵⁵ Ο Salviat θεωρεί ότι στην κορυφή του βαθμιδωτού μνημείου πρέπει να είχε τοποθετηθεί ένα άγαλμα πιθανώς του Θεαγένους στο οποίο γίνονταν οι προσφορές.¹⁵⁶ Ο μελετητής χρονολογεί το μνημείο στους ελληνιστικούς χρόνους.

¹⁵² Salviat Fr. 1956, εικ. 10-13

¹⁵³ Κουράγιος Γ. 2013, 140-142.

¹⁵⁴ Κουράγιος Γ. 2011, 158-161, Kourayos Y. et al. 2018, 156

¹⁵⁵ Salviat Fr. 1956, 150-154.

¹⁵⁶ Salviat Fr. 1956, 158.

Το κυκλικό μνημείο της Πάρου διαθέτει τέσσερις βαθμίδες έναντι τριών του μνημείου τη Θάσου. Πιθανώς το μνημείο της Θάσου να είχε μια ακόμη όπως και στην Πάρο (Εικ. 29). Η ανώτερη βαθμίδα του μνημείου της Πάρου διαθέτει κυκλική εκβάθυνση που θα μπορούσε να δεχθεί άγαλμα ή τρίποδα ή οτιδήποτε άλλο.¹⁵⁷

Στην περίπτωση της Πάρου δεν αναφέρονται πυρές γύρω από το μνημείο, ωστόσο καταλήγουμε στην υπόθεση ότι τελούνταν τελετουργικές πράξεις διότι υπάρχουν στην επιφάνεια των μαρμαρόπλινθων του μνημείου εγχάρακτα περιγράμματα πελμάτων και φαλλικά σύμβολα.

Σε σειρά όμορων οικοπέδων ανατολικά εκείνων των Σ. Αλιφιέρη και Σ. Δαφερέρα, αποκαλύφθηκε μια τραπεζιόσχημη κατασκευή, για την οποία έχει επικρατήσει η άποψη ότι πρόκειται για «υπαίθριο ιερό» (Εικ.32). Αποτελεί δε μια ξεχωριστή μνημειακή ενότητα για την οποία γίνεται πλέον αρκετός λόγος στην έρευνα, τόσο για την χρονολόγησή της, αλλά όσο και για τη ταυτότητα της. Πρόκειται για ένα τραπεζοειδούς κάτοψης κτήριο, εμβαδού 400 τ.μ., το οποίο βρίσκεται σε τέσσερα όμορα οικόπεδα και ερμηνεύεται είτε ως υπαίθριο ιερό, είτε ως Θεσμοφόριο, είτε ως περίβολος τύμβου¹⁵⁸.

Θα πρέπει να αναφερθούμε σε κάποια χαρακτηριστικά της «τραπεζοειδούς κατασκευής». Δύο τοίχοι του οικοδομήματος, ο δυτικός (Εικ. 38) και ο νότιος (Εικ. 32-33 και 37) έχουν διαφορετική μορφή από τους άλλους δύο, τον βόρειο και τον ανατολικό. Ο δυτικός τοίχος (Εικ. 32 και 35) είναι σχετικά πρόχειρα κατασκευασμένος και μικρότερου πλάτους, εκτείνεται δε προς βορρά πέραν της τραπεζοειδούς κατασκευής. Ο νότιος τοίχος (Εικ. 36) δημιουργεί οξεία γωνία με έναν ακόμη πέμπτο τοίχο που εφάπτεται με το ΝΔ άκρο της κατασκευής, σχηματίζοντας οξεία γωνία στη νότια πλευρά της. Τα χαρακτηριστικά της τοιχοδομίας του πέμπτου τοίχου, ο οποίος είναι εξαιρετικά ισχυρός παραπέμπουν σε ανάλημμα κοίτης ποταμού ή χειμάρρου που βρίσκονταν σε επαφή σχεδόν μ' αυτόν.¹⁵⁹ Ακόμη περισσότερο ισχυροί ως προς την τοιχοδομία είναι ο βόρειος και ανατολικός τοίχος.

¹⁵⁷ Salviat Fr. 1956, 160.

¹⁵⁸ Ζαφειροπούλου 1993,434, Κουράγιος 2006. 2008. 2013. 2018, 83. Kourayos 2018a, 152, Alexandridou και Daifa 2021, 305-309.

¹⁵⁹ Alexandridou και Daifa 2021

Με βεβαιότητα αυτοί οι τοίχοι από την διαφορετική τοιχοδομία τους δεν συγκροτούν ένα ενιαίο κτήριο. Αντιθέτως αποτελούν ο καθένας από διαφορετική οικοδομική φάση.

Μια επιπλέον εκδοχή σε όσες έχουν έως τώρα κατατεθεί για τη ταυτότητα του τραπεζοειδούς οικοδομήματος μπορεί να είναι και εκείνη που το ταυτίζει με οχυρωματική κατασκευή του τείχους ή άλλο οχυρωματικό πρόσκτισμα του βόρειου σκέλους του τείχους, αν δεχθούμε την υπόθεση ότι βρισκόμαστε προ της κεντρικής πύλης.

Για να προσεγγίσουμε την ταυτότητα της κατασκευής, θα πρέπει να αναλυθούν τα επιχειρήματα της κάθε άποψης.

α) Η θεωρία της ταύτισής του με υπαίθριο ιερό, επειδή κατά την ανασκαφή δεν βρέθηκαν κεραμίδες οροφής, δε τεκμηριώνεται, διότι αφενός μεν δεν υπάρχουν κινητά ευρήματα που να το συνδέουν με λατρεία (ειδώλια κλπ), αφετέρου αρχιτεκτονικά δε μας δίνει την εικόνα ενός ιερού. Επιπλέον η «τραπεζοειδής κατασκευή» φαίνεται ως περικλειστο κτίσμα και δεν διαθέτει ίχνη ανοίγματος για την είσοδο σ' αυτό, ούτε στιβαρό κι ενιαίο κρηπίδωμα. Από την ανασκαφή διαπιστώνεται επίσης, όπως σημειώνει η ανασκαφέας, ότι το ο εσωτερικός ορίζοντας της κατασκευής παρουσιάζει κλίση από Α προς Δ. Δεν προκύπτει από τα ανασκαφικά δεδομένα όμως κάποιο άλλου είδους χαρακτηριστικό για οικοδόμημα δάπεδο στο εσωτερικό της κατασκευής, εκτός εάν θεωρηθούν τμήμα του δαπέδου οι πλακοειδείς λίθοι στο ΝΔ τμήμα του οικοδομήματος. Περισσότερο μοιάζει με κατάργηση του καταστρώματος της *E1 οδού* (Χάρτης 7) από τον Δυτικό τοίχο της κατασκευής, ο οποίος περιέλαβε και αρχαϊκά γλυπτά ως δομικό υλικό. Ο κούρος και το ενεπίγραφο βάθρο που βρέθηκαν ενταγμένα στη τοιχοδομία του δυτικού τοίχου ανήκαν σε παρακείμενο ταφικό μνημείο και πιθανώς προέρχονται από τους παρακείμενους ταφικούς χώρους. (εικ. 38α, β και γ)

β) Η θεωρία της ταύτισής του τραπεζιόσχημου οικοδομήματος με το περίφημο Θεσμοφόριο της Πάρου¹⁶⁰, νομίζω ότι δε στηρίζεται επαρκώς, διότι, αρχικώς τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά, τα οποία περιγράφουν οι πηγές δεν υφίστανται. Δεν υπάρχει δηλαδή γειτονικό ύψωμα και μάλιστα απόκρημνο, στο οποίο

¹⁶⁰ Kourayos 2018b, 152.

αναφέρεται με σαφήνεια ο Ηρόδοτος, από όπου πραγματοποιήθηκε η επίθεση του Μιλτιάδη και από το οποίο ο Αθηναίος στρατηγός κατακρημνίστηκε και τραυματίστηκε και κατόπιν κατέληξε λόγω του τραύματός του. Το μοναδικό επιχείρημα με το οποίο συνδέει η έρευνα τη ταυτότητά του οικοδομήματος με το Θεσμοφόριο είναι η διασπορά διαφόρων γλυπτών στην ευρύτερη περιοχή, όπως το άγαλμα της Γοργούς (εικ.40) και η μαρμάρινη στήλη με την ανάγλυφη πεπλοφόρο μορφή, που ο ανασκαφέας ταυτίζει με τη θεά Δήμητρα, (Εικ. 39).¹⁶¹ Σημειωτέο, ότι η στήλη βρέθηκε στο όμορο οικόπεδο Αλιφίερη. Η απόδοση της μαρμάρινης αυτής στήλης σε απόσπασμα ζωφόρου από μνημείο ή βωμό του Θεσμοφορίου-«τραπεζιόσχημης» κατασκευής, είναι κατά την άποψή μου λανθασμένη. Οι μελετητές καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για τμήμα θωρακίου με παράσταση τελετουργικής πομπής με ανάγλυφες μορφές αρρηφόρων που κρατούν κίστες και κάλαθους και φέρουν τα άρρητα μυστήρια. Η Μητσοπούλου θεωρεί ατεκμηρίωτη την άποψη αυτή των μελετητών και συγκεκριμένα δεν θεωρεί κάλαθο το αδιευκρίνιστο κυλινδρικό αντικείμενο που κρατά η γυναικεία μορφή.¹⁶² Ένα επιπλέον θραύσμα γλυπτού με τον ώμο ακόμη μιας ανάγλυφης πεπλοφόρου μορφής που βρέθηκε στην άλλη άκρη των δύο οικοπέδων στο δυτικό όριο, οι μελετητές θεωρούν ότι ανήκει στο ίδιο μνημείο.¹⁶³

Η πλάκα του αναγλύφου είναι ορθογώνια, (Εικ.39), όμως μέρος του άνω τμήματός της εξέχει σχηματίζοντας ένα Π κι έτσι η κάτοψη της πλάκας ταυτίζεται με ένα τελικώς ακανόνιστο σχήμα. Φαίνεται ότι το προεξέχον άνω δεξί τμήμα της είναι εκείνο που βοηθάει στην εφαρμογή της πλάκας με ένα ακόμη αρχιτεκτονικό στοιχείο ή άλλη πλάκα συνέχεια του όλου μνημείου. Έτσι η σωζόμενη πλάκα αποτελεί μάλλον το γωνιακό τμήμα μια μεγαλύτερης ανάγλυφης παράστασης. Η γυναικεία μορφή ως προς τη στάση της ορθά συγκρίνεται με τη θεά Νίκη και τη Νέμεση και πρέπει να εξεταστούν αυτές οι εκδοχές.¹⁶⁴ Η λεπτότητα των πολύπτυχων υφασμάτων της μορφής, τα οποία αναδεικνύουν το σώμα της παραπέμπουν στον πλούσιο ρυθμό των τεχνιτών που εργάστηκαν στο Ερέχθειο και στο Ναό της Αθηνάς Νίκης στην Αθήνα.¹⁶⁵

¹⁶¹ Κουράγιος και Δετοράτου 2006, 404.

¹⁶² Μητσοπούλου 2007, 76, σημ. 2.

¹⁶³ Κουράγιος και Δετοράτου 2006, 238, εικ.5

¹⁶⁴ Κουράγιος και Δετοράτου 2006, 240-241.

¹⁶⁵ Boardman 1999, 224.

Τέτοιες ενδεδυμένες γυναικείες μορφές όμως με όμοιο τρόπο στην απόδοση των πολύπτυχων ενδυμάτων, αναπαριστώνται σε ταφικά μνημεία στη Λυκία.¹⁶⁶

Από τα παραπάνω κλίνω περισσότερο στην άποψη ότι πρόκειται για τμήμα ανάγλυφου ζωφόρου σε *rodium* ταφικού μνημείου ή για τμήμα μεγάλης ανάγλυφης ναϊσκόμορφης επιτύμβιας στήλης τοποθετημένη επίσης σε *rodium* ταφικού μνημείου, το οποίο ήταν ιδρυμένο στο χώρο. Αν ισχύει η άποψη ότι πρόκειται για γωνιακό τμήμα μιας μεγαλύτερης ανάγλυφης παράστασης, ενός ναϊσκόμορφου μνημείου τοποθετημένο πάνω σε βάθρο, τότε το ημίεργο κυλινδρικό αντικείμενο που κρατά η γυναικεία μορφή, δε θα ήταν με βεβαιότητα ορατό από τον περαστικό.

γ) Η τρίτη ενδιαφέρουσα θεωρία είναι εκείνη της ταύτισης του οικοδομήματος με περίβολο τύμβου.¹⁶⁷ Οι Αλεξανδρίδου και Νταϊφά θεωρούν ότι οι τοίχοι ήταν με τέτοιο τρόπο κατασκευασμένοι, και με τόσο ισχυρή τοιχοδομία, ώστε να προσομοιάζουν με ανάλημμα. Όπως εξηγούν οι μελετήτριες, οι τοίχοι από τη μια συγκρατούν την επίχωση του τύμβου και από την άλλη συγκρατούν την παρακείμενη κοίτη του ποταμού ή χειμάρρου.¹⁶⁸ Αρχιτεκτονικά μοιάζει πάρα πολύ με τραπεζιόσχημο περίβολο τύμβου που απαντάται στη Βάρη Αττικής.¹⁶⁹

Αυτή η θεωρία καθίσταται πολύ ενδιαφέρουσα αν λάβουμε υπόψη μας, ότι υπάρχουν παρακείμενα ταφικά μνημεία στα όμορα οικόπεδα και η ύψωση τύμβων, όπως θα δείξουμε, ήταν μια συνηθισμένη ταφική πρακτική από τα πρώιμα χρόνια για το νησί της Πάρου. Χρειάζεται να επισημάνουμε ότι παχύ στρώμα πυράς και οστών που βρέθηκαν προς ΒΑ του «τραπεζιόσχημου οικοδομήματος» σε όμορο οικόπεδο ιδιοκτησίας Ελένης Αλιφιέρη εντός ελλειψοειδών κατασκευών αποδίδονται σε τελετουργίες, (Εικ. 35β).¹⁷⁰ Η κεραμική που βρέθηκε στο σημείο αυτό είναι γεωμετρικών και αρχαϊκών χρόνων. Χωρίς να έχουμε υπόψη μας από δημοσιεύσεις την ύπαρξη άλλων ανασκαφικών δεδομένων, το πιθανότερο είναι ότι αυτές οι ελλειψοειδείς κατασκευές ανήκουν σε πρώιμο τύμβο, κυκλικής κάτοψης, όμοιο μ' αυτόν που περιγράφει ο Ζαφειρόπουλος στη Νάξο.¹⁷¹ Ταφικά μνημεία ή τύμβοι

¹⁶⁶ Κουμνά 2022, 13, σημ. 22 όπου και η σχετική βιβλιογραφία

¹⁶⁷ Alexandridou και Daifa, 2021, 313.

¹⁶⁸ Alexandridou και Daifa 2021, 307

¹⁶⁹ Βερδελής και Δαβαράς 1966, 95, πιν.89,90. Breder, J. 2013, εικ.11,12, 46

¹⁷⁰ Κουράγιος 2008, 283.

¹⁷¹ Ζαφειρόπουλος 1963, 279-280, σχ. 2.

πρώιμων χρόνων απαντώνται στο γειτονικό νησί της Νάξου, στις θέσεις Πλίθος, Πλατεία Μητροπόλεως, Απλώματα, Τσικαλαριό. Εκτός από μια πιόσχημη κατασκευή στη θέση «Πλίθος», οι υπόλοιποι τύμβοι είναι κυρίως κυκλικοί ή ελλειψοειδείς. Είναι κατασκευασμένοι από μεγάλους πλακοειδείς λίθους τοποθετημένους κάθετα. Περιλαμβάνουν ταφές, εκ των οποίων άλλες είναι κιβωτιόσχημες και άλλες σε τεφροδόχα αγγεία και καλύπτονται από παχύ στρώμα πυρών και αγγεία προσφορών.¹⁷² Ένας από τους τύμβους της Νάξου έχει τη μορφή «Πιόσχημης κατασκευής» με αρκετά μεγάλο μήκος 11 μ. και πλάτος 4,00 μ. Είναι όμως πολύ μικρότερο της «τραπεζιόσχημης κατασκευής» στην Πάρο η οποία είναι 400 τ.μ. Αξίζει να σημειωθεί ότι και ανατολικά της πιόσχημης κατασκευής της Νάξου εντοπίστηκαν ταφές με τεφροδόχα αγγεία.¹⁷³

Τα ανασκαφικά ευρήματα στο εσωτερικό του τραπεζιόσχημου οικοδομήματος στην Πάρο που μας είναι γνωστά από τις δημοσιεύσεις δεν είναι εκείνα που θα επισφράγιζαν την ερμηνεία του ως τύμβο. Δεν αναφέρεται η ύπαρξη ταφών ή έστω θραύσματα τοιχωμάτων κιβωτιόσχημων τάφων ή επιτύμβιων στηλών ή άλλων ταφικών κινητών ευρημάτων.

δ) Το «τραπεζιόσχημο οικοδόμημα» ως μια τελευταία εκδοχή που κατατίθεται, θα μπορούσε να είναι τμήμα προσκτισμάτων τα οποία συνδέονταν με το βόρειο σκέλος του τείχους και την κεντρική βόρεια κύρια πύλη της πόλεως. Ας προχωρήσουμε σε κάποιες παρατηρήσεις που μπορούν να συνδεθούν μ' αυτή την ερμηνεία. Ο Δυτικός τοίχος του «τραπεζιόσχημου οικοδομήματος» είναι μικρότερου πλάτους, αλλά μεγάλου μήκους και εκτείνεται προς ΒΑ στο οικόπεδο Ορφανίδη.¹⁷⁴ Φαίνεται ότι μπορεί να γωνιάζει μεν με την ακμή της οξείας γωνίας που σχηματίζουν οι δύο τοίχοι

¹⁷² Για την Πλατεία Μητροπόλεως βλ. Σφυρόερα 2011, 554, 662 σημ. 7 σχετική βιβλιογραφία Ζαφειροπούλου 1982, 353. Λαμπρινουδάκης και Ζαφειροπούλου 1983, 299-311. Ζαφειροπούλου 1983, 347. Λαμπρινουδάκης & Ζαφειροπούλου 1984, 313-339. Λαμπρινουδάκης & Ζαφειροπούλου 1985, 162-167. Ζαφειροπούλου 1985, 289. Λαμπρινουδάκης & Ζαφειροπούλου 1994, 167-169. Λαμπρινουδάκης και Ζαφειροπούλου 1994, 223. Lambrinouidakis και Philaniotou-Hadjianastasiou 2001, 166-167., σύνοψη της έρευνας στο Lambrinouidakis 1988, 235-245. για την Γρόττα, Κοντολέων 1971, 174. Λαμπρινουδάκης 1984, 304, πιν. 167α. 1985, 144-148. για το Τσικαλαριό βλ. Ντούμας 1963, 279-280. Παπαδοπούλου-Ζαφειροπούλου 1965, 515-522, πιν. 649, 652, 654, σχ. 14-18 και 20. 1966, 391-395, 411α-δ, 413α, 414β. Ζαφειροπούλου 2001α, 285-295. για ταφές πρωτογεωμετρικών και γεωμετρικών χρόνων σε οικόπεδα στο Β. Νεκροταφείο στα Απλώματα και τον Πλίθο βλ. Λεγάκη 2011, 924-931. Λεγάκη και Μαυροειδόπουλος 2017, 387-412. 2019, 415-416

¹⁷³ Ζαφειροπούλου 1977, 309-310.

¹⁷⁴ Ζαφειροπούλου 1992, σχ. 1, 542.

της νότιας πλευράς του κτίσματος, αλλά η ύπαρξή του εξυπηρετεί άλλη χρήση. Πιθανολογώ ότι πρόκειται για το ανάλημμα της E1 (εικ.29,30 και χάρτης εικ. 22).

Οι σε πλάτος μεγάλοι τοίχοι του «τραπεζιόσχημου οικοδομήματος» πιθανολογώ ότι σχετίζονται με διαμορφώσεις αναχαίτησης πλημμυρικών φαινομένων από τον όμορο ρέοντα ποταμό.

Η παραπάνω άποψη ενισχύεται από το γεγονός ότι οι δύο τοίχοι, ο βόρειος και ο ανατολικός, είναι ιδιαίτερα μεγάλου πλάτους με αναλημματικό χαρακτήρα όπως και ο διπλός νότιος που σχηματίζει οξεία γωνία. Ιδιαίτερα πλατύς είναι ένας ακόμη μεγάλος τοίχος, στον οποίο δε δίνεται από την έρευνα ιδιαίτερη σημασία, πλάτους 2,00μ. περίπου, με προσανατολισμό ΝΔ-ΒΑ. Βρίσκεται ανατολικά του ενεπίγραφου βάθρου του αθλητή στο οικόπεδο Δαφερέρα (εικ. 23, κάτοψη ανασκαφής σημείο 14) που βρέθηκε κατά χώραν. Αυτό το τμήμα τοίχου δεν θεωρώ ότι ταυτίζεται με περίβολο του νεκροταφείου όπως έχει υποστηριχθεί¹⁷⁵ εκτός και αν εξυπηρετούσε και τις δύο περιπτώσεις, δηλαδή περίβολος του νεκροταφείου και ανάλημμα. Οι ισχυροί τοίχοι της «τραπεζιόσχημης κατασκευής», πιθανώς αποτελούν μια αναλημματική κατασκευή, προκειμένου να προστατευθεί η οδός E1 και η K2 (εικ.23 και 30) καθώς και ο χώρος των παρόδιων ταφών εκεί όπου διασταυρώνονται οι δύο ανωτέρω οδοί, από την κοίτη του παραρρέοντος ποταμού.

Προς επίρρωση της ερμηνείας ότι υφίσταται η E1 οδός (Χάρτης 7, και Εικ. 26), εκτός της αναφοράς οδών στον όρο χωρίου, αποκαλύφθηκε σε μικρής κλίμακας ανασκαφή που πραγματοποιήθηκε στο όριο του οικοπέδου Σ. Δαφερέρα και Ορφανίδη, δίπλα σε κιβωτιόσχημο τάφο σειρά πλακοειδών λίθων οι οποίοι ανήκαν σε κατάστρωμα οδού, (Εικ. 25).

Αυτή η οδός E1, με προσανατολισμό Β-Α, φαίνεται να είναι παράλληλη με το Δυτικό τοίχο του «τραπεζιόσχημου οικοδομήματος» ο οποίος αποτελεί και τον αναλημματικό τοίχο αυτής της οδού. Η οδός E1 διασταυρώνονταν με την K1 οδό η οποία συναντούσε κάθετα την κοίτη του ποταμού. Για το λόγο αυτό το πλάτος του δυτικού τοίχου του «τραπεζιόσχημου οικοδομήματος» είναι μικρότερο σε σχέση με εκείνο των υπολοίπων, καθώς αυτός δεν αποτελούσε και ανάλημμα του ποταμού. Στις πλευρές και αυτής της οδού E1 πρέπει να αναπτύσσονταν συστάδες ταφών.

¹⁷⁵ Κουράγιος 2019.

Οι ταφές που βρίσκονται ακόμη πιο κοντά στο Β. σκέλος του οχυρωματικού περιβόλου είναι εκείνες στα οικόπεδα Χαρδαβέλλα, Φραγκούλη και Κυριαζάνου (εικ. 43-45) και παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες ως προς την κατασκευή τους, δηλαδή κάποιες από αυτές είναι σχήματος Γ που σημαίνει ότι πιθανώς βρίσκονταν στη συμβολή δύο ακόμη οδών, μιας κάθετης Κ2 με κατεύθυνση Β-Ν και μιας ακόμη της εγκάρσιας Ε2 η οποία όδευε περιμετρικά του τείχους.

Συμπερασματικά οι συστάδες των ταφών και τα ταφικά μνημεία στα εν λόγω οικόπεδα δεν αποτελούν τη συνέχεια του νεκροταφείου στη θέση «Βίτζι», όπως έχει υποστηριχθεί κατά καιρούς,¹⁷⁶ τόσο διότι τα οικόπεδα απέχουν πολύ απ' αυτό, όσο και από το γεγονός ότι κατά την ανασκαφή που πραγματοποιήθηκε στο οικόπεδο Αδερφών Τσαντάνη, Β.Δ και πολύ κοντά στο αρχαίο νεκροταφείο στο «Βίτζι», αποδείχθηκε ότι δεν υπάρχει συνέχεια του νεκροταφείου προς ΒΑ/Α, αφού βρέθηκαν εκτεταμένα οικιστικά λείψανα.¹⁷⁷

Επομένως όλοι οι τάφοι στην ευρύτερη περιοχή και συγκεκριμένα στα οικόπεδα Αλιφιέρη και Δαφερέρα καθώς εκείνοι στα οικόπεδα Χαρδαβέλλα Φραγκούλη και Κυριαζάνου ταυτίζονται με παρόδιες ταφές γύρω από τις εγκάρσιες Ε1 και Ε2 οδούς, καθώς και τις κάθετες Κ1 και Κ2 (Χάρτης 7). Οι τάφοι αυτοί βρίσκονται πολύ κοντά (50μ. περίπου) από το ΒΑ σκέλος του τείχους της πόλης.¹⁷⁸ Η ύπαρξη της Κ2 επιβεβαιώνεται και από τον εντοπισμό ακόμη ενός τμήματος πλακόστρωτης οδού (Χάρτης 7) το οποίο αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια εργασιών της ΔΕΥΑΠ κατά το έτος 2021 με κατεύθυνση Β-ΝΔ (Εικ. 17).

Οι παρόδιες ταφές και τα ταφικά μνημεία που έχουν αποκαλυφθεί βόρεια της πόλεως ανήκουν σε επίσημα πρόσωπα αν κρίνουμε από τα πολυτελή ταφικά μνημεία ή τα κτερίσματα των τάφων, όπως συνηθίζονταν κατά την αρχαιότητα, κατά μήκος των οδικών αξόνων που οδηγούσαν στην αρχαία πόλη.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Κουράγιος 2011, Ακόμη και ο γράφων παλαιότερα έχει εν μέρει αποδεχθεί αυτή την άποψη της συνέχειας του βόρειου νεκροταφείου βλ. στο Παπαδημητρίου 2014, 32 αλλά εκεί για πρώτη φορά αναφέρεται ότι αυτές οι ταφές σχετίζονται με μία από τις κεντρικές πύλες.

¹⁷⁷ για την άποψη που επικρατεί έως σήμερα ότι αυτές οι ταφές αποτελούν συνέχεια του επίσημου Βόρειου Νεκροταφείου βλ Κουράγιος 2013, Γριμανέλης 2021. Η ανασκαφή στο οικόπεδο Αδερφών Τσαντάνη αν και έχει ολοκληρωθεί δεν έχουν έως τώρα δεν έχει δημοσιευθεί.

¹⁷⁸ Ιδιο χαρακτήρα (παρόδιο) έχουν και οι τάφοι που βρίσκονται σε οικόπεδο Αποστολοπούλου πλησίον της συγχρονής οδού Παροικιάς Νάουσας.(δεν έχει ολοκληρωθεί η ανασκαφή).

¹⁷⁹ Για παρόδιες ταφές βλ. επίσης χαρακτηριστική περίπτωση του παρόδιου νεκροταφείου της διά Κοίλης οδού στην Αθήνα, βλ. σχετ. Δάκουρα-Βογιατζόγλου 2009,230-232.

Χρειάζεται επίσης να αναφέρουμε ότι στον Κεραμεικό των Αθηνών λόγω του Ηριδανού έχουμε συνεχείς μετατροπές της ιεράς πύλης με πολλές οικοδομικές φάσεις λόγω της διευθέτησης της κοίτης του ποταμού.¹⁸⁰ Παρόμοια ίχνη διευθέτησης κοίτης παρακείμενου ποταμού, φαίνεται να εντοπίζονται και στη θέση Αγ. Παντελεήμων στην Πάρο.

Βεβαίως αυτές οι μεγάλες διευθετήσεις κοίτης χειμάρρου ή ποταμού μας οδηγούν στην υπόθεση ότι υπήρχε κατά περιόδους μετατόπιση στην κοίτη και γεννάται το ερώτημα αν πρόκειται για έναν άγνωστο σε μας ποταμό βορείως του βόρειου σκέλους του οχυρωματικού περιβόλου ή για τον ίδιο τον Έλητα ή παραπόταμό του που έρρεε πολύ κοντά στο βόρειο σκέλος της οχύρωσης της πόλης.

Χώρος ταφών Βορειοδυτικά της Καταπολιανής (Εικ.41)

Ταφές επίσης έχουν αποκαλυφθεί στις αρχές του 20ου αι. από τον *Rubensohn* ΝΔ/Δ, πολύ κοντά στην Παναγία την Καταπολιανή.¹⁸¹ οι οποίες αποδίδονται σε συνέχεια προς ΝΔ του Βόρειου νεκροταφείου. Αυτές τις ταφές που αποκάλυψε ο *Rubensohn*, έναντι της Καταπολιανής, αλλά και μια ακόμη ταφή που βρέθηκε στο ΝΔ περίβολο του Προσκυνήματος έναντι του Κέντρου Υγείας, η οποία δεν αναφέρεται στις κατά καιρούς εργασίες, θεωρούνται προέκταση του Βόρειου Νεκροταφείου¹⁸² Θεωρώ ότι αυτές οι συστάδες ταφών σχετίζονται με μια ακόμη πύλη του τείχους που βρίσκεται στο δυτικό προς τη θάλασσα σκέλος του τείχους.

Η γενικότερη εικόνα είναι ότι πρόκειται για ταφές σε μαρμάρινες σαρκοφάγους, κάποιες από τις οποίες ήταν τοποθετημένες πάνω σε βάθρο, που είναι χαρακτηριστικές για την Πάρο, και τις απεικονίζει ο *Rubensohn* σε αναπαράσταση, και χρονολογούνται κατά τους ύστερους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους. Επίσης υπάρχουν άλλες μαρμάρινες σαρκοφάγοι με αετωματικό κάλυμμα οι οποίες παραπέμπουν σε ταφές επίσημων και διακεκριμένων προσώπων.

Τάφοι ίδιου τύπου είναι εκείνοι στη Νάξο τους οποίους αποκαθιστά σχεδιαστικά η Ring. Παράλληλη επίσης είναι η επίστεψη όμοιου ταφικού μνημείου

¹⁸⁰ Knigge 1990, 56-68, σημ. 51 σχετική βιβλιογραφία. Noack 1907, 123-160, 473-566, πιν. 10-13, 21-25.

¹⁸¹ Rubensohn 1900, 210-211, πιν. XI. Κουράγιος 2012β,

¹⁸² Κουράγιος 2019, 449.

που αφορά στήλη που αναφέρεται στη Τερτία Οραρίας (τέλη 2ου αι. π.Χ.).¹⁸³ Ο ταφικός χώρος που ανέσκαψε ο Rubensohn προσομοιάζει με εκείνον βορείως του τείχους. Αν υποθέσουμε ότι το δυτικό σκέλος του τείχους είναι καταποντισμένο στη θαλάσσια περιοχή έναντι του ναΐσκου του Αγ. Νικολάου στο λιμάνι τότε οι ταφές που αποκάλυψε ο Rubensohn εκτείνονται σε χώρο προ της ΒΔ εισόδου της πόλεως και είναι κι αυτές παρόδιες γύρω από την Κ3 οδό (εικ. 22) Η Κ3 διέρχεται από το ΒΔ άκρο του αρχαίου νεκροταφείου στο «Βίτζι» με τις μαρμάρινες σαρκοφάγους εκατέρωθεν και συνδέονταν με έναν ακόμη οδικό άξονα ο οποίος κατευθύνονταν προς Βορρά και τον αποκαλούμε συμβατικά Κ4.¹⁸⁴

Το Βόρειο Νεκροταφείο.

Κατά τις ανασκαφικές έρευνες, έχει βρεθεί στη θέση «Βίτζι» τμήμα του βόρειου νεκροταφείου της Πάρου, κυρίως εντός δύο οικοπέδων και σε κοινοτικό δρόμο. Σήμερα στο ένα οικόπεδο είναι ορατές οι ταφές όπου και είναι ο αρχαιολογικός χώρος του νεκροταφείου και στο άλλο βορειότερα, στο οικόπεδο Θεοχαρίδη, αποκαλύφθηκε η συνέχειά του και είναι σε κατάχωση.¹⁸⁵ Το βόρειο αρχαίο νεκροταφείο όπως έχει επικρατήσει να λέγεται είχε χρήση από το τέλος του 8^{ου} αι. π.Χ. έως τον 3^ο αι. μ.Χ., (Εικ. 48).

Στο οικόπεδο που προορίζονταν αρχικά για την ανέγερση του πολιτιστικού κέντρου του Δήμου Πάρου στην Παροικιά,¹⁸⁶ στη θέση «Βίτζι», πολύ κοντά στο σύγχρονο αιγιαλό βρέθηκε το πρώτο τμήμα του βόρειου νεκροταφείου.¹⁸⁷ Ο χώρος αυτός πριν την εκσκαφή ήταν πλήρης υδάτων, διότι ο σύγχρονος υδροφόρος ορίζοντας βρίσκεται αρκετά ψηλά, λόγω της εισόδου θαλάσσιων υδάτων και της συγκέντρωσης υπόγειων υδάτων των χειμάρρων που εκβάλουν στη θάλασσα από το ύψωμα των Αγ. Αναργύρων, (Εικ.49). Το προσωνύμιο «χείμαρρος» επιβιώνει σήμερα

¹⁸³ Κουράγιος 2019, 449 π.Χ. Τσάκος 1998, 143, εικ. 139.

¹⁸⁴ Παπαδημητρίου Α. 2014,

¹⁸⁵ Ζαφειροπούλου 2000, 2008, (για το πολυάνδριο κυρίως) 2018, (γενικότερα για το νεκροταφείο), Κουράγιος 2011α, 2012β, Παπαδημητρίου 2014.

¹⁸⁶ Στις ανασκαφικές ενδείξεις αναφέρεται η ανασκαφή και ως «Βελέντζιο Πολιτιστικό κέντρο».

¹⁸⁷ Η σχετική βιβλιογραφία για το Β. Νεκροταφείο της Πάρου: Ζαφειροπούλου 1983, 347-349, 1984, 295, 1985, 289, 1986, 213, 1987, 490-493, 1988, 490-492. 1989, 413, 1990, 402-404, σχ5, πιν. 184-186, 1991, 375-376 και 379-381, πιν. 145-148. Ζαφειροπούλου 1991, 525. Ζαφειροπούλου 1992, 542-544, Ζαφειροπούλου and Kourayos 1994, 36-43, Ζαφειροπούλου, 2000, 283-293., 2001, 295-297., Κουράγιος 2006, ΧΧ, Παπαδημητρίου 2014, 30-33., Ζαφειροπούλου 2018, Κουράγιος 2019, 448-460., Γριμανέλης 2021.

για την παρακείμενη κάθετη προς τον αιγιαλό σύγχρονη κοινοτική οδό, βορείως του χώρου του αρχαίου νεκροταφείου. Ο Ζαφειρόπουλος το 1960 αποκάλυψε «κατά τας εργασίας εκβαθύνσεως της κοίτης του διαρρέοντος την περιοχήν χειμάρρου...», τέσσερις μικρούς κιβωτιόσχημους τάφους, τεφροδόχους και την περίφημη επιτύμβια στήλη με την παράσταση ένθρονης γυναικείας μορφής που χρονολογείται το 700 π.Χ., η οποία εκτίθεται σήμερα στο αρχαιολογικό Μουσείο Πάρου.¹⁸⁸ (εικ. 63 α, β)

Οι ταφές στο χώρο του βόρειου νεκροταφείου χρονολογούνται από τους γεωμετρικούς έως τους ύστερο-ρωμαϊκούς χρόνους. Η διάταξη των ταφών, σύμφωνα με τις χρονικές περιόδους έχει μεγάλη σημασία για την ερμηνεία του χώρου του νεκροταφείου, (Εικ.48). Πιο συγκεκριμένα, στα ΒΑ του αρχαιολογικού χώρου μια έκταση περιβάλλεται από τοίχους και σχηματίζεται ένας σχετικά ορθογώνιος χώρος εντός του νεκροταφείου ο οποίος περιλαμβάνει ταφές της γεωμετρικής και της αρχαϊκής περιόδου. Ο αρχικός αυτός ταφικός πυρήνας του νεκροταφείου βρίσκεται στο ψηλότερο σημείο του χώρου, ο οποίος πιθανώς να ήταν παλαιότερα ένα χαμηλό κατά κάποιο τρόπο ύψωμα, το οποίο θα δέσποζε στην ευρύτερη περιοχή, αποτελούμενο από εύθρυπτο πέτρωμα. Η σημερινή εικόνα του διαμορφώθηκε μετά από μεγάλη αλλοίωση από την υψηλή στάθμη του υδροφόρου ορίζοντα και την εισροή των θαλασσίων υδάτων στο χώρο. Τα ύδατα ανέρχονταν πολλές φορές και υπερκάλυπταν τα ορατά μνημεία και ολόκληρο το χώρο.

Οι τοίχοι που περιβάλλουν το «ύψωμα» (σχέδιο κάτοψη του χώρου στην εικ. 48 με κίτρινο χρώμα) είναι κατάλοιπα υψηλότερων περιβόλων του πρώιμου νεκροταφείου και συγκρατούσαν την επίσχεση ενός μεγάλου τύμβου. Η ύπαρξη τύμβου (χώρο τον οποίο η ανασκαφέας ονομάζει «ιερό χώρο» ή «ιερό τέμενος») σ' αυτό το σημείο του νεκροταφείου μαρτυρείται από την μεγάλη μαρμάρινη στήλη με το αετωματικό επίκρανο η οποία έχει ταυτιστεί ως σήμα του νεκροταφείου.¹⁸⁹ Βρέθηκε στις παρυφές δυτικά αυτού του «υψώματος», (εικ. 53 και 60-61). Κατά την έρευνα του 1991 η θέση του μαρμάρινου σώματος της κατά την ανασκαφή, είχε κλίση από Ανατολικά, το υψηλότερο σημείο, προς Δυτικά το χαμηλότερο. (Εικ. 54δ). Το επίκρανο της που βρέθηκε σχεδόν 10 χρόνια μετά είχε ακριβώς την ίδια κλίση (Α-Δ). Η κάτω όψη του επικράνου με την αετωματική μορφή και το ανάγλυφο κόσμημα του

¹⁸⁸ Ζαφειρόπουλος 1960α, «Πάρος», 245.

¹⁸⁹ Ζαφειροπούλου 2018, 69. Οικονόμου 2012, 99

σταυρού, ήταν η πρώτη που αποκαλύφθηκε μετά την αφαίρεση του υπερκείμενου στρώματος. Η θέση εύρεσης της στήλης, μάς καταδεικνύει ότι το σήμα ήταν καλά στερεωμένο σε ψηλό σημείο, πιθανώς τύμβου, και με την πάροδο των χρόνων κύλισε προς τη βάση του τύμβου. Κατά την πτώση του αποσπάστηκε το επίκρανο από το κορμό. Τα δομικά κατασκευαστικά χαρακτηριστικά της στήλης, δηλαδή η αετωματική δομή της κάτω επιφάνειας του επικράνου του σήματος και το ανάγλυφο κόσμημα στην ίδια επιφάνεια καθώς και η μείωση του κορμού μας βοηθούν να υποθέσουμε ότι η αρχική θέση του σήματος βρίσκονταν στην κορυφή ενός τύμβου, (εικ.60-61).

Αυτά τα στοιχεία μας οδηγούν στα εξής συμπεράσματα: Η κάτω πλευρά του επικράνου (η αετωματική) είναι αδύνατον να μην ήταν ορατή από τους περαστικούς. Οι κάθετες λαξευμένες ταινίες στις μακρές πλευρές του κορμού του σήματος (Εικ. 61) βοηθούν οπτικά τη «μείωση» του κορμού στο άνω τμήμα της στήλης.¹⁹⁰ Η «μείωση» του κορμού και το ανάγλυφο κόσμημα-σταυρός στην αετωματική επιφάνεια του επικράνου προσδίδει στο αρχιτεκτονικό αυτό στοιχείο κίνηση, η οποία εντείνεται από τη τελική τοποθέτησή του σε ψηλό σημείο. Αυτό υποδεικνύει άλλωστε και η μοναδική δομή του, αφού δεν υπάρχει παρόμοιο σήμα αυτής της περιόδου, ώστε να το συγκρίνουμε. Παραστάσεις κίωνων ή στηλών με επίκρανα και μείωση στο άνω τμήμα τους, απαντώνται σε ανάγλυφη παράσταση σε κωνικό ρυτό από στεατίτη που βρέθηκε στην Κνωσό και χρονολογείται στους Μινωικούς χρόνους.¹⁹¹ Οι παραστάσεις αυτών των αρχιτεκτονικών στοιχείων αποδόθηκαν αρχικά σε κίονες οι οποίοι θεωρήθηκαν μέρος ενός οικοδομήματος μπροστά από το οποίο πραγματοποιούνταν αθλητικοί αγώνες. Κατόπιν κυριάρχησε η άποψη ότι πρόκειται για ιστούς με λάβαρα, όμοια με εκείνα που υπήρχαν στο ανάκτορο του Καρνάκ και σε άλλους πυλώνες στην Αίγυπτο.¹⁹² Αν και η χρονική απόσταση είναι μεγάλη μεταξύ των δύο αντικειμένων θα τολμούσαμε να ταυτίσουμε τον κορμό της μαρμάρινης στήλης με ιστό σημαίας και την ανάγλυφη αετωματική πλευρά του επικράνου με σημαία η οποία θα σήμανε με ιδιαίτερο τρόπο τον τύμβο.¹⁹³

¹⁹⁰ Αλεξίου 1964, 343, σημ. 22, για την μείωση των στηλών στο άνω τμήμα

¹⁹¹ Σακελλαράκη 1994, 320, εικ.39-41.

¹⁹² Αλεξίου 1964,344,345. 1969, 86.

¹⁹³ Ενδιαφέρον θα έχει η οποιαδήποτε τεκμηρίωση επαφών της αρχαίας Αιγύπτου με την Πάρο.

Η διασπορά των λίθων στο χώρο που περικλείουν ο περίβολος, είναι ορατή από τις δημοσιευμένες ανασκαφικές φωτογραφίες. Μπορούμε να ταυτίσουμε αυτή τη διασπορά ως κατάλοιπα του τύμβου ή των επιμέρους μικρότερων τύμβων. Οι γεωφυσικές συνθήκες στο χώρο δεν ήταν δυνατόν να βοηθήσουν στην διατήρηση του τύμβου έως τις μέρες μας.

Η αρχική θέση της στήλης κατά τη Ζαφειροπούλου ήταν ανάμεσα στα δύο πολυάνδρια, εκεί που σχηματίζουν Γ όπου και τη τοποθέτησε. Κατά την άποψή μου, από τη θέση που είναι τοποθετημένη σήμερα η στήλη, δεν είναι ορατή η αετωματική ανάγλυφη κάτω πλευρά του επικράνου, ενώ στο σώμα της στήλης δεν φαίνεται η μείωση που πραγματικά έχει. Επιπλέον οι λαξευτές κάθετες ταινίες στο σώμα δεν εξυπηρετούν το σκοπό για τον οποίον έχουν γίνει που δεν είναι άλλος από εκείνον της έντασης της κίνησης.

Ο τύμβος στο πρώιμο τμήμα του νεκροταφείου θα μπορούσε να είναι αποτέλεσμα πολλών μικρότερων τύμβων πάνω από κάθε τάφο, υψωμένοι ο ένας δίπλα στον άλλον. Κατά την ανασκαφή του 1963, (Εικ. 46α,β) ένας από τους τάφους που αποκάλυψε ο Ζαφειρόπουλος, ο τάφος Ζ, δε φέρει καλυπτήριες πλάκες αλλά στρώμα αποτελούμενο από μικρούς λίθους, πιθανώς κατάλοιπο ενός τύμβου πάνω από την ταφή.¹⁹⁴ Τύμβοι των γεωμετρικών χρόνων με κυκλικούς περιβόλους απαντώνται στη Νάξο στην περιοχή στ' Αλωνάκια κοντά στο φρούριο του Τσικαλαριού. Ο ένας από αυτούς έχει διάμετρο που φτάνει τα 9,00μ. Εντός του τύμβου βρέθηκαν πυρά και οστά.¹⁹⁵ Χρειάζεται να επισημάνουμε ότι και στην αποικία της Πάρου, στο Πάριον Προποντίδας εντοπίζεται ταφικός τύμβος-ηρώων.¹⁹⁶

Μεγάλοι τύμβοι με λιθόκτιστους περιβόλους πρέπει να υπήρχαν και άλλοι πέριξ των τειχών της αρχαίας πόλεως της Πάρου. Σ' αυτούς θα πρέπει να υπολογίσουμε και τα κατάλοιπα της ελλειψοειδούς κατασκευής στο οικόπεδο Ε. Δαφερέρα στη θέση «Αγ. Παντελεήμων». Η κατασκευή όπως προαναφέρθηκε περιείχε πυρά κι ταυτίζεται με τύμβο. (Εικ.35β)

Ο νότιος τοίχος του περιβόλου στο Βόρειο νεκροταφείο εδράζεται επί των καλυπτήριων πλακών της ταφικής θήκης Α -πολυανδρίου. Η ταφική Θήκη Β-

¹⁹⁴ Ζαφειρόπουλος 1963, πιν. α-β

¹⁹⁵ Ζαφειρόπουλος 1963, 279-280, σχ. 2.

¹⁹⁶ Κατσωνοπούλου et al. 2017, 33. σημειώνεται ότι η μελέτη του μνημείου είναι σε εξέλιξη.

πολυάνδριο βρίσκεται μερικώς εκτός του ορθογωνίου περιβόλου. (εικ.51, 54δ). Όμως στο βόρειο τμήμα της ταφικής Θήκης Β (Εικ.55) υπήρχαν κατάλοιπα τύμβου ο οποίος αποτελούνταν από μικρούς λίθους και πυρά, υλικά που μπορούμε να τα αποδώσουμε σε εναγικές πυρές.¹⁹⁷ Χρειάζεται να σημειωθεί ότι πλησίον των δύο Θηκών δεν έχουν εντοπιστεί «αύλακες προσφορών» (*opferrinne*), που συνήθως απαντώνται στους τύμβους της ίδιας περιόδου στον Κεραμεικό.¹⁹⁸

Πάνω στις καλυπτήριες πλάκες της ταφικής θήκης Β, (Εικ.55) στο νότιο τμήμα της αποκαλύφθηκε κατά χώραν κάθετα τοποθετημένο λίθινο σήμα και κυκλική κατασκευή γύρω από μια κυκλική οπή με σφράγισμα από κυκλικό λίθινο πώμα. Με την αφαίρεσή του λίθινου πώματος ήταν ορατά τα στόμια των ταφικών αμφορέων από την ανώτατη σειρά, (Εικ. 56). Οι αμφορείς είναι τοποθετημένοι στην πλειοψηφία τους κάθετα και σφραγίζονται από άλλα αγγεία όπως για παράδειγμα οι Τάφοι Ε και Ζ. που αποκάλυψε το 1963 ο Ζαφειρόπουλος.¹⁹⁹ Η σφραγισμένη οπή που εντοπίστηκε στο Νότιο μέρος της ταφικής Θήκης Β (Τ144) εξυπηρετούσε τις χοές που γίνονταν.

Οι αρχαϊκές ταφές (Εικ. 62) οι οποίες είναι υπερκείμενες ή παρακείμενες των γεωμετρικών θηκών διασπούν προς τα ΝΑ και Β αυτό το ορθογώνιας κάτοψης χώρο, τον οποίον ορίζουν οι τοίχοι που αποδίδονται στον περίβολο. Οι περισσότερες συγκεντρώνονται εκτός του ανατολικού σκέλους του περιβόλου.²⁰⁰

Ταφές γεωμετρικών χρόνων: Κυρίως έχουν εντοπιστεί εντός του ορθογωνίου περιβόλου κάποιες λίγες διάσπαρτες ταφές που χρονολογούνται στους γεωμετρικούς χρόνους με τα οστά των νεκρών τοποθετημένα σε αγγεία μετά από καύση και οι δύο ταφικές Θήκες. Οι ταφές των γεωμετρικών χώρων στο Βόρειο νεκροταφείο είναι κυρίως εκείνες των τεφροδόχων αγγείων των δύο θηκών-πολυανδρίων. Η Ταφική Θήκη Α είναι υποκείμενη εν μέρει σε τμήμα του νότιου τοίχου του περιβόλου. Η Ταφική Θήκη Β εντοπίστηκε βόρεια του περιβόλου. Οι δύο μεγάλες ταφικές θήκες περιείχαν πολλαπλές ταφές και η έρευνα έως τώρα τα ταυτίζει με πολυάνδρια.²⁰¹

¹⁹⁷ Ζαφειροπούλου 2001α, 296.

¹⁹⁸ Kurtz και Boardman 1994, 62-63.

¹⁹⁹ Ζαφειρόπουλος 1963, 274.

²⁰⁰ Kurtz και Boardman 1994, 75, υποστηρίζουν ότι στην περιφέρεια των αττικών τύμβων στον Κεραμεικό αναπτύσσονται οι υστερότερες ταφές

²⁰¹ Ζαφειροπούλου 1991, 375. Ζαφειροπούλου 2000, 283. Οικονόμου 2012, 99-100.

Η Ταφική Θήκη Α (Τ105), (εικ.58δ-ε) περιείχε 30 ταφικούς αμφορείς οι οποίοι κατελάμβαναν τμήμα της Θήκης, ενώ ο υπόλοιπος χώρος ήταν κενός. (εικ.51 και 54δ). Η Θήκη Β ήταν πλήρης τεφροδόχων αγγείων με συνοδά αγγεία, όπως σκύφοι οι οποίοι σφράγιζαν τα στόμιά τους. Από τα δημοσιευμένα σχέδια γνωρίζουμε ότι η ταφική Θήκη Β (Εικ. 56-57) περιείχε τουλάχιστον δύο σειρές αμφορέων και μια ακόμη σειρά στην οποία οι αμφορείς ήταν τοποθετημένοι οριζόντια. Η ανθρωπολογική μελέτη που πραγματοποιήθηκε κατέδειξε ότι τα οστά των νεκρών στις δύο ταφικές Θήκες, ανήκουν συνολικά σε 118 άτομα εκ των οποίων τα 113 σκελετικά κατάλοιπα σε άνδρες ηλικίας από 18-40 ετών.²⁰²

Η ανασκαφέας αποδίδει τις δύο ομαδικές ταφές των Θηκών σε πολεμική σύγκρουση η οποία διεξήχθη στο Ληλάντιο πόλεμο.²⁰³ Με την άποψη ότι οι Θήκες είναι πολυάνδρια συμφωνεί και ο Σκιλάρντι. Όμως πιστεύει ότι οι νεκροί ήταν αποτέλεσμα της αποικιακής δραστηριότητας των Παρίων.²⁰⁴ Ο Croissant επιπροσθέτως θεωρεί ότι η τεράστια απώλεια ανδρών ήταν αφορμή για δημιουργία δημόσιου μνημείου και δημόσιας ταφής των νεκρών.²⁰⁵ Άλλωστε από τα Ομηρικά Έπη η δημιουργία μνημειωδών ταφών θεωρούνταν συνεισφορά στην αθάνατη δόξα για κάθε ήρωα, ενώ ο Hansen θεωρεί ότι ένας ομαδικός τάφος ενισχύει το κοινό ιδεώδες της πόλης.²⁰⁶ Ο Tandy χρονολογεί αυτή την πολλαπλή ταφή στη Β Θήκη ανάμεσα από το 730 -690 π.Χ. Θεωρεί ότι πρόκειται είτε για νεκρούς που έπεσαν σε πεδίο μάχης κάπου κοντά στο νησί, πιθανώς σε πολεμική σύρραξη με τους Ναξίους είτε ότι πρόκειται για Πάριους οι οποίοι έπεσαν μακριά και ήταν μέλη μιας ανώτατης τάξης, η οποία ήταν επηρεασμένη από αθηναϊκά πρότυπα και επομένως ακολουθούσαν τις αττικές ταφικές πρακτικές.²⁰⁷

Οι δύο Ταφικές Θήκες- πολυάνδρια από τα έως τώρα δημοσιευμένα αρχαιολογικά συγκείμενα, μας οδηγούν στα εξής συμπεράσματα: Η ταφική Θήκη Β ήταν πλήρης ταφικών αγγείων. Η ανασκαφέας αυτό το αποδίδει στο γεγονός ότι η πρώτη χρονολογικά θήκη γέμισε και κατόπιν κατασκευάστηκε μια δεύτερη, η Ταφική

²⁰² Agelarakis and Zaphiropoulou 2017, 59. Η ανασκαφέας υπολογίζει ότι πρόκειται για 160 άνδρες από 16 έως 30 ετών βλ. Ζαφειροπούλου 2008β

²⁰³ Zaphiropoulou, 2006, 276-277. Agelarakis και Zaphiropoulou 2017, 58.

²⁰⁴ Schilardi 2012, 100-101.

²⁰⁵ Croissant 2008, 57. Οικονόμου 2012,

²⁰⁶ Morris 1997, 167. Hansen 1988, 14-28.

²⁰⁷ Tandy 2018, 19-20.

Θήκη Α, για τους νεκρούς μιας ιδιαίτερα συνεχιζόμενης φονικής μάχης η οποία δεν γέμισε, αφού η πολεμική σύγκρουση διακόπηκε.²⁰⁸

Οι δύο αμφορείς της Ταφικής θήκης Β (εικ.58,59) με την πυκνή και πρωτότυπη εικονογράφηση με ασφάλεια χρονολογούνται στο β μισό του 8^{ου} αι. π.Χ. Χρειάζεται να σημειώσουμε ότι οι μελετητές θεωρούν ότι τα δύο αγγεία χρονολογικά απέχουν μεταξύ τους, αποδίδοντας τον έναν στις αρχές του γ' τέταρτου του 8^{ου} αιώνα και τον άλλον στο τέλος του 8^{ου} αιώνα. Η Ζαφειροπούλου συμπεραίνει ότι οι παραστάσεις των δύο αμφορέων που βρέθηκαν στη ταφική Θήκη Β- πολυάνδριο, αποδεικνύουν την ύπαρξη οργανωμένης πόλις κράτους, αφού για πρώτη φορά σε έναν από αυτούς εικονίζεται ανάπτυξη στρατιωτικής φάλαγγας²⁰⁹ η οποία για την ανασκαφέα αποτελεί την πρωϊμότερη απεικόνιση ανάπτυξης στρατιωτικής φάλαγγας. Μια ακόμη ερμηνεία αποδίδει τις παραστάσεις επί των ταφικών αμφορέων σε απεικόνιση ντόπιων-νησιωτικών μύθων.²¹⁰

Στα δημοσιευμένα, έστω και συνοπτικά έως τώρα, ευρήματα της Ταφικής θήκης Β συμπεριλαμβάνεται μια περόνη, η κεφαλή της οποίας είναι κατασκευασμένη από χρυσό και το σωληνωτό στέλεχος από ασήμι. Η περόνη αυτή βρέθηκε κατά την ανασκαφή της θήκης και χρονολογείται στις αρχές του 7ου αι. π.Χ. Παράλληλο εύρημα μ' αυτή είναι και μια περόνη από τη Δήλο η οποία χρονολογείται στα τέλη του 7^{ου} αι. και αποδίδεται ως έργο κυκλαδίτικου εργαστηρίου.²¹¹

Λαμβάνοντας υπόψιν τα αποτελέσματα των οστεολογικών εξετάσεων που πραγματοποίησε ο Αγγελaráκης, οι νεκροί στις δύο ταφικές θήκες ταυτίζονται στην πλειοψηφία τους με άντρες και μάλιστα πολεμιστές.²¹² Ο Αγγελaráκης ενισχύοντας την ερμηνεία του ότι πρόκειται για ενταφιασμένους νεκρούς πολεμιστές προχωρεί στην διαπίστωση ότι οι νεκροί τάφηκαν εντός των αγγείων, σχεδόν σε όρθια θέση. Διαπιστώνει δηλαδή ότι τα σκελετικά κατάλοιπα είναι με τέτοιο τρόπο τοποθετημένα εντός των αγγείων, ώστε αρχικά τοποθετούνται τα οστά των κάτω άκρων, μετά του κορμού και κατόπιν του κρανίου. Η ταφική αυτή πρακτική η οποία διαπιστώνεται εδώ στην Πάρο, απαντάται και στον τάφο Α1Κ1 στην Ορθή Πέτρα της Ελεύθερας. Ο

²⁰⁸ Ζαφειροπούλου 2000, 285-286.

²⁰⁹ Ζαφειροπούλου 2018, 72,

²¹⁰ Παπαδοπούλου 2019, 317.

²¹¹ Παπαδημητρίου 2017, 73, Παπαδοπούλου 2017β, 81. Δεσποίνη 1996, 258, αρ. 175,

²¹² Agelarakis and Zafeiropoulou 2017, 50

Αγγελαράκης υποστηρίζει ότι και οι δύο περιπτώσεις σχετίζονται με εσχατολογικά έθιμα τα οποία αφορούν στην ανασύσταση του σώματός τους στον Άδη.²¹³

Δεν μπορεί να είμαστε βέβαιοι ούτε για το σημείο της μάχης που έπεσαν αυτοί οι πολεμιστές, ούτε για τον τρόπο και τόπο που έγινε η καύση τους και κατόπιν η τυχόν μεταφορά των σωμάτων τους στην Πάρο.²¹⁴ Ακόμη περισσότερο τίθεται μεγάλο ερώτημα αν οι ταφές έχουν γίνει ταυτόχρονα ως αποτέλεσμα μια μεγάλης πολεμικής σύγκρουσης ή είναι αποτέλεσμα πολλών μαχών σε διαφορετικές περιόδους.²¹⁵ Ο Αγγελαράκης σε νεώτερη μελέτη του κάποια από τα οστά τα αποδίδει σε γυναίκες και βρέφη.²¹⁶ Αυτή η τελευταία ταύτιση του σκελετικού υλικού αποδεικνύει ότι δεν είναι δυνατόν να ταυτιστεί η θήκη με πολυάνδριο. Η εκδοχή ότι τα θραύσματα οστών τα οποία ανήκουν σε γυναίκες και σε βρέφη εισχώρησαν από τα υπερκείμενα στρώματα των καλυπτήριων πλακών της Θήκης (T144), θα μπορούσαν να είναι μια εύκολη ερμηνεία για την παρουσία τους εντός της Θήκης. Αυτό όμως εξαρτάται από το ακριβές σημείο του εντοπισμού τους. Αν η θέση αυτών των οστεολογικών καταλοίπων ήταν αμέσως μετά τις καλυπτήριες πλάκες, στις ανώτερες στρώσεις, τότε αυτή η εξήγηση θα μπορούσε κατά κάποιο τρόπο να σταθεί αν και με πολλές ενστάσεις, διότι μεσολαβούσαν οι καλυπτήριες πλάκες και παχύ στρώμα καύσης. Αν βρέθηκαν όμως οπουδήποτε αλλού μέσα στη Θήκη, αυτή η εκδοχή δε μπορεί να ευσταθεί.

Το πρόβλημα για τη χρονολόγησή των ταφικών θηκών, το χώρο και το χρόνο της μάχης, αλλά και η περίοδος ενταφιασμού θίγεται στην παρούσα εργασία ακροθιγώς, καθώς δεν έχουμε περισσότερα στοιχεία που αφορούν στην τυπολογία και στη χρονολόγηση των τεφροδόχων αμφορέων και των άλλων αγγείων ή άλλων αντικειμένων που περιλαμβάνονται εντός της Θήκης Β.²¹⁷ Η υπόθεση ότι πραγματοποιήθηκαν οι ταφές σε διαφορετικές χρονικές στιγμές, είναι μια περίπτωση

²¹³ Agelarakis 2017, 201.

²¹⁴ Σημειώσαμε και ανωτέρω ο Σκιλάρντι υποστηρίζει ότι οι άντρες έπεσαν σε μάχες στην περίοδο της αποικιοκρατίας. Βλ. Schilardi 2012, 101.

²¹⁵ Παπαδημητρίου 2018, 155. Η αναφορά για μάχη εκτός της Πάρου και η καύση τους στο πεδίο μάχης και η μεταφορά τους συσχετίζεται με την εκστρατεία σε αποικίες. Ομοιο ερώτημα εκφράζει και ο Αγγελαράκης Ζαφειροπούλου τοποθετώντας το σημείο του ερωτήματος

²¹⁶ Aggelarakis 2017, 55-58. Ειδικά στη σελ. 58, πίν. 11 καταγράφεται μια γυναίκα, μια πιθανή γυναίκα και 29 απροσδιόριστα άτομα

²¹⁷ Την κεραμική από τις δύο ταφικές θήκες-πολυάνδρια μελετά ο κ. Δ. Γριμανέλης στο πλαίσιο εκπόνησης διδακτορικής διατριβής

που θα πρέπει να εξεταστεί. Η Οικονόμου²¹⁸ αναπτύσσει διεξοδικά αυτή την υπόθεση και θεωρεί πολύ μεγάλο τον αριθμό των Πάριων πεσόντων σε μια μάχη και μόνο. Αναπτύσσει την εκδοχή ότι οι πεσόντες έπεσαν σε διαφορετικές μάχες γεγονόσ που μπορούμε να το διαπιστώσουμε και από τον τάφο Α1Κ1 της Ελευθέρας στην Ορθή Πέτρα όπου εκεί οι νεκροί ανήκαν σε ένα γένος ή φατρία και ενταφιάζονταν στο ίδιο σημείο για αρκετές γενιές.²¹⁹

Από τις δημοσιευμένες έως τώρα φωτογραφίες της ανασκαφής στο νεκροταφείο της Πάρου παρατηρούμε ότι η ταφική Θήκη Β- πολυάνδριο, καλύπτονταν από μεγάλες και βαριές καλυπτήριες σχιστολιθικές πλάκες. Μια όμως εξ αυτών, η οποία αποκαλύφθηκε κατά την ανασκαφική έρευνα κατακερματισμένη, ήταν ιδιαιτέρως λεπτή. Υποκείμενη αυτής ήταν μια άμορφη σχιστολιθική πλάκα ορθογώνιας κάτοψης τοποθετημένη κάθετα στο εσωτερικό της θήκης στο κέντρο, (Εικ. 57). Δηλαδή η λεπτή καλυπτήρια πλάκα στηρίζονταν περί το μέσον της σ' αυτό το κάθετο λίθινο στοιχείο, έτσι ώστε να διευκολύνεται το τακτικό άνοιγμά της και να μπορούν να τοποθετηθούν εντός της θήκης και άλλοι ταφικοί αμφορείς.

Επομένως οι ταφές, εντός των ταφικών θηκών, με βεβαιότητα απείχαν χρονικά. Οι Θήκες χρησιμοποιούνταν για ενταφιασμούς για αρκετό χρονικό διάστημα. Με τα έως τώρα δημοσιευμένα ευρήματα, θεωρώ ότι οι Θήκες περιέχουν περισσότερο ταφές των αρχαϊκών παρά των γεωμετρικών χρόνων, ανεξάρτητα αν τα αγγεία είχαν γεωμετρική διακόσμηση.

Όσον αφορά κάποια στοιχεία που αφορούν τους δύο αμφορείς με την πλούσια εικονογράφηση, ήταν αγγεία-κειμήλια τα οποία κληροδοτήθηκαν, διατηρήθηκαν στις οικίες και χρησιμοποιήθηκαν για ενταφιασμούς με ιδιαίτερη φροντίδα κατά τον 7^ο αι. π.Χ. Η διάνοιξη οπής στο σώμα του ενός από τα δύο αγγεία (εικ.62) με στόχο την προσαρμογή και τοποθέτηση μεταλλικού σωληνωτού εξαρτήματος για την απόδοση τιμών στο νεκρό με χοές, φαίνεται ότι έχει γίνει σε τέτοιο σημείο ώστε να μην καταστραφεί η παράσταση.²²⁰

Η θέση των δύο θηκών, κυρίως της Ταφικής Θήκης Β, (Τ144) όπως σημειώνονται στα σχέδια (εικ. 52) και τις φωτογραφίες από την ανασκαφή,

²¹⁸ Οικονόμου 2011, 150-151.

²¹⁹ Σταμπολίδης 2004, 124-125.

²²⁰ Παπαδημητρίου 2019, 317.

τοποθετήθηκαν ως φαίνεται σχεδόν στην περιφέρεια του τύμβου, όπως άλλωστε και όλες οι αρχαϊκές ταφές. Ο νότιος τοίχος του περιβόλου, όπως σημειώσαμε και ανωτέρω, εδράζεται εν μέρει στη ταφική Θήκη Α –Πολυάνδριο. Η ταφική Θήκη Β, τοποθετήθηκε βορείως του Βορείου τοίχου του περιβόλου και εκτός του αρχικού τύμβου. Εξ όσων έχουν έως τώρα δημοσιευθεί δεν έχει ανασκαφεί πλήρως ο χώρος που περικλείει αυτός ο ορθογώνιος περίβολος και δεν γνωρίζουμε την ύπαρξη άλλων ταφών.

Οι δύο θήκες χρησιμοποιήθηκαν για την ταφή ατόμων με ιδιαίτερη θέση στην ιεραρχία της πόλης εκ των οποίων κάποιοι εξ αυτών έπεσαν στο πεδίο της μάχης σε διαφορετικές στιγμές κατά το χρονικό διάστημα από τις αρχές έως τα τέλη του 7ου αι. π.Χ. Ο χώρος που περικλείεται από τις δύο ταφικές θήκες αποτέλεσε σημαντικό σημείο της πόλεως για τους πολίτες της. Η Ζαφειροπούλου τον ονομάζει «ιερό» χώρο ή «ιερό τέμενος»,²²¹ οι απόγονοι των οποίων ανακαλούσαν στη μνήμη τους τους ήρωες (;) και το ένδοξο παρελθόν. Η τυπολογική μελέτη των υπόλοιπων αγγείων των δύο θηκών και των συγκείμενων ευρημάτων της ίδιας περιόδου, θα μας οδηγήσει σε περισσότερα συμπεράσματα για τη χρονολόγηση των Θηκών και θα επιβεβαιώσει ή θα διαψεύσει θεωρίες γύρω από τα σπουδαία αυτά ευρήματα.

Ταφές αρχαϊκών χρόνων. Οι περισσότερες ταφές (Εικ. 62) συγκεντρώνονται στο ΒΑ άκρο του πυρήνα του νεκροταφείου, δηλαδή στην περιφέρεια του αρχικού τύμβου. Η τυπολογία των ταφών αυτής της περιόδου καθορίζεται αποκλειστικά από την ταφική πρακτική που είναι η καύση του νεκρού.

Τα θραυσμένα από την καύση οστά του νεκρού και η στάχτη, τοποθετούνται μέσα σε τεφροδόχο αγγείο²²² και κατόπιν διανοίγεται λάκκος επί του εδάφους. Τα αγγεία τοποθετούνται οριζόντια στο έδαφος και οριοθετούνται με αργούς λίθους, το δε στομίο του σφραγίζεται το στόμιο του με λίθο. Άλλες φορές τα τεφροδόχα αγγεία τα οποία είναι κυρίως αμφορείς τοποθετούνται εντός κιβωτιόσχημου τάφου. Οι πλευρές των κιβωτιόσχημων τάφων είναι κατασκευασμένες από λεπτές σχετικά σχιστολιθικές πλάκες από ντόπιο λίθο, ενώ μια ή δύο βαρύτερες πλάκες αποτελούν τις καλυπτήριες. Στα υπερκείμενα της γεωμετρικής περιόδου στρώματα

²²¹ Ζαφειροπούλου 2018, 69. Οικονόμου 2012, 99.

²²² Η Ζαφειροπούλου τα ονομάζει οστεοδόχα αγγεία βλ. Ζαφειροπούλου 2018, 65. Τα οστά των αποτεφρωμένων μετά την καύση συλλέγονται

αναπτύσσονται κιβωτιόσχημες ταφές των αρχαϊκών χρόνων, κατασκευασμένες από πλακοειδείς σχιστόλιθους.

Σημαντικότεροι από τους συνηθισμένους εγχυτρισμούς οι οποίοι απαντώνται σε εμπορικούς άβαφους αμφορείς είναι εκείνοι στα «μηλιακά» αγγεία. (εικ. 54β και 67α) Για αυτού του τύπου τα αγγεία προκύπτουν πλήθος ζητημάτων στην έρευνα. Η Ζαφειροπούλου τα θεωρεί ταφικά σήματα και τα παραλληλίζει με εκείνα της γεωμετρικής εποχής²²³

Κανένα από τα δύο αγγεία, «μηλιακού» τύπου, ή από τα λιγότερα καλά σωζόμενα του νεκροταφείου δεν βρέθηκε σε θέση σήματος τάφου. Από τα δύο αυτά αγγεία του βόρειου νεκροταφείου που σώθηκαν σχετικά σε πολύ καλή κατάσταση έχει αποκοπεί το χαρακτηριστικό τους κωνικό πόδι για να χρησιμοποιηθούν ως ταφικό αγγείο εγχυτρισμού.²²⁴ Έτσι δε γνωρίζουμε με ακρίβεια την αρχική χρήση του αγγείου.

Πιθανότατα αυτού του τύπου η κατηγορία να ανήκε σε πολυτελή ομάδα αγγείων, τα οποία βρίσκονταν σε οικίες ή ιερά, ως μέρος της οικοσκευής. Η πλούσια εικονογράφησή τους με παραστάσεις στις οποίες αναπτύσσουν τις μυθολογικές ιστορίες απευθύνονταν στους επισκέπτες της οικίας. Επιπλέον τα καθιστούν πολυτελή και γι' αυτό το λόγο ήταν αποδεκτά ως αναθήματα σε ιερά.

Στο νεκροταφείο κατέληξαν ως κειμήλια τα οποία κληροδοτήθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν ως αχρηστευμένα αγγεία κατόπιν για τους εγχυτρισμούς.²²⁵ Αντίθετα τα αττικά γεωμετρικά αγγεία της Αττικής κυρίως που χρησιμοποιούνται ως σήματα, φέρουν διακοσμητικά θέματα και παραστάσεις άμεσα σχετιζόμενες με το θάνατο, όπως πρόθεση νεκρού, θρήνου, όπως ο μεγάλος κρατήρας της ομάδας αγγείων του ζωγράφου του Διπύλου.²²⁶

Το αγγείο «μηλιακού» τύπου από την Καβάλα βρέθηκε στο ιερό της Παρθένου Νεαπόλεως Καβάλας²²⁷ και όχι σε αρχαίο νεκροταφείο που σημαίνει ότι πιθανώς

²²³ Buschor 1969, 11,12,15.

²²⁴ Δετοράτου 2017. Από τα αγγεία που δίδονται μόνο τα αγγεία της Πάρου τα οποία βρέθηκαν στο αρχαίο νεκροταφείο και εκείνα από την Οισύμη που βρίσκονται στο αρχαιολογικό της Καβάλας φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκαν για ταφές.

²²⁵ Μανακίδου 2012, 208-210, εικ.1-4

²²⁶ Goldsteam 1997, 149, εικ. 33α. Kourtz και Boardman 1994, 47.

²²⁷ Λαζαρίδης 1961-1962, 238.

ήταν αναθηματικό. Η πλούσια τυπολογία των αγγείων αυτού του τύπου²²⁸ και η πληθώρα οστράκων στα νησιά του Αιγαίου και σε θέσεις με τις οποίες είχε σχέση η Πάρος, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τα αγγεία ήταν εμπορικά διάσημα στη νησιωτική χώρα και στις αποικίες της Πάρου.²²⁹

Η ταφική χρήση των μεγάλων αγγείων αυτού του τύπου υπήρξε μόνο ως δεύτερη χρήση, όπως συνήθως γίνεται και με τους εμπορικούς αμφορείς.²³⁰ Αξίζει να σημειώσουμε ότι πολυτελή αγγεία είναι και οι πίθοι με τις ανάγλυφες παραστάσεις αν και είναι διαφορετικού τύπου αγγεία, επίσης του συρμού στη νησιωτική περιοχή και τους χρησιμοποιούν ως δεύτερη χρήση για εγχυτρισμούς (βλ. Μύκονο, Τήνο, Μήλο και αλλού)²³¹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα οι πίθοι στο Θεσμοφόριο της Τήνου,²³² οι οποίοι βρέθηκαν κατά χώραν, καθώς και ο πίθος από τη Μύκονο που χρησιμοποιήθηκε για εγχυτρισμό.²³³ Πολλούς πίθους εντοπίζουμε στο ιερό του στο Δεσποτικό, εκτός όμως του Τεμένους.²³⁴ Οι ανάγλυφοι πίθοι από τη Νάξο δεν βρέθηκαν επίσης «κατά χώραν», επομένως δε γνωρίζουμε αν η πρώτη τους χρήση ήταν ως ταφικά σήματα. Μόνο λόγω της μνημειακότητά τους ερμηνεύονται ως ταφικά σήματα.²³⁵

Σημειώνουμε ότι όλα αυτά τα αγγεία-πίθοι, όπως διαπιστώνει και ο Brock²³⁶ ο οποίος μελέτησε όμοιους πίθους από τη Σίφνο, λόγω του μεγέθους τους ήταν δύσκολα στη μετακίνησή τους. Επομένως τα αγγεία «χτίζονταν» με στόχο να είναι αποθηκευτικά και όταν με το χρόνο περνούσαν σε αχρηστία χρησιμοποιούνταν για εγχυτρισμούς.

Ταφές κλασικών χρόνων: Προς Βόρεια, Νότια και Δυτικά του αρχαιότερου ταφικού πυρήνα (τύμβου), αναπτύσσονται σε μια καμπύλη διάταξη, σε σειρά (Εικ.48, με μωβ χρώμα) παράλληλη με το όριο του πρώιμου ταφικού τμήματος ή τύμβου οι κλασικές και ελληνιστικές ταφές, (Εικ. 48 με πράσινο χρώμα). Κατά κύριο λόγο είναι

²²⁸ Ζαφειροπούλου 1985.

²²⁹ για την καταγωγή της παραγωγής των αγγείων αυτού του τύπου βλ. Gautier 1993, 175-192. Δετοράτου 2017, 308-309.

²³⁰ Γιαννοπούλου 2016, 288.

²³¹ βλ. σχετικά για τον ανάγλυφο πίθο της Μυκόνου, βλ. Ervin 1963 41. για τον ανάγλυφο πίθο της Μήλου, βλ. Ζαφειροπούλου 2021β, 249.

²³² Κούρου 2019, 179-181, εικ.6.

²³³ Ervin, 1963, 41.

²³⁴ Αλεξανδρίδου 2022, 97.

²³⁵ Σημαντώνη – Μπουρνιά 1990, 53-54.

²³⁶ Brock 1949,55

κιβωτιόσχημες ή καύσεις τοποθετημένες σε μαρμάρινες κάλπιδες, (εικ. 50 β-δ) Σημειώνεται ότι στην Πάρο η καύση είναι διαδεδομένη και την κλασική περίοδο και φαίνεται ότι ο τρόπος ταφής σχετίζεται απόλυτα με την οικονομική κατάσταση της οικογένειας του ενταφιαζόμενου προσώπου. Οι καύσεις αν και είναι αποκλειστικός σχεδόν τρόπος ταφής τη γεωμετρική περίοδο επιβιώνει ως πρακτική, αλλά και ως έθιμο στη νησιωτική περιοχή και την κλασική περίοδο.

Οι τεφροδόχες κάλπιδες συνοδεύονται από σήματα απλά λίθινα, κάθετα τοποθετημένα ή μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες. Οι απλές μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες ορθογώνιας κάτοψης είναι πολλές, σημαίνουν τους τάφους και αναγράφουν πολλές φορές το όνομα των νεκρών. Το λίθινο σήμα είναι ένας απλός ακανόνιστος σχιστόλιθος, τοποθετημένος κάθετα, δίπλα στη ταφή. Είναι εντελώς απλό με βεβαιότητα όταν σημαίνεται τάφος ενός απλού ανθρώπου κατώτερης τάξης.

Στο χώρο του Βόρειου νεκροταφείου υπάρχουν κάποια παραδείγματα σωζόμενων χαρακτηριστικών μαρμαρίνων ταφικών μνημείων με βαθμιδωτό βάθρο. (Εικ. 52β και 53). Τέτοια μνημεία απαντώνται επίσης στο νεκροταφείο του Κεραμεικού της Αθήνας. Απεικονίζονται πολλές φορές επίσης όμοια μνημεία στην αγγειογραφία, για παράδειγμα στις λευκές ληκύθους.²³⁷ Χαρακτηριστική είναι η παράσταση τέτοιου ταφικού μνημείου σε μια λουτροφόρο από το Μουσείο Κανελλοπούλου και σε λευκή λήκυθο του Ζωγράφου του Bosanquet²³⁸ Όμοια βαθμιδωτά ταφικά μνημεία είναι οι γνωστές στήλες των πρέσβων Θέρσανδου και Σιμούλου από την Κέρκυρα, στον Κεραμεικό της Αθήνας.²³⁹

Για τα δύο αυτά βαθμιδωτά μνημεία του βόρειου νεκροταφείου της Πάρου, χρειάζεται να σημειώσουμε ότι ήταν αφιερωμένα σε σημαντικά πρόσωπα. (εικ. 57) Για το ένα από αυτά γνωρίζουμε το όνομα το οποίο αναγράφεται στην επιτύμβια στήλη. Η νεκρή ονομάζονταν ΝΙΚΩ. Ο πυρήνας του βαθμιδωτού βάθρου ήταν έτσι λαξευμένος ώστε να περικλείει τη μαρμαρίνη τεφροδόχο κάλπιδα η οποία βρέθηκε στη θέση της αναγράφοντας και εκεί το όνομα Νικώ. (Εικ. 52α,β, 53 και 54α) Πρόκειται για όνομα διαδεδομένο στον Αιγιακό χώρο. Επιτύμβια επιγραφή με το όνομα ΝΕΙΚΩ

²³⁷ Breder 2013, εικ. 14. Morris 1997, 171.

²³⁸ Ζαρκάδας 2014, εικ. 31, 90-91. (για τη λουτροφόρο). Τιβέριος 1996, εικ. 216 (για τη λευκή λήκυθο του Ζωγράφου του Bosanquet)

²³⁹ Stroszeck 2017, 189, 190. εικ. 30.1

βρέθηκε τελευταία στην επισκοπή Σικίνου, όπου αποδίδεται και τάφος πολύ κοντά στην επιγραφή, εντός του μνημείου ο οποίος χρονολογείται το 2^ο και 3^ο αι. π.Χ.²⁴⁰

Όμοια περίπτωση βαθμιδωτού ταφικού μνημείου το οποίο κατά πάσα πιθανότητα περιελάβανε τεφροδόχο, η οποία όμως δεν έχει βρεθεί, είναι εκείνο του ταφικού μνημείου του Πυθαγόρα από τον Κεραμεικό των Αθηνών.²⁴¹ Στη σχεδιαστική τομή του μνημείου του Πυθαγόρα, σημειώνεται μια υποδοχή ορθογώνιας λάξευσης η οποία δέχονταν την κάλπιδα. Άλλωστε στον χώρο του Κεραμεικού κάτω από το Τύμβο 59 προ του Διπύλου αποκαλύφθηκε χάλκινη τεφροδόχος η οποία ήταν προσαρμοσμένη μέσα σε λαξευμένο πωρόλιθο του 6^{ου} αι. π.Χ.²⁴² Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι στην περίπτωση του τάφου του Πυθαγόρα, θεωρείται ότι η καύση έγινε για διευκόλυνση της μετακομιδής των λειψάνων, διότι όπως σημειώνει η Knigge δεν συνηθίζονται οι ταφές αυτή την εποχή μέσα σε κάλπιδες.²⁴³

Δεν έχουμε ενδείξεις για άλλα ταφικά μνημεία στο βόρειο νεκροταφείο αυτή την περίοδο αν και σε δεύτερη χρήση έχουν εντοπιστεί ναόσχημες επιτύμβιες στήλες με ανάγλυφη παράσταση.²⁴⁴

Ταφές ελληνιστικών χρόνων Οι ελληνιστικές ταφές είναι διάσπαρτες σε όλο το χώρο του νεκροταφείου. Ο κύριος τύπος είναι οι κιβωτιόσχημες ταφές. Κάποιες από αυτές φέρουν αετωματικό μαρμάρινο κάλυμμα, αλλά οι περισσότερες φέρουν ως καλυπτήριες σχιστολιθικές πλάκες. Κατά τα άλλα διατηρούν τα χαρακτηριστικά του κιβωτιόσχημου τύπου των κλασικών χρόνων.

Ταφές ρωμαϊκών και υστερο-ρωμαϊκών χρόνων Προς τα ΒΔ του χώρου του νεκροταφείου σε μικρή απόσταση από τις κλασικές ταφές σε επάλληλη μ' αυτές καμπύλη σειρά, διατάσσονται εκατέρωθεν μιας οδού μαρμάρινες σαρκοφάγοι τοποθετημένες πάνω σε βάθρα που χρονολογούνται στους υστερορωμαϊκούς χρόνους.²⁴⁵ Οι ταφές αυτές εντοπίστηκαν και σε όμορο οικόπεδο ιδιοκτησίας Αφών Θεοχαρίδη. Φαίνεται ότι ακόμη και μετά από πολλά χρόνια, εξακολουθεί να υπάρχει

²⁴⁰ Lifo 2018, <https://www.lifo.gr/culture/neiko-poia-einai-i-simantiki-enoikos-toy-tafoy-poy-brethike-stin-sikino>

²⁴¹ Hoepfner 1973, πιν. 78.1, Stroszeck 2017, 189, 190. εικ.. 29.1-3.

²⁴² Hoepfner 1973, 149, πιν. 77. Knigge 1990, 158-159, εικ. 92 και υποσημ. 154, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

²⁴³ Knigge 1990, 98.

²⁴⁴ Ζαφειροπούλου 2021α, 83-84.

²⁴⁵ Παπαδημητρίου 2014, 31-32.

σεβασμός στις παλιότερες ταφές ο χώρος των οποίων δεν παραβιάζεται εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις κεραμοσκεπών τάφων υπερκείμενων της Ταφικής Θήκης Α. Γενικότερα διαφυλάσσεται η μνήμη των νεκρών που έχουν ενταφιαστεί στον κεντρικό πρώιμων χρόνων πυρήνα – τύμβο. Ανάμεσα σε όλα τα άλλα διαφυλάσσεται επίσης και η λεγόμενη ταφική οδός, η Κ3 που ορίζεται από τις σαρκοφάγους.

Όπως σημειώσαμε ανωτέρω όμοιες σαρκοφάγους εντοπίζουμε ως συνέχεια του νεκροταφείου και στο οικόπεδο Θεοχαρίδη. Η ανασκαφή στο οικόπεδο Θεοχαρίδη έφερε στο φως αρχικά ταφές αρχαϊκών χρόνων ακριβώς ΒΑ του πρωϊμότερου πυρήνα του Β. νεκροταφείου. (Εικ. 65). Ομοίως τμήματα ταφών αποκαλύφθηκαν κατά μήκος της σύγχρονης οδού βορείως του νεκροταφείου (Εικ. 68) και κατόπιν ανασκάφτηκαν στο Β/ΒΔ τμήμα του οικοπέδου ταφές και σαρκοφάγοι (Εικ. 67).

Τα λίθινα σήματα των τάφων Τα λίθινα απλά σχιστολιθικά σήματα δεν είναι μια πρωτόγονη μορφή σημάτων, των αρχαϊκών χρόνων, η οποία τις ύστερες περιόδους εξελίσσεται και μετατρέπεται σε καλοσχηματισμένη στήλη.²⁴⁶ Όμοια σήματα απαντώνται και σε νεώτερες ταφές του 4ου και 2ου αι. π.Χ. και στην Πάρο, στο νότιο νεκροταφείο και φαίνεται ότι συνυπάρχουν με τις μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες. Πιθανώς αυτά τα απλά σήματα να αντιπροσωπεύουν την οικονομική κατάσταση του νεκρού και της οικογένειάς του.

Οι ταφές νοτίως της πόλεως

Νεκροταφείο (;) γεωμετρικών χρόνων στο οικόπεδο Σκιαδά: Στην ανασκαφή στο οικόπεδο Σκιαδά αποκαλύφθηκαν τρεις ταφές στον ίδιον ορίζοντα πιθανότατα σύγχρονες μεταξύ τους. (Εικ. 71, 72). Εντοπίστηκαν υποκείμενες του εργαστηριακού συγκροτήματος κεραμικής, και του τμήματος οικίας κλασικών χρόνων. Αυτές οι ταφές παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον όχι μόνο γιατί χρονολογούνται στους γεωμετρικούς και ειδικότερα στους μέσο-γεωμετρικούς χρόνους αλλά γιατί βρέθηκαν κάτω από τον οικιστικό ιστό που ανάγεται στους κλασικούς και ελληνιστικούς χρόνους καθώς και από τους κεραμικούς κλιβάνους που χρονολογούνται στους υστερο-ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους.²⁴⁷

²⁴⁶ Ζαφειροπούλου 2018, 70. Γριμανέλης 2021

²⁴⁷ για την ίδια πρακτική εγκατάστασης οικιών πάνω από τύμβους στη Νάξο στην περιοχή Απλώματα, Τσικαλαριό και Πλατεία Μητροπόλεως βλ. Σφυρόερα 2011, 559-560, 799.

Οι δυο ταφές είναι κιβωτιόσχημες, κατασκευασμένες από σχιστολιθικές πλάκες. Η μία εξ αυτών έδωσε κτερίσματα με βάση τα οποία μπορούμε να τη χρονολογήσουμε. Τα αγγεία τυπολογικά ανήκουν στην τοπική Κυκλαδική νησιωτική κεραμική παραγωγή και μάλλον στην παριανή.²⁴⁸ Η τρίτη ταφή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Πρόκειται για παιδική ταφή. Ο τάφος είναι κατασκευασμένος από ακανόνιστες σχιστολιθικές πλάκες, σχεδόν τετράγωνης κάτοψης. Εντός του τάφου τοποθετήθηκε το νεκρό παιδί πάνω σε μια επίσης πλακοειδή σχιστόπλακα και κάτω από το κρανίο ως προσκεφάλι τοποθετήθηκε μικρότερη σχιστολιθική πλάκα. Το νεκρό παιδί είναι τοποθετημένο σε συνεσταλμένη-εμβρυακή στάση, ενώ στις δύο κιβωτιόσχημες ταφές οι νεκροί είναι σε ύπτια θέση.

Στις ταφές αυτές δεν έχει επιλεγεί η καύση ως ταφική πρακτική, που είναι διαδεδομένη στους γεωμετρικούς χρόνους και απαντάται και στο Βόρειο νεκροταφείο στη θέση «Βίτζι». Στο τέλος της Πρωτογεωμετρικής εποχής ακολουθούνταν παράλληλα και οι δυο τρόποι ταφής, ενταφιασμός και καύση.²⁴⁹ Και στο νότιο νεκροταφείο της Νάξου απαντώνται επίσης οι δύο τρόποι ταφής,²⁵⁰ και φαίνεται ότι αυτό συμβαίνει και στην Πάρο.

Στο Βόρειο Νεκροταφείο στη θέση «Βίτζι» δεν έχουμε σχετικά δημοσιευμένα παραδείγματα ενταφιασμού κατά τη γεωμετρική περίοδο εκτός των δύο Θηκών-πολυανδρίων και κατά συνέπεια δε γνωρίζουμε με βεβαιότητα αν υπήρχαν και ενταφιασμοί κατά τη γεωμετρική περίοδο. Ο προσανατολισμός όλων των τάφων στο οικόπεδο Σκιαδά είναι ΒΔ-Ν. Η κεραμική που εντοπίστηκε στο παρακείμενο οικόπεδο Σαρρή η ανασκαφή του οποίου αποκάλυψε τμήματα εργαστηριακών χώρων καθώς και τέσσερις αποθέτες, με πλήθος κεραμικού και άλλου υλικού που χρονολογούνται και στη γεωμετρική και αρχαϊκή περίοδο. Η παρουσία της κεραμικής αυτών των περιόδων δεν συσχετίζεται με πρωϊμότερη οικοδομική φάση των εργαστηρίων.

Πιθανότατα η κεραμική να προέρχεται όχι μόνο από την εγκατάλειψη του χώρου αυτού, ως χώρου ταφικού, αλλά και από την σάρωση και απομάκρυνση των τάφων και των κτερισμάτων τους και τη μετατροπή του σε οικιστικό χώρο. Παρόμοια πρακτική κατάργησης νεκροταφείου εντοπίζεται και στη Νάξο στις θέσεις «Πλατεία

²⁴⁸ Coldstream 2008, 164-195, πιο ειδικά 176-181. Cook, 1997, 30-33

²⁴⁹ Kurtz Boardman 1994, 41-42.

²⁵⁰ Κούρου 1999, 161

Μητροπόλεως», «Απλώματα» και «Γρόττα».²⁵¹ Υλικό από αυτή την απομάκρυνση απορρίφθηκε κατά διάφορες χρονικές περιόδους εντός των αποθετών των εργαστηριακών χώρων. Αυτό επιβεβαιώνεται εκτός από τα γεωμετρικά όστρακα ακόμη και από την εύρεση τμήματος σχηματοποιημένου αρχαϊκού ειδωλίου το οποίο βρέθηκε εντός του αποθέτη 4. Το συγκεκριμένο ειδώλιο παραπέμπει σε όμοια χειροποίητα ειδώλια που βρέθηκαν σε ταφή με καύση από την Ρόδο.²⁵² Αρκετά επίσης όστρακα από αυτά που έχουν εντοπιστεί από την έως τώρα διαλογή του υλικού είναι όστρακα αγγείων «μηλιακού» τύπου.

Τα περισσότερα όστρακα προέρχονται από αγγεία πόσεως, κύλικες ή άλλα μικρότερα τα οποία φέρουν μελανόμορφες παραστάσεις. Τα αγγεία αυτά με βεβαιότητα είναι αττικής παραγωγής. Ομοίως και τα ερυθρόμορφα όστρακα τα οποία χρονολογούνται την κλασική και ελληνιστική περίοδο με τμήματα ερυθρόμορφων παραστάσεων. Οι δύο αυτές παρατηρήσεις δηλαδή, η παρουσία των τάφων και της πρώιμης λεπτοφυούς κεραμικής, μάς δίνουν τη δυνατότητα να συμπεράνουμε ότι τα πρώιμα όστρακα ανήκουν σε ένα εκτεταμένο νεκροταφείο αρχαϊκών και γεωμετρικών χρόνων, που βρίσκονταν ΝΑ της πόλεως. Ότι έχει εντοπιστεί έως σήμερα από αυτό το νεκροταφείο είναι οι εναπομείναντες τρεις ταφές στο οικόπεδο Σκιαδά, κάτω από το εργαστηριακό συγκρότημα. Στις υστερότερες περιόδους αναπτύσσονται πάνω από το καταργημένο νεκροταφείο οικίες κλασικών-ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, όπως αποδεικνύεται και από την διάσπαρτη κεραμική αυτών των περιόδων.

Οι ταφές αυτές των γεωμετρικών χρόνων στο οικόπεδο Σκιαδά, φαίνεται να προηγούνται χρονολογικά εκείνων στο Βόρειο νεκροταφείο. Επιπλέον μας υποδεικνύουν ότι ο γεωμετρικός οικισμός ήταν τουλάχιστον προς Ν. και ΝΑ ιδιαίτερα περιορισμένος. Το ΝΑ όριο του οικισμού των γεωμετρικών χρόνων, πλησίαζε περισσότερο στην ακρόπολη του κάστρου.

Οικόπεδο Ε. Μαργαρίτη: Το 1981 εντοπίσθηκαν πολύ κοντά στη θέση «Γερμανικά», επί της περιφερειακής οδού Παροικιάς Πούντας και συγκεκριμένα στο οικόπεδο Ελ.

²⁵¹ Σφυρόερα 2011, 559-560, 799.

²⁵² Jacobi 1929, 69-70.

Μαργαρίτη, οκτώ (8) κιβωτιόσχημοι τάφοι οι οποίοι χρονολογούνται από τα κτερίσματά τους με ακρίβεια στο β' μισό του 5ου αι. π.Χ. .²⁵³

Οι τρεις από τους οκτώ τάφους έχουν προσανατολισμό Β-Ν και οι άλλοι πέντε Α-Δ. Αυτές οι ταφές αποτελούσαν τμήμα μιας μεγαλύτερης πιθανώς συγκέντρωσης ταφών, η οποία αναπτύσσονταν παραπλεύρως μιας κεντρικής οδού η οποία διέρχονταν από το εσωτερικό της πόλης προς τη ΝΔ/Δ πύλη και εξωτερικά εκτός των τειχών στο Νοτιοδυτικό τμήμα της Πάρου. Από τα κτερίσματα των τάφων καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι πρόκειται κυρίως για ταφές του τέλους του 5ου αι. π.Χ., όπως προκύπτει από τα αττικά επείσακτα αγγεία, τα οποία συνόδευαν τους νεκρούς, (εικ.74β). Οι κιβωτιόσχημες ταφές φαίνεται ότι συνεχίζονταν και στο αλσύλλιο στα «γερμανικά» όπου και βρέθηκαν και εκεί επίσης κιβωτιόσχημοι τάφοι με προσανατολισμό Α-Δ.

Στο οικόπεδο Ε. Μαργαρίτη εκτός μιας ταφής (εικ. 73α) η οποία είναι κατασκευασμένη από μαρμάρινες πλάκες και σφραγίζεται από βαρύ μαρμάρινο κάλυμμα, οι υπόλοιπες είναι κιβωτιόσχημες κατασκευασμένες από σχιστολιθικές πλάκες. Σε μια από τις καλυπτήριες πλάκες του τάφου εντοπίστηκαν οπές τις οποίες οι ανασκαφείς απέδωσαν σε μια προηγούμενη χρήση της καλυπτήριας ως κατώφλι. Παρόμοια οπή έχει εντοπιστεί και σε τάφο (ΤΦ28) στο οικόπεδο Παγιασλή δηλαδή στο Ν. Νεκροταφείο, την οποία αποδίδουμε στις τελετουργίες απόδοσης χοών στο νεκρό μετά τη ταφή του (βλ. σχετικά στο αντίστοιχο κεφάλαιο).

Η συστάδα ταφών στο οικόπεδο Μαργαρίτη πρέπει να αποσυνδεθεί οργανικά ως ταφικός χώρος από το κυρίως νότιο νεκροταφείο το οποίο εκτείνεται προς Ανατολικά του εν λόγω οικοπέδου. Χρονολογικά οι ταφές του οικοπέδου Μαργαρίτη είναι πρωϊμότερες εκείνων που βρέθηκαν στο οικόπεδο αφοί Παγιασλή. Αξίζει να σημειώσουμε ότι τα κτερίσματα των οκτώ ταφών δεν είναι φτωχά, αφού πρόκειται για επείσακτα αττικά αγγεία με ερυθρόμορφη κεραμική, αλάβαστρο, δυο περίτεχνα χάλκινα κάτοπτρα, τα οποία δεν θα μπορούσε να προμηθευθεί κάποιος από κατώτερη κοινωνική τάξη.

²⁵³ Την ανασκαφή στο οικόπεδο Ελευθερίας Μαργαρίτη πραγματοποίησε τον 1981 η κ. Μαρία Βιγλάκη και την ευχαριστώ πολύ για την χορήγηση άδειας μελέτης και δημοσίευσης του υλικού. Οι αρυβαλλοειδείς λήκυθοι από αυτή την ανασκαφή πρόκειται να δημοσιευθούν από τον γράφοντα.

Η εικόνα του ταφικού χώρου στο οικοπέδο Μαργαρίτη είναι ακριβώς ίδια με εκείνη του ταφικού χώρου βορείως της πόλεως στα οικόπεδα Δαφερέρα και Αλιφιέρη. Δηλαδή συστάδες τάφων συνθέτουν έναν ταφικό χώρο πολύ μακριά από το κύριο αρχαίο νεκροταφείο και φαίνεται να είναι συγκεντρωμένες εκατέρωθεν κεντρικής οδού η οποία διέρχεται από την κεντρική πύλη της πόλεως.

Ταφή στον Παρασπόρο, (Εικ.75). Η μοναδική ταφή που βρέθηκε στη θέση «Παρασπόρος», σε μια μεγάλη απόσταση, 1000 μ. περίπου από τις ταφές στα «γερμανικά» δεν μπορεί να συνδεθεί με κάποιο τρόπο με την πόλη της Πάρου. Από τα κτερίσματα της ταφής που εντοπίσαμε στην αποθήκη του αρχαιολογικού Μουσείου προκύπτει ότι η ταφή ήταν ιδιαιτέρως πλούσια κτερισμένη. Δεν έχουμε άλλες ενδείξεις ότι στην ευρύτερη περιοχή υπάρχουν άλλες ταφές. Όμως η ύπαρξη μιας και μόνης τέτοιας ταφής στο χώρο, ιδιαιτέρως πλούσιας, μαρτυρά και την ύπαρξη και άλλων παρακείμενων ταφών, οι οποίες όμως δε είναι γνωστές ως σήμερα.

Στην έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Πάρου βρίσκεται επίσης ένα τμήμα μικρού αγάλματος λέοντα από το οποίο σώζεται η κεφαλή του και τα πρόσθια πόδια του τα οποία είναι σύμφυτα με την πλίνθο. Στον κατάλογο του Μουσείου σημειώνεται ως τόπος εύρεσης ο «Παρασπόρος». Πιθανώς το τμήμα αγάλματος λέοντος να είναι επίσημα ταφικού μνημείου. Παραδόθηκε όπως επίσης σημειώνεται στον κατάλογο του Μουσείου Πάρου από τον ιδιοκτήτη του οικοπέδου στο οποίο αργότερα βρέθηκε και η αναφερόμενη ταφή. Το άγαλμα λέοντος ως προς τη στάση και τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά μοιάζει πολύ με εκείνο από το Μαρκόπουλο Μεσογαίας.²⁵⁴

Ο τάφος στον «Παρασπόρο» περιέχει ταφές διαφορετικών περιόδων με αρχαιότερη ως φαίνεται εκείνη του 4^{ου} π.Χ. αι., όπως μαρτυρά η μελανόμορφη λεκανίδα-πυξίδα με πώμα η οποία είναι κοινή σε παιδικές κυρίως ταφές του 4^{ου} αι.

²⁵⁴ Τσούλη 2014, 131, αρ.κατ. 59. Οι λέοντες είναι χαρακτηριστικοί για τα ταφικά μνημεία. βλ. σχετικά του λέοντες από Μαρκόπουλο Μεσογαίας, Αμφίπολης, Χαϊρώνειας, Κνίδου κλπ. Κουμνά 2022, 25,σημ. 94 όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Μπάνου και Μπουρνιά 2014, σημειώνονται παράσταση ανάγλυφου λέοντα σε βάθρο που βρέθηκε στο θεμέλιο του ενός από τους δύο νότιους πύργους του Διπύλου και χρονολογείται το 510 π.Χ., 171, αγάλματα λεόντων που αποδίδονται στον περίβολο του Διονύσου, μέσα του 4ου αι. π.Χ., 205 και άγαλμα λέοντος των μέσων του 6^{ου} αι. π.Χ. από την Ιερά πύλη 210-211

π.Χ.²⁵⁵ και υστερότερη εκείνη τη ταφή στην οποία ανήκουν ατρακτόσχημα μυροδοχεία του 1^{ου} αι. π.Χ. Αξίζει να σημειωθεί ότι δύο ακόμη αγγεία ίδιου τύπου λεκανίδας-πυξίδας έχουν αποκαλυφθεί, τόσο στο Βόρειο Νεκροταφείο της Πάρου, όσο και σε εγχυτρισμό εντός κυψέλης στο Νότιο Νεκροταφείο (οικόπεδο Παγιασλή), (ΤΦ100). Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι η ευρύτερη περιοχή παρουσιάζει αυξημένο αρχαιολογικό ενδιαφέρον.

Θα πρέπει όμως να αποσυνδεθεί η πόλη της Πάρου από αυτή τη ταφή, λόγω της μεγάλης απόστασης από τις πλησιέστερες ταφές ΝΔ της πόλεως. Αυτή η ταφή όπως και άλλες πιθανές μη εντοπισμένες ως σήμερα στον ίδιο χώρο, πρέπει να συνδέονται με άλλον άγνωστο οικισμό ή δήμο εκτός των τειχών της μητρόπολης της αρχαίας Πάρου.

Η ταφή όμως φαίνεται ότι ήταν παρακείμενη του κεντρικού οδικού άξονα της πόλεως της Πάρου, του οποίου υποθέτουμε την ύπαρξή του και ο οποίος διέσχιζε κατά μήκος την πόλη και διέρχονταν από τη ΝΔ πύλη της οχύρωσης της πόλεως με προσανατολισμό προς Νότο, προς στη σημερινή Πούντα, (Κ1).

Το Νότιο Νεκροταφείο (Οικ. Παγιασλή)

Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα από επιτόπιες έρευνες ήταν γνωστή η ύπαρξη ενός ακόμη μεγάλου νεκροταφείου στα νότια της πόλης της Πάρου και συγκεκριμένα στις υπώρειες του λόφου του Ασκληπιείου-Πυθίου στο σημερινό αλσύλλιο, στα λεγόμενα «Γερμανικά».²⁵⁶ Όπως αποδείξαμε όμως στο προηγούμενο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας οι ταφές στα «γερμανικά» και στον «Παρασπόρο» δεν σχετίζονται με το νότιο νεκροταφείο.

Ένα μεγάλο τμήμα του Νότιου Νεκροταφείου εντοπίστηκε στο οικόπεδο Παγιασλή στη θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Οι ταφές στο οικόπεδο αυτό, τόσο τυπολογικά, όσο και χρονολογικά παρουσιάζουν κοινά στοιχεία και ανήκουν χρονολογικά σε μια συγκεκριμένη περίοδο από τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. έως τον 2^ο αι.

²⁵⁵ Λιλιμπάκη-Ακαμάτη και Ακαμάτης 2014, 39,40, 168 και 311,εικ. 68-70, σημειώνεται στη σελ. 168, ότι το σχήμα αυτού του αγγείου απαντάται σπάνια στα νεκροταφεία της Πέλλας. Αντίθετα η Αλεξανδροπούλου θεωρεί κοινή πρακτική την κτέριση παιδικών ταφών με λεκανίδες στο Αργος και στην ευρύτερη περιοχή, βλ. Alexandropoulou 2016, 34, fig. 30. όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Επίσης λεκανίδες εμφανίζονται και σε αιτωλικές πόλεις βλ. Σταμάτης 2011, 95-96, αρ. κατ. 38,39,40.

²⁵⁶ Rubensohn 1901, 187- 188.

π.Χ. (εικ. 78). Ο πρώτος τάφος εντοπίστηκε στο οικόπεδο τυχαία, το 1999 και ήταν ένας μικρός ακτέριστος κεραμοσκεπής κιβωτιόσχημος τάφος.²⁵⁷

Οι ανασκαφές στο οικόπεδο Παγιασλή, πραγματοποιήθηκαν κατά μικρά χρονικά διαστήματα, το 2011 και 2015, για ένα εξάμηνο το 2016 και για πολύ μεγαλύτερο διάστημα κατά τα έτη 2021 και 2022²⁵⁸.

Οι εργασίες έχουν αποκαλύψει έως τώρα 100 και πλέον ταφές οι οποίες μας οδηγούν σε σπουδαία συμπεράσματα, τόσο για τις ταφικές πρακτικές, όσο και για την πολεοδομική κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της αρχαίας πόλης της Πάρου.(εικ.78-79α).

Υπάρχουν διάφοροι τύποι ταφών. Πρόκειται για λακκοειδείς τάφους, κιβωτιόσχημους, κεραμοσκεπείς, καλυβόσχημους, πολλούς εγχυτρισμούς κυρίως σε αμφορείς, αλλά και σε άβαφες χύτρες και σε μια κυψέλη. Σύμφωνα με τον Morris οι καύσεις στην Αττική διαδίδονται στο τέλος του 5^{ου} αι. π.Χ., ενώ οι κεραμοσκεπείς τάφοι κυριαρχούν στον 4^ο αι. π.Χ. Οι πήλινες λάναρκες για τις παιδικές ταφές τον 4^ο αιώνα αντικαθιστούν τους εγχυτρισμούς. Η πρακτική των εγχυτρισμών ακολουθείται μόνο για τα νεογνά και βρέφη.²⁵⁹

Η χρήση των κεραμίδων οροφής για την κατασκευή τάφων ήταν συνηθισμένη στον αρχαίο κόσμο και πραγματοποιούνταν με δύο τρόπους. Χρησιμοποιούσαν μεγάλες κεραμίδες, κυρίως τους στρωτήρες και τις τοποθετούσαν είτε στα τοιχώματα, είτε τοποθετημένες όρθιες σε πλάγια θέση ακουμπώντας η μία την άλλη, μιμούμενοι στέγη. Άλλες φορές χρησιμοποιούσαν κεραμίδες και των δύο τύπων, δηλαδή και στρωτήρες και καλυπτήριες. Σχημάτιζαν πάλι ένα είδος στέγης και έτσι μπορούμε να διαχωρίσουμε τους τάφους σε «καλυβίτες ή καλυβόσχημους» και σε

²⁵⁷ Τον πρώτο τάφο (κεραμοσκεπή) εντόπισε ο συνάδελφος κ. Κουράγιος ο οποίος σε αναφορά του σημειώνει ότι η ταφή ανήκει σε εκτεταμένο νεκροταφείο. Βλ. επίσης αναφορά στο Νότιο νεκροταφείο Alexandridou και Mazarakis Ainian 2021-2022, 210.

²⁵⁸ Στην ανασκαφή αλλά και στη μελέτη του υλικού συμμετείχαν όλα αυτά τα χρόνια οι συνάδελφοι κκ. Αθ. Γκαρώνης, (υποψήφιος διδάκτορας του Πανεπιστημίου Cardiff, Συρμαλή Δοντά (αρχαιολόγος-ζωοαρχαιολόγος), η Δρ. Βαλασία Στρατή (αρχαιολόγος-ανθρωπολόγος), ο Γιάννης Στάθης (αρχαιολόγος). Επιπλέον επικουρικά βοήθησαν η κ. Μαρία Γεωργιάδου (αρχαιολόγος) και οι τότε φοιτήτριες κκ. Π. Μέντη, Ελ. Βεργεράκη, Κ. Βιτζιδάκη και Ν. Κασκαβάλα. Τα σχέδια ταφών που έως τώρα έχουν ολοκληρωθεί είναι της συντηρήτριας και καλλιτέχνιδος κ. Β. Παπαζήκου. Οφείλω ιδιαίτερες ευχαριστίες στον τοπογράφο Γ. Κοττίκα, τον αρχιτέκτονα Γ. Σπυρίδωνος και Γ. Βασιλά, που εθελοντικά συνέβαλαν στην όλη προσπάθεια.

²⁵⁹ Morris 1997, 178.

«κεραμοσκεπείς (Εικ. 80-81). Η χρήση των κεραμίδων δεν προδίδει φτωχότερους τάφους από τους άλλους παρακείμενους.

Σε όλες τις περιπτώσεις ο νεκρός στους τάφους στο νότιο νεκροταφείο είναι τοποθετημένος σε ύπτια θέση, με τα χέρια παράλληλα με το σώμα. (εικ.79β). Πολλές φορές τοποθετείται μια μικρή σχιστόπλακα σαν προσκεφάλι κάτω από το κρανίο, ώστε η κεφαλή να ανασηκώνεται. Γενικότερα το κρανίο χαίρει ιδιαίτερης προσοχής και προστασίας. Έτσι τοποθετούνται περισσότερες σχιστόπλακες γύρω και πάνω από το κρανίο, όπως στον ΤΦ1 ή ΤΦ3, (Εικ. 82)

Δεν είμαστε βέβαιοι αν πρέπει αυτές τις ταφές να τις εντάξουμε στην ομάδα των «επικίνδυνων νεκρών»²⁶⁰ Αυτή η ομάδα αφορά νεκροφοβικές αντιλήψεις, δηλαδή σε νεκρούς οι οποίοι έχουν καταπλακωθεί από λίθους, επειδή θεωρούνταν ότι έως την αποσύνθεσή τους διψούσαν για εκδίκηση. Τέτοιες περιπτώσεις καταπλακωμένων νεκρών, απαντώνται στη Καμάρινα Σικελίας στο νεκροταφείο Passo Marinaro (ΤΦ 653, ΤΦ 693) και την Ίσχια οι οποίες χρονολογούνται από τον 5ο αι. π.Χ. έως τους ρωμαϊκούς χρόνους.²⁶¹ Επιπλέον υπάρχει αποδεδειγμένα τουλάχιστον μια ταφή ΤΦ72 από την οποία λείπει το κρανίο. Δεν είμαστε βέβαιοι αν πρόκειται για περίπτωση αποκεφαλισμού ²⁶² εφόσον δεν έχουν προχωρήσει οι σχετικές ανθρωπολογικές μελέτες στο σκελετικό υλικό. Το βέβαιο είναι ότι βρέθηκαν μόνο κάποια δόντια, στο ύψος όμως του θώρακα, χωρίς να γνωρίζουμε αν ανήκουν στο ίδιο νεκρό. Ένα κρανίο βρέθηκε ενταφιασμένο προς ΝΔ και κοντά στον ΤΦ72. Τη ταφή του κρανίου ονομάσαμε ΤΦ95 και πιθανώς ανήκει στο σκελετό του ΤΦ72. Επομένως σ' αυτή την περίπτωση ενισχύεται η περίπτωση του αποκεφαλισμού.

Άλλες φορές οι τάφοι είναι πλήρως σφραγισμένοι από καλυπτήριες σχιστόλιθους ή σχιστόπλακες²⁶³ (εικ.85β). Στους απλούς λακκοειδείς τάφους, μικροί λίθοι τοποθετούνται η μία δίπλα στην άλλη. εντελώς πρόχειρα, ή χτίζονται για να συγκρατήσουν τα τοιχώματα και ορίζουν το όρυγμα του τάφου (Εικ. 83 και 84). Σε πάρα πολλές περιπτώσεις οι τάφοι καλύπτονται από σχιστόπλακες. Σε άλλες ταφές

²⁶⁰ Μποσνάκης 2020, 173,σημ.1172,

²⁶¹ Soulosky-Weaver 2015,211-217, ειδικά 211-212, εικ. 6.1. Alfaye 2009, σημ. 44.

²⁶² Μποσνάκης 2020.

²⁶³ Παπαδημητρίου et al. 2016

αντί για σχιστόπλακες, τοποθετούνται μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες αρχαιοτέρων ταφών σαν καλυπτήριες πλάκες, (Εικ.85).

Στο τμήμα του νότιου Νεκροταφείου στο οικόπεδο Παγιασλή υπάρχουν και «δίδυμες» ταφές (Εικ.86). Οι νεκροί σ' αυτές τις περιπτώσεις τοποθετούνται αντωπά και σε μια περίπτωση, στον ΤΦ25, η ταφή είναι οικογενειακή (Εικ.87). Ο άνδρας, η γυναίκα και το παιδί είναι ενταφιασμένοι μαζί, και προκύπτουν πολλά ερωτήματα τόσο για το χρόνο, όσο και την αιτία του θανάτου τους. Άλλοι τάφοι είναι τοποθετημένοι ο ένας δίπλα στον άλλο και είναι κατασκευασμένοι με τέτοιο τρόπο, ώστε να χρησιμοποιούν το τοίχωμα ο ένας του άλλου (Εικ.86). Τέτοιου είδους ταφές φαίνεται ότι ανήκουν σε συγγενικά πρόσωπα.

Από τα έως τώρα εξεταζόμενα σκελετικά κατάλοιπα από την ανθρωπολόγο Δρ. Βαλασία Στρατή, το 35% των ταφών ανήκουν σε έμβρυα ή θνησιγενή νεογένητα έως και 75 βδομάδων ζωής, (Εικ. 88, 89, 90β). Τα έμβρυα ή και τα βρέφη τοποθετούνταν εντός χρηστικών αγγείων όπως αμφορείς, χύτρες, λοπάδια, κυψέλες κλπ. και συνοδεύονται από όστρεα, είτε από προσφορές είτε από τα επιτόπια νεκρόδειπνα. Οι αμφορείς τοποθετούνταν οριζόντιοι χωρίς κάποιο ενιαίο προσανατολισμό. Περιφερειακά στηρίζονταν με μικρούς λίθους και άλλες φορές σκεπάζονταν από λίθους ή τμήματα κεραμίδων ή άλλων οστράκων από χονδροειδή αγγεία, δημιουργώντας ένα μικρό τύμβο. Οι τύμβος αποτελούνταν από λίθους και χώμα.

Οι ταφές στο οικόπεδο Παγιασλή, που το ταυτίζουμε με το νότιο νεκροταφείο, είναι κτερισμένες με ένα έως τρία ή τέσσερα το πολύ μικρά αγγεία. Συνηθισμένα είναι τα αρυβαλλοειδή ληκύθια με ανθέμια ή με δικτυωτό κόσμημα,²⁶⁴ μελαμβαφείς σκύφοι, οινοχόες, μυροδοχεία, μικρά επιτραπέζια αγγεία τύπου αλατιέρας. Θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι σε αρκετούς εγχυτρισμούς παιδιών εντοπίζουμε αλατοδοχείο ως κτερίσματα. Πιθανώς να αποτελούσε συμβολική κίνηση η συνοδεία ενός τέτοιου τύπου αγγείου. Οι νεκροί στους κιβωτιόσχημους ή και λακκοειδείς

²⁶⁴ Για του ίδιου τύπου αγγεία από το νεκροταφείο της Μίεζας βλ. Ρωμιοπούλου και Τουράτσογλου 2002, 42,43,46,53,58,62,79,84,102,117,120,121,123,126, οι οποίοι τα χρονολογούν στο 4^ο αι. π.Χ. και από την Όλυνθο βλ. Κωτίτσα 2019, 222.

τάφους τοποθετούνταν σε ξύλινα φέρετρα ή κλίνες,²⁶⁵ όπως προδίδουν τα σιδερένια καρφιά που συλλέγονται κατά την ανασκαφή.

Από τις υπόλοιπες ταφές ξεχωρίζουν κάποιες ως προς την κατασκευή και την ταφική πρακτική τους, καθώς και για την ταυτότητα του νεκρού. Πιο συγκεκριμένα ο ΤΦ16 ανήκει σε γυναίκα, ηλικίας 40-50 ετών, (Εικ.91). Εντοπίστηκε στην ανασκαφική περίοδο 2016 και είναι έως τώρα ο μοναδικός, κατασκευασμένος αποκλειστικά από μάρμαρο. Για τα δεδομένα του Νότιου νεκροταφείου και ως προς την κατασκευή και ως προς τα κτερίσματα που συνόδευαν τη νεκρή θα μπορούσαμε να τον χαρακτηρίσουμε πολυτελέστατο τάφο. Συγκεκριμένα τη νεκρή συνοδεύουν τα εξής κτερίσματα: μια μελαμβαφή άποδη κύλικα, μια καστανέρυθρη (λόγω κακού ψησίματος) οινόχρη, μια μελαμβαφή χους και ένα χάλκινο κάτοπτρο. Η νεκρή, όπως προδίδουν τα πολλά σιδερένια καρφιά που συλλέξαμε, είχε τοποθετηθεί πιθανώς σε ξύλινη νεκρική κλίνη.

Μια ακόμη ταφή, ΤΦ43 (εικ.92) πιθανώς ανδρός πάνω από 45 ετών, αν και δεν προέκυψε με βεβαιότητα το φύλο λόγω της ηλικίας, ερευνήθηκε από την ανθρωπολόγο Δρ. Βαλασία Στρατή με μακροσκοπικό τρόπο. Η Ταφή αν και ήταν διαταραγμένη και συλημένη κατά τους αρχαίους χρόνους ήταν πολύ καλά σφραγισμένη. Το νεκρό συνόδευαν ένα μικρό χάλκινο εγχειρίδιο, χάλκινο κάτοπτρο και σιδηρό μαχαιρίδιο. (εικ. 93). Πιθανώς δεν ήταν τα μοναδικά του κτερίσματα, αφού είχε προηγηθεί η σύληση, αλλά φαίνεται ότι ήταν εκείνα που διασώθηκαν από τους τυμβωρύχους.

Η ταφή ΤΦ28 του τέλους του 4ου αι. π.Χ., (Εικ. 94, 95) εντοπίστηκε κάτω από τον τύμβο χώματος με λίθους στην κορυφή. Η καλυπτήρια σχιστόπλακα του ΤΦ28 είχε οπή διανοιγμένη, περίπου στο κέντρο της, η οποία ήταν σφραγισμένη με κυκλικού σχήματος λίθο. Όμοιες οπές σε καλυπτήρια πλάκα εντοπίστηκαν και στον κιβωτιόσχημο τάφο Τ6, στο οικόπεδο Μαργαρίτη στη θέση «γερμανικά». Από την ανασκαφή στο οικόπεδο Παγιασλή, του ΤΦ 28, που είναι παιδική ταφή, αποδείχθηκε ότι μέσα από αυτή την οπή της καλυπτήριας, γίνονταν σε κάποια χρονική στιγμή οι χοές για το νεκρό. Ο λακκοειδής τάφος που είχε τοποθετηθεί το σώμα του παιδιού

²⁶⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η ξύλινη θήκη από τάφο στο Αιγάλεω. Σώζονται πολύ λίγα ξύλινα φέρετρα στην Ηπειρωτική Ελλάδα λόγω των καιρικών συνθηκών και της υγρασίας του εδάφους και πολύ περισσότερα στη Κ. Ιταλία, Αίγυπτο και Ν.Ρωσία.βλ. σχ. Κάττουλα 2014, 86, αρ.κατ. 27.

ήταν πλήρης τέφρας από τις εναγικές πυρές. (εικ. 96).²⁶⁶ Μετά από ένα χρονικό διάστημα ανυψώνονταν τύμβος πάνω από τον Τάφο και σημαίνονταν με επιτύμβια στήλη στη κορυφή του.

Η ύψωση τύμβων πάνω από τον κάθε τάφο συνεχίστηκε ως πρακτική και στα υστερότερα χρόνια της κλασικής και υστερο-κλασικής εποχής. Χρειάζεται να σημειωθεί ότι στο τμήμα του νότιου νεκροταφείου στο οικόπεδο Παγιασλή, αποκαλύφθηκαν επίσης ταφές με υψωμένο τύμβο ο οποίος αποτελούνταν από χώμα και πέτρες, (Εικ.96-99). Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός, ότι εντός του τύμβου δεν υπήρχε κάποιο όστρακο. Στο υπερκείμενο των ταφών στρώμα σε όλες τις περιπτώσεις αποκαλύφθηκε εκτεταμένο στρώμα με λίθους. Οι λίθοι προέρχονταν από τους τύμβους (Εικ. 100). Πάνω από τους τύμβους τοποθετούνταν πιθανώς τα λίθινα σήματα ή άλλες επιτύμβιες ενεπίγραφες στήλες, (Εικ. 101).

Σε κάποιες περιπτώσεις πολύ κοντά στους τάφους ή πάνω σ' αυτούς βρίσκονται κάθετοι ακανόνιστοι πλακοειδείς σχιστόλιθοι, ως σήματα. Πρόκειται για όρθιες σχιστολιθικές πλάκες στερεωμένες στη βάση τους με σφηνωμένους μικρότερους λίθους. Αυτού του τύπου τα απλά σήματα συνεχίζουν να απαντώνται και στους μετέπειτα αιώνες.²⁶⁷ Τέτοιου είδους σήματα εμφανίζονται και στο νότιο νεκροταφείο που είναι υστερότερων χρόνων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων απλών λίθινων σημάτων είναι ένα που είναι τοποθετημένο πάνω από μικρό χωμάτινο τύμβο δίπλα σε μια ταφή και ένα τοποθετημένο πάνω σε αμφορέα του εγχυτρισμού. Όμοιου τύπου σήματα χρησιμοποιούνται ακόμη και σε εργαστήρια υστερότερων χρόνων ως σήμανση του καταστήματος.²⁶⁸ Επομένως τα σήματα αυτού του είδους χρησιμοποιούνται για διάφορες χρήσεις σε διάφορες εποχές.

Αξίζει επίσης να αναφερθούμε στο σκελετικό υλικό από 21 τουλάχιστον βρέφη, τα οποία βρέθηκαν εντός αρχαίου πηγαδιού²⁶⁹ (Εικ. 102), Στο πηγάδι βρέθηκαν επίσης όστρακα από σχεδόν ισάριθμους αμφορείς. Τα οστά εξετάστηκαν μακροσκοπικά από την ανθρωπολόγο Βαλασία Στρατή και τα πρώτα συμπεράσματα έχουν ως εξής:

²⁶⁶ Ευριπίδης, *Φοίνισσαι*, στ.1667. Σοφοκλής, *Ηλέκτρα*,στ.84.

²⁶⁷ Γριμανέλης 2021, 293-295 γίνεται αναφορά από τον μελετητή στα απλά ταφικά σήματα στο βόρειο νεκροταφείο σε ταφές αρχαϊκών χρόνων.

²⁶⁸ Παπαδημητρίου 2018, 151, εικ. 16.

²⁶⁹ Μποσανάκης 2020, 113-114.

Τα νεογνά δε ξεπερνούν τις 40 βδομάδες ζωής, δηλαδή ουσιαστικά πρόκειται για έμβρυα. Επιπροσθέτως τα βρέφη έχουν ενδείξεις ασθενειών, όπως αναιμία και σε μια περίπτωση σκορβούτο. Μαζί με το ανθρώπινο σκελετικό υλικό βρέθηκε και ζωικό σκελετικό υλικό, το οποίο ανήκει σε σκύλους και γάτες, όπως επιβεβαιώνεται από τη μακροσκοπική εξέταση στην οποία προχώρησε η ζωαρχαιολόγος Συρμαλή Δοντά. Οστά ζώων (μικρών σκυλιών κυρίως)²⁷⁰ σε πηγάδια-αποθέτες νεογνών απαντώνται και σε παρόμοιες περιπτώσεις που έχουν εντοπιστεί στην Αρχαία Αγορά των Αθηνών, στο Σεβαστείο και το Γυμνάσιο της Ερέτριας, καθώς και στην αρχαία Μεσσήνη.²⁷¹

Σε ένα πηγάδι στη Νάξο που χρησιμοποιήθηκε ως αποθέτης κεραμικής, την οποία μελέτησαν οι Ζαφειροπούλου και Κόλια σημειώνεται ότι ανάμεσα στα όστρακα βρέθηκαν και «αρκετά οστά»²⁷² Οι μελετήτριες θεωρούν ότι το πηγάδι της Νάξου με τα οστά είχε χρήση αποθέτη κεραμικής και μόνο, η οποία προέρχονταν από τον οικισμό, στο πλαίσιο μιας πιθανής πολεοδομικής ανασυγκρότησης, όπως υποστηρίζουν και ανοίχτηκε το τέλος του 4^{ου} αι. π.Χ. και χρησιμοποιήθηκε έως το α' τέταρτο του 3^{ου} αι. π.Χ., χωρίς να κάνουν περισσότερες αναφορές στα οστά που εντόπισαν στο εσωτερικό του.²⁷³ Πιθανώς όμως να πρόκειται για μια όμοια περίπτωση με τις προαναφερόμενες, αλλά η ενασχόληση των μελετητριών αποκλειστικά με την κεραμική μονοπώλησε τη μελέτη.

Δε γνωρίζουμε το λόγο απόθεσης των βρεφών στο πηγάδι της Πάρου. Μπορούμε να κάνουμε κάποιες υποθέσεις. α) Ίσως πρόκειται για περίπτωση ανακομιδής κατά τους αρχαίους χρόνους. Οι ταφές κατέληξαν εκεί μετά από την απομάκρυνσή τους από το χώρο του νεκροταφείου κατά τη διάνοιξη και την κατασκευή άλλων τάφων. β) Ίσως να ισχύουν οι ερμηνείες περί απόθεσης των βρεφών εντός του πηγαδιού αφού αυτά πέθαναν πρώιμα, πριν ακόμη ενταχθούν στην οικογένεια μέσω της τελετής της Αφιδρομίας και τα στάδια ενηλικίωσής του ως πολίτη.²⁷⁴ Οι σκελετοί σκυλιών και γατιών οι οποίοι είναι ισάριθμοι σχεδόν με τους

²⁷⁰ Μποσνάκης 2020, 123-126 για τη σημασία των σκυλιών σε όμοιες ταφές.

²⁷¹ Schmid 1997. Ghenal-Velarde 2006, 30. Liston και Rotroff 2013, 58-63, 134-138. Liston, Rotroff και Smyder 2018, 107-108. Ackermann και Liston 2020 319-322. Μποσνάκης 2021, 115.

²⁷² Ζαφειροπούλου και Κόλια 1997, 283-290. Κόλια 2006, 37.

²⁷³ Ζαφειροπούλου και Κόλια 1997, 289.

²⁷⁴ Μποσνάκης 2020, 115, σημ. 718, πρβλ. IG II/III (2) 1368 [130].

σκελετούς των βρεφών, συνδέονται με εξαγνισμούς της απόρριψής τους. Είναι γνωστό ότι τα μικρά σκυλιά συνόδευσαν τα παιδιά ως σύμβολα αγνότητας. Προς επιβεβαίωση αυτού του συμβολικού γεγονότος, απαντώνται ανάγλυφες παραστάσεις παιδιών ή νέων, συνοδεία σκύλων σε επιτύμβιες στήλες.²⁷⁵

Σε μια ερυθρόμορφη παράσταση σε βοιωτικό σκύφο από το Εθνικό Μουσείο Αθηνών απεικονίζεται στη μία πλευρά μια γυναικεία καθιστή μορφή που κρατά σπαργανωμένο βρέφος στα χέρια. Δεν γνωρίζουμε αν πρόκειται για τη μητέρα ή για θεότητα. Σύμφωνα με την Αβρονιδάκη τελετές εξαγνισμού προσφέρονταν στην Εκάτη ή στην Ειλειθυία.²⁷⁶ Η γυναικεία μορφή συνδέεται με την παράσταση στην άλλη πλευρά του αγγείου. Εκεί απεικονίζεται παιδί με ταινία στο κεφάλι και ιερατικό χιτώνα. Κρατά μαχαίρι στο δεξί χέρι που προσπαθεί να προσελκύσει σκύλο με σκοπό να τον θυσιάσει. Πρόκειται για τελετή εξαγνισμού, στο πλαίσιο θυσιών σκύλων στην Εκάτη, ή σε άλλες χθόνιες θεότητες. Ο *περισκυλακισμός*, ήταν μια τελετή που τρίβονταν τα κουτάβια στα σώματα αυτών που ήθελαν να εξαγνιστούν. Παρόμοια παράσταση ένθρονης γυναικείας μορφής με σπαργανωμένο βρέφος απεικονίζεται σε τμήμα αναγλύφου από την Πάρο το οποίο βρέθηκε στο οικόπεδο Δαφερέρα.²⁷⁷ Από την παράσταση σώζεται μόνο το δεξί χέρι της καθήμενης μορφής και το σπαργανωμένο βρέφος. Πολύ κοντά στη μορφή του βρέφους είναι και η μορφή ενός παιδιού που φορά χιτώνα με κοντά μανίκια. Πιθανώς να πρόκειται ομοίως για περίπτωση με εκείνη της παράστασης του σκύφου, επίσης *περισκυλακισμού* συμπυκνωμένη σε μια παράσταση η οποία απεικονίζεται εδώ σε επιτύμβιο ανάγλυφο και σχετίζεται με βεβαιότητα με χθόνια τελετή προς τη Θεά Εκάτη.

Το πιθανότερο είναι ότι το πηγάδι της Πάρου είναι τελετουργικό και κατασκευάστηκε εξ αρχής εξυπηρετώντας χθόνιες λατρείες που συνοδεύουν την απόθεση των νεκρών βρεφών.²⁷⁸

Στο οικόπεδο Παγιασλή συχνά, κατά τόπους δίπλα σε ταφές ή πάνω από τις ταφές είναι συγκεντρωμένα αγγεία ή μεγάλη ποσότητα συνανήκοντων οστράκων μικρών κυρίως αγγείων, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν σε νεκρόδειπνα ή προσφορές

²⁷⁵ Σάλτα 2014, 108, αρ. κατ. 41., Kerameikos V.I. 269-270 αρ. 94. Kerameikos XIV, 60-61, 125. Smitshson 1974, 334, 362. Liston, Rotroff και Smyder 2018, 105-140.

²⁷⁶ Αβρονιδάκη 2023. Avronidaki 2008, 8-14, 15, 16, 19, 20, εικ. 1, πίν. 5, 1-3 και 6, 4-5.

²⁷⁷ Κουράγιος και Δετοράτου 2006β, 152-154, εικ. 1-4.

²⁷⁸ Ackermann και Liston 2020, 322.

που ακολούθησαν τη ταφή και τα έσπασαν επίτηδες μετά τη χρήση, αφήνοντάς τα εκεί καθώς ήταν μiasμένα αντικείμενα και δεν τα μετέφεραν στο σπίτι.²⁷⁹ (Εικ. 103,104). Γνωρίζουμε ότι η πόλη της Αθήνας οργάνωνε γιορτές προς τιμή του θανάτου, της κηδείας και των γενεθλίων του νεκρού τα *Γενέσια*, τα *Νεμέσια*, τα *Ανθεστήρια*, τα *Ενιαύσια* και τα *Νεκύσια*, γιορτές όπου σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζαν οι γυναίκες, τελώντας τα *νομιζόμενα* και τα *ειωθότα*.²⁸⁰ Σε παραστάσεις λευκών ληκύθων²⁸¹ του 5^{ου} αι. π.Χ. άλλωστε αποτυπώνεται η σκηνή της επίσκεψης στον τάφο.²⁸²

Σε ολόκληρο τον ανασκαμμένο χώρο του οικοπέδου, συλλέχθηκαν αρκετές επιτύμβιες στήλες και βάσεις επιτύμβιων στηλών. Όλες ήταν σε δεύτερη χρήση, ως καλυπτήριες πλάκες ταφών, ή ως υλικό κατασκευής τάφων. Από τα ονόματα που σώζονται στις επιγραφές, φαίνεται ότι υπάρχουν ενταφιασμένοι μέτοικοι (ή και ταξιδιώτες;) από άλλα νησιά όπως τη Τήνο.

Η υπόθεση ότι πρόκειται για ταφές ατόμων με άλλη καταγωγή εκτός Πάρου, ενισχύεται από την παρουσία ασημένιων νομισμάτων που συνόδευσαν τους νεκρούς και ταυτίζονται με υποδιαίρέσεις αθηναϊκών δραχμών, χρονολογημένα στα 350 π.Χ. Εκτός αυτών εντοπίστηκαν και ένα ροδιακό νόμισμα με εμπροσθότυπο την προτομή του θεού Ήλιου κατ' ενώπιον²⁸³ Φαίνεται ότι οι ταφές ατόμων εκτός Πάρου συνυπάρχουν με εκείνες της Πάρου όπως αποδεικνύουν παριανά νομίσματα σε ταφές (εικ. 105).

Το Νότιο νεκροταφείο αναπτύχθηκε εκτός των τειχών, την υστεροκλασική περίοδο. Οι κατασκευές τάφων μάς υποδεικνύουν ότι προϋπήρχαν ταφικά μνημεία και επιτύμβιες στήλες οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν ως υλικό σε δεύτερη χρήση.

Μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι νεκροί ανήκουν σε δήμο πολύ κοντά στην πόλη της Πάρου, εκτός των τειχών της. Άλλωστε έχουμε παραδείγματα δήμων που

²⁷⁹ Τα αγγεία αυτά θεωρούνται ότι είναι τα εναπομείναντα από προσφορές βλ. σχ. Kurtz και Boardman 1994, 137. Garland 2001, 115-116. Οικονόμου 2014, 106. Τσίχλη 2019, 107, εικ.3.

²⁸⁰ Oakley 2009.

²⁸¹ Στην Πάρο δεν έχουν σωθεί λευκές λήκυθοι. Μόνο ένα όστρακο σώζεται, το οποίο βρίσκεται στην έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Πάρου.

²⁸² Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι οι λευκές λήκυθοι από την Ερέτρια, του Ζωγράφου του Τιμοκράτους, Χιδίρογλου 2014, αρ. κατ. 47, του Ζωγράφου του Saburoff, του Ζωγράφου του Αχιλλέα Καββαδίας 2014, 115-118, αρ.κατ. 48,49,50 και 51 αντίστοιχα, του Ζωγράφου της Επιγραφής Αβρονιδάκη 2014, 119, αρ.κατ. 52.

²⁸³ Κάποια από τα ασημένια νομίσματα που συνόδευσαν τους νεκρούς εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πάρου και χρονολογούνται στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. βλ σχετ. Sheedy, 2006.

αναπτύσσονται στις παρυφές πόλεων εκτός των τειχών, όπως ο Δήμος Μελίττης προ της Μελίτιδας πύλης της Αθήνας, παραπλεύρως της οδού Κοίλης,²⁸⁴ ή χαρακτηριστικότερο παράδειγμα ο Δήμος Κεραμέων της αρχαίας Αθήνας, ο οποίος αναπτύχθηκε από τον 10^ο αι. π.Χ. εκατέρωθεν της Κοίτης του Ηριδανού.²⁸⁵

Αν λάβουμε υπόψη μας αυτή την ερμηνεία, η περίπτωση του Νότιου νεκροταφείου της Πάρου μοιάζει αρκετά με την εικόνα που έχουμε για τα νεκροταφεία της Νάξου (Βόρειο και Νότιο). Η Κούρου τα αποδίδει στην ανάπτυξη της αρχαίας Νάξου κατά κώμες,²⁸⁶ επομένως είναι λογικό να υποθέσουμε ότι αυτό το τμήμα του νεκροταφείου ανήκει σε κάποια κώμη ή Δήμο.

Άλλη εκδοχή είναι ότι πρόκειται για μεταφορά της κοιμητηριακής θέσης από τη θέση Θόλο όπου έχουν εντοπιστεί ταφές γεωμετρικών χρόνων εντός του οικιστικού ιστού της πόλης. Σε εκείνη τη θέση προδίδεται σάρωση ενός πρώιμου νεκροταφείου και εγκατάσταση οικιών και εργαστηρίων στο πλαίσιο επέκτασης της πόλεως προς τα Ανατολικά και Νότια. Από την έως τώρα έρευνα στο χώρο του Νότιου νεκροταφείου δεν έχουν βρεθεί παρά μόνο πολύ λίγα όστρακα πρώιμων χρόνων, ενώ δεν έχει εντοπιστεί καμιά πρώιμη ταφή.

Μια άλλη υπόθεση για τη ταυτότητα των νεκρών προκύπτει από την προχειρότητα με την οποία είναι κατασκευασμένοι οι τάφοι στο νότιο νεκροταφείο. Πιθανώς αυτή η προχειρότητα να προδίδει ότι οι τάφοι ανήκουν σε άτομα κατώτερης τάξης. Σε μια τέτοια περίπτωση πιθανώς οι ταφές να συνδέονται με τα νότια προάστια της αρχαίας πόλης και ειδικότερα με τα εργαστήρια. Η αλήθεια είναι ότι πολύ κοντά στο νοτιοανατολικό τμήμα της πόλης αναπτύσσεται η βιοτεχνική ζώνη. Έτσι αν πρόκειται για εργαζόμενους στη βιοτεχνική ζώνη που βρίσκονταν στα νότια τη αρχαίας πόλης τότε μπορεί να εξηγηθεί αυτή η προχειρότητα. Όμως αυτή η άποψη συγκρούεται με τη γενικότερη εικόνα του νεκροταφείου. Τα κτερίσματα μπορεί να είναι φτωχά, αλλά δεν είναι λίγα. Ο δε ένας μαρμάρινος τάφος είναι πολυτελής σε σχέση με τους άλλους, και κτερίσματα όπως χάλκινοι καθρέφτες και συμβολικά

²⁸⁴ Δάκουρα-Βογιατζόγλου 2009, 224

²⁸⁵ Μπάνου και Μπουρνιάς 2014, 40, αποδίδεται ως μοναδικός δήμος ο οποίος ανήκε σε επαγγελματική τάξη.

²⁸⁶ Κούρου

αντικείμενα όπως οι σπλεγγίδες δεν συνάδουν με τη χρήση του νεκροταφείου μόνο από την κατώτερη τάξη.

Με βάση τα παραπάνω στοιχεία μπορούμε να διατυπώσουμε μια επιπλέον υπόθεση. Οι επιγραφικές μαρτυρίες από τις επιτύμβιες στήλες και από ένα επίγραμμα, καθώς και οι νομισματικές μαρτυρίες, από τα νομίσματα που συνόδευαν τους νεκρούς, (αθηναϊκά τριόβολα, αλλά και ένα νόμισμα από τη Ρόδο, αλλά και από την Πάρο²⁸⁷) αποδεικνύουν ότι οι νεκροί προέρχονται εκτός και εντός της νήσου Πάρου. Αξίζει να σημειώσουμε ότι σε κιβωτιόσχημο τάφο Ταφή (Τ1), στα ανατολικά της πόλεως, στο οικόπεδο Σάρολα, μια επιτύμβια στήλη σε δεύτερη χρήση, φέρει την επιγραφή *Παρμενίων Ἀρκεσινεύς*. Η στήλη φαίνεται ότι αφορούσε νεκρό, προερχόμενο από την Αρκεσίνη της Αμοργού.²⁸⁸ Αυτή η στήλη πιθανώς μεταφέρθηκε από το Νότιο νεκροταφείο της πόλεως και εμπλουτίζει την ποικιλία καταγωγής των προσώπων εκτός Πάρου που απαντώνται και στα ονόματα των επιτύμβιων στηλών από τους τάφους στο οικόπεδο Παγιασλή.

Ειδικότερα στο Νότιο νεκροταφείο σε κάποιες από τις επιτύμβιες στήλες άμεσα ή έμμεσα μαρτυρείται η καταγωγή των νεκρών. Κάποιοι μάλιστα το δηλώνουν. Μια από τις επιτύμβιες στήλες η οποία ήταν σε δεύτερη χρήση στον ΤΦ4 ως καλυπτήρια πλάκα φέρει την επιγραφή *Μάνης έμ Πάρωι οίκῳν*. (Εικ.106). Παρατηρούμε ότι ο νεκρός επιθυμεί να δηλώσει το όνομά του και να υπερτονίσει το γεγονός ότι έμεινε στην Πάρο. Το όνομα Μάνης απαντάται κατεξοχήν στις περιοχές της Μικράς Ασίας²⁸⁹. Στον κυρίως ελλαδικό χώρο σπανίζει²⁹⁰, ενώ στις Κυκλάδες είναι αμάρτυρο. Η φράση *έμ Πάρωι οίκῳν* (κάτοικος Πάρου) υποδεικνύει ότι ο Μάνης δεν ήταν Πάριος, αλλά ξένος. Στις επιτύμβιες επιγραφές των ξένων, κατά κανόνα, αναγράφεται το εθνικό όνομα, δηλωτικό του τόπου καταγωγής. Ο Μάνης στερείται εθνικού και μνημονεύεται μόνο ως κάτοικος Πάρου, στοιχείο που πιθανώς δηλώνει ότι ήταν δούλος ή απελεύθερος. Η φρασεολογία *ό δεῖνα έν - - - οίκῳν* είναι ο συνήθης τύπος αναγραφής στους καταλόγους των *έξελευθερικῳν φιαλῳν*, που αποτελούν

²⁸⁷ Ψαρρός και Παπαδημητρίου 2019, εικ.4-5,16

²⁸⁸ Κουράγιος 2006β, 1091.

²⁸⁹ Βλ. LGPN V, s.v. Μάνης.

²⁹⁰ Μαρτυρείται σε νησιά του Αιγαίου (Θάσος, Λέσβος, Νήσος, Σκύρος, Εύβοια, Ρόδος), βλ. LGPN I, s.v. Μάνης.

χαρακτηριστικό είδος των αττικών επιγραφών²⁹¹. Στην Αττική απαντάται και σε άλλα είδη επιγραφών επί δούλων ή μετοίκων²⁹². Απ' όσο γνωρίζουμε, η φράση *έν - - - οίκῳ* δεν μαρτυρείται σε επιτύμβιες επιγραφές.

Σε άλλη περίπτωση σε βάθρο επιτύμβιας στήλης, το οποίο βρέθηκε εντός του πηγαδιού μαζί με τα βρέφη, στη μία πλευρά σώζεται επιγραφή σε τέσσερις στίχους:

"πατρίς μέν Τῆνος βίο(ν μικ)/

ρόν ἐκτελεώσας: υος Κ.../

νος κεῖμαι Ἀθηνογέννης/

Χαβριάς ἐπέστησε"

Πρόκειται για επίγραμμα που χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ. (εικ.106). Κάποιος με το όνομα Αθηνογέννης δηλώνεται ότι ήταν από την Τήνο και πέθανε μικρός σε ηλικία και ενταφιάστηκε στην Πάρο, ενώ επίσης δηλώνεται ότι το μνημείο το ίδρυσε ο Χαβριάς, πιθανώς συγγενής του. Δηλαδή στην περίπτωση αυτή απαντάται ένα τμήμα ταφικού μνημείου που είναι ιδρυμένο για ένα παιδί με καταγωγή από την Τήνο που ενταφιάστηκε χωρίς να γνωρίζουμε το λόγο στην Πάρο. Ο Χαβριάς που ίδρυσε το μνημείο δεν είναι ο πατέρας του, αλλά κάποιος συγγενής του. Θα πρέπει να τονίσουμε το γεγονός ότι στο χώρο του νεκροταφείου έχουμε επίσης εντοπίσει τουλάχιστον μια ταφή οικογενειακή (ΤΦ25) και δυο έως τρεις δίδυμες ταφές συγγενικών προσώπων. Την συγγενική σχέση μεταξύ των νεκρών προδίδει η εγγύτητα των τάφων. Στις «δίδυμες» ταφές οι νεκροί τοποθετούνται αντωπά στον ίδιο ταφικό όρυγμα.

Από αυτές τις ανωτέρω χαρακτηριστικές περιπτώσεις ταφών, αλλά και από την ύπαρξη του πηγαδιού με τα νεογνά οδηγούμαστε στην υπόθεση ότι οι νεκροί σχετίζονται άμεσα με το Ασκληπιείο το οποίο βρίσκεται πολύ κοντά στο τμήμα αυτό του νότιου νεκροταφείου προς Νότια-Δυτικά.

²⁹¹ Πρβλ. IG II² 1553-1578, στ. 24- 26. Οι φιάλες, βάρους 100 δραχμών έκαστη, ήταν αναθήματα στην Αθηνά μετά τη νομική επικύρωση απελευθέρωσης δούλου. Η πρακτική αυτή ανάγεται στο δεύτερο μισό του 4ου αι. π.Χ., βλ. Lewis, 1959' 1968.

²⁹² Επί των θεραπόντων στους ναυτικούς καταλόγους (IG I³ 1032, col. VII, στ. 226, col. IX, στ. 426, 434), αναθετών σε καταλόγους ταμιών (IG II² 1460, στ. 19), μισθωτών (Lalonde, Langdon & Walbank 1991, L6, στ. 7, 76, 139) και αναγραφομένων σε *αρές* (Peek 1957, αρ. 207, στ. 9).

Το Ασκληπιείο της Πάρου ήταν ιδιαιτέρως φημισμένο κατά την αρχαιότητα. Επομένως επισκέπτες από τον αρχαίο κόσμο και κυρίως από τη νησιωτική Ελλάδα θα προσέρχονταν για ίαση από ασθένειες είτε κατά μόνας είτε οικογενειακώς. Αυτές οι χαρακτηριστικές ταφές στο νότιο νεκροταφείο ή τουλάχιστον κάποιες από αυτές συνδέονται με θάνατο ασθενών του Ασκληπιείου. Η απόδοση και μόνο των απαραίτητων τιμών με λιγοστά κτερίσματα και η προχειρότητα της κατασκευής των ταφών ενισχύουν αυτή την υπόθεση. Δε μπορούμε να είμαστε βέβαιοι γι αυτή την ερμηνεία αν δε προχωρήσουν και καταλήξουν οι σχετικές ανθρωπολογικές μελέτες των οστών. Αυτές θα απαντήσουν οριστικά στο ερώτημα, αν ο θάνατος των περισσότερων ατόμων στο νότιο νεκροταφείο οφείλεται σε ασθένειες.²⁹³

Τέλος οι ταφές που εντοπίζονται στο νότιο νεκροταφείο και μπορούν να αποδοθούν σε «επικίνδυνους νεκρούς», οι οποίοι βρέθηκαν καταπλακωμένοι με λίθους, ή σε «αποκεφαλισμένο» και αναφέραμε πιο πάνω είναι περιστασιακές και δε μπορούν να χαρακτηρίσουν ολόκληρο το νεκροταφείο.

²⁹³ Η μεθοδολογία σε σκελετικό υλικό είναι δυνατόν να κατηγοριοποιήσει τις τυχόν ασθένειες και να τις κατατάξει ανά ταφή βλ. σχετ. Morris 1997, 118-124. Συρογιάννη 2015, 25-29.

Η. ΟΙΚΙΣΤΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ

Δημόσια κτήρια (Χάρτης 3, σημ.22). Από τις έρευνες πολλά από τα διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη τα οποία είναι ενταγμένα στον πύργο του τείχους στη θέση «Κάστρο», αλλά και στην Καταπολιανή και στο αψιδωτό κτήριο στη θέση Κριός, ταυτίστηκαν με αρχιτεκτονικά μέλη δημόσιων κτηρίων τα οποία καταλάμβαναν μια περιοχή ανάμεσα από το Κάστρο έως την Καταπολιανή. Ο Müller στη δημοσίευσή του²⁹⁴ προσπαθεί να αποδώσει αρχιτεκτονικά μέλη σε τρία τουλάχιστον οικοδομήματα. Το πρώτο είναι η στοά της Αγοράς (εικ. 108). Από επιγραφικές μαρτυρίες γνωρίζουμε ότι η αγορά είχε τετράγωνη κάτοψη και την αναβάθμισε ο αυτοκράτορας Αδριανός.²⁹⁵

Η στοά της αγοράς ήταν ιδιαίτερα μεγάλη και πειόσχημη. Υπάρχουν διάφορες προσεγγίσεις ως προς την αναπαράστασή της. Διέθετε μεγάλη κρηπίδα και στυλοβάτη. Μεγάλο τμήμα θριγκού με επιστύλιο και τρίγλυφα, αλλά και ταυτισμένα κιονόκρανα είναι ενταγμένα στο υστερότερο τείχος. Υπάρχουν κάποιες αναλογίες με την υστερότερη στοά του Φιλίππου στη Δήλο. Όμως παράλληλο αρχιτεκτονικό οικοδόμημα πρέπει να θεωρηθεί εκείνο της στοάς της Νάξου.²⁹⁶

Ταυτόχρονα υπάρχουν αρχιτεκτονικά στοιχεία τα οποία μπορούν να αποδοθούν στο Θέατρο για το οποίο δε γνωρίζουμε την ακριβή θέση του. Σύμφωνα με τις μετρήσεις των ερευνητών από αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που έχουν εντοπισθεί, το Θέατρο της Πάρου ήταν μικρότερο από αυτό της Δήλου, είχε 15μ. διάμετρο και μπορούμε να βρούμε παράλληλα στα θέατρα της Θήρας και της Νάξου. Χρονολογείται στο τέλος του 3^{ου} αι. π.Χ. Πιθανώς η ομοιότητα των θεάτρων Δήλου, Πάρου και Νάξου να τα εντάσσει σε έναν «κυκλαδίτικο» τύπο.²⁹⁷ Το Γυμνάσιο αρχικά τοποθετήθηκε από τον Ορλάνδο στο χώρο, υποκείμενο του ναού της Παναγίας Εκατονταπυλιανής. Κι αυτό διότι παραστάσεις με πλούσια εικονογραφία με πρωταγωνιστή τον Ηρακλή συνηθίζονταν να κοσμούν τα αρχαία Γυμνάσια. Από την ανασκαφή που πραγματοποίησε ο ίδιος ο Ορλάνδος δεν αποδεικνύεται κάτι τέτοιο. Το ψηφιδωτό δάπεδο το οποίο σήμερα βρίσκεται στο αίθριο του αρχαιολογικού

²⁹⁴ Müller 2003, εικ. 19, 35.

²⁹⁵ IG XII 5, 1019.

²⁹⁶ Müller 2003, 41 και 46-51

²⁹⁷ Müller 2003, 52-68.

Μουσείου της Πάρου δεν τεκμηριώνει από μόνο του αυτή την άποψη, αφού χρονολογείται στην ύστερη εποχή και πιθανώς προέρχεται από οικία.²⁹⁸

Αρχιτεκτονικά μέλη τα οποία είναι ενταγμένα στη τοιχοδομία του αφιδωτού κτηρίου στο Κριό, φαίνεται ότι ταυτίζονται με ειδώλια του Βουλευτηρίου²⁹⁹ το οποίο θα πρέπει να ήταν πολύ κοντά στο λιμάνι εντός του αστικού ιστού και για το λόγο αυτό κατέστη δυνατή η διά θαλάσσης μεταφορά τους, από τη μια θέση στην άλλη. Δεν υπάρχουν επιγραφικές μαρτυρίες για το συγκεκριμένο οικοδόμημα. Φαίνεται ότι η χωρητικότητά του ήταν έως 150 άτομα (εικ.109) και είναι συγκρίσιμο με εκείνα της Μικράς Ασίας όπως εκείνο της Περγάμου, το λεγόμενο βουλευτήριο της Κνίδου ή το εκκλησιαστήριο της Μεσσήνης.³⁰⁰

Για το τελευταίο υπάρχουν επίσης παραλληλισμοί ως προς τον τρόπο κατασκευής του με κτήρια στη Πριήνη της Μικράς Ασίας.³⁰¹ Το βουλευτήριο της Πάρου φαίνεται ότι χρονολογείται στον 4^ο αι. π.Χ.

Στο σχέδιο που συνοδεύει τη μελέτη του ο Müller εντάσσει το θέατρο και την αγορά σε μια παράκτια περιοχή κοντά στην ακρόπολη του Κάστρου έως την περιοχή της σύγχρονης αποβάθρας του σύγχρονου λιμανιού προ της Παναγίας της Καταπολιανής.

Τέλος θα πρέπει να επισημάνουμε ότι τα θραύσματα γλυπτικής ή τμήματα γλυπτών που βρέθηκαν κατά τη διάνοιξη τάφρων αποχέτευσης ανήκουν πιθανώς σε μεγαλύτερα συμπλέγματα τα οποία κοσμούσαν δημόσια κτήρια.

Οικίες

Οικία (;) στο Οικόπεδο Κεφάλα: ³⁰², (Εικ.110). Δεν έχουμε στην διάθεσή μας ολοκληρωμένη δημοσίευση της ανασκαφής ή αποσπασματικά έστω αρκετά ανασκαφικά δεδομένα. Μπορούμε από την σχεδιαστική κάτοψη να καταλήξουμε στα εξής: Τέσσερις τοίχοι είναι κάθετοι σε έναν μεγαλύτερο και διαμορφώνουν παρατακτικά χώρους. Δεν είναι βέβαιο αν πρόκειται για τμήμα οικίας και πολύ περισσότερο από τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας δε μπορούμε να την

²⁹⁸ Müller 2003, 69, 79-81

²⁹⁹ Müller 2003, 85-87, εικ.32

³⁰⁰ Müller 2003, 87-90.

³⁰¹ Θέμελης 2010, 179-186.

³⁰² Ζαφειροπούλου 1987, 42, 492, σχ. 2.

χρονολογήσουμε. Αν λάβουμε υπόψη μας όμως την κατά παράταξη διαίρεση των χώρων των οικιών στην αρχαϊκή εποχή τότε θα μπορούσαμε να τη θεωρήσουμε πρώιμη οικία, με τους χώρους να παρατάσσονται γύρω από μια αυλή. Από την άλλη μεριά θα μπορούσαμε να εντάξουμε τα κατάλοιπα αυτά σε συγκρότημα καταστημάτων και εργαστηρίων, καθώς πολύ κοντά στη θέση αυτή, απαντώνται πολλά όμοια εργαστηριακά συγκροτήματα. Σε πολύ μικρή απόσταση από το οικόπεδο αυτό βρίσκονται τα οικόπεδα Ε. Σαρρή και Κ. Σκιαδά, τα οποία με βεβαιότητα ταυτίζονται με εργαστηριακές εγκαταστάσεις. Μια τέτοια πιθανότητα δεν αποκλείει τον οικιστικό χαρακτήρα των καταλοίπων αυτών. Τμήματα οικιών χρονολογημένα στους ύστερους κλασικούς χρόνους σώζονται και στους χώρους των εργαστηρίων, τόσο στα εργαστήρια της κεραμικής όσο και στο αρχαίο εργαστήριο γλυπτικής.³⁰³

Οικία στο Οικόπεδο Σκιαδά (εικ.. 111-112) Στα εργαστήρια κεραμικής στη θέση «Θόλος», σώζεται τμήμα κατοικίας με προσανατολισμό ΒΔ-N/NA με τρεις χώρους, οι οποίοι ονομάστηκαν από τους μελετητές συμβατικά σε R1-R2-R3.³⁰⁴ Το μεγαλύτερο τμήμα της οικίας, το NA, δεν έχει αποκαλυφθεί. Οι δυο μικρότεροι χώροι R1-R2 (εικ. 108) είναι διατεταγμένοι κατά παράταξη, κάθετοι σε έναν στενότερο χώρο R3, ο οποίος σε μήκος σώζεται τουλάχιστον όσο οι δυο μικρότεροι χώροι. Αυτός ο χώρος θεωρώ ότι ταυτίζεται με στοά της κατοικίας ή με εσωτερική αυλή-παστάδα. Στο R1 χώρο υπάρχει βοτσαλωτό δάπεδο και επίχρισμα σε τοίχο του, το οποίο πιθανώς είναι υπόστρωμα τοιχογραφίας.³⁰⁵ Αντίστοιχος χώρος κατοικίας με τοιχογραφία βρίσκεται και στο αρχαίο εργαστήριο γλυπτικής. Άλλωστε σύμφωνα με τα παραδείγματα των κατοικιών της Ολύνθου τα οποία είχαν σχεδόν τετράγωνη κάτοψη, το μισό της κατοικίας διέθετε δωμάτια με πολύχρωμα επιχρίσματα στους τοίχους. Αν λάβουμε υπόψη μας τις κατοικίες της Ολύνθου, καθώς και την μετέπειτα χρήση του χώρου ως εργαστηριακός, πιθανώς ο χώρος R3 να προεκτείνονταν προς Δ/ΒΔ. Επομένως θα πρέπει να υπήρχε ακόμη ένα χώρος τον οποίον κατήργησε η υστερότερη ορθογώνια

³⁰³ Δετοράτου 2013, Hasaki και Kourayos 2012-2013.

³⁰⁴ Χρησιμοποιούμε την αρίθμηση των χώρων από τη δημοσιευμένη σχεδιαστική κάτοψη των Hasaki και Kourayos 2012-2013, εικ. 2.

³⁰⁵ Αρκετά θραυσματά τοιχογραφίας βρέθηκαν σε αποθέτη του παρακείμενου συγκροτήματος εργαστηριακών χώρων στο οικόπεδο Ε.Σαρρή.

δεξαμενή και ο κεραμικός κλίβανος Κ4. Έτσι δυτικά του χώρου της κατοικίας R2 και Βορειοδυτικά του δυτικού τμήματος του χώρου R3 υπήρχε ακόμη ένα τουλάχιστον δωμάτιο της κλασικής οικίας.

Αυτή η κατοικία του εργαστηρίου κεραμικής, σύμφωνα με τους ανασκαφείς και τα όστρακα που συνέλεξαν από το χώρο χρονολογείται κατά τους κλασικούς και υστερο-κλασικούς χρόνους, (5^{ος} και 3^{ος} αι. π.Χ.), (Εικ. 113). Οι ανασκαφείς θεωρούν ότι κατά τους ελληνιστικούς χρόνους και μετέπειτα οι χώροι αυτοί χρησιμοποιήθηκαν ως εργαστηριακοί χώροι. Κατά πάσα πιθανότητα δυτικά της κατοικίας διέρχονταν οδός με προσανατολισμό ΒΔ-ΝΑ (Χάρτης 7-E5) η οποία φαίνεται ότι και αυτή καταργήθηκε κατά τη διάρκεια της κατασκευής των κλιβάνων κεραμικής, της δεξαμενής και των καταστημάτων πώλησης των προϊόντων των εργαστηρίων. Η οδός μετά την κατασκευή των εργαστηρίων πιθανώς οδηγούσε μόνο στους χώρους των εργαστηρίων.

Μια μαρμάρινη στήλη του 5ου αι. π.Χ. που βρέθηκε σε ακίνητο στη θέση «Θόλος»,³⁰⁶ πιθανώς να προέρχεται από την ίδια περιοχή. Η στήλη συσχετίζεται με την απαγόρευση διά προστίμου απόρριψης απορριμμάτων. Στο κείμενο μαρτυρείται η ύπαρξη οδού. Δε μπορούμε να γνωρίζουμε ούτε την αρχική θέση της στήλης, ούτε πολύ περισσότερο για ποια περιοχή αναφέρεται η φράση «*ἄνωθεν/ τῆς ὁδοῦ*». Θα μπορούσε να υποθέσουμε ότι η στήλη ήταν σε κάποιο σημείο ιδρυμένη στη θέση «Θόλος» και πιθανώς αναφέρεται στα «*ἐκαθάρματα*» από τις παραπλήσιες οικίες.

Οικίες στο εργαστήριο γλυπτικής: (Εικ. 114, 115). Η ανασκαφή αποκάλυψε τρία συγκροτήματα, το Α, το Β και το Δ. Το πρώτο συγκρότημα (Α) αποτελείται από δυο δωμάτια, έναν διάδρομο και ένα τρίτο δωμάτιο, το οποίο κατασκευάστηκε μεταγενέστερα. Οι δύο χώροι είναι διατεταγμένοι κατά παράταξη και επικοινωνούν με υπαίθριο χώρο προς βορρά. Έχει ταυτιστεί από την ανασκαφέα λόγω των ανασκαφικών ευρημάτων, όπως αγνύθες και όστρακα από χρηστικά σκεύη με κατοικία. Προς βορρά του συγκροτήματος εντοπίστηκε μεγάλος τοίχος που θεωρήθηκε αναλημματικός.

³⁰⁶ IG XII, 107 “ὅς ἂν θάλλῃ τὰ ἐκ/[α]θάρματα/ ἄνωθεν/ τῆς ὁδοῦ, μὴν καὶ π/εντήκον/τα δραχμ/[ά]ς ὀφελέ/[τ]ω τῷ θέ/ [λ]οντι πρ/[ῆ]χ [σαι..]...” βρέθηκε στον αγρό Βαρούχα στη θόλο βλ. επίσης Παπαδοπούλου 217, 338, Εικ. 2.

Το δεύτερο συγκρότημα (Δ) βρίσκεται δυτικά. Σώζονται δύο χώροι ο ένας εκ των οποίων φέρει βοτσαλωτό δάπεδο και επιχρισμένους τοίχους που έφεραν απομίμηση ορθομαρμάρωσης και συνδέονταν δια θυραίου ανοίγματος με το δεύτερο δωμάτιο, το οποίο κάποια χρονική στιγμή σφραγίστηκε. Οι δύο φάσεις του βοτσαλωτού δαπέδου μαρτυρούν τις μετατροπές του δωματίου Δ1. Οι ΒΑ και ΝΑ τοίχοι του δωματίου έχουν μετακινηθεί με στόχο να μεγαλώσει ο χώρος, εις βάρος του χώρου Βορείως του συγκροτήματος Δ. Ο χώρος αυτός ταυτόχρονα θα μπορούσε να λειτουργεί και ως εργαστήριο γλυπτικής. Αντίστοιχο παράδειγμα της διπλής χρήσης (κατάστημα και εργαστήριο γλυπτικής) έχουμε από την αρχαία Αθήνα.³⁰⁷ Ο χώρος βορείως του συγκροτήματος Δ θα μπορούσε να είναι αίθριος χώρος επεξεργασίας μαρμάρου και λάξευσης. Το παχύ στρώμα λατύπης το αποδεικνύει.

Το τρίτο κτηριακό συγκρότημα (Β), αποτελείται από δύο χώρους. Η επιμελημένη τοιχοδομία της ΝΑ γωνίας του κτηρίου το εντάσσει στα δημόσια κτήρια χωρίς βέβαια άλλες ενδείξεις, το οποίο όμως μετατράπηκε αργότερα σε κατάστημα.

Κατά μήκος των κτηριακών συγκροτημάτων προς ΝΔ, διέρχονταν οδός (Χάρτης 7-E4) με προσανατολισμό από ΝΑ-ΒΑ. Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός, ότι αγωγοί από τα συγκροτήματα είχαν έξοδο προς τα δυτικά προς την οδό. Επειδή η αποκάλυψη των τριών κτηριακών συγκροτημάτων δεν έχει ολοκληρωθεί και υπάρχουν πολλαπλές χρήσεις των χώρων, είναι δυσανάγνωστη η αρχική τους χρήση. Με βεβαιότητα όμως η τελική οικοδομική φάση σχετίζεται με τα εργαστήρια προς ΒΔ, στο παρακείμενο οικόπεδο Σαρρή.

Οικίες ελληνιστικών χρόνων στη θέση «Καστροβούνι»: (Εικ. 116,117) Κατά την ελληνιστική εποχή υπάρχει ένα καλό παράδειγμα οικιών στη θέση «Καστροβούνι».³⁰⁸ Η αποκάλυψη αυτών των τμημάτων τριών κατοικιών σε συνδυασμό με την αποκάλυψη παρακείμενων τμημάτων πλακόστρωτων οδών, μας οδηγεί σε κάποια συμπεράσματα. Τον 3^ο αι. π.Χ. και μετά φαίνεται ότι έχουμε επανασχεδιασμό των οδικών αξόνων και ως φαίνεται έναν εκσυγχρονισμό του πολεοδομικού σχεδίου της αρχαίας πόλης. Φαίνεται να κυριαρχεί το υποδάμειο σύστημα τουλάχιστον

³⁰⁷ Nolte 2006, 289.

³⁰⁸ Κουράγιος και Δετοράτου 2000α, 967,968, 2000β, 40-41. εικ. 17-19. Κουράγιος 2011α, 20. Kourayos 2004, 29-30. Κουράγιος και Δετοράτου

περιφερειακά του οικιστικού πυρήνα, αφού τα σπαράγματα των οδών που μας διασώζονται μαρτυρούν ότι η Ε3 οδός, (Χάρτης 7, Ε3) διαιρεί σε δύο μέρη τα τρία συγκροτήματα οικιών και διασταυρώνεται με την Κ2 οδό.

Οι οικίες στη θέση «Καστροβούνι» φαίνεται ότι ήταν πολυτελέστατες και διέθεταν πολλούς χώρους. Είχαν χρήση για αρκετό χρονικό διάστημα, αν κρίνουμε από τις αναβαθμίσεις του ψηφιδωτού δαπέδου της μιας οικίας με επάλληλα στρώματα ψηφίδων. Πολλοί από τους χώρους φαίνεται ότι διέθεταν ψηφιδωτά και βοτσαλωτά δάπεδα. Ο χώρος του δωματίου με το ψηφιδωτό δάπεδο, με τον πολύχρωμο διάκοσμο αποτελούμενο από γεωμετρικά σχέδια και σπειρομαϊάνδρους, ταυτίζεται με ανδρώνα.

Οικία στο Οικόπεδο Μαούνη: (Εικ. 118, 119) Ακόμη ένα τμήμα οικίας βρίσκεται στη θέση Φλόγα που βρέθηκε κατά την ανασκαφή στις αρχές της δεκαετίας του 70 και διατηρείται εν υπογείω στο ακίνητο ιδιοκτησίας Μαούνη.³⁰⁹ Πρόκειται για τμήμα μιας διώροφης, ιδιαίτερα πολυτελούς, οικίας από την οποία διατηρείται μαρμάρινη κλίμακα και μαρμάρινες παραστάδες στη θύρα οι οποίες βρέθηκαν στη θέση τους. Αυτή η οικία βρίσκεται ΒΑ του χώρου των εργαστηρίων και θεωρώ ότι αρχικά κατά τους ελληνιστικούς χρόνους ανήκε στον οικιστικό πυρήνα που ανήκαν και οι κατοικίες στο οικόπεδο Σκιαδά και στο οικόπεδο του αρχαίου εργαστηρίου γλυπτικής. Ως φαίνεται, από τα ανασκαφικά δεδομένα, κατοικήθηκε και τη ρωμαϊκή περίοδο. Δεν έχουμε περισσότερες δημοσιευμένες πληροφορίες για τα ευρήματα. Η κατοίκηση της οικίας κατά τη ρωμαϊκή περίοδο δηλώνει ότι ο οικισμός αυτή την εποχή συρρικνώνεται σε σχέση με τους ελληνιστικούς χρόνους, προς ΒΔ αφού στη θέση των παλαιότερων προς Ανατολικά οικιών αναπτύσσονται πλέον οι εργαστηριακοί χώροι. Επομένως κατά τη ρωμαϊκή περίοδο περιορίζεται ο πυρήνας των οικιών από τα ανατολικά της πόλης.

Οικοδόμημα στο οικόπεδο Πατέλη. (Εικ. 120) Από τα λιγοστά σωζόμενα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του οικοδομήματος στο οικόπεδο στη θέση Φλόγα, τα οποία αποτελούνται από ένα αφιδωτό τοίχο και τα λίγα όστρακα δε μπορούμε να

³⁰⁹ Τζεδάκης 1974, 867. Κουράγιος 2011α, 21. Kourayos 2004, 29.

προσδιορίσουμε με βεβαιότητα τη χρήση του οικοδομήματος. Μόνο και μόνο επειδή είναι κοντά σε οικίες πιθανολογούμε ότι ταυτίζεται με οικία, χωρίς να μπορούμε όμως να την χρονολογήσουμε. Πιθανώς να πρόκειται για τμήμα της οικίας και η ενισχυμένη τοιχοδομία καθώς και το σύστημα αγωγών παραπέμπουν σε δεξαμενή, χωρίς περισσότερα ανασκαφικά τεκμήρια. Οι καμπυλώσεις στα δύο άκρα θυμίζουν πολύ την τοιχοποιία του συγκροτήματος Β του εργαστηριακού συγκροτήματος γλυπτικής (βλ. εικ. 110)

Κτηριακό συγκρότημα στα Λειβάδια. Πρόκειται για καταποντισμένο κτίσμα στον κόλπο της Παροικιάς στη θέση «Λειβάδια». Από το κτίσμα σώζεται το ΒΔ τμήμα του. (Εικ.122). Οι δύο μακρόστενοι χώροι Σ1 και Δ6-Δ7-Δ8 μοιάζουν με στοές.³¹⁰ Ο Rubensohn σύμφωνα με το σχέδιο που δημοσιεύει (εικ. 118) θεωρεί το ΝΑ τμήμα του ως μια πτέρυγα που έχει ορθογώνια κάτοψη και η οποία διαιρείται σε τρία δωμάτια Δ6, Δ7 και Δ8. Το ένα έχει εσωτερικά πειόσχημη κόγχη ενώ τα άλλα δύο δεν έχουν ανοίγματα. Με την πρόσφατη αεροφωτογραφία δε φαίνεται με σαφήνεια η ίδια διάρθρωση. Πιθανώς τμήμα τοίχου είτε έχει καταρρεύσει είτε έχει καλυφθεί από προσχώσεις. Ο Σ1 χώρος είναι ιδιαίτερα στενός. Αν ο δυτικός τοίχος που είναι το όριο του συγκροτήματος και του χώρου Σ2 είναι τόσο πλατύς, τότε πιθανώς έχουμε να κάνουμε με ανάλημμα οδού. Επίσης σημαντικό είναι ότι βλέπουμε την κάτοψη ενός οικοδομήματος που βρίσκεται εκτός σχεδίου πόλεως. Απέχει σε ευθεία γραμμή προς Βορρά 270 μ. από τις τελευταίες αποκαλυπτόμενες ρωμαϊκές ταφές στο οικόπεδο Θεοχαρίδη. Από τη θέση που κατείχε, *παρά θῖν' ἄλός*, κατά τη γνώμη μου μπορεί να ταυτιστεί με ρωμαϊκή έπαυλη. Ο Rubensohn προχωρεί στις ίδιες παρατηρήσεις για το μεγάλο πλάτος του δυτικού τοίχου του συγκροτήματος. Θεωρεί δε ότι το οικοδόμημα μπορεί να παραλληλιστεί με συγκροτήματα που περιλαμβάνουν «καταστήματα» παρόμοια με εκείνα στο λιμάνι της Δήλου.³¹¹

Το αψιδωτό οικοδόμημα στον Κριό: (εικ. 124-125) Πρόκειται για τμήμα οικοδομήματος που χρονολογείται την ύστερη-ρωμαϊκή εποχή. Μέσα στην τοιχοδομία του έχει ενταγμένα αρχιτεκτονικά μέλη τα οποία αποδίδονται από

³¹⁰ Αυτό δε φαίνεται από το σχέδιο του Rubensohn

³¹¹ Rubensohn 1901, 191,192.

μελετητές στο βουλευτήριο³¹² (Εικ. 126,127). Δε μπορούμε να γνωρίζουμε πολλά για την ταυτότητα του κτηρίου. Είναι εντυπωσιακό διότι σώζεται σε ύψος, και είναι με τέτοιο τρόπο οικοδομημένο, ώστε να δίνει την εντύπωση ενός υπόσκαφου κτηρίου αφού το μεγαλύτερο τμήμα του και το αψιδωτό του άκρο ακουμπά στο φυσικό βράχο, (Εικ. 128). Είναι αξιοσημείωτο ότι δεν παρατηρούνται ανοίγματα παραθύρων στα πλευρικά τοιχώματά του.

Η αψίδα υποδηλώνει ότι το κτήριο θα καλύπτονταν με θολωτή κατασκευή. Τα αρχιτεκτονικά στοιχεία, η αψίδα και το θολωτή στέγη του, παραπέμπουν σε Λουτρό. Πιθανώς όμως πρόκειται για τμήμα ενός μεγαλύτερου συγκροτήματος μιας ιδιωτικής οικίας αρκετά μακριά από τον πολεοδομικό ιστό της πόλης. Σημειώνεται ότι δεν έχουν γίνει παρά μόνο λίγες ανασκαφικές έρευνες στο οικοδόμημα και στην ευρύτερη περιοχή. Ως φαίνεται αποτελεί μια από τις οικίες που κατά την ρωμαϊκή και ύστερη εποχή καταλάμβαναν την ακτογραμμή του κόλπου της Παροικιάς.

Τα εργαστήρια.

Ακόμη μια περιοχή εντός της πόλεως και των τειχών είναι η περιοχή των αρχαίων εργαστηρίων στην Πάρο. Αποτελεί τμήμα του πολεοδομικού ιστού της Πόλης το οποίο ταυτίζεται με την «Βιομηχανική-Βιοτεχνική ζώνη» της αρχαίας πόλης. Τα εργαστήρια εκτείνονται προς Νότο και προς Ανατολικά και καταλαμβάνουν μια ικανή έκταση εντός των τειχών της πόλης.

Εργαστήρια κεραμικής στο οικόπεδο Σκιαδά (Εικ. 129-129) Κατά τις σωστικές ανασκαφές της αρχαιολογικής Υπηρεσίας στις θέσεις, «Θόλος» και «Περιφερειακή οδός», καθώς και στη συστηματική ανασκαφή στο εργαστήριο γλυπτικής στη θέση «Φλόγα» αποκαλύφθηκαν σημαντικά κατάλοιπα εργαστηριακών χώρων και ίχνη συνεχούς εργαστηριακής παραγωγής από τα κλασικούς χρόνους έως το 3^ο αι. μ.Χ.³¹³ Εκτός από την καλλιτεχνική παραγωγή, τα εργαστηριακά κατάλοιπα ρίχνουν φως και σε πλευρές της οικονομικής ζωής της αρχαίας πόλης της Πάρου, οι κάτοικοι της οποίας εκμεταλλεύτηκαν στο έπακρο το γεωφυσικό πλούτο του νησιού, κυρίως το μάρμαρο. Πριν την εγκατάσταση και ανάπτυξη των συγκεκριμένων εργαστηριακών

³¹² Müller 2003, εικ. 19, 35.

³¹³ Παπαδημητρίου 2018, 146-148, όπου και η σχετική βιβλιογραφία

χώρων, η οποία τοποθετείται περί τον τέλος του 5^{ου} αιώνα π.Χ, η θέση πιθανώς να είχε διαφορετική χρήση (όπως αναφερθήκαμε πιο πάνω σε οικίες).

Η βιοτεχνική ζώνη διαμορφώνεται από αυτόνομα οργανωμένα εργαστήρια αλλά και «καταστήματα», τοποθετημένα το ένα δίπλα στο άλλο με οδούς να διέρχονται ανάμεσα σ' αυτά και να επικοινωνούν μεταξύ τους. Η παραγωγή των πρώτων, όπως φαίνεται από τα έως τώρα εξεταζόμενα ευρήματα ήταν στοχευμένη και προσαρμοσμένη τόσο στις ανάγκες της καθημερινότητας των κατοίκων όσο και στις απαιτήσεις του εμπορίου. Η συστάδα κλιβάνων κεραμικής (Εικ. 131,132,133) που αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο Σκιαδά μάλλον εξυπηρετούσε πιθανώς και άλλα όμορα εργαστήρια. Σ' αυτή την υπόθεση καταλήγουμε, διότι δεν έχουν αποκαλυφθεί στους άλλους εργαστηριακούς χώρους κεραμικοί κλίβανοι.

Το προσωπικό των εργαστηρίων και ο πληθυσμός γενικότερα αυτής της «βιοτεχνικής ζώνης» αντικατοπτρίζει τη ταξική διάρθρωση της κοινωνίας. Επρόκειτο για ανθρώπους πιθανώς οι οποίοι ανήκαν στην πολυπληθή και περιθωριοποιημένη κατώτερη τάξη (είτε Πάριοι, είτε μέτοικοι ή δούλοι), οι οποίοι μολονότι συνεισέφεραν με την εργασία τους στην παραγωγή και την οικονομία, δεν συμμετείχαν ουσιαστικά στα κοινά της πόλης.

Από το ανασκαφικό υλικό των εξεταζόμενων εργαστηριακών συγκροτημάτων διαπιστώνουμε ότι τυπολογικά τα αγγεία, τα αγαλματίδια, τα ειδώλια είναι περίπου τυπολογικά και χρονολογικά ίδια. Τα εργαστήρια παρήγαγαν κεραμική, γλυπτά αλλά επεξεργάζονταν και μέταλλο, κυρίως χαλκό και σίδηρο. Όμως σε μια μεγάλη έκταση με εργαστήρια, μόνο σε ένα σημείο έχουμε εντοπίσει κεραμικούς κλιβάνους και συγκεκριμένα στο Οικόπεδο Σκιαδά. Παρά την ομοιομορφία στην παραγωγή φαίνεται ότι υπάρχουν και εξειδικεύσεις. Ο ιδιοκτήτης του χώρου που βρίσκονται οι έξι (6) κεραμικοί κλίβανοι μεγάλου και μικρού μεγέθους, φαίνεται ότι κατείχε τον πυρήνα της παραγωγής κεραμικών και πιθανώς να εξειδικεύονταν περισσότερο από όλους μόνο στο ψήσιμο αγγείων και λιγότερο στην πώληση αντικειμένων η οποία γίνονταν στα παρακείμενα καταστήματα.

Τα καταστήματα αναπτύχθηκαν κατά παράταξη και μπροστά από τα θυραία ανοίγματα τους είχε τοποθετηθεί σήμα, (Εικ. 133) τα οποία βοηθούσαν να αναγνωρίσει ο πελάτης το «κατάστημα» του τεχνίτη της επιθυμίας του.³¹⁴

Εργαστηριακοί χώροι στο οικόπεδο Σαρρή Κατά την ανασκαφή στο οικόπεδο βρέθηκαν πολλοί εργαστηριακοί χώροι οι οποίοι μαρτυρούν ότι οι ιδιοκτήτες πιθανόν να ήταν διαφορετικοί. (Εικ. 134α) Σε μια περίπτωση το κατάστημα σημαίνονταν από κάθετο λίθινο ακανόνιστο πλακοειδές λίθο ως σήμα, ενώ σε άλλα παρακείμενα καταστήματα στο οικόπεδο Σκιαδά ομοίως έφεραν αρχιτεκτονικά μέλη ως σήματα (τμήματα κίωνων για παράδειγμα), (Εικ. 138α-β). Στο οικόπεδο Σαρρή σε άλλο χώρο όπου βρίσκονταν πλακόστρωτο δάπεδο, εντοπίστηκε οπή έδρασης του κεραμικού τροχού, (Εικ. 135β) Όμοιες οπές έδρασης κεραμικού τροχού (11 τον αριθμό) διανοιγμένες σε χωμάτινα δάπεδα απαντώνται και σε εργαστηριακούς χώρους βυζαντινών χρόνων στο οικόπεδο Μακρυγιάννη στην Αθήνα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διάμετρος των οπών έδρασης οι οποίες στις δύο περιπτώσεις. Στο οικόπεδο Μακρυγιάννη η διάμετρος των οπών είναι από 0,52μ- 0,55μ ενώ στο οικόπεδο Σαρρή είναι 0,60μ. ³¹⁵

Μπροστά από τα κατά παράταξη καταστήματα σε ένα αίθριο χώρο που φαίνεται να ήταν διαμορφωμένος την περίοδο της λειτουργίας των εργαστηρίων αποκαλύφθηκαν τέσσερις αποθέτες οι οποίοι περιείχαν πλήθος κεραμικής, λίθινων ευρημάτων, σκωριών και άλλων απορριμμάτων, (Εικ. 136α). Ο αίθριος χώρος δηλαδή είχε γίνει χώρος τακτικής απόθεσης αχρήστου εργαστηριακού και άλλου παλαιότερου υλικού.³¹⁶

Ερώτημα παραμένει το γεγονός αν μετά την κατάργηση του συμπλέγματος κατοικιών της κλασικής εποχής οι γαίες παρέμειναν ιδιωτικές ή δημόσιες παραχωρημένες σε ιδιώτες³¹⁷

³¹⁴ Παπαδημητρίου 2018, 150-151.

³¹⁵ Σαραγά 2002, 261, εικ.3. Παπαδημητρίου 2018, 148, εικ. 11.

³¹⁶ Παπαδημητρίου 2018, 151, εικ. 17.

³¹⁷ Γνωρίζουμε ότι τα λατομεία κατά τη ρωμαϊκή εποχή έχουν περιέλθει στον αυτοκράτορα. Κατά την εποχή του Αυγούστου όπως τεκμαίρεται επιγραφικά, εμφανίζεται κάποιος *Ερως Καίσαρος* ως εργεπιστάτης του λατομείου βλ. Νίγδελης 1988, 67, πρβλ. IG XII 5, 253.

Σε μια από τις υποθέσεις που προχωρήσαμε στο κεφάλαιο για τις ταφές του Νότιου νεκροταφείου (οικόπεδο Παγιασλή) που αφορά στην προέλευση των νεκρών αναφερθήκαμε στην περίπτωση, λόγω της προχειρότητας της κατασκευής των τάφων και των φτωχών κτερισμάτων, οι ταφές να ανήκουν στο προσωπικό των εργαστηρίων που αναπτύσσονταν στις νότιες συνοικίες της πόλης.

Εργαστήριο στον αρχαιολογικό χώρο του εργαστηρίου γλυπτικής Την ίδια διάταξη παρουσιάζουν και οι χώροι στα εργαστήρια γλυπτικής που βρίσκονται προς Ανατολικά των οικοπέδων Σαρρή και Σκιαδά, (Εικ. 139). Οι καταργημένες οικίες μετατρέπονται σε εργαστηριακούς χώρους ή συνυπάρχουν. Βρίσκονται πολύ κοντά σε οδό, την Ε4, (Χάρτης 5) τοποθετημένοι κατά παράταξη ως καταστήματα επεξεργασίας μαρμάρου και πώλησης προϊόντων γλυπτικής και κεραμικής. Ο εντοπισμός πολλών ημίεργων μαρμάρινων αγαλματιδίων, το δάπεδο με πλήθος μαρμάρινων λατυπών, τα ειδώλια και οι μήτρες ειδωλίων καθώς και η πληθώρα όμοιων τύπων αγγείων προδίδουν εργαστηριακή δραστηριότητα γλυπτικής και κεραμικής παραγωγής.

Εργαστηριακοί χώροι στο οικόπεδο Α. Μπιζά Και στο οικόπεδο αυτό στη θέση «Περιφερειακή οδός», έχουν αποκαλυφθεί εργαστηριακοί χώροι, (Εικ. 140). Αν και δεν έχουν δημοσιευθεί αρκετά στοιχεία μπορούμε να θεωρήσουμε ότι τα προϊόντα μοιάζουν με εκείνα των άλλων εργαστηρίων.

Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι στο οικόπεδο υπάρχει μια ακόμη οδός από την οποία σώζεται τμήμα του καταστρώματος (Χάρτης 7,-Ε5). Τα κινητά ευρήματα είναι όμοια με εκείνα των άλλων εργαστηρίων. Σε όλο το χώρο του οικοπέδου όμως υπάρχουν διάσπαρτες σκωρίες και μάζες χαλκού και πιθανώς να υπήρχε στο χώρο και μεταλλουργική δραστηριότητα, κάτι που δεν παρατηρείται στους άλλους εργαστηριακούς χώρους. Σε τμήμα δαπέδου του χώρου αποκαλύφθηκε «θησαυρός» 11 ασημένιων παριανών δραχμών με απεικόνιση του τράγου στον εμπροσθότυπο και έγκοιλα τετράγωνα διάχωρα στον οπισθότυπο. Θησαυρός νομισμάτων βρέθηκε και στο εργαστήριο γλυπτικής που συνδέεται με την επιδρομή του Φιλίππου Ε του

Μακεδόνα το 202 π.Χ., ενώ η απόκρυψη του «θησαυρού» νομισμάτων στο οικόπεδο Μπιζιά, είναι ιδιαίτερα πρώιμη.³¹⁸

³¹⁸ Ψαρρός και Παπαδημητρίου 2019, νόμισμα από το Θησαυρό από το οικ. Α. Μπιζιά βλ. εικ. 2 και γενική εικόνα του θησαυρού από το αρχαίο εργαστήριο γλυπτικής βλ. σελ. 7.

Θ. ΤΑ ΙΕΡΑ-ΟΙ ΝΑΟΙ

Τα ιερά εντός της αρχαίας πόλεως αποτελούσαν ένα από τα σημαντικά κέντρα συνάθροισης των πολιτών. Σημαντικό ρόλο στην κατασκευή τους στις Κυκλάδες διαδραμάτισε το υλικό που ήταν άφθονο τουλάχιστον στην Πάρο και στη Νάξο, δηλαδή το μάρμαρο. Η δεξιοτεχνία των Παρίων να επεξεργαστούν το άψογο αυτό υλικό, τους έδωσε τη δυνατότητα να οικοδομήσουν λαμπρούς ναούς. Γνωρίζουμε λίγα γι' αυτούς του ναούς, αλλά με βεβαιότητα αναγνωρίζουμε επάλληλες οικοδομικές φάσεις στον αρχαίο ναό της Αθηνάς στο Κάστρο.

Κατά τον Gruben οι ναοί στη Νάξο, στην Πάρο και στην Θάσο είναι μικρών διαστάσεων και διαφόρων αρχιτεκτονικών τύπων, χωρίς να υπάρχει περιστύλιο. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του ναού του Ηρακλέους στην παριανή αποικία, τη Θάσο.³¹⁹ Ένας τέτοιος περικαλλής ναός ιδρύθηκε αρχικά περί το 530 με 520 π. Χ. στην κορυφή της ακρόπολης στο Κάστρο. Γνωρίζουμε επίσης από επιγραφικές μαρτυρίες για το ναό της θεάς Εστίας, της οποίας ο θόλος αποκαταστάθηκε στην κορυφή του μεσαιωνικού πύργου.

Από τα περιιαστικά ιερά ξεχωρίζουν το Ασκληπιείο, το Πύθιο και το Θεσμοφόριο τα οποία βρίσκονται Ν/ΝΔ της πόλεως, πολύ κοντά στο τείχος, θέση επίσης γνωστή από πηγές για το ιερό της Δήμητρος Θεσμοφόρου.³²⁰ Βορείως και ΒΑ της πόλεως σε ικανή απόσταση υπάρχουν τα «αγροτικά» ιερά, ο ναός της Ειλειθυίας και του Διός Υπάτου, και πιθανώς της Αφροδίτης στο ύψωμα του Κουνάδου, το υπαίθριο ιερό στη θέση «Μαραμπά» πολύ κοντά στο Δήλιον, το υπερτοπικό ιερό το Δήλιου Απόλλωνος στη θέση Βίγλα που περιελάμβανε εκτός της λατρείας του Απόλλωνος και εκείνην της λατρείας της θεάς Αρτέμιδος, και πιθανώς ένα ιερό στην ενδοχώρα της νήσου, αφιερωμένο στην θεά Κυβέλη στη θέση Αγ. Ιωάννης Σπηλιώτης.³²¹

Υπάρχουν διάφορες απόψεις οι οποίες αφορούν ταυτίσεις ιερών ή θέσεις ιερών σε διάφορα σημεία εντός και εκτός των τειχών της Πάρου, χωρίς να σώζονται τα αντίστοιχα αρχαιολογικά τεκμήρια. Οι ερευνητές στηριγμένοι κυρίως σε επιγραφικές μαρτυρίες ή στις αρχαίες πηγές εντοπίζουν θέσεις ιερών.

³¹⁹ Gruben 2000, 372 εικ. 283.

³²⁰ Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα 1996, 225-229. 2021, 557. Τιβέριος 2000-2001, 123, σημ. 37. 2021, 706.

³²¹ Κουράγιος 2011, 160-165, Kourayos 2018b 282-283

Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Θεσμοφορίου για το οποίο αρχικώς ο Rubensohn το τοποθέτησε στη θέση της Καταπολιανής όπου υπέθεσε ότι βρισκόταν ο ναός της Δήμητρας. Είναι μια άποψη η οποία αρχικώς αμφισβητήθηκε από τον Ορλάνδο, ο οποίος θεώρησε ότι εκεί βρίσκεται το αρχαίο γυμνάσιο,³²² άποψη (η θέση του Γυμνασίου) η οποία με τη σειρά της αμφισβητήθηκε κι αυτή. Αργότερα το Θεσμοφόριο τοποθετήθηκε στη θέση «Αγ. Παντελεήμων». Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι το «τραπεζιόσχημο οικοδόμημα-υπαίθριο ιερό» είναι το γνωστό από τις πηγές Θεσμοφόριο.³²³

Αντίστοιχες εικασίες γίνονται και για άλλες θέσεις ιερών όπως για το Αρχιλόχειο για το οποίο είναι ισχυρή έως σήμερα η άποψη ότι βρίσκονταν στη θέση «τρεις εκκλησιές».³²⁴

Το ιερό του Απόλλωνος στη νησίδα Δεσποτικό, ένα από τα υπερτοπικά ιερά των Κυκλάδων, συνδέεται με την Πάρο. Η έντονη ανθρώπινη δραστηριότητα που αναπτύσσεται στο Δεσποτικό από την πρωτοκυκλαδική περίοδο αλλά και από τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους φαίνεται να συνδυάζει τη λατρεία με την κατοίκηση και πιθανώς εκεί να δημιουργείται ένας ξεχωριστός Δήμος της Πάρου.³²⁵ Επιπροσθέτως παρατίθεται και η άποψη ότι τουλάχιστον το κτήριο Α του συμπλέγματος του Δεσποτικού ήταν αφιερωμένο στη Δηλιακή λατρεία του Απόλλωνα, την οποία αρχικώς τοποθετούσαν στη θέση Βίγλα πολύ κοντά στην Παροιικιά, στηριζόμενοι στην αποσπασματική ωδή του Πινδάρου.³²⁶

Τα ιερά εντός της πόλεως

Η Θέση Κάστρο (Εικ.3 και 145). Στην κορυφή της αρχαίας ακρόπολης στη θέση «Κάστρο» ο Rubensohn³²⁷ αποκάλυψε μεγάλο τμήμα της προϊστορικής κατοίκησης. Χωρίς να μένουμε πολύ σ' αυτή την περίοδο της κατοίκησης χρειάζεται να επισημάνουμε τα εξής, διότι η κατοίκηση στην ακρόπολη καθορίζει την μετέπειτα

³²² Ορλάνδος 1966, 21 όπου με την αποκάλυψη του ψηφιδωτού δαπέδου αμφισβητεί την άποψη του Rubensohn περί ναού της Δήμητρας και ταυτίζει τη θέση με το αρχαίο Γυμνάσιο αφού στο ψηφιδωτό απεικονίζεται ο προστάτης των Γυμνασίων Ηρακλής.

³²³ Κουράγιος και Δετοράτου 244-245.

³²⁴ Λαμπρινουδάκης 1998, 293. Κουράγιος 2011β 162. Kourayos 2011b 283. Κουράγιος 2018, 83.

³²⁵ Κουράγιος 2018, 87. Kourayos and Daifa 2017. Αλεξανδρίδου (υπό έκδοση)

³²⁶ Παπαδοπούλου 2010-2013, 411, Παπαδοπούλου 2018, 161-162.

³²⁷ Rubensohn 1917, 8.

ανάπτυξη της πόλης. Ανάμεσα στα κινητά ευρήματα δημοσιεύονται και όστρακα που χρονολογούνται στους Μυκηναϊκούς χρόνους.³²⁸ Αυτή η παρατήρηση είναι ιδιαίτερα σημαντική, αφού από την κατοίκηση της πόλης δε μπορούμε να αποκλείουμε τη Μυκηναϊκή περίοδο σημειώνοντας ότι την περίοδο αυτή η ανθρώπινη δραστηριότητα στο νησί εντοπίζεται με ακρίβεια μόνο στην ακρόπολη των Κουκουναριών. Η κεραμική στο «Κάστρο» χρονολογείται στους γεωμετρικούς, αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους αποδεικνύοντας συνεχή κατοίκηση. Επομένως μένει να εξεταστεί η πιθανότητα συνύπαρξης της ακρόπολης των Κουκουναριών με εκείνη της Παροιικιάς και η υποβάθμιση της πρώτης έως και εξαφάνιση στους γεωμετρικούς και μετέπειτα χρόνους.

Ο ναός της Αθηνάς στο Κάστρο (εικ. 146,147). Ανάμεσα στα αποκαλυφθέντα κατάλοιπα βρέθηκε μια ισχυρή κρηπίδα οικοδομήματος, η οποία είναι κατασκευασμένη από μεγάλους πλακοειδείς λίθους και στην οποία οι μελετητές διακρίνουν πάνω από μία οικοδομικές φάσεις. Η αρχική φαίνεται να χρονολογείται στους αρχαϊκούς χρόνους. Ταυτίστηκε από τον Rubensohn με αρχαϊκό ναό με κάτοψη ορθογώνια. Σε συνάρτηση με νεώτερες έρευνες από την ομάδα Μονάχου με επικεφαλής τον Gruben σε διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη στην ευρύτερη περιοχή του «Κάστρου», ενταγμένα στη τοιχοδομία στον μεσαιωνικό τείχος και στον πύργο, σε νεώτερες κατοικίες, άλλα και στο Βαπτιστήριο της Παναγίας της Καταπολιανής³²⁹ διακρίνουμε τρεις οικοδομικές φάσεις στο ναό.

Η πρώτη οικοδομική φάση ταυτίζεται με τον Ναό Α. Πρόκειται για ναό διαστάσεων 14,70μ. Χ 16,7μ. και με θύρα ύψους 6,06μ. χρονολογούμενος το 530-520 π.Χ. Πρόκειται για ναό Ιωνικού ρυθμού, αμφιπρόστυλο, με έξι κίονες. Διέθετε πρόναο σηκό και οπισθόδομο. Ο οπισθόδομος έχει καταρρεύσει μαζί με το μεγαλύτερο τμήμα του υψώματος της Ακρόπολης. Εκεί ο Rubensohn μας μεταφέρει ότι σύμφωνα με την παράδοση βρέθηκε το άγαλμα της Νίκης που βρίσκεται στην έκθεση του Μουσείου της Πάρου. Η εκδοχή είναι ότι ο ναός ήταν αφιερωμένος στη λατρεία της Αθηνάς.³³⁰ Μελετητές συνδυάζουν τη λατρεία με σχετική επιγραφή στην οποία

³²⁸ Rubensohn 1917, 71-72, εικ. 79-80

³²⁹ Gruben 1972. 1982a. 1982b.

³³⁰ Kourayos 2018a, 144-145, εικ. 8-10.

αναφέρεται η Αθηνά ως Πολιούχος.³³¹ Αυτή είναι μια άποψη που όμως έχει αμφισβητηθεί.³³² Χωρίς να έχουμε περισσότερα τεκμήρια πιθανώς το εντελώς αποσπασματικά σωζόμενο άγαλμα της Αθηνάς Προμάχου το οποίο βρίσκεται στην έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Πάρου ανήκε σ' αυτό το ναό.³³³

Για τις οικοδομικές φάσεις των ναών Β και C συλλέγουμε επίσης στοιχεία από τα διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη στην ευρύτερη περιοχή. Σ' αυτές τις οικοδομικές φάσεις οι μελετητές διακρίνουν ότι οι ναοί είχαν σηκό και άδυτο.³³⁴ Πιθανώς να συνυπάρχει και λατρεία άλλων θεοτήτων.

Τα περιαιστικά ιερά βορείως της πόλεως

Βορείως και ανατολικά της πόλεως σε ικανή απόσταση από την πόλη επί δυο ορεινών όγκων ιδρύονται ιερά. Το πρώτο ιδρύεται στο ύψωμα στη θέση «Βίγλα» ή «Καστρί» και ταυτίζεται από την έρευνα με τον Δήλιο Απόλλωνα και στο δεύτερο ύψωμα, στον Κουνάδο ιδρύονται τρία ιερά. Πολύ κοντά στο ιερό του Δηλίου Απόλλωνα, στη θέση «Μαραπά», υπάρχει ένα υπαίθριο ιερό.

Το Δήλιο (εικ. 148-149) Το ύψωμα βρίσκεται σε μια πολύ ιδιαίτερη γεωγραφικά θέση. Βρίσκεται περίπου 3 χλμ μακριά από τα τείχη της αρχαίας Πάρου. Είναι ένας ορεινός όγκος προσβάσιμος στην κορυφή του οποίου, ιδρύεται το ιερό. Από την κορυφή του υψώματος βλέπει κανείς απλωμένο το λιμάνι της Παροικιάς και ολόκληρη τη σύγχρονη πόλη. Επιπροσθέτως από εκεί, σε συνθήκες καθακής ατμόσφαιρας, είναι ορατά πολλά νησιά των Κυκλάδων.

Η λατρεία του Δηλίου Απόλλωνα ήταν κοινή στο Κυκλαδικό αρχιπέλαγος. Το κέντρο της ήταν η Δήλος και κατά τον Καλλίμαχο τα νησιά έκλειναν σαν κυκλικός χορός γύρω από τη Δήλο. Φαίνεται ότι τα Δήλια ιερά με κέντρο τη Δήλο απέκτησαν από πολύ νωρίς υπερτοπικό χαρακτήρα.³³⁵ Αγγεία της Πάρου «μηλιακής» τεχνοτροπίας βρέθηκαν στο βωμό της κάθαρσης στη Ρήνεια. Αυτά είναι κάποια από

³³¹ IG XII, 5,1029 «ιέρειαν τῆς Ἀθηνᾶς/ τῆς Πολιούχου Ἀρετῆς ἔνεκεν και/ (εὐνοίαν τῆς εἰς τήν πόλιν) και/ τῆς εἰς τοὺς θεοὺς εὐσεβεία[ς]»

³³² Berranger 1992, 75-77.

³³³ Kourayos 2018a, 145, 1εικ. 10.

³³⁴ Rubensohn 1901. 1902, 213-214. Gruben 1982a, 179-183.

³³⁵ Rubensohn 1962, 46-52. Νίκου 2019, 483-494.

τα ευρήματα που αποδεικνύουν τις σχέσεις που αποκτά η Δήλος με τα υπόλοιπα νησιά των Κυκλάδων. Με την έλευση των Ιώνων οι εορτές του Δηλίου Απόλλωνα αποτελούσαν ευκαιρίες συναναστροφής μεταξύ τους λόγω του γεγονότος ότι ήταν διασκορπισμένοι στα νησιά του Αιγαίου. Στις εορτές περιλαμβάνονταν και εκτέλεση χορικών έργων.³³⁶ Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι στα Δήλια ιερά λατρεύονταν εκτός του Απόλλωνα και η Άρτεμις.

Ο χώρος ανασκάφτηκε από τον Rubensohn και δημοσιεύθηκαν τα αποτελέσματα των ερευνών του.³³⁷ Ο Ν. Ζαφειρόπουλος κατά τη κατασκευή του τοιχίου περίφραξης συνέλεξε επιπλέον ευρήματα από το χώρο.³³⁸ Επιγραφικές μαρτυρίες αναφέρουν λατρείες της Κυνθίας Αθηνάς και της Λητούς. Επιβεβαιώνουν δε το γεγονός ότι εκεί βρίσκεται το Δήλιο. Από απόσπασμα του Πινδάρου αναφέρεται ότι ο Ηρακλής φέρει στην Πάρο τη λατρεία του Δηλίου Απόλλωνα.

Στο Δήλιο της Πάρου κατά την αρχαϊκή περίοδο είναι ιδρυμένος Δωρικός ναός³³⁹ πάνω σε μια θεμελίωση η οποία είναι κατασκευασμένη από γνεύσιο. Είχε διαστάσεις 9,50μ. Χ 6,00μ., διέθετε σηκό και πρόναο. Ήταν κατασκευασμένος από ασβεστόλιθο και πιθανώς το λατομείο απ' όπου έφεραν το υλικό για την κατασκευή του να είναι εκείνο που αποκαλύφθηκε πρόσφατα σε απόσταση 1,00 χλμ προς Βορρά στην περιοχή «Αγ. Παντελεήμων» στο Καλάμι.³⁴⁰

Ο ναός περιγράφεται από τον Rubensohn ως ένα οικοδόμημα ορθογώνιας κάτοψης με μια ορθογώνια εξέδρα προς Βορρά. Το συγκρότημα περιλαμβάνει ένα πρώιμο ιερό της και δύο βωμούς της Αρτέμιδος εκ των οποίων ο ένας είναι πρώιμος. Στον αποθέτη του βωμού βρέθηκαν πολλά ειδώλια και αναθήματα που όμοια τους βρίσκουμε και στο ιερό του Δεσποτικού. Έφερε με βεβαιότητα αετωματική στέγη με ακρωτήρια μαρμάρινα ανθήμια και σφίγγες.³⁴¹ Προς τη δυτική πρόσοψη υπήρχε θυραίο άνοιγμα πρόσβασης με θέα προς τη Δήλο. Εντός του αδύτου βρίσκονταν το κολοσσιαίο μαρμάρινο άγαλμα της Θεάς Αρτέμιδος που βρίσκεται σήμερα στην

³³⁶ Παπαδοπούλου, 1998.

³³⁷ Rubensohn 1965.

³³⁸ Δετοράτου 2003-2009, στη σημ. 1 αναφέρονται οι εργασίες του Ν. Ζαφειρόπουλου.

³³⁹ Schuller 1982a, 231-234

³⁴⁰ Πρόκειται για ένα υπαίθριο κλιμακωτό λατομείο μαρμάρου που εντοπίστηκε πρόσφατα. Η κοντινή απόσταση με το Δήλιο μας δίνει το δικαίωμα να υποθέσουμε ότι για την κατασκευή του Δηλίου, αντλήθηκε οικοδομικό υλικό από αυτή τη θέση.

³⁴¹ Schuller 1982a, εικ. 9.

έκθεση του Μουσείου.³⁴² Οι μελετητές χωρίς να υπάρχουν περαιτέρω επιγραφικές μαρτυρίες συνδέουν τις δύο θεότητες, τον Απόλλωνα και την Άρτεμη με τη Δηλιακή λατρεία.³⁴³ Μάλιστα ο Rubensohn αφού καταλήγει στο γεγονός ότι υφίσταται Δηλιακή λατρεία του Απόλλωνα προχωρεί στην υπόθεση ότι στην ίδια θέση προϋπήρχε λατρεία του Διός Κύνθιου και της Αθηνάς Κυνθίας, η οποία συνδυάζεται αντίστοιχα με τη λατρεία του Απόλλωνα και της Αρτέμιδος.³⁴⁴ Σε στίχο του αποσπάσματος του παιάνα του Πινδάρου αναφέρεται η λατρεία του θεού Απόλλωνα στην Πάρο, [Π]αρίοις [εἰς Ἀπόλλωνα(?)]³⁴⁵ η οποία ως φαίνεται σχετίζεται ειδικότερα με τη λατρεία του Δηλίου Απόλλωνα.³⁴⁶

Μια επιπλέον εκδοχή παραδίδεται από την Παπαδοπούλου η οποία θεωρεί ότι στην Πάρο είναι δύο ιδρυμένα Δήλια ιερά, ³⁴⁷ πιθανώς σε άμεση σχέση μεταξύ τους. Το πρώτο είναι εντοπισμένο στη θέση «Βίγλα ή Κάστρο», το δεύτερο το ταυτίζει με το Ιερό του Απόλλωνα στο Δεσποτικό στη θέση Μάντρα. Την υπόθεσή της στηρίζει στο απόσπασμα του παιάνα του Πινδάρου που αναφέραμε σε συνδυασμό με απόσπασμα του Απολλώδωρου³⁴⁸. Ο Απολλόδωρος αναφέρεται στην ίδρυση από τον Ηρακλή του Ιερού του Απόλλωνος κάτι που επιβεβαιώνει και το απόσπασμα του Πινδάρου. Το τελευταίο θεωρείται ότι αναφέρεται στο ιερό στη θέση Μάνδρα Δεσποτικού και όχι σε εκείνο στη θέση Βίγλα, όπως αρχικά το συνέδεσε ο

³⁴² Rubensohn 1962, 15-36. Kourayos 2018a, 140-150.

³⁴³ Rubensohn 1962 39. Schuller – A. Ohnesorg 1991. Berranger 1992 81-82.

³⁴⁴ Rubensohn 1962, 44-46. Schuller – A. Ohnesorg 1991

³⁴⁵ [Π]αρίοις [εἰς Ἀπόλλωνα(?)]/(ἐλλείποντες στίχοι)/ φ[ι]λ[.]ν μι[- (στρ. θ' 20) τοῖ προῖδ[ο]ν αἴσαν α[ζοι τότε] ἄμφε ουτατ .[/Ηρακλῆς· ἀλία [δ' ἐ]πι[/ ναῖ μολόντα σ[.]υ[.] .]π[.] .[.] .]σοεν/θο . . οι φύγον ον[. . . .] .[.] . . (25)/ πάντων γάρ υπ[έ]ρβιος ἀνα . σ ἔφα[/ ψυχάν κενεῶ[ν] ἔμ' ἔ[η]κ' ἐρύκεν . .[/ λαῶν ξενοδα[ί]κτα βασιλῆ-ος ἀτασθαλία κοτέω[ν] θαμά/ ἀρχαγέτα τε [Δ]άλου/ (30)/ πίθετο παῦσεν [τ']έργ' ἀναιδη . . . / γάρ σε λ[ι]γυσφαράγων κλυταν αυ-/τα, Ἐκαβόλε, φορμίγγων, μνάσθηθ' ὅτι τοι ζαθέας / Πάρου ἐν γυάλοις ἔσσατο ἄ[ν]ρακτι (35) θωμόν πατρί τε Κρονίω τιμᾶεν-/τι πέραν ἰσθμόν διαβαίς, ὅτε Λαομέδον-/τι πεπρωμένοι' ἤρχετο (39)/ μόροιο κάρυξ./ ἦν γάρ τι παλαίφατον [. .] . . .ον (επ. θ)/ ἴκε συγγόνους

³⁴⁶ SEG 54, 800. Πρβλ. Rutherford 2001, 381

³⁴⁷ Παπαδοπούλου, 2010-2013, 407.

³⁴⁸ Απολλ. II 5, 9: παραλαβὼν οὖν ἐθελοντὰς συμμάχους ἐν μιᾷ νηὶ ἔπλει, καὶ προσίσχει νήσῳ Πάρῳ, ἣν κατῴκουσιν οἱ Μίνως υἱοὶ Εὐρυμέδων, Χρύσης, Νηφαλίων, Φιλόλαος. ἀποθάντων δὲ δύο τῶν ἐν τῇ νηὶ συνέθη τελευτήσαι ὑπὸ τῶν Μίνως υἱῶν: ὑπὲρ ὧν ἀγανακτῶν Ἡρακλῆς τούτους μὲν παραχρῆμα ἀπέκτεινε, τοὺς δὲ λοιποὺς κατακλείσας ἐπολιόρκει, ἕως ἐπιπρεσβευσάμενοι παρεκάλουν ἀντὶ τῶν ἀναιρεθέντων δύο λαβεῖν, οὓς ἂν αὐτὸς θελήσειεν. ὁ δὲ λύσας τὴν πολιορκίαν, καὶ τοὺς Ἀνδρόγεω τοῦ Μίνως υἱοὺς ἀνελόμενος Ἀλκαῖον καὶ Σθένελον, ἦκεν εἰς Μυσίαν πρὸς Λύκον τὸν Δασκύλου

Rubensohn.³⁴⁹ Θεωρώ ότι η ερμηνεία της Παπαδοπούλου περί δύο Δηλιακών ιερών στην Πάρο είναι πολύ κοντά στην πραγματικότητα.

Υπαίθριο Ιερό στον Μαραπά: (εικ. 150) Σ' ένα πλάτωμα επί του βράχου 2,5μ. Χ 2,00μ στη θέση «Μαραμπά» πολύ κοντά στο Δήλιο, υπάρχουν χαράγματα πελμάτων. Ο χώρος ταυτίζεται με υπαίθριο ιερό. Τα χαράγματα απεικονίζουν πέλματα ανθρώπων, τα οποία τα βρίσκουμε και επί του ταφικού κυκλικού βαθμιδωτού μνημείου στο οικόπεδο Αλιφιέρη και σε αρχιτεκτονικά μέλη σε παλαιοχριστιανική βασιλική στη θέση «τρεις εκκλησιές» όπου θεωρείται ότι βρίσκεται το Αρχιλόχειο.³⁵⁰ Η Πετρίδου θεωρεί ότι το πλάτωμα έχει σχέση με λατρευτική χρήση.³⁵¹ Πιθανότατα αφορά υπαίθρια λατρεία που πραγματοποιούνταν και το πλάτωμα του βράχου λειτουργεί ως τμήμα μια ευρύτερης λατρευτικής περιοχής. Ο Λουκιανός θεωρεί τον χορό ως απαραίτητο τμήμα της θρησκευτικής-μυστηριακής ή άλλης τελετής «...σύν ρυθμῶ καὶ ὀρχήσῃ μυεῖσθαι»³⁵² Στις Βάκχες του Ευριπίδη δηλώνεται ότι ο χορός διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο στη λατρεία του Διονύσου «τὸν νεωστὶ δαίμονα / Διόνυσον, ὅστις ἔστι, τιμώσας χοροῖς».³⁵³ Η παρουσία όμοιων εγχάρακτων πελμάτων σε αρχιτεκτονικά μέλη στο κυκλικό μνημείο στο οικόπεδο Αλιφιέρη, το οποίο έχει νεκρικό χαρακτήρα και εκείνων στη θέση «τρεις εκκλησιές» που πολλοί μελετητές το συνδέουν με το Αρχιλόχειο, πιθανώς να επιβεβαιώνει μια υπόθεση του Evans ότι εκτός των θρησκευτικών και οι νεκρικές τελετουργίες περιλάμβαναν χορούς.³⁵⁴

Αν ισχύει η υπόθεση για την ύπαρξη δύο Δηλιακών κέντρων λατρείας τότε αυτά θα πρέπει να βρίσκονταν σε ουσιαστική σχέση μεταξύ τους κυρίως κατά τις Δηλιακές εορτές και θα αποτελούσαν μέρος του δικτύου των δηλιακών κέντρων των Κυκλάδων.

Τα Ιερά στον Κουνάδο: Η έρευνα έχει αποδείξει ότι επί του όρους υπήρχαν τρία υπαίθρια ιερά. Η πρόσβαση στα ιερά γίνονταν διά ατραπών. Στην κορυφή του

³⁴⁹ Rubensohn 1962,39.

³⁵⁰ Kourayos 2018a, 156, εικ. 21.

³⁵¹ Petridou 2015,70.

³⁵² Λουκιανός, *Περί ορχήσεως*, XV

³⁵³ Ευριπίδου, *Βάκχες*, στ. 219,220. Νίκου 2019, 708-709, σημ. 1087.

³⁵⁴ Kourayos 2018a, 155 σημ. 136-138.

υψώματος υπάρχει ένας βραχώδης έξαρμα, διαστάσεων 5,00 X 2,5μ., το οποίο πιθανώς πρόκειται για βωμό. Το πρώτο ιερό το οποίο με βεβαιότητα ταυτίζουμε είναι εκείνο της θεάς Ειλειθυίας, προστάτιδας του τοκετού και των λεχώνων γυναικών. Πάνω σε μια κάθετη επιφάνεια του φυσικού βράχου εντοπίζονται ορθογώνιες λαξεύσεις για την εναπόθεση αναθημάτων από τους επισκέπτες του ιερού, (Εικ. 151). Επίσης εκεί έχουν λαξευτεί και πολλά χαράγματα γυναικείων πελμάτων.³⁵⁵ Πολλά από αυτά τα αναθήματα έχουν σωθεί και είναι κυρίως ορθογώνιοι μαρμάρيني δέλτοι που φέρουν επιγραφή με προσευχές ή ευχές γυναικών ή απεικονίζουν για παράδειγμα γυμνό κορμό γυναίκας, από τη μέση έως λίγο πιο πάνω από τα γόνατα,³⁵⁶ (Εικ. 152).

Ένα άλλο ιερό είναι εκείνο του Διός Υπάτου. Ο Δίας σύμφωνα με επιγραφικές μαρτυρίες συνοδεύονταν με την επίκληση ως Έλαστρος.³⁵⁷ Αρχιτεκτονικά μέλη πιθανώς του ναού εντόπισε η Ohnesorg εντοιχισμένα στην εκκλησία του Αγ. Ιωάννη, καθώς και ανάγλυφο το οποίο απεικονίζει μορφή ένθρονου Δία.³⁵⁸

Για το ιερό της Αφροδίτης το οποίο φημολογείται ότι είναι το τρίτο ιερό επί του υψώματος σύμφωνα με μια αχρονολόγητη επιγραφή³⁵⁹ δεν γνωρίζουμε πολλά. Η λατρεία της Θεάς εισήχθη στην Πάρο αρκετά αργά σε σχέση με τον υπόλοιπο αρχαίο κόσμο. Υπάρχουν διάσπαρτες επιγραφικές μαρτυρίες στην Παροικιά, αλλά δεν γνωρίζουμε αν συνδέονται με το ιερό στον Κούναδο ή αν υπάρχει κάποιο άλλο ιερό. Θα πρέπει να τονιστεί ότι στο αρχαιολογικό Μουσείο Πάρου εκτίθεται τμήμα αγάλματος της θεάς Αφροδίτης, το οποίο ανάγεται σε πραξιτελικά πρότυπα.

Επιπροσθέτως στο εργαστήριο Γλυπτικής στη θέση «Φλόγα» αποκαλύφθηκαν σειρά ειδωλίων και μαρμάρινων αγαλματιδίων που απεικονίζουν τη θεά Αφροδίτη σε διάφορους τύπους, χρονολογημένα το 2ο και 1ο αι. π.Χ.³⁶⁰ Ας σημειώσουμε ότι υπαίθρια ιερά Αφροδίτης με διανοιγμένες ορθογωνίου σχήματος κόγχες σε βράχο, υπάρχει και στην Αττική και βρίσκεται επί της αρχαίας Ιεράς Οδού στην περιοχή της Αφαίας καθώς και στη Βόρεια κλιτύ της Ακροπόλεως με αρκετά ευρήματα που

³⁵⁵ Rubensohn 1901, 181,215; Kourayos 2015, 50-51. 2018a, 150-151

³⁵⁶ Pingiatoglou 1981, 120-134

³⁵⁷ IG XII.5 183, IG XII.5 1027; SEG 48-1136 (περ. 525-500 π.Χ.) και SEG 48-1138 (475- 450 π.Χ.)

³⁵⁸ Ohnesorg 1994, 332, 8, για το τμήμα αναγλύφου με παράσταση γενειοφόρου που ταυτίζεται με το Δία βλ. Hubner 1994, 347, 348, εικ. 15-17.

³⁵⁹ IG XII.5 184

³⁶⁰ Δετοράτου 2013α, 128,129, 150, πιν.45(M14)

σχετίζονται με τη λατρεία της θεάς Αφροδίτης και Έρωτα.³⁶¹ Χωρίς να έχουμε περισσότερες ενδείξεις εκτός της αναφερόμενης επιγραφής, θα πρέπει να συλλέξουμε περισσότερα στοιχεία αν ο χώρος στον Κουνάδο είναι χώρος λατρείας της Αφροδίτης ή της Ειλειθυίας

Τα περιαιστικά ιερά νοτίως της πόλεως

Ακριβώς στις παρυφές του ΝΔ σκέλους του οχυρωματικού περιβόλου της πόλεως με βεβαιότητα υπάρχει ένα ύψωμα, εκείνο της Αγ. Άννας το οποίο ουσιαστικά πρόκειται για έναν διαμορφωμένο κλιμακωτό ορίζοντα, ο οποίος δημιουργεί τρεις αναβαθμούς, στους οποίους ιδρύονται ιερά (εικ. 149). Κατά σειρά στο ψηλότερο σημείο είναι αναγνωρισμένο από την έρευνα ως το ιερό του Απόλλωνα Πυθίου, αμέσως από κάτω το ιερό του Ασκληπιού και στον τρίτο αναβαθμό δεν έχουμε στοιχεία για κάποιο ιερό, αλλά υπάρχουν σχετικές εκδοχές που θα συζητήσουμε πιο κάτω.

Το ιερό του Πυθίου Απόλλωνος Εκτείνεται στο πρώτο και ψηλότερο από τα τρία πλατώματα, στο ύψωμα της Αγ. Άννας και είναι όμορο με το υστερότερο ιερό, το Ασκληπιείο. Τα κατάλοιπα, που σώζονται πολύ αποσπασματικά, φαίνεται ότι είναι πρώιμων χρόνων, πιθανώς των αρχαϊκών. Το ιερό του Πυθίου Απόλλωνα ανασκάφτηκε και ταυτίστηκε αρχικά από τον Rubensohn³⁶² με βάση δύο επιγραφικές μαρτυρίες του 6^{ου} αι. π.Χ. με αναφορά στο θεό Φοίβο και μιας ακόμη του 5ου αι. π.Χ. που περιλαμβάνει επίκληση στον Απόλλωνα αναφέροντάς τον ως *εκηβόλο* Απόλλωνα, δηλαδή ως εύστοχο τοξοβόλο.³⁶³ Ο Schuller επιπλέον θεωρεί ότι το ιερό υπέστη καταστροφή κατά την επιδρομή του Φιλίππου του Ε' στο νησί της Πάρου το 202 π.Χ.³⁶⁴ Η ταύτιση του ναού με τον Πύθιο Απόλλωνα αποτελεί θέμα συζήτησης αφού η Berranger το αμφισβητεί.³⁶⁵ Κατά τους καθαρισμούς του χώρου το 1985

³⁶¹ Μαχαίρα 2008, 18-33 για την αρχιτεκτονική του ιερού της Αφαίας και 101-130 για το ιερό στη Β. κλιτύ της Ακρόπολης.

³⁶² Rubensohn, 1902, 190-193, εικ. 2.

³⁶³ Πρόκειται για τις επιγραφές IG XII.5 147 (6^{ος} αι. π.Χ.) και

³⁶⁴ Schuller 1982b, 264.

³⁶⁵ Berranger 1992, 100,241.

βρέθηκε θραύσμα κυβόλιθου με εγχάρακτες μορφές που ταυτίζονται με παράσταση του Απόλλωνος και της Άρτεμης που επιβεβαιώνει τη ταυτότητα του ιερού.³⁶⁶

Το Ασκληπιείο Το ιερό του Ασκληπιού γνωρίζουμε από τη βιβλιογραφία ότι καταλαμβάνει το αμέσως κατώτερο πλάτωμα. Η λατρεία του θεού³⁶⁷ εισήχθη στην Πάρο τον 4^ο αι. π.Χ., σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα που έχουμε και διατηρήθηκε έως τους ρωμαϊκούς χρόνους.³⁶⁸ Κατά τη ρωμαϊκή εποχή τα Ασκληπιεία ήταν πολύ διαδεδομένοι τόποι λατρείας.

Το αρχαιότερο Ασκληπιείο είναι εκείνο της Τρίκκης³⁶⁹ που μαρτυρείται από τον Στράβωνα,³⁷⁰ ως ο τόπος που γεννήθηκε ο Θεός με πατέρα τον Απόλλωνα. Γι αυτό και η λατρεία του Ασκληπιού απαντάται συχνά μαζί με εκείνη του Απόλλωνα.³⁷¹ Τα Ασκληπιεία μετατράπηκαν από χώροι λατρείας σε θεραπευτήρια που φιλοξενούσαν επισκέπτες, οι οποίοι προσέρχονταν από ολόκληρο τον αρχαίο γνωστό κόσμο για να θεραπευθούν, από τους Ασκληπιάδες-γιατρούς, οι οποίοι ήταν θεραπευτές και υδροθεραπευτές. Οι Ασκληπιάδες θήτευαν στα θεραπευτήρια και μάθαιναν την ιατρική τέχνη. Η διαδικασία που ακολουθούσε κάποιος που ήθελε να θεραπευθεί ήταν συγκεκριμένη, περιλάμβανε διάφορα στάδια και την περιγράφει ο Γαληνός.³⁷²

Σειρά επιγραφών που παραδίδει ο Rubensohn προδίδει μια συλλατρεία Ασκληπιού και Υγείας. Οι επιγραφές που είναι επικλήσεις στους θεούς καταλήγουν ως εξής «...»...*ὑπέρ τοῦ υἱοῦ...Ἀσκληπιῶι καὶ Ὑγείαι*»³⁷³ ή «... Ἀσκληπιῶι καὶ Ὑγῆα εὐχαριστήριον»³⁷⁴

Στην ανασκαφή του χώρου προχώρησε ο Rubensohn³⁷⁵ (Εικ. 154-155). Το πλάτωμα στο οποίο είναι ιδρυμένο το ιερό έχει προσανατολισμό Β-Ν. Προς νότο υψώνεται κάθετα ο φυσικός βράχος του ανώτερου πλατώματος όπου είχε ιδρυθεί ο

³⁶⁶ Κουράγιος 2008, 102-104. Η Κλωνιζάκη αντίθετα θεωρεί ότι είναι βάσιμες οι αμφισβητήσεις για τη θέση του Πυθίου στη θέση αυτή βλ. Κλωνιζάκη 2021, 260.

³⁶⁷ Λιούλιας 2010, 75-91.

³⁶⁸ Rubensohn 1902, Κλωνιζάκη 2021, 259. Melfi 2002, 345-346.

³⁶⁹ Κλωνιζάκη 2021, 187.

³⁷⁰ Στράβων, Γεωγραφικά, XIV 647

³⁷¹ Edelstein 1945, 99. Βουτυράς 1993, 253, υποσημ. 11

³⁷² Γαληνού Λόγος Κ, Ι, 39. βλ. συνοπτικά τα στάδια θεραπείας κατά τον Γαληνό και γενικώς η διαδικασία θεραπείας στο Κουτάλου 2021, 18-20.

³⁷³ Rubensohn 1900, 353,354. βλ. σχετικές επιγραφές IG XII, 5, 158,159, 163-168, 170-176.

³⁷⁴ IG XII, 5,156.

³⁷⁵ Rubensohn 1902, 199-230

ναός του Απόλλωνα Πυθίου. Στη ρίζα αυτού του κάθετου βράχου υπάρχει ένας αρχαίος τοίχος αντιστήριξης, καθώς και μια στέρνα, (Εικ. 156-158).

Υπήρξε πιθανώς από την αρχαιότητα μια εμπειρική γνώση ότι το ανωτέρω πλάτωμα αποτελούνταν από πολύ εύθρυπτο φυσικό βράχο. Σύγχρονες κατολισθήσεις του βράχου μάς έχουν αποδείξει τη χρησιμότητα του τοιχίου αντιστήριξης.

Παράλληλα με τον τοίχο της αντιστήριξης σύμφωνα με τον Rubensohn υπάρχει στοά, και αμέσως μετά το συγκρότημα του ναού ο οποίος διέθετε δύο στοές και ένα βωμό στο κέντρο του. Ο ναός στηρίζονταν πάνω σε μια στιβαρή θεμελίωση (Εικ. 159-161), κατασκευασμένη από μεγάλες σχιστόπλακες. Και αυτή η θεμελίωση ακολουθεί τη κλιμακωτή μορφολογία του εδάφους με προσανατολισμό Β-Ν. Ο ναός ήταν ορθογώνιας κάτοψης και από τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τα οποία ήταν διάσπαρτα θεωρήθηκε από τους ανασκαφείς ότι ήταν δωρικού ρυθμού.

Σύμφωνα με τον Rubenschon η λατρεία του Ασκληπιείου εισήχθη στην Πάρο τον 5ο αιώνα π.Χ.³⁷⁶ ενώ άλλοι μελετητές την τοποθετούν τον 4ο αι. π.Χ. όταν και κατασκευάστηκε και ο ναός.³⁷⁷ Η Κλωνιζάκη ασπάζεται την ερμηνεία ότι ολόκληρος ο χώρος αρχικά ήταν αφιερωμένη στον Απόλλωνα και κατόπιν πέρασε σε συλλατρεία Απόλλωνα με Ασκληπιό.³⁷⁸ Η Melfi πιστεύει ότι κατασκευάστηκε σε δύο φάσεις το Ασκληπιείο της Πάρου.³⁷⁹ Η κύρια φάση αναπτύχθηκε στο κατώτερο πλάτωμα κατά το β' μισό του 4ου αι. π.Χ. Κατά τον 3^ο αι. π.Χ. μια ακόμη οικοδομική φάση του Ασκληπιού όπου και τοποθετείται από τη βιβλιογραφία το «Πύθιον».³⁸⁰ Η λατρεία του Ασκληπιού συνεχίστηκε και κατά τους ύστερους αιώνες έως το 3ο αι. μ.Χ.

Ο χώρος ήταν εύκολα προσβάσιμος από τη κεντρική Ν/ΝΔ πύλη της πόλεως. Στο χώρο βρέθηκαν επίσης μαρμάρινα πλακίδια ως αναθήματα των ασθενών των οποίων η θεραπεία κατέληγε καλά γι' αυτούς και μ' αυτό τον τρόπο επιθυμούσαν να ευχαριστήσουν το θεό Ασκληπιό. Τα ανάγλυφα πλακίδια απεικονίζουν τμήματα σωμάτων που παραπέμπουν σε όμοια από το ιερό της Ειλειθυίας. Ορισμένες φορές

³⁷⁶ Riethmüller 2005, 198, γίνεται αναφορά της υπόθεσης του Rubenschon, ενώ υποθέτει ότι έχουμε λατρεία του Ασκληπιού από τον ύστερο 6^ο αι. π.Χ.

³⁷⁷ Kourayos 2018a, 156.

³⁷⁸ Κλωνιζάκη 2021, 260 και Riethmüller 2005, 200.

³⁷⁹ Melfi 2002, 345-346.

³⁸⁰ Κλωνιζάκη 2021, 260. Αναφέρεται ότι η θέση του Πυθίου στο άνω πλάτωμα αμφισβητείται.

οι ασθενείς κατέβαλαν χρήματα τον «μισθόν» ή «ίατρον».³⁸¹ Οι επισκέπτες προέρχονταν από όλη την Ελλάδα και κυρίως από τη νησιωτική.

Σε προηγούμενο κεφάλαιο συνδέθηκαν οι ταφές του Νότιου νεκροταφείου στο οικόπεδο Παγιασλή με άτομα διαφορετικής καταγωγής όπως από τη Τήνο τα οποία διέμεναν για θεραπεία στο Ασκληπιείο και κατέληγαν αφού δεν αποθεραπεύονταν. Μια τέτοια εκδοχή είναι προς εξέταση, αφού δεν υπάρχουν άλλες όμοιες θέσεις ταφής σε άλλα Ασκληπιεία. Αξίζει να αναφερθούμε σε μια επιγραφή από βάση αγάλματος η οποία αναφέρεται στον θεό της Ίασης και ο καταληκτικός στίχος είναι «*Τῇ Παρίων πόλει*», δηλαδή τεκμαίρεται ότι η λατρεία του θεού ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την πόλη της Πάρου.³⁸²

Το Θεσμοφόριο: Η λατρεία της Δήμητρας Θεσμοφόρου ήταν μια λατρεία πολύ διαδεδομένη στην αρχαία Ελλάδα και ειδικότερα στις Κυκλάδες.³⁸³ Είχε αγροτικό κυρίως χαρακτήρα και συμμετείχαν όλες τις τάξεις. Πραγματοποιούνταν στις αρχές φθινοπώρου ως διαβατήρια τελετή, τιμώντας το πέρασμα από το θέρος στη σπορά και τελούνταν κυρίως ή αποκλειστικά από γυναίκες.³⁸⁴ Διαρκούσε 3-10 ημέρες και η πρώτη μέρα ονομάζονταν *Άνοδος* ή *Κάθοδος*, η δεύτερη μέρα ονομάζονταν *Νηστεία* ή *Μέση* και η τρίτη *Καλλιγένεια*. Τη δεύτερη μέρα πραγματοποιούνταν λεκτικά και τελετουργικά απόρρητα.³⁸⁵ Η κύρια τελετή των Θεσμοφορίων ήταν η απομάκρυνση από τα «μέγαρα» των υπολειμμάτων ζώων κυρίως αιγοπροβάτων τα οποία αποτίθονταν στο βωμό.³⁸⁶ Η λατρεία της Δήμητρας στην Πάρο όπως και στην Ελευσίνα ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη και επομένως το Θεσμοφόριο Πάρου συγκαταλέγεται σε ένα από τα διασημότερα στον αρχαίο κόσμο. Στο σωζόμενο Ομηρικό Ύμνο στο στίχο 491 «*Ἄλλ' ἄγ' Ἐλευσῖνος θυοέσεως δῆμον ἔχουσαι/καὶ Πάρων ἀμφιρύτην Ἄνδρον δέ τε πετρήεντα*», αναφέρεται η Πάρος αλλά και η Ἄνδρος.³⁸⁷ Στους Ὀρνιθες του Αριστοφάνη συνδέεται επίσης ο Αρχίλοχος με ύμνο για τη θεά

³⁸¹ Steger, 2019, σελ. 176-187

³⁸² Rubensohn 1900, 352, σημ. 1.

³⁸³ Morais-Anglikier 2017, 40-41, 43-46.

³⁸⁴ Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1996, 105. σημ. 203 όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

³⁸⁵ Deubner 1932, 50-60. Harisson 1960, 127

³⁸⁶ Κουρουνιώτης 1912, 154-155 για τη λειτουργία των μεγάρων. πιο συγκεκριμένα 155 σημειώνει: «...πρέπει να δεχθώμεν ότι της λέξεως μέγαρον εγένετο χρήσις και προκειμένου απλώς περί βωμού. ιδία δε βωμού των χθονίων θεών»

³⁸⁷ Τη νέα μεταγραφή του στ. 491 του Ομηρικού Ύμνου προτείνει ο Τιβέριος βλ. σχ. Τιβέριος 2021, 729.

Δήμητρα.³⁸⁸ Η πόλη της Πάρου, αναφέρεται ως προς τη λατρεία της Δήμητρας αμέσως μετά την Ελευσίνα. Πηγές αποδεικνύουν τη στενή σχέση της πόλης με τη λατρεία της Δήμητρας.

Κοπές νομισμάτων της Πάρου απεικονίζουν σε κατά τομή κεφαλή της θεάς Δήμητρας ενώ πολλές κοπές στον οπισθότυπο φέρουν στάχυ, δείχνοντας έτσι ότι αποτελούσε μια από τις σημαντικότερες θεότητες για την Πάρο.³⁸⁹ Έως τώρα δεν έχουμε εντοπίσει «ελευσινιακή» κοπή νομίσματος στην Πάρο με απεικόνιση στον οπισθότυπο τελετουργικού αγγείου πλημοχόης-κέρνου εντός στεφανιού με στάχυα, κοπή που απαντάται στην Άνδρο.³⁹⁰

Ο Ηρόδοτος στην εξιστόρησή του για την πολιορκία της Πάρου μαρτυρεί την ύπαρξη ιερού της Δήμητρας της Θεσμοφόρου που βρίσκονταν όπως σημειώνει σε ύψωμα μπροστά από την πόλη:

*«μετὰ δὲ τὴν μὲν ὑποθέσθαι, τὸν δὲ διερχόμενον ἐπὶ τὸν κολωνὸν τὸν πρὸ τῆς πόλιος ἐόντα <τὸ> ἔρκος θεσμοφόρου Δήμητρος ὑπερθορεῖν, οὐ δυνάμενον τὰς θύρας ἀνοῖξαι, ὑπερθορόντα δὲ ἰέναι ἐπὶ τὸ μέγαρον ὃ τι δὴ ποιήσοντα ἐντός, εἴτε κινήσοντά τι τῶν ἀκινήτων εἴτε ὃ τι δὴ κοτε πρήξοντα· πρὸς τῇσι θύρῃσι τε γενέσθαι καὶ πρόκατε φρίκης αὐτὸν ὑπελθούσης ὀπίσω τὴν αὐτὴν ὁδὸν ἵεσθαι, καταθρώσκοντα δὲ τὴν αἵμασιήν τὸν μηρὸν σπασθῆναι. οἱ δὲ αὐτὸν τὸ γόνυ προσπαῖσαι λέγουσι.»*³⁹¹

Στο παραπάνω απόσπασμα του Ηροδότου σημειώνονται πληροφορίες για την εκτός του τείχους χώρα και το ιερό της Δήμητρος Θεσμοφόρου το οποίο ήταν σημαντικό για την πόλη της Πάρου. Από τα αποσπάσματα συμπεραίνεται ότι το ιερό της Δήμητρας Θεσμοφόρου βρίσκονταν πολύ κοντά στην πόλη, εκτός των τειχών. Μάλιστα κατά τον Ηρόδοτο ο Μιλτιάδης κατά την πολιορκία της Πάρου προσπάθησε να μετακινήσει τα αμετακίνητα του ιερού *κινήσοντά τι τῶν ἀκινήτων εἴτε ὃ τι δὴ κοτε πρήξοντα..»* ακολούθησε ο τραυματισμός του *«καταθρώσκοντα δὲ τὴν αἵμασιήν τὸν μηρὸν σπας/θῆναι»*, ο οποίος απέβη μοιραίος για τη ζωή του.

³⁸⁸ για τον Ομηρικό ύμνο βλ. Lesky 1988, 141,174. Κουράγιος και Δετοράτου 2006, 243 και ειδικά στις σημ. 47-49

³⁸⁹ Παπαδημητρίου et al. (υπό έκδοση 1)

³⁹⁰ Τιβέριος 2021, 707, πρβλ. Πασχάλης 1925, πιν. Γ, αρ.20. Αντίθετα η Μητσοπούλου δεν αποδέχεται ως επαρκή ένδειξη για τη λατρεία της Δήμητρας στην Άνδρο το νομισματικό αυτό τύπο βλ. Μητσοπούλου 2010, 43-90,σημ.1.

³⁹¹ Ηροδότου, 6.134.2.

Δεν έχουμε από τις ανασκαφικές έρευνες κάποια επιβεβαιωμένη μαρτυρία για το Θεσμοφόριο. Τούτο έχει οδηγήσει σε διάφορες υποθέσεις για τη θέση του. Πρώτος ο Ross τοποθετεί τη λατρεία της Δήμητρας Θεσμοφόρου στη θέση όπου σήμερα βρίσκεται ο Αγ. Δημήτριος, βασιζόμενος σε μια επιγραφή η οποία δεν μας είναι πλέον γνωστή. Για τη θέση που προτείνεται δεν υπάρχει κάποιο ύψωμα αντίστοιχο με αυτό που αναφέρει ο Ηρόδοτος, ούτε υπάρχει κάποιο άλλο στοιχείο γι' αυτή την ταύτιση. Ακολουθεί ο Rubensohn, ο οποίος θεώρησε ότι η θέση του Θεσμοφορίου μπορεί να βρίσκεται κάτω από την Καταπολιανή.³⁹² Αυτή η υπόθεση ακυρώθηκε από τις μετέπειτα ανασκαφικές έρευνες του Ορλάνδου στην Καταπολιανή που έφερε στο φως υστερο-ρωμαϊκό κτήριο.³⁹³

Η τρίτη εκδοχή θέλει τη θέση του Θεσμοφορίου στο ύψωμα της Αγ. Άννας δυτικά της Παροικιάς. Μάλιστα η Berranger διατυπώνει την άποψη εκεί σε εκτάσεις οι οποίες είναι διαμορφωμένες σε αναβαθμούς, αναπτύσσονται διαφορετικά ιερά. Στον υψηλότερο αναβαθμό είναι ιδρυμένο το ιερό του Πυθίου Απόλλωνα. Στο αμέσως επόμενο είναι το ιερό του Ασκληπιείου και στο τρίτο κατώτερο αναβαθμό είναι κατά την Berranger το ιερό της Δήμητρος Θεσμοφόρου.³⁹⁴ Μάλιστα στηρίζει αυτή την υπόθεσή της σε μια επιγραφή που βρέθηκε στη θέση Αγ. Άννα και αναφέρεται στη Δήμητρα.³⁹⁵ Η τέταρτη άποψη για τη θέση του Ιερού είναι αυτή του Γ. Κουράγιου ο οποίος ταυτίζει το Θεσμοφόριο της Πάρου με την «τραπεζιόσχημη» κατασκευή ΒΑ της πόλεως.³⁹⁶

Από τις παραπάνω υποθέσεις μπορούμε να αναλύσουμε τις δύο τελευταίες. Ο Κουράγιος ³⁹⁷ θεωρεί ότι αρχικώς μέσα σε έναν τραπεζιόσχημο περίβολο πραγματοποιούνταν υπαίθρια λατρεία κατά τους αρχαϊκούς χρόνους και αργότερα ο περίβολος μετατράπηκε σε ναό. Την εκδοχή του, στηρίζει στο άγαλμα της Γοργούς και του κούρου με το ελλειψοειδές βάθρο και στην μαρμάρινη πλάκα με την πεπλοφόρο γυναικεία μορφή που περιγράψαμε ανωτέρω. Το άγαλμά της Γοργούς βρέθηκε εντός του Οικοπέδου Σ. Λουκή, εκτός της τραπεζιόσχημης κατασκευής ΝΔ

³⁹² Rubensohn

³⁹³ Ορλάνδος 1966,

³⁹⁴ Berranger 1992: 83-84, n.116

³⁹⁵ Gruben 1972, 379, εικ. 38.

³⁹⁶ Κουράγιος Δετοράτου 2006, Κουράγιος Kourayos 2018a, 152

³⁹⁷ Μητσοπούλου 2010, 76, θεωρεί την άποψη ανεπαρκώς τεκμηριωμένη.

του νότιου Τοίχου. Στο πλαίσιο αυτής της εκδοχής περιγράφεται ως το κεντρικό ακρωτήριο του ναού της Δήμητρας Θεσμοφόρου. Η μαρμαρίνη πλάκα όμως με την πεπλοφόρο μορφή βρέθηκε αρκετά μακριά από την «τραπεζιόσχημη κατασκευή» στο παρακείμενο προς Βορρά οικόπεδο Αλιφιέρη.

Όπως αναφέρθηκε σε ανωτέρω κεφάλαιο της παρούσας εργασίας η τοπογραφία που περιγράφει ο Ηρόδοτος δεν ταυτίζεται με την ευρύτερη περιοχή της εκεί «τραπεζιόσχημης» κατασκευής. Δεν υπάρχει ύψωμα και μάλιστα τόσο επικίνδυνο που να κινδυνεύει κάποιος να κατακρημνιστεί όπως έγινε με τον Μιλτιάδη. Για να φθάσει δε ο Μιλτιάδης με το στρατό του μπροστά από αυτή την κατασκευή θα έπρεπε να διασπάσει τις ισχυρές αμυντικές γραμμές των Παρίων στο λιμάνι της Παροιικιάς και να εισέλθει στο περικλειστο λιμένα, ώστε να βρεθεί βορείως της πόλεως, πράγμα που ήταν πολύ δύσκολο. Εναλλακτικά θα μπορούσε να προσεγγίσει τη θέση αυτή με αποβίβαση του στρατού του σε άλλο λιμάνι, στο βόρειο τμήμα της νήσου. Τέτοια πληροφορία δε μας μεταφέρει ο Ηρόδοτος.

Ο όρος ωνής που βρέθηκε κατά χώραν στο οικόπεδο Αλιφιέρη βορείως της τραπεζιόσχημης κατασκευής θα έπρεπε να αναφέρεται στο ιερό της Δήμητρας Θεσμοφόρου, αν το Θεσμοφόριο βρίσκονταν εκεί, αφού πρόκειται για αγορά έκτασης γης. Η αναφορά στο Θεσμοφόριο θα επιβεβαίωνε τα όρια του γεωτεμαχίου που αγόρασαν οι Σωτηριαστές. Αντίθετα αναφέρει οδικούς άξονες, ταφές και όχι κάποιο ιερό.

Επίσης δεν υπάρχουν ανασκαφικά δεδομένα από το εσωτερικό της «τραπεζιόσχημης» κατασκευής που να μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για Θεσμοφόριο. Θα έπρεπε ανασκαφικά να αποκαλυφθούν πυρές με ζωικά οστά, ειδώλια που απεικονίζουν ζώα ή γυναικείες ιστάμενες ή γονυπετείς μορφές να κρατούν υδρίες δηλαδή υδριαφόρες ή θυμιατήρια ή να κρατούν ερωτιδείς, όπως συμβαίνει με όμοια ευρήματα από το Θεσμοφόριο Πέλλας ή από το Μέγαρο της Δεσποίνης στη Λυκοσούρα, ή από το πρόσφατα ανασκαμμένο ιερό της Κύθνου.³⁹⁸

Ο Κουρουνιώτης ταυτίζει το Μέγαρο Δεσποίνης στη Λυκόσουρα, με βωμό και κάνει μεγάλη αναφορά για παχιές στρώσεις πυράς, οι οποίες περιείχαν ζωικά οστά και ζωόμορφα ειδώλια. Τέτοιες πυρές δεν αποκαλύφθηκαν στο εσωτερικό της

³⁹⁸ Κουρουνιώτης 1912, 155-161. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1996, 27-73. Μητσοπούλου 2005, 311., 2010, 124. Μαζαράκης-Αινιάν, 2017, 306, 312.

τραπεζιόσχημης κατασκευής στην Πάρο. Επιπλέον η εκδοχή για ύπαρξη ενός ναού, ο οποίος αντικατέστησε την υπαίθρια λατρεία και ήταν κατασκευασμένος από μάρμαρο και έφερε γλυπτό διάκοσμο, όπως το άγαλμα της Γοργούς που διασώθηκε, προϋποθέτει πλήθος αρχιτεκτονικών μελών και διασπορά τους στην ευρύτερη περιοχή που όμως από τις ανασκαφές δεν εντοπίζονται.

Η υπόθεση της Berranger για τη θέση του Θεσμοφορίου στο ύψωμα της Αγ. Άννας νομίζω ότι είναι πιο κοντά στην πραγματικότητα.³⁹⁹ Το θέμα είναι όμως σε ποιο πλάτωμα ακριβώς ιδρύθηκε το ιερό. Η υπόθεσή της στηρίζεται στο γεγονός ότι υπάρχει μια κλιμακωτή διαμόρφωση της περιοχής, ΝΔ της πόλεως και επομένως είναι δυνατόν να ιδρυθεί εκεί ναός. Ακόμη γεωγραφικά ταιριάζει με τις πηγές πολύ περισσότερο από κάθε άλλη προτεινόμενη θέση. Ο χριστιανικός ναός της Αγ. Άννας στο ομώνυμο χαμηλότερο ύψωμα έχει στην τοιχοδομία του πλήθος εντοιχισμένων αρχιτεκτονικών μελών που θα πρέπει να έχουν προέλθει από παρακείμενο μνημείο. Η εντοιχισμένη επιγραφή με την αναφορά στη θεά Δήμητρα δεν θα μπορούσε να μεταφερθεί εκεί τυχαία όπως λέει ο Κουράγιος,⁴⁰⁰ από μια άλλη θέση η οποία βρίσκεται στην ακριβώς αντίθετη κατεύθυνση. Αυτή η κλιμακωτή διαμόρφωση της περιοχής θα μπορούσε να διευκολύνει ανέγερση ναού με κλιμακωτή μορφή, όπως το Μέγαρον της Δεσποίνης στη Λυκόσουρα (σύμφωνα με αναπαράσταση) και σε σειρά μνημείων, όπως ο βωμός της Περγάμου ή ο βωμός της Αθηνάς Πολιάδος στη Πριήνη.⁴⁰¹

Πρέπει να σημειώσουμε όμως ότι ανάμεσα από τον αναβαθμό του Ασκληπιείου και από το ύψωμα της Αγ. Άννας, στη θέση Γερμανικά υπάρχουν ταφές τόσο μέσα στο αλσύλλιο όσο και στο οικόπεδο Ε. Μαργαρίτη. Αυτοί οι τάφοι θεωρώ, όπως περιγράψαμε ανωτέρω, ότι ανήκουν σε συστάδες παρόδιων ταφών (της κάθετης οδού Κ1) οι οποίες αναπτύσσονται νοτίως της πόλεως. Επομένως δεν είναι δυνατόν να χρησιμοποιούνταν ο τρίτος αναβαθμός, δηλαδή το ύψωμά της Αγ. Άννας για να ιδρυθεί εκεί το Θεσμοφόριο και διά μέσω των ιερών να διέρχονταν κεντρική οδός της πόλεως με παρόδιες ταφές εκατέρωθεν.

³⁹⁹ Berranger, 1991, 90-91.

⁴⁰⁰ Kourayos 2018a, 152.

⁴⁰¹ Κουρουνιώτης 1912, 153.

Αν λάβουμε σοβαρά υπόψη μας την εκδοχή της Berranger και τις τελευταίες παρατηρήσεις για την ύπαρξη οδού (K1) με τις παρόδιες ταφές ένθεν κακείθεν, τότε η θέση ίδρυσης του Θεσμοφορίου πιθανώς να «μετακινείται» λίγο προς το πλάτωμα του Ασκληπιείου. Σε χάρτη που παραθέτει ο Müller τοποθετεί το Θεσμοφόριο σε όμορη θέση με το Ασκληπιείο.⁴⁰² Με την ίδια άποψη συμφωνεί και η Δροσογιάννη η οποία τοποθετεί το Θεσμοφόριο στην ευρύτερη περιοχή του Ασκληπιείου.⁴⁰³ Το Θεσμοφόριο εμμέσως αναφέρεται σε επιγραφή αγοραπωλησίας, η οποία προβλέπει τέλος κράτησης υπέρ της θεάς ως εγγυήτριας. Βρέθηκε σε δύο τμήματα, το ένα της τμήμα βρέθηκε από τον H.Fastje, εντοιχισμένο σε ανεμόμυλο, ο οποίος σήμερα είναι ερειπωμένος, πλησίον ενός νεοκλασικού ταφικού κτίσματος, στο ύψωμα πάνω και από το Ναό του Πυθίου Απόλλωνος. Ένα άλλο τμήμα της επιγραφής βρέθηκε αργότερα από τον Gruben.⁴⁰⁴ Στην επιγραφή προβλέπεται τέλος υπέρ της Θεάς. Στην ίδια θέση όπου βρίσκεται ο ερειπωμένος ανεμόμυλος έχουν εντοπιστεί αρχαϊκά και κλασικά όστρακα καθώς και ογκωδέστατο τρίγλυφο, που ο Gruben το αποδίδει σε άλλο ναό ή σε βωμό.⁴⁰⁵ Σημειωτέο ότι σ' αυτή την επιγραφή αναφέρεται έστω και έμμεσα η προστάτιδα θεά αντίθετα με το σήμα ωνής στον Αγ. Παντελεήμονα.⁴⁰⁶

Δε γνωρίζουμε ακριβώς τη θέση του Θεσμοφορίου αλλά τοπογραφικά η τελευταία εκδοχή είναι πολύ κοντά στην περιγραφή του Ηροδότου. Η θέση διαθέτει όλες τις πληροφορίες που παραθέτει και ο αρχαίος Ιστορικός. Βρίσκεται πολύ κοντά σε ύψωμα το οποίο για να το φτάσει κανείς θα πρέπει να αναρριχηθεί από την πλευρά της θάλασσας. Η πλευρά αυτή είναι ιδιαιτέρως απόκρημνη. Η υπόθεση ότι το Θεσμοφόριο βρίσκονταν στο ύψωμα του Ασκληπιείου ταυτίζεται και με τη φράση του Ηροδότου «...τὸν πρὸ τῆς πόλιος ἐόντα <τὸ> ἔρκος θεσμοφόρου Δήμητρος ὑπερθορεῖν, οὐ δυνάμενον τὰς θύρας ἀνοῖξαι...». Το απόσπασμα του Ηροδότου μαρτυρά επίσης ότι το Θεσμοφόριο βρίσκεται προ πυλών και σύμφωνα με την εκδοχή προς της Ν/Δ πύλης όπου υπάρχει και συγκέντρωση παρόδιων τάφων.

⁴⁰² Müller 2003, εικ.50

⁴⁰³ Δροσογιάννη 2019, 85-89. εικ. 2-3.

⁴⁰⁴ Gruben 1972, 379, εικ. 38. αντιλαμβάνομαι ότι βρεθηκε το άλλο τμήμα της επιγραφής στο μύλο της Αγ. Άννας στο τρίτο πλάτωμα όπου και ο ναός της Αγ. Άννας. Gruben 1982, 174-179, εικ. 18a, b, c και 20a, b

⁴⁰⁵ Gruben 1982, 686-689

⁴⁰⁶ Βλ. σχετ. αρ. κατ.

Προς ενίσχυση της τελευταίας εκδοχής για τη θέση του Θεσμοφορίου στους δύο αναβαθμούς και πιθανώς στο πλάτωμα όπου βρίσκεται και το Ασκληπιείο χρειάζεται να σημειώσουμε ότι υπάρχει διασύνδεση των λατρειών Ασκληπιού και Δήμητρας. Στο Ελευσίνιο της Αθήνας και σε σειρά πόλεων, όπως στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου και του Πειραιώς φαίνεται ότι εντοπίζεται και λατρεία του Ασκληπιού.⁴⁰⁷ Επίσης υπάρχουν μαρτυρίες για κοινή λατρεία στον ιερό περίβολο της Δήμητρας στη Μεγαλόπολη Αρκαδίας, στη Τροιζήνα και στο Ναό της Ελευσίνιας Δήμητρας του Ταυγέτου.⁴⁰⁸

Επίσης σε άλλες περιπτώσεις πόλεων, όπως στη Κύθνο,⁴⁰⁹ τα δύο ιερά ήταν σε κοντινή απόσταση.⁴¹⁰ Στη Θάσο την οποία θα μπορούσαμε να την έχουμε ως παράδειγμα λόγω του γεγονότος ότι είναι αποικία της Πάρου μαρτυρείται σε επιγραφή κατάλογος στον οποίον αναγράφονται οι εορτές. Σ' αυτόν επίσης φαίνεται ότι η εορτή των Μεγάλων Ασκληπιείων ακολουθεί εκείνη των Θεσμοφορίων και προηγείται των Δημητρίων⁴¹¹

Η υπαίθρια λατρεία του Θεσμοφορίου, επέβαλε σε πολλές των περιπτώσεων μια απλή μορφή ιερού με έναν απλό περίβολο, χωρίς άλλο αρχιτεκτονικό στοιχείο. Αυτή η απλή μορφή θα μπορούσε να διαιωνίζονταν για μεγάλο χρονικό διάστημα διατηρώντας την ίδια μορφή.⁴¹²

Το Αρχιλόχειο

Διαθέτουμε στοιχεία που τεκμηριώνουν την λατρεία του Αρχιλόχου. Το πρώτο είναι η επιγραφή του Μνησιέπους⁴¹³ η οποία περιέχει χρησμούς που παραδόθηκαν από τον Απόλλωνα στους Δελφούς. Πρόκειται για δύο πλάκες-ορθοστάτες με επιγραφή οι οποίες βρέθηκαν πολύ κοντά στο σύγχρονο Έλητα ποταμό. Ο Μνησιέπης περιγράφει ότι η λατρεία του Αρχιλόχου ξεκίνησε από μια έκταση που την όριζε ένας απλός περίβολος και αυτός καθιερώθηκε ως τέμενος του Αρχίλοχου, θέση στην οποία

⁴⁰⁷ Lawton 1999, 232-234. Καββαδίας 1883, 153.αρ. 50, 155, αρ.55. Eickstedt 2001, 14-15

⁴⁰⁸ Πausanias VIII, 31, 1. IG IV, 692: «Ξενότιμος Πολυκλέος/Δάματρι Χθονίαι, Δι' Α[σκ]λαπιῶι» Πausanias III, 20, 5.

⁴⁰⁹ Μαζαράκης-Αινιάν 2017, 310,312

⁴¹⁰ Πausanias VII, 27, 9-12, II, 13,5. I,40,6.

⁴¹¹ Salviat 1958, 195

⁴¹² Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1996, 104 για το Θεσμοφόριο της Πέλλας.

⁴¹³ SEG 15.517.

εν τω μεταξύ είχε ενταφιαστεί. Το δεύτερο στοιχείο που έχουμε στα χέρια μας είναι η επιγραφή του Σωσθένους⁴¹⁴ που βρέθηκε σε τρία τμήματα στην πόλη της Παροικιάς σε διάφορα σημεία και χρονολογείται το 1^ο αι. π.Χ. και το τρίτο είναι το κιονόκρανο του Δοκίμου (Εικ. 162), όπως έχει επικρατήσει να λέγεται. Ο Ορλάνδος χρονολογεί το κιονόκρανο στο τελευταίο τέταρτο του 6ου π.Χ. αιώνα ενώ η επιγραφή χαραχτηκε αργότερα από τον Δόκιμο και χρονολογείται στο β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ.⁴¹⁵. SEG 32. 828: «*Ἀρχίλοχος Πάριος Τελεσικλέος ἔνθαδε κεῖται / το Δόκιμος μνημῆιον ὁ Νεοκρέωντος τόδ' ἔθηκεν*», η επιγραφή χρονολογείται στο 350- 300 π.Χ. και χρονολογείται τον 6^ο αι. π.Χ.

Το Αρχιλόχειο ήταν ιερό-ηρώο αφιερωμένο στον λυρικό ποιητή Αρχίλοχο. Ο Αρχίλοχος ήταν γιος του οικιστή της Θάσου Τελεσικλή. Ο ίδιος καταγράφεται από τις πηγές ως ο επικεφαλής του δευτέρου κύματος εποικισμού στη Θάσου.⁴¹⁶

Αν και στα ποιήματά του περιγράφει τη σκηνή της ρίψης της ασπίδας του προκειμένου να σώσει τη ζωή του, φαίνεται ότι οι Πάριοι τον τίμησαν στήνοντας ένα ιερό, αφού προηγουμένως καθιερώθηκε η λατρεία του και διήρκησε αρκετό χρονικό διάστημα.

Το τέμενος του Αρχιλόχου αποτελούνταν σύμφωνα με τα στοιχεία που μας δίνει ο Μνησιέπης, από έναν πρόστυλο οίκο και δύο βωμούς. Η Ohnesorg⁴¹⁷ ανακατασκευάζει σχεδιαστικά (Εικ.163) έναν μικρό δωρικό ναό από τα διάσπαρτα μέλη που βρίσκονται ενσωματωμένα στην παλαιοχριστιανική βασιλική στη θέση «Τρεις εκκλησιές». Εκεί βρέθηκε το κιονόκρανο του Δοκίμου και πολύ κοντά και οι δύο ορθοστάτες του Μνησιέπους.

⁴¹⁴ IG XII.5 445[1]

⁴¹⁵ Kourayos 2018a, 153.

⁴¹⁶ Τιβέριος

⁴¹⁷ Ohnesorg 2003. 2008

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από την βιβλιογραφική προσέγγιση, την αποδελτίωση των ανασκαφών και την καταλογογράφηση των ευρημάτων και των αυτοψιών του γράφοντος, έγινε προσπάθεια να ανασυνθέσουμε τμήμα του πολεοδομικού ιστού της πόλεως με τις οικίες, τα εργαστήρια, τους οδικούς άξονες και την οχύρωση. Κύριο εργαλείο για να προσεγγίσουμε τα αναφερόμενα τμήματα της πόλεως ήταν τα δύο κύρια νεκροταφεία, το Βόρειο και το Νότιο καθώς και οι συστάδες ταφών που συγκεντρώνονται βορείως, νοτίως, ανατολικά και δυτικά της πόλεως. Η γνώση δια της συμμετοχής μου σε σειρά ανασκαφών που αποκάλυψαν εργαστήρια κεραμικής και γλυπτικής αλλά και τη Ταφική Θήκη Β-πολυάνδριο στο βόρειο νεκροταφείο καθώς και η αποκάλυψη τμήματος του Νότιου νεκροταφείου (οικόπεδο Παγιασλή) μου έδωσαν τη δυνατότητα να καταθέσω μια σφαιρική εικόνα για την αρχαία πόλη της Πάρου.

Ο παραδοσιακός οικισμός της Παροιικιάς αντίθετα δε μας επέτρεψε να γνωρίσουμε τον πυρήνα της αρχαίας πόλεως που βρίσκεται στη θέση «Κάστρο» αλλά μόνο θέσεις περιφερειακά της πόλεως, κυρίως προς βορρά, προς ΝΔ, νότια και ανατολικά.

Η παρούσα εργασία περιλαμβάνει κατάλογο με την περιγραφή όλων των ευρημάτων στις διαφορετικές θέσεις της Παροιικιάς, όπου και ήταν τοποθετημένη η αρχαία πόλη της Πάρου.

Τα νεκροταφεία ήταν χωροθετημένα εκτός των τειχών της πόλεως. Στο Βόρειο νεκροταφείο έχουμε πολυπληθείς ταφές όλων των τύπων και ο χώρος ήταν σε χρήση από το τέλος του 8ου αι. π.Χ έως τον 3ο αι. μ.Χ. Αποδείξαμε ότι εντός του Βόρειου νεκροταφείου υπήρχε μεγάλος τύμβος, ο οποίος έφερε στην κορυφή του μεγάλο μαρμάρινο σήμα. Ο Τύμβος αυτός στην περιφέρειά του είχε νεώτερες ταφές αρχαϊκών χρόνων. Στους ύστερους γεωμετρικούς και αρχαϊκούς χρόνους τοποθετούνται και οι δύο ταφικές Θήκες που έχουν ονομαστεί πολυάνδρια. Οι δύο θήκες είναι τοποθετημένες κι αυτές σχεδόν στην περιφέρεια του τύμβου. Τουλάχιστον στη μια εξ αυτών γνωρίζουμε ότι είχαν πρόσβαση η επίγονοι για εναγισμούς και προσφορές στους προγόνους και περιλαμβάνουν πολλαπλές ταφές ανδρών όπως έχει αποδείξει η οστεολογική εξέταση. Καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι οι ταφές δεν έγιναν την ίδια χρονική στιγμή και πολύ περισσότερο τα αγγεία δε μπορούν να χρονολογηθούν την ίδια περίοδο που πραγματοποιήθηκαν και οι

ενταφιασμοί. Τα δύο γνωστά από δημοσιεύσεις γεωμετρικά αγγεία της ταφικής Θήκης Β απέχουν μεταξύ τους χρονολογικά σύμφωνα με τους μελετητές και πιθανώς να ήταν κειμήλια τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για ενταφιασμό. Με βεβαιότητα οι ταφικές θήκες ανήκαν σε επίσημα πρόσωπα (κυρίως άνδρες πολεμιστές) του κράτους της Πάρου κατά το τέλος των γεωμετρικών και των αρχών των αρχαϊκών χρόνων. Ο τύμβος του Βόρειου νεκροταφείου αποτέλεσε ηρώο της πόλεως της Πάρου και γι' αυτό τα μετέπειτα χρόνια οι ταφές αναπτύχθηκαν Βόρεια και δυτικά και νότια του τύμβου. Μόνο όταν πέρασαν αρκετά χρόνια διαταράχθηκε από υστερότερες ταφές.

Από το βόρειο νεκροταφείο διέρχονταν μια ταφική οδός με προσανατολισμό Β-Ν και συνέδεε την πόλη της Πάρου, με τα περιαστικά ιερά στο Δήλιο, τα ιερά στο όρος Κουνάδος και πιθανώς και το Αρχιλόχειο στη θέση «*Τρεις εκκλησιές*». Η κεντρική οδός υποθέτουμε ότι διέτρεχε τον πολεοδομικό ιστό της πόλης με κατεύθυνση Ν/ΝΔ- Β/ΒΑ της οχύρωσης, η οποία οδηγούσε αντίστοιχα στο Νότιο και βόρειο τμήμα της νήσου Πάρου.

Βορειοανατολικά της οχύρωσης στη θέση «Αγ. Παντελεήμων», συστάδες ταφών είναι παρόδιες και μπροστά από την κύρια Β/ΒΔ κεντρική πύλη. Τη θέση της πύλης μαρτυρούν οι συστάδες ταφών οι οποίες συγκεντρώνονται γύρω από δυο διασταυρούμενες οδούς οι οποίες επαληθεύονται επιγραφικά από τη στήλη ωνής η οποία βρέθηκε στη θέση της.

Καταλήξαμε στο γεγονός ότι υπήρχε μια κοίτη ποταμού η οποία είχε κατεύθυνση Α-Β και ήταν σχεδόν παράλληλη με το βόρειο σκέλος του τείχους. Εκατέρωθεν της κοίτης του ποταμού δυο παράλληλες οδοί συνδέονταν με γεφυρώσεις όπως εκείνες του Ηριδανού ποταμού στον Κεραμεικό. Η έως τώρα άποψη ότι οι συστάδες ταφών στη θέση αυτή είναι συνέχεια του Βόρειου Νεκροταφείου δεν ευσταθεί, αφού σωστική ανασκαφή στον χώρο ανάμεσα στις συστάδες αυτές και το χώρο του νεκροταφείου δεν απέδειξε ότι υπάρχει τέτοια συνέχεια.

Η καύση κατά τους κλασικούς χρόνους ενώ στην Αττική είχε εκλείψει, στην περιφέρεια και στην Πάρο συνεχίζεται ως ταφική πρακτική. Σπουδαία βαθμιδωτά μνημεία όπως της Νικούς, η οποία περιείχε την τεφροδόχο κάλπη στο βάθρο της παραπέμπει στα βαθμιδωτά μνημεία των πρέσβων στον Κεραμεικό και ειδικά στον Τάφο του Πυθαγόρα.

Στην ίδια θέση στον «Αγ. Παντελεήμονα» η τραπεζιόσχημη κατασκευή που έχει αποκαλυφθεί αποδείξαμε ότι δεν είναι υπαίθριο ιερό, ούτε πολύ περισσότερο Θεσμοφόριο. Ειδικά για το δεύτερο, η τοπογραφία της περιοχής δεν συμφωνεί με τις πληροφορίες από την διήγηση του Ηροδότου. Δεν υπάρχει όμορο ύψωμα ούτε ευρήματα που να προδίδουν λατρεία της Θεσμοφόρου Δήμητρας. Η εκδοχή ότι είναι περίβολος τύμβου συγκρούεται με την ανυπαρξία ταφών εντός του οικοδομήματος ή άλλων ταφικών ευρημάτων. Κατατίθεται μια νέα εκδοχή ότι οι τέσσερις τοίχοι που συγκροτούν την τραπεζιόσχημη κατασκευή καθώς και ένας ακόμη στην ίδια θέση μεγάλου πλάτους είναι αναλήμματα και αποτέλεσμα αντιπλημμυρικών έργων που είχαν εκτελεστεί σε διάφορες εποχές για την αντιμετώπιση της υπερχειλίσης των υδάτων του παρακείμενου ποταμού.

Ανατολικά οι ταφές που βρέθηκαν στη θέση «Φλόγα» μαζί με το τμήμα του τείχους προδίδουν ότι οι συστάδες ταφών αρχικά βρίσκονταν εκτός του τείχους και αργότερα πραγματοποιήθηκε ύψωση τείχους ως ένα είδος προτείχισματος και διαίρεσε αυτές τις συστάδες εκατέρωθεν του.

Οι συστάδες ταφών στο ΝΔ τμήμα της πόλης ήταν προ της ΝΔ πύλης από την οποία δεν διασώζονται περισσότερα στοιχεία. Παρουσιάζουν την ίδια εικόνα με εκείνες στις συστάδες στον «Αγ. Παντελεήμονα» και χρονολογούνται έως το τέλος του 5^{ου} αι. π.Χ. και είναι και αυτές παρόδιες.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το φτωχό τμήμα του Νότιου νεκροταφείου στη θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Οι ταφές είναι σχετικά πρόχειρες, πολλών τύπων με επαναχρησιμοποιημένες ως καλυπτήριες πλάκες επιτύμβιες στήλες κλασικών και υστεροκλασικών χρόνων. Οι λακκοειδείς ταφές, οι δίδυμες, οι οικογενειακές αλλά και το πηγάδι με τα οστά νεογνών και οι επιγραφές των επιτύμβιων στηλών μάς δημιουργούν ερωτήματα για την προέλευση των νεκρών. Οι εκδοχές που κατατέθηκαν είναι ότι πρόκειται για νεκροταφείο ή άλλου δήμου ή μετοίκων. Εξετάστηκε επίσης και εκκρεμεί η περίπτωση οι ταφές να προέρχονται από τον εργαζόμενο πληθυσμό στη βιοτεχνική ζώνη του Ν/ΝΑ τμήματος της πόλης ενώ τίθεται ως ερώτημα η πιθανή σχέση των νεκρών με το Ασκληπιείο, δηλαδή αν πρόκειται για επισκέπτες του Ασκληπιείου οι οποίοι είχαν προσέλθει προς ίαση.

Ο οικιστικός πυρήνας της πόλεως βρίσκεται στη θέση «Κάστρο». Κατά τη γεωμετρική εποχή υποθέτουμε ότι ο οχυρωματικός περίβολος από ανατολικά και

νότια θα ήταν πολύ κοντά στην ακρόπολη στο «Κάστρο». Οι ταφές που εντοπίστηκαν και χρονολογούνται στους μέσους γεωμετρικούς χρόνους στη θέση «Θόλος», όπου αργότερα (κατά τους κλασικούς και ελληνιστικούς χρόνους) υπήρχαν κατοικίες, αποδεικνύουν ότι ΝΑ του γεωμετρικού οικισμού υπήρχε εκτεταμένο νεκροταφείο τουλάχιστον αυτής της εποχής. Το τείχος στα Ανατολικά και Νότια κατά τους αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους μετακινείται και έτσι περιλαμβάνει μεγαλύτερες εκτάσεις. Αυτές τις εκτάσεις ανατολικά και νότια κατέλαβαν οικίες κλασικών χρόνων όπως μας δείχνουν τα παραδείγματα των οικιών στα εργαστήρια κεραμικής στο οικόπεδο Σκιαδά και στα εργαστήρια γλυπτικής. Την ελληνιστική εποχή επίσης αυτές οι οικίες ανακατασκευάστηκαν και χρησιμοποιούνταν. Την υστερο-ελληνιστική περίοδο έως τη ρωμαϊκή οι οικίες συρρικνώθηκαν και πάλι προς το λόφο της πόλης και μεγάλο τμήμα της θέσης ανατολικά και νότια κατέλαβαν εργαστήρια εντός των τειχών της πόλεως. Η μετατροπή οικιών σε εργαστήριο στο οικόπεδο Σκιαδά και στο αρχαίο εργαστήριο γλυπτικής αποδεικνύουν αυτό το γεγονός. Τα σπίτια κατά τη ρωμαϊκή περίοδο φαίνεται να συγκεντρώνονται γύρω από τα διοικητικά μεγάλα οικοδομήματα που βρίσκονταν πολύ κοντά στο σύγχρονο λιμάνι από το λόφο του Κάστρου έως και τη θέση της Παναγίας Καταπολιανής. Παράδειγμα ελληνιστική οικίας που επαναχρησιμοποιείται τη ρωμαϊκή περίοδο είναι εκείνη που βρίσκεται εν υπογείω στο οικόπεδο Μαούνη. Ρωμαϊκές επαύλεις ή καταστήματα είναι τα οικοδομήματα που βρίσκονται κοντά στο λιμάνι και συγκεκριμένα, εκείνα που είναι καταποντισμένα στον κόλπο της Παροικιάς στα «Λιβάδια» και το άλλο στη θέση «Κριός».

Τα εργαστήρια της υστερο-ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής καταλαμβάνουν μια ευρύτατη ΝΑ περιοχή στη θέση «Θόλος». Είναι κατά παράταξη «καταστήματα» που εκθέτουν και πωλούν την παραγωγή τους η οποία αποτελείται από κεραμικά μαρμάρια και μέταλλα αντικείμενα.

Στην εργασία ιδιαίτερη μνεία γίνεται για τα ιερά που βρίσκονταν βόρεια και νότια της πόλεως και συνδέονταν με οδικούς άξονες. Σταθήκαμε στη λατρεία του Δηλίου Απόλλωνα και της Αρτέμιδος, της θεάς του τοκετού Ειλειθυίας και του Διός Υπάτου και της Αφροδίτης καθώς και στο υπαίθριο ιερό στον Μαραμπα.

Αναπτύξαμε ιδιαίτερα τις λατρείες του θεού Ασκληπιού, ώστε να καταδείξουμε το πόσο πολυσύχναστο ιερό ήταν στην αρχαιότητα. Επιπλέον

αναπτύξαμε όλες τις εκδοχές για τη θέση του Θεσμοφορίου και καταλήξαμε ότι βρίσκεται στην ευρύτερη περιοχή του λόφου της Αγ. Άννας στο υψηλότερο ή κατώτερο αναβαθμό, δηλαδή ή του Πυθίου ή του Ασκληπιείου. Άλλωστε η συλλατρεία της θεάς Δήμητρας και του Ασκληπιού ήταν γνωστή και μαρτυρείται επιγραφικά. Καταλήξαμε ότι αυτή η τοποθεσία ταιριάζει περισσότερο απ' όλες τις εκδοχές και με τις περιγραφή του Ηροδότου που αφορά στην επίθεση του Μιλτιάδη στην Πάρο. Πραγματοποιήσαμε μια προσέγγιση της λατρείας του Αρχιλόχου και του τεμένους του, μέσω των επιγραφικών μαρτυριών που μας έχουν διασωθεί και σημειώσαμε μια πιθανή θέση στην οποία είναι δυνατόν να είναι ιδρυμένο.

Επίσης αναφερόμαστε στους οδικούς άξονες που οδηγούσαν εκτός πόλεως στα ιερά και στις καλλιεργήσιμες γαίες. Σ' αυτό βοήθησαν τα διασωθέντα τμήματα καταστρώματος οδών.

Συνοπτικά η πόλις της Πάρου αναπτύχθηκε αρχικά στο ύψωμα του λόφου του «Κάστρου» και βόρεια και ανατολικά αυτού. Η πρώτη οχύρωση γεωμετρικών χρόνων από την οποία δεν έχει σωθεί κάτι, θα περιελάμβανε μια μικρή έκταση γύρω από το λόφο ο οποίος αποτέλεσε και τον πρώιμο οικιστικό πυρήνα. Εκτός των τειχών αναπτύχθηκαν δύο νεκροταφεία γεωμετρικών χρόνων, ένα στα Β/ΒΑ στη θέση «Βίτζι» και ένα στα ανατολικά στη θέση «Θόλος». Κατά τους αρχαϊκούς χρόνους η πόλη μεγαλώνει και έτσι μια νέα οχύρωση καταλαμβάνει μια μεγαλύτερη περιοχή. Αυτή την περίοδο θα πρέπει να χρονολογηθεί και η οικοδόμηση του τείχους έτσι όπως τη γνωρίζουμε σήμερα. Ανατολικά του λόφου του κάστρου στη θέση «Θόλος» καταργείται το ανατολικό νεκροταφείο γεωμετρικών χρόνων και κατασκευάζονται οικίες οι οποίες κατοικούνταν έως την υστερο-ελληνιστική περίοδο. Πολύ γρήγορα την ελληνιστική περίοδο αναπτύσσεται βιοτεχνική ζώνη εργαστηρίων κεραμικής, γλυπτικής και μεταλλουργίας τα οποία έχουν συνεχή χρήση έως το 1^ο αι. μ.Χ. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι οι έξι κλίβανοι στο οικόπεδο Σκιαδά, οι εργαστηριακοί χώροι στο οικόπεδο Ε. Σαρρή στη θέση «Θόλος», το αρχαίο εργαστήριο γλυπτικής στη θέση «Φλόγα» και οι εργαστηριακοί χώροι στο οικόπεδο Α. Μπιζά στην Περιφερειακή οδό Παροικιάς- Πούντας.

Τα νεκροταφεία είναι τουλάχιστον δύο, (Χάρτης 8). Το ένα στη θέση «Βίτζι» το οποίο χρησιμοποιείται από τους γεωμετρικούς έως και υστερο-ρωμαϊκούς

χρόνους και το νότιο νεκροταφείο πολύ κοντά στο Ν/ΝΔ σκέλος του τείχους της πόλεως που χρησιμοποιείται από τον 4^ο αι. έως το 2^ο αι. π.Χ.

Συστάδες τάφων δημιουργούνται περιμετρικά του τείχους, παρόδιες κεντρικών οδικών αξόνων, κυρίως στη Β/ΒΑ πύλη στη θέση Αγ. Παντελεήμων» στη Β πύλη πολύ κοντά στην Καταπολιανή και στη Ν/ΝΔ πύλη στο οικόπεδο Μαργαρίτη και στα «Γερμανικά» πολύ κοντά στο Ασκληπιείο. Ανατολικά της πόλεως στη θέση «Φλόγα» εντοπίζονται επίσης παρόδιες ταφές. Τα σημεία που σημειώνονται ανωτέρω ανά περιόδους εμπλουτίζονται με ταφές και έτσι διακρίνουμε τάφους από την αρχαϊκή έως τη ρωμαϊκή περίοδο.

Κατάλογος Θέσεων

S1	Εικ. 124-128
----	--------------

ΘΕΣΗ: Κριός

Οικόπεδο: Γαβριηλίδη

Περιγραφή: Τμήμα οικοδομήματος.

Το αψιδωτό υπόσκαφο κτήριο έχει πεταλοειδή κάτοψη. Στο ΒΑ άκρο κλείνει διαμορφώνοντας αψίδα, ενώ το ΝΔ είναι ανοιχτό. Στο δυτικό άκρο του Βόρειου τοίχου υπάρχει κάθετος τοίχος μήκους 2,70μ και πλάτους 0,65μ. σε απόσταση 15,60μ. από το βόρειο άκρο της αψίδας. Δε γνωρίζουμε αν ανήκε σ' έναν τοίχο ο οποίος σχημάτιζε άνοιγμα στο κέντρο. Σχηματίζεται παρ' όλα αυτά (νοητά) ένας χώρος προς βορρά, χωρίς να γνωρίζουμε σε ποια οικοδομική φάση ανήκει. Το μνημείο έχει συνολικό σωζόμενο μήκος 23μ. και μέγιστο πλάτος 8,20μ.

Φαίνεται ότι πριν την κατασκευή του μνημείου είχε λαξευτεί τμήμα του βράχου, ο οποίος εκτείνεται ΒΑ και ΝΔ του, προκειμένου να υποδεχθεί το κτήριο. Οι δύο πλευρικοί τοίχοι είναι παράλληλοι μεταξύ τους και έχουν σωζόμενο μήκος ο Βόρειος 16μ και ο Νότιος 18μ. Το πάχος τους είναι αρκετά μεγάλο και φθάνει στα 2μ. Αντίθετα το ορατό πάχος του τοίχου που σχηματίζει την αψίδα είναι 0,80μ. - αρκετά μικρότερο από εκείνο των πλευρικών τοίχων - ενώ το πλάτος της είναι 6,75μ και το βάθος της περίπου 5μ. Τα δύο άκρα της αψίδας εξέχουν εν μέρει της εσωτερικής όψης των πλευρικών τοίχων και δημιουργούν οδόντωση. Είναι δε διαμορφωμένα από ορθογώνιους μαρμαρόπλινθους, από αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη τα οποία προέρχονται από το βουλευτήριο, οι οποίοι είναι κάθετα τοποθετημένοι.

Στο εσωτερικό της αψίδας και σε ύψος 2,30μ. από το σύγχρονο έδαφος σχηματίζεται ένα γείσο το οποίο προεξέχει (εξέδρα το ονομάζει ο Gruben) και σχηματίζεται από εννέα αρχιτεκτονικά μέλη αρχαίου κτηρίου του 4^{ου} αιώνα π.Χ. πιθανώς από το αρχαίο βουλευτήριο. Στο τόξο της αψίδας διακρίνονται έντεκα (11) δοκοθήκες οι οποίες είναι τοποθετημένες σε τρεις σειρές. Η κατώτερη έχει τρεις, η μεσαία πέντε και η ανώτερη τέσσερις. Επίσης τρεις δοκοθήκες διακρίνονται στο νότιο τοίχο καθώς και δύο στον Βόρειο. Το ΝΔ άκρο του κτηρίου δεν σώζεται. Η τοιχοδομία των δύο πλευρικών τοίχων παρουσιάζει προβλήματα με τμήματά τους τα οποία έχουν αποδομηθεί.

Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από τετραγωνισμένους λίθους από διαφορετικό υλικό, (ασβεστολιθικούς, σχιστολιθικούς αλλά και μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη) οι οποίοι δημιουργούν όμως μια επιμελημένη εσωτερική επιφάνεια, ενώ τα υπόλοιπα τμήματά τους αποτελούνται από ακανόνιστους λίθους οι οποίοι συνδέονται με υδραυλικό κονίαμα. Όλοι οι τοίχοι εδράζονται σε δυο σειρές δόμων από τετραγωνισμένους λιθόπλινθους.

Δεν μας είναι γνωστό αν υπάρχει εξωτερική επιμελημένη επιφάνεια ή αν υπάρχει άλλος τρόπος επαφής της με το φυσικό βραχώδες έδαφος ΒΑ του. Το υπόλοιπο κτήριο επεκτείνονταν με βεβαιότητα προς ΝΔ αλλά δεν έχουμε την πλήρη εικόνα της υπόλοιπης κάτοψης του κτηρίου. Υπάρχουν ορατά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα (τμήματα τοίχων) στην ακτογραμμή. Στο κτήριο διακρίνονται με βεβαιότητα πάνω από μια οικοδομική φάση, η οποία είναι ευδιάκριτη στην ανωδομή της αψίδας.

Χρονολόγηση: 2^{ος}-3^{ος} αι. μ.Χ.

Σχολιασμός: Το οικοδόμημα βρίσκεται αρκετά μακριά από τα τείχη της πόλεως. Οι Gruben και Muller ταύτισαν σειρά λιθόπλινθων ενταγμένα στη τοιχοδομία του με οικοδομικό υλικό

που μεταφέρθηκε από το Βουλευτήριο. Το σχήμα του παραπέμπει σε μεγαλοπρεπές κτίσμα. Λείπουν από τη τοιχοδομία του το μάρμαρο, που είναι περίεργο για την πόλη της Πάρου. Πιθανώς να επικράτησε η τεχνοτροπία της χυτής τοιχοδομίας κάτι που παρατηρούμε από τα πρώτα ρωμαϊκά χρόνια σε θέρμες ρωμαϊκών χρόνων.

Ο Κουράγιος για την ταυτότητα του κτηρίου μας δίνει τις εκδοχές του νυμφαίου ή ωδείου.

Βιβλιογραφία: Κουράγιος και Δετοράτου 2000α, 48, εικ. 23. Κουράγιος 2011β, 156. Müller 2003, 82-90.

Σημερινή κατάσταση: Ιστάμενο μνημείο. Στις αρχές της δεκαετίας του 90 πραγματοποιήθηκαν εργασίες καθαρισμού.

S2	Εικ. 121-123
----	--------------

ΘΕΣΗ: Λειβάδια

Οικόπεδο: Θαλάσσιος χώρος

Περιγραφή: Τμήμα οικοδομήματος

Τριάντα σχεδόν μέτρα από την ακτογραμμή εντός του θαλάσσιου χώρου αμέσως μετά την κεντρική προβλήτα του λιμανιού και στην αρχή της αμμουδιάς των Λειβαδιών, απέναντι από το χώρο, ανάμεσα στα ξενοδοχεία Paros και Zannet με αεροφωτογράφιση εντοπίσαμε κτηριακό συγκρότημα που ήδη έχει επισημανθεί από άλλους ερευνητές, βλ. σχετική βιβλιογραφία, χρονολογούμενο στους ρωμαϊκούς χρόνους, βασιζόμενοι στο συνδυαστικό κόνιαμα των τοίχων.

Το κτίσμα έχει κατεύθυνση Β-Ν. Ένας μακρόστενος χώρος με τη μορφή στοάς, ή οδού ορίζει το οικοδόμημα από ΒΔ. Το οικοδόμημα έχει στη Νότια πλευρά του ορατό μήκος 20,00 μ. μήκος. Στο ΝΑ άκρο εφάπτεται μια κατασκευή ορθογώνιας κάτοψης η οποία αποτελείται από 3 χώρους. Το ορατό πλάτος της είναι 4,00μ. Διαιρείται σε τρεις χώρους τον Δ6, Δ7 και Δ8. Ο Δ8 εσωτερικά η ΝΑ πλευρά είναι πειόσχημη Στα ΒΔ του κτίσματος εκτείνεται ο χώρος Σ1 ορατού μήκους 30,00μ. περίπου και πλάτος 1,60μ. Οι χώροι του συγκροτήματος εκτείνονται προς τα ανατολικά. Συγκεκριμένα ένα δωμάτιο Δ1 έχει σχεδόν τετράγωνη κάτοψη διαστάσεων 6,40 μ. Χ 6,00 μ. Αμέσως προς βορρά ένας ορθογώνιας κάτοψης χώρος μήκους περίπου 13,50μ. διαιρείται σε τρία ακόμη δωμάτια. Πρόκειται για τα δωμάτια Δ2, Δ3, Δ4. Από Δυτικά προς Ανατολικά το Δ2 είναι διαστάσεων 3,60μ Χ 3,60μ., το Δ3 διαστάσεων 5,00μ Χ 4,00μ. και το Δ4 διαστάσεων 2,00μ. Χ 4,00μ. Το Δ4 περιλαμβάνει όπως φαίνεται ένα δάπεδο που δεν είναι ευδιάκριτο αν πρόκειται για πλακόστρωτο βοτσαλωτό ή άλλου τύπου δάπεδο. Αμέσως προς βορρά των χώρων Δ2, Δ3, Δ4 βρίσκεται ένας ακόμη χώρος, το Δ5 διαστάσεων περίπου 12,60μ. μήκος Χ 2,68μ. πλάτος.

Κάποιοι από τους τοίχους του συγκροτήματος έχουν μεγαλύτερο πλάτος. Ο Νότιος και ανατολικός τοίχος του Δ1 έχουν αρκετά ικανό πλάτος 0,90μ.

Προς ανατολικά του συγκροτήματος διακρίνονται δύο ορύγματα ορθογώνιας κάτοψης με προσανατολισμό Α-Δ κατά παράταξη τοποθετημένα, το Ο1 διαστάσεων 2,5 μ. Χ 1,00μ. και το Ο2 με διαστάσεις 2,80μ. Χ 1,00μ. Ανατολικά των Ο1 και Ο2 ο Rubensohn σημειώνει κι άλλο έναν χώρο Δ8; , ο οποίος δε φαίνεται από την πρόσφατη αεροφωτογραφία

Χρονολόγηση: Ρωμαϊκοί χρόνοι

Σχολιασμός: Το τμήμα κτηριακού συγκροτήματος βρίσκεται βυθισμένο στο κόλπο της Παροικιάς. Στις ανωτέρω μετρήσεις του κτηρίου προχωρήσαμε, αφού λήφθηκε υπόψη μας η αεροφωτογράφιση του κτηρίου, μέσω του google earth επομένως είναι κατά προσέγγιση λόγω των παραμορφώσεων. Μόνο μια συστηματική ενάλια έρευνα μπορεί να τεκμηριώσει

απόλυτα τις διαστάσεις και την ταυτότητα του οικοδομήματος. Στην βιβλιογραφία γίνονται συνοπτικές αναφορές.

Βιβλιογραφία: Rubensohn, 1901, 191-192, και εικ.191., Papathanassopoulos και Schilardi, 1981, 139. 1981 Evelpidou et al. 2018, 75.

Σημερινή κατάσταση: Καταποντισμένο οικοδόμημα στο κόλπο των Λειβαδιών.

S3

Εικ. 66-67

ΘΕΣΗ: Βίτζι Παροικιάς

Οικόπεδο: Αδερφών Θεοχαρίδη

Περιγραφή: Τμήμα νεκροταφείου

Στο Βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου

Αποκαλύφθηκαν: α) επτά (7) κιβωτιόσχημοι τάφοι, κατασκευασμένοι από σχιστολιθικές πλάκες, όπως και εκείνες στο ΒΑ τμήμα του αρχαίου νεκροταφείου (πρώην Πολιτιστικού κέντρου), καθώς και τέσσερις (4) παιδικές πιθοταφές. Στα ανατολικά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε κατά την ανασκαφή τοίχος μήκους 17μ. που ταυτίζεται πιθανώς με το ΒΑ όριο του νεκροταφείου. *Κτερίσματα:* ιωνικές κύλικες κορινθιακού τύπου μικρά αγγεία, αλάβαστρα, κυάθια, αρύβαλλοι. Στην ευρύτερη περιοχή βρέθηκαν μαρμάρινο κάλυμμα τεφροδόχου κάλπιδος με την επιγραφή ΑΣΠΑΣΙΗΣ, τμήμα μαρμαρίνου δίσκου, τμήμα μαρμαρίνης ανθρωπόμορφης σαρκοφάγου, φοινικικού τύπου και τμήμα μαρμαρίνου αναθηματικού δίσκου.

Στο Βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου

Με κατεύθυνση Β-ΝΑ διαμορφώνεται μια οδός η οποία περιγράφεται ως «Ταφικός δρόμος» και έχει πλάτος 5,00μ. και αποκαλυπτόμενου μήκους περίπου 10μ.

Αναλυτικά αποκαλύφθηκαν:

α) **δύο τοίχοι** πιθανώς περίβολοι, ο ένας ημικυκλικής κάτοψης, μήκους 5,00μ. και ο δεύτερος στο μέσον περίπου του οικοπέδου μήκους 17,00μ.

β) **Κιβωτιόσχημη ταφή** με αετωματικό μαρμάρινο κάλυμμα.

γ) τέσσερις **μαρμάρινες σαρκοφάγοι** στη θέσεις τους τοποθετημένες πάνω σε χτιστά βάθρα εκατέρωθεν της προαναφερόμενης οδού.

δ) τέσσερα μαρμάρινα καλύμματα σαρκοφάγων πολύ κοντά στις σαρκοφάγους.

ε) ένα **κτιστό βάθρο**.

Ειδικότερα από τα ανωτέρω ευρήματα:

Η Κιβωτιόσχημη ταφή, αποκαλύφθηκε το 1962 από το Νικ. Ζαφειρόπουλο χωρίς να γίνει τότε περαιτέρω έρευνα. Κατά τα έτη 1989-1990 ανοίχθηκε ο κιβωτιόσχημος τάφος. Βρέθηκαν έξι σκελετοί, ένας πρωτογενούς ταφής και οι υπόλοιποι από ανακομιδή. Ο κιβωτιόσχημος τάφος είναι μαρμάρινος, κατασκευασμένος από μαρμάρινες πλάκες με διαστάσεις μακρών πλευρών: 2,20μ. Χ 0,20μ. Χ 0,70μ. και οι στενές 0,70μ. Χ 0,75μ. Το αετωματικό κάλυμμα του τάφου είχε διαστάσεις 2,20μ.Χ 0,80μ. Χ 0,75 μ. ύψος. *Κτερίσματα:* Ακέραιος αμφορίσκος, ένας λύχνος του 2^{ου} αι. μ.Χ., τμήμα μικρού μαρμαρίνου ίππου, μήκους 0,16μ. και μικρή γυναικεία μορφή σωζόμενου ύψος 0,24μ. χωρίς να σώζεται η κεφαλή σε στάση ικεσίας.

Σαρκοφάγος 1, Μαρμαρίνη σαρκοφάγος χωρίς το κάλυμμα, με ανάγλυφες πέντε παραστάσεις νεκρόδειπνων αναπτυγμένες στις μακρές πλευρές της. Η σαρκοφάγος πατά πάνω σε βάθρο το οποίο είναι κατασκευασμένο από τέσσερις μεγάλους λιθόπλινθους

διαστάσεων 2,70μ X 0,95μ. X 0,40μ. ύψος και φέρουν «αγκώνες». Οι μαρμάρيني λιθόπλινθοι εδράζονται σε σχιστολιθικές πλάκες που προεξέχουν του βάθρου. Κάτω από τις σχιστόπλακες στη ΒΔ πλευρά της σαρκοφάγου, εντοπίστηκαν αράβδωτοι κιονίσκοι επιτύμβιου χαρακτήρα, ύψους 0,30μ., ένας εκ των οποίων φέρει την επιγραφή ΠΑΡΜΕΝΟΥΣΑΣ.

Μαρμάρινο βάθρο σαρκοφάγου, Διαστάσεις: 2,70μ. X 0,95μ. Το βάθρο είναι διαμορφωμένο με τρεις βαθμίδες. Η ανώτερη βαθμίδα αποτελείται από τέσσερις μαρμαρόπλινθους. Στην επιφάνεια της ανώτερης βαθμίδας του βάθρου έχει λαξευθεί εξέχουσα ταινία περιμετρικά, ώστε να εφαρμόζεται η σαρκοφάγος. Η μεσαία βαθμίδα είναι διαμορφωμένη από τρεις δόμου και έχει διαστάσεις 2,70μ.X1,00μ. Η κατώτερη βαθμίδα του βάθρου αποτελείται από τρεις μαρμαρόπλινθους και στηρίζεται επίσης όπως και το προηγούμενο βάθρο σε σχιστολιθικές πλάκες.

Σαρκοφάγος 2, αποκαλύφθηκε νότια του βάθρου 1. Πατά επίσης σε βάθρο. Είναι ακόσμητη, δεν σώζεται το κάλυμμά της. Διαστάσεις: 2,20μ. και ύψους 0,80μ.

Σαρκοφάγος 3, Πατά πάνω επίσης σε βαθμιδωτό βάθρο. Από τη σαρκοφάγο σώζεται μόνο η βάση διαστάσεων 2,18μ. X 1,10μ. X 0,40μ.

Αετωματικό κάλυμμα 1, Βρέθηκε δυτικά της σαρκοφάγου 3 με διαστάσεις 2,30μ. X 1,15μ.

Κάλυμμα σαρκοφάγου 2, βρέθηκε δυτικά του καλύμματος 1 πλησίον αυτού με διαστάσεις 2,26μ. X 1,20μ.

Μεταξύ των σαρκοφάγων 1 και 2, βρέθηκαν, **κάλυμμα 3** διαστάσεων 1,87μX 0,75μ. και **κάλυμμα 4** διαστάσεων 1,25μ. X 0,60μ.

Σαρκοφάγος 4. Αποκαλύφθηκε μερικώς προς Β του οικοπέδου και μοιάζει με τις προηγούμενες.

Κτερίσματα: Κυρίως βρέθηκαν στο χώρο μεταξύ των σαρκοφάγων. Ακέραια δακρυδόχα αγγεία, τμήματα λύχνων και γυάλινων αγγείων Επίσης εντοπίστηκαν καμένα ανθρώπινα οστά.

Χρονολόγηση: από τους αρχαϊκούς έως τους υστερο-ρωμαϊκούς χρόνους

Σχολιασμός: Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε κατά το χρονικό διάστημα από 1989 έως 1990.

Βιβλιογραφία: Ζαφειρόπουλος 1960α. Ζαφειροπούλου 1987, 490. Κουράγιος 2019β, 454-460.

Σημερινή κατάσταση: Πρόκειται για καταχωμένες ταφές στο ανωτέρω οικόπεδο. Το ΝΔ τμήμα δεν καταχώθηκε με την άδεια της υπηρεσίας, αλλά χωρίς απόφαση της αρχαιολογικής Υπηρεσίας από τους ιδιοκτήτες. Η Αρχαιολογική υπηρεσία πρόλαβε και μετέφερε από το οικόπεδο τα καλύμματα των σαρκοφάγων και τον κιβωτιόσχημο τάφο με το αετωματικό κάλυμμα. Η έρευνα, όπως σημειώνει η Ζαφειροπούλου, διακόπηκε αιφνιδίως μετά από «παράνομη επέμβαση του ιδιοκτήτη».

S4	Εικ. 47-65
----	------------

ΘΕΣΗ: Βίτζι Παροικιάς

Οικόπεδο Πολιτιστικό κέντρο (δημόσιο γεωτεμάχιο)

Περιγραφή: Ταφές και ταφικά μνημεία. Στο χώρο αποκαλύφθηκαν πάνω από 200 ταφές όλων των τύπων και όλων των περιόδων. Μόνο κατά προσέγγιση μπορούμε να υπολογίσουμε τον αριθμό των ταφών. Δεν έχει δημοσιευθεί ο ακριβής αριθμός τους.

Οι ταφικές Θήκες τα πολυάνδρια. Το πρώτο πολυάνδρειο που συμβατικά ονομάστηκε κατά την ανασκαφή T105, βρέθηκε το 1991 και έχει προσανατολισμό Α-ΒΔ. Πρόκειται για ένα

τραπεζιόσχημης κάτοψης όρυγμα μήκους 6,90 πλάτους 1,20/1,70μ. και βάθους μεγαλύτερο από 0,50μ. Εντός του έφερε 30 με 40 τεφροδόχα αγγεία Από τη Ζαφειροπούλου σε μια πρώιμη δημοσίευσή της (Ζαφειροπούλου 2001α, 296), αναφέρονται ως περιεχόμενο της θήκης 30-40 αγγεία, ενώ σε νεώτερη δημοσίευση (Ζαφειροπούλου 2018, 65,66) αναφέρονται 30 αγγεία. Οι πλευρές της Θήκης Α ήταν κατασκευασμένη με πλακοειδείς λίθους, με επιμελημένη τοιχοδομία ενώ ο πυθμένας της ήταν διαμορφωμένος από μεγάλους σχιστόλιθους.

Η Β ταφική θήκη-«πολυάνδριο» αποκαλύφθηκε το 2000 και φέρει το συμβατικό αριθμό κατά την ανασκαφή Τ144. Πρόκειται για θήκη τραπεζιόσχημης κάτοψης μήκους 4,00μ και πλάτους 1,20μ. και βάθους 1,20μ. Είναι τοποθετημένη με προσανατολισμό Β-Ν σχεδόν κάθετη στην Α θήκη σε απόσταση μεταξύ τους. Η Β ταφική θήκη είναι κατασκευασμένη με ιδιαίτερα επιμελημένη τοιχοδομία. Οι στενές πλευρές της είναι χτισμένες με πλακοειδείς σχιστόλιθους, ενώ οι μακρές πλευρές της είναι επενδεδυμένες από μεγάλες σχιστόπλακες με πολύ καλή εφαρμογή μεταξύ τους.

Οι καλυπτήριες πλάκες ήταν μεγάλες, ιδιαίτερα βαριές εκτός από μία. Η θήκη ήταν ασφυκτικά γεμάτη, πλήρης τεφροδόχων επίλαιμων αμφορέων οι οποίοι περιείχαν τα οστά ενός ή και δύο νεκρών. Ήταν τοποθετημένοι όρθιοι σε δύο επάλληλα επίπεδα και είχαν σφραγισμένα τα στόμιά τους με σκύφους ως πώματα. Κάποια από τα αγγεία της ανωτέρω στρώσης ήταν σε οριζόντια θέση. Τα αγγεία, ανάμεσα τους στην πλειοψηφία τους τεφροδόχοι αμφορείς και σκύφοι, έφταναν περί τα 130.

Στον ταφικό ορίζοντα που περικλείουν αυτές οι δύο ταφικές θήκες-«πολυάνδρια» αναπτύσσονται και άλλες ταφές γεωμετρικών χρόνων, ενώ σε υπερκείμενο αυτών στρώμα αναπτύσσονται προς Νότια και Δυτικά ταφές αρχαϊκών χρόνων.

Οι γεωμετρικοί αμφορείς: Ξεχωρίζουν δυο αμφορείς οι οποίοι βρέθηκαν στο κατώτερο στρώμα αμφορέων της ταφικής θήκης με πυκνές εικονογραφικές παραστάσεις μαχών χρονολογούνται στο τέλος του 8^{ου} αι. π.Χ.

Οι αρχαϊκές ταφές: Οι υπερκείμενες ταφές των αρχαϊκών χρόνων συγκεντρώνονται στο Ανατολικό και Β/Α τμήμα του νεκροταφείου αφήνοντας ελεύθερο τον χώρο που είναι πολύ κοντά στις ταφικές θήκες.

Οι αρχαϊκές ταφές είναι κυρίως κιβωτιόσχημες, κατασκευασμένες εξ ολοκλήρου από ντόπιο λίθο (σχιστόπλακες). Οι περισσότερες είναι σχετικά μικρών διαστάσεων και η ανασκαφείας τις αποδίδει σε νήπια. Ήταν σημασμένοι με λίθινα σήματα ορθογώνιου σχήματος με αδρές τις επιφάνειες τους, τοποθετημένα κάθετα δίπλα σε κάθε τάφο. Όμοια λίθινα σήματα έχουν βρεθεί στο αρχαϊκών χρόνων νεκροταφείο στη Σελλάδα Θήρας

Μηλιακοί αμφορείς: Στον ίδιο χώρο προς ανατολικά συνυπάρχουν εγχυτρισμοί μικρών παιδιών του 7^{ου} και των αρχών του 6ου αι. π.Χ., εντός των μεγάλων και γνωστών «μηλιακών» πιθαμφορέων οι οποίοι δύο εξ αυτών εκτίθενται στο Μουσείο Πάρου. Η Ζαφειροπούλου αναπτύσσει τη θεωρία ότι τα δύο αγγεία αποτελούσαν αρχικώς ταφικά σήματα, όπως τα αντίστοιχα αττικά αγγεία της γεωμετρικής εποχής (βλ. σχετικά σελ. 66-68 της παρούσας εργασίας).

Έχει επικρατήσει η άποψη είναι ότι ο χώρος που περιλαμβάνει τις γεωμετρικές θήκες και τις αρχαϊκές ταφές είναι «ιερός» χώρος ή «ιερό τέμενος», ο οποίος επισημαίνεται με το μεγάλο ταφικό σήμα ύψους 2,30μ., πλάτους 0,80 και 0,88μ. και πάχους ±0,15μ. Η έως τώρα όμως ανασκαφική έρευνα δεν αποκάλυψε ταφές γεωμετρικής ή άλλης περιόδου εκτός αυτού του χώρου, που μας δίνει τη δυνατότητα να εικάσουμε ότι ο χώρος που περιλαμβάνει τις

γεωμετρικές Θήκες και τις αρχαϊκές ταφές ταυτίζεται με το τμήμα του Γεωμετρικού και αρχαϊκού νεκροταφείου της πόλεως και για το λόγο αυτό επισημάνθηκε με το μεγάλου μεγέθους μαρμάρινο σήμα. Κατά τα επόμενα χρόνια το νεκροταφείο επεκτάθηκε λαμβάνοντας υπόψη τις πρωιμότερες ταφές.

Το μεγάλο μαρμάρινο σήμα και ο τύμβος

Η Ζαφειροπούλου χρονολογεί την μαρμάρινη στήλη γύρω στο 700 π.Χ., αφού υπερκείμενος αυτής εδράζονταν κιβωτιόσχημος τάφος κλασικών χρόνων και υποστηρίζει ότι η θέση της είναι ανάμεσα στις δύο ταφικές θήκες με προσανατολισμό Β/Ν και στόχο είχε την υπόμνηση των πεσόντων, δηλαδή ότι πρόκειται για ένα είδος ηρώου. Σε σχέση με τη θέση της στήλης η Ζαφειροπούλου την τοποθετεί με διαφορετικό προσανατολισμό από τα ταφικά μνημεία των κλασικών χρόνων. Το μαρμάρινο σήμα ή η στήλη αποτελείται από δύο σωζόμενα μέρη. Το σώμα ορθογώνιας κάτοψης και το επίκρανο τετράγωνης κάτοψης με τη μία μεγάλη πλευρά του αετωματική. Το σώμα συνδέεται με έμβολο στο άνω μέρος του με το επίκρανο, ενώ το κάτω μέρος του σώματος της στήλης είναι πεπλατυσμένο ώστε να προσαρμόζεται στη βάση, η οποία ως σήμερα δεν έχει ακόμη αποκαλυφθεί. Το σώμα παρουσιάζει μείωση προς τα πάνω. Η μια όψη του σώματος της στήλης είναι καλά επεξεργασμένη και η άλλη όψη περισσότερο αδρή. Δυο ταινίες-αυλακώσεις είναι ορατές στα άκρα της καλύτερα επεξεργασμένης πλευράς. Το επίκρανο ουσιαστικά είναι μία μαρμάρινη τετράγωνη πλάκα με επίπεδη την άνω πλευρά και την κάτω αετωματική. Ένα έξεργο κόσμημα στην αετωματική πλευρά σε σχήμα σταυρού χωρίζει την αετωματική πλευρά του επικράνου σε τέσσερα διάχωρα.

Κλασικοί και ελληνιστικοί χρόνοι

Περιμετρικά του αρχαιότερου αυτού ταφικού πυρήνα βρίσκονται οι ταφές των κλασικών χρόνων διατεταγμένες σε καμπύλη βόρεια και δυτικά του πρώιμου τύμβου. Τα ταφικά μνημεία έχουν βαθμιδωτά βάθρα, τα οποία απαντώνται ιδιαιτέρως συχνά, ενώ ανάμεσα σ' αυτές τις ταφές αναπτύσσονται εκείνες των υστεροκλασικών και ελληνιστικών χρόνων.

Η τυπολογία των ταφών αυτή την περίοδο είναι οι κιβωτιόσχημες, ή οι ταφές εντός μαρμαρίνων τεφροδόχων κάλπιδων που αναγράφουν το όνομα του νεκρού εξωτερικά και αρκετές φορές είναι σφραγισμένες με σιδερένια εξαρτήματα ή οι ελεύθερες και πρόχειρες ταφές. Η κατασκευή των κιβωτιόσχημων ταφών γίνεται είτε από λίθους με επιμελημένη τοιχοδομία είτε από πλάκες μαρμάρου. Η συχνή κάλυψή του είναι με σχιστολιθικές πλακοειδείς λίθους και άλλες φορές φέρουν μαρμάρινο αετωματικό κάλυμμα. Πολύ κοντά στις ταφές είναι τοποθετημένη ορθογώνια μαρμάρινη επιτύμβια στήλη με αετωματική απόληξη ή με έξεργο οριζόντιο κανόνα με κυμάτιο που φέρει το όνομα του νεκρού και άλλα στοιχεία της ταυτότητάς του. Άλλες φορές η σήμανση των ταφών είναι ιδιαιτέρως απλή από ένα καθετα τοποθετημένο σχιστόλιθο ως σήμα. Οι τεφροδόχες σε πολλές περιπτώσεις είναι τοποθετημένες εντός της γης και επίσης και συνοδεύονται είτε από λίθινο σήμα είτε από επιτύμβια στήλη.

Τα ταφικά μνημεία με βαθμιδωτά βάθρα βρέθηκαν στη θέση τους και πιθανότατα ανήκαν σε επιφανή πρόσωπα της Πάρου. Είναι εξ ολοκλήρου κατασκευασμένα από μάρμαρο. Αποτελούνται από το βάθρο και τις στήλη. Το βάθρο είναι βαθμιδωτό και η στήλη είναι αετωματική. Με βεβαιότητα δεν θα ήταν τα μοναδικά ταφικά μνημεία στο νεκροταφείο. Στο ένα από αυτά που φέρει το όνομα ΝΙΚΩ, είναι μνημείο αφιερωμένο σε γυναίκα, ο πυρήνας του βάθρου είναι έτσι διαμορφωμένο ώστε να δέχεται μαρμάρινη τεφροδόχο κάλπιδα. Τα ταφικά αυτά μνημεία έχουν προσανατολισμό Α/Δ. προς την οδό που διέρχεται από βορρά

προς ΝΑ του νεκροταφείου και φαίνεται ότι ήταν μια κεντρική οδός που οδηγούσε στην πόλη διά μέσω των ταφών η οποία διατηρήθηκε κατά τη υστερο-ρωμαϊκή εποχή.

Σχολιασμός: Εκτός από τις πρώτες ευσύνοπτες αναφορές στο Αρχαιολογικό Δελτίο, έχουν δημοσιευθεί πολλές γενικές εργασίες από την ανασκαφέα και από τους κατά καιρούς συνεργάτες της για το αρχαίο ΒΑ νεκροταφείο της Παροικιάς. Επίσης έχουν δημοσιευθεί τα αποτελέσματα της οστεολογικής εξέτασης του ανθρώπινου σκελετικού υλικού από τις δύο ταφικές θήκες γεωμετρικών χρόνων. Κατά περίπτωση έχουν δημοσιευθεί ευρήματα όπως οι δυο μεγάλοι «μηλιακοί» αμφορείς και άλλα ευρήματα, όπως επιτύμβιες στήλες, κοσμήματα, ταφές κλπ. Για την κεραμική του γεωμετρικού και αρχαϊκού νεκροταφείου εκπονεί διατριβή ο κ. Γριμανέλης, ενώ με την μελανόμορφη και ερυθρόμορφη κεραμική ασχολείται ο κ. Παλαιοθόδωρος.

Ο χώρος επίσης δεν είναι πλήρως ανασκαμμένος.

Βιβλιογραφία: για την ανασκαφική δραστηριότητα βλ. Ζαφειρόπουλος 1960, 245-246. Ζαφειροπούλου, 1984, ΑΔ Β, τ.39, 295, σχ. 2, πιν. 150β. 1985, ΑΔ, Β, τ.40, 289, σχ.1, πιν. 127 β-γ. 1990, ΑΔ, Β2, τ. 45, 290, πιν. 184,185, 186α, σχ. 1. 1991, ΑΔ, Β2 τ.46, 375, πιν. 145, 146α. δίδονται για πρώτη φορά τα αποτελέσματα της ανασκαφικής περιόδου με την αποκάλυψη του ομαδικού τάφου ή θήκης όπως ονομάζονται από την ανασκαφέα. Ζαφειροπούλου 1992, ΑΔ, Β2, τ.47, 546. 1993, 548, σχ.1, 1994, ΑΔ Β2, τ.48, 666. για τις παραστάσεις νεκρόδειπνων στις σαρκοφάγους βλ. Ζαφειροπούλου 1996, 228-230. Για τους «μηλιακούς» αμφορείς βλ. Ζαφειροπούλου 2007. 2001β,. Μανακίδου 2012, 210.

Γενικά για το Νεκροταφείο και τις θήκες-πολυάνδρεια και τα ευρήματα βλ. Ζαφειροπούλου 2000. 2001α. 2008α. 2008β 2018, 2021. Κουράγιος και Δετοράτου 2000,38-40, Κουράγιος 2019β, 452, δίδεται το βάθος της θήκης έως 0,75μ. Κουράγιος 2019. Για τα σήματα στου τάφους και τις επιτύμβιες στήλες Γριμανέλης 2021. Για την χωροταξία του Βόρειου και νότου Νεκροταφείου Παπαδημητρίου 2014, 30-33. Παλαιοθόδωρος Δ. (υπό έκδοση)

Σημερινή κατάσταση: Ο χώρος είναι ορατός και ανοιχτός, ο δε επισκέπτης μπορεί να τον δει περιμετρικά.

S4a	Εικ. 46α-β
-----	------------

Θέση: ΒΑ Του συνοικισμού της Παροικιάς

Οικόπεδο: Δημόσιος χώρος (Κοίτη διαρρέοντος χειμάρρου)

Περιγραφή: Ταφές

Αποκαλύφθηκαν έξι ταφές. Συγκεκριμένα

Τάφος Α: Κιβωτιόσχημος διαστάσεων 0,75μ Χ 0,30μ και βάθος 0,24μ. *Κτερίσματα:* εννέα (9) μικρά αγγεία εκ των οποίων 4 πρωτοκορινθιακοί αρύβαλλοι, 3 μόνωτοι κύαθοι, 1 πρόχους και 1 πρωτοκορινθιακή κοτύλη.

Τάφος Β: Κιβωτιόσχημος διαστάσεων 0,77μ. Χ 0,2μ και βάθος 0,26μ. Περιλαμβάνει δύο παιδικές ταφές. *Κτερίσματα:* δύο κορινθιακοί αρύβαλλοι, ένα κορινθιακό αλάβαστρο, τέσσερις κορινθιακοί σκύφοι, δύο φιάλες και μία κύλικα. Σε κατώτερο ταφικό ορίζοντα που ανήκει η μια από τις δύο ταφές βρέθηκαν επιπλέον μια αρύβαλλος, μια κοτύλη, ένας μόνωτος κύαθος, ένα αργυρό ενώτιο και ένα χάλκινο δαχτυλίδι.

Τάφος Γ: διαστάσεων 0,41μ Χ 0,13μ, βάθος 0,28μ. *Κτερίσματα:* τέσσερα αγγεία, ένας κορινθιακός αρύβαλλος, ένα μόνωτο κύαθιο, μια πρόχους και θραύσματα κύλικας.

Τάφος Δ: διαστάσεων 0,80μ βορείως του τάφου Β βρέθηκαν συγκεντρωμένα αγγεία σε μια έκταση 0,35μΧ0,25μ και από κάτω εντοπίστηκαν οστά ελεύθερης ταφής χωρίς να είναι

οριοθετημένη. **Κτερίσματα:** επτά κορινθιακοί σκύφοι, ένα αλάβαστρο, μια αρύβαλλος, μία κύαθος και μία πυξίδα.

Τάφος Ε: Μεταξύ των τάφων Β και Γ ακόμη μια ταφή ενήλικου σε αμφορέα. Το στόμιο σφραγίζονταν από πρωτοκορινθιακή κοτύλη. Στηρίζεται περιμετρικά από λίθους. Ο αμφορέας έχει γεωμετρική διακόσμηση αλλά η κοτύλη χρονολογείται τον 7^ο αι.

Τάφος Ζ: Κιβωτιόσχημος τάφος. Βρίσκεται ανατολικά του Τάφου Β. Είναι κατασκευασμένος από πλάκες και μεγάλα τμήματα πίθου και καλύπτονταν από στρώμα μικρών λίθων. **Διαστάσεις:** 0,70μ μήκος και πλάτος 0,60μ **Κτερίσματα:** Πελίκη που το στόμιο σφραγίζονταν με χάλκινη φιάλη, και εντός χάλκινη πόρπη

Στην ευρύτερη περιοχή της ανασκαφικής έρευνας βρέθηκε πλήθος οστράκων.

Χρονολόγηση: αρχαϊκοί χρόνοι.

Σχολιασμός: Πιθανώς ο χώρος της ανασκαφής του Ζαφειρόπουλου να βρίσκεται προς ΒΑ του πρωιμότερου τμήματος του νεκροταφείου ως συνέχεια του τμήματος αυτού. Επομένως και η θέση της επιτύμβιας στήλης με την ένθρονη γυναικεία μορφή με χαμηλό ανάγλυφο που ο Ζαφειρόπουλος χρονολογεί τον 7^ο αι. π.Χ. να τοποθετείται σ' αυτή τη θέση. Από τις ταφές ως σημειώσουμε τη ταφή Ε η οποία αποτελείται από αγγεία δυο διαφορετικών περιόδων. Ο αμφορέας έχει γεωμετρική διακόσμηση και σφραγίζεται από κοτύλη αρχαϊκών χρόνων. Επομένως η ταφή είναι αρχαϊκών χρόνων.

Βιβλιογραφία: Ζαφειρόπουλος 1963, 274-275, πιν. 315α-β. Δετοράτου 2012, 33. Κουράγιος 2019, 454.

Σημερινή κατάσταση. Δε μπορούμε να ταυτίσουμε αν αυτές οι ταφές είναι ενταγμένες στον αρχαιολογικό χώρο του νεκροταφείου ή είναι καταχωμένες.

S4b

Θέση: ΒΑ του συνοικισμού της Παροικιάς

Οικόπεδο: Δημόσιος χώρος (χειμάρρος)

Περιγραφή: Ταφές

Η ανασκαφή αναφέρεται ότι πραγματοποιήθηκε ΒΑ και στις παρυφές του συνοικισμού της Πάρου, «κατά τις εργασίες εκβαθύνσεως της κοίτης του διαρρέοντος χειμάρρου»

Αποκαλύφθηκαν τέσσερις μικροί κιβωτιόσχημοι τάφοι. Οι δύο από αυτούς περιείχαν 17 μικρά αγγεία ως κτερίσματα, ένας του 6^{ου} αι. π.Χ. και ο άλλος του 4^{ου} αι. π.Χ. Στον τάφο αρχαϊκών χρόνων βρέθηκαν χρυσό δακτυλίδι, αργυρό ψέλλιο και ένα αργυρό ασπίδιο.

Επίσης αποκαλύφθηκαν τρεις μαρμάρινες τεφροδόχες και μια σαρκοφάγος. Ένας εγχυτρισμός και το κρηπίδωμα τάφου με επιμελημένη τοιχοδομία. Αναφέρονται όστρακα μελανόμορφων και «μηλιακών» αγγείων.

Σημαντικό εύρημα είναι η μια μαρμάρινη στήλη (χρονολογείται στις αρχές 7^{ου} αι. π.Χ.) με χαμηλό ανάγλυφο που εικονίζει κατά τομή ένθρονη γυναικεία μορφή διαστάσεων 1,19μ. μήκος και 0,46 μ. πλάτος.

Προς Β. του χώρου συλλέχθηκαν πέντε στήλες (διαστάσεων 1,00μ. Χ 0,36μ.) με την όμοια επιγραφή ΟΡΟΣ ΧΩΡΙΟ/ΙΕΡΟ ΑΠΟΛΛΩ/ΝΟΣ ΔΗΛΙΟ, και χρονολογούνται τον 5^ο αι. π.Χ.

Αποκαλύφθηκε τέλος τοίχος κατασκευασμένος από πλακοειδείς σχιστόλιθους με προσανατολισμό Β-Ν με σωζόμενο μήκος 3,50μ. και δύο τάφοι Υστερότερων χρόνων, ο ένας κατασκευασμένος από στρωτήρες με κτερίσμα μια δακρυδόχο και ο άλλος με κτιστά

τοιχώματα. Ενταγμένος στο δεύτερο τάφο εντοπίστηκε ενεπίγραφη (ΑΝΤΙΦΙΛΟΜΗΚΙΝΕ) επιτύμβια στήλη.

Χρονολόγηση: από τους αρχαϊκούς χρόνους έως ρωμαϊκούς (;) χρόνους.

Σχολιασμός: Οι ταφές δεν γνωρίζουμε αν έχουν δημοσιευθεί. Από την αναφορά του Ζαφειρόπουλου φαίνεται ότι οι λιθοπλινθοί του βάθρου της σαρκοφάγου «...εξήχθησαν, διά να ανασυγκροτηθή εν τη αυλή του Μουσείου» και βρίσκεται στην έκθεση του Μουσείου στο αίθριο. Το βάθρο της σαρκοφάγου είναι όμοιο με εκείνο των ταφών του Rubensohn. Τις υπόλοιπες ταφές και τα κτερίσματά τους δε μπορούμε να τα ταυτίσουμε με κάποιες δημοσιεύσεις. Ομοίως στο αίθριο του Μουσείου Πάρου βρίσκονται και οι πέντε ενεπίγραφες στήλες του Δηλίου Απόλλωνος. Θεωρώ ότι είναι ασαφής η ακριβής θέση της διάνοιξης της ανασκαφικής τομής. Θα πρέπει να συσχετιστεί με την αμέσως επόμενη ανασκαφική έρευνα επί του χειμάρρου και με τις θέσεις των ταφών στο υπόλοιπο νεκροταφείο.

Βιβλιογραφία: Γενικές αναφορές για την ανασκαφή αυτή βλ. Ζαφειρόπουλος 1960, 245. Δετοράτου 2012, 33. Κουράγιος 2018, 87. 2019, 451. Για την επιτύμβια στήλη με την ένθρονη γυναικεία μορφή βλ. Ridway 1977, 231, Μαυραγάνη 2000, 155-161. Ζαφειροπούλου 2018, 69. Για τις ενεπίγραφες στήλες του Δηλίου Απόλλωνος βλ. Παπαδοπούλου 2017, 403-406.

Σημερινή κατάσταση: Πιθανώς κάποιες από τις ταφές που αποκαλύφθηκαν να συμπεριλαμβάνονται στον αρχαιολογικό χώρο του αρχαίου νεκροταφείου ή αλλιώς είναι καταχωμένες.

S5	Εικ. 68
----	---------

ΘΕΣΗ: Κοινοτικός δρόμος (Χείμαρρος)

Έργο: Διάνοξη τάφρων της ΔΕΥΑΠ

Περιγραφή: Ταφές, Τμήμα του Β. αρχαίου νεκροταφείου

Αποκαλύφθηκε τμήμα του Β. Νεκροταφείου προς Βορρά. Αναφέρονται τμήματα τοίχων, κιβωτιόσχημες ταφές, εγχυτρισμοί αλλά και αντικείμενα σε β' χρήση, όπως επιτύμβιες στήλες, τεφροδόχος κάλπη, δύο τμήματα επιγραφών καθώς και στήλη με παραστάσεις με νεκρόδειπνα.

Χρονολόγηση: αρχαϊκοί έως και υστερο-ρωμαϊκοί χρόνοι.

Σχολιασμός: Το υλικό είναι αδημοσίευτο. Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε μόνο κατά τη διάνοξη της τάφρου για να τοποθετηθεί ο αγωγός αποχέτευσης. Το ευρήματα θα πρέπει να συσχετιστούν με το χώρο του αρχαίου νεκροταφείου και ειδικότερα με τον πρωϊμότερο πυρήνα του, όπου βρίσκονται οι ταφές αρχαϊκών χρόνων.

Βιβλιογραφία: Ζαφειροπούλου 1993, 434, σχ. 1.

Σημερινή κατάσταση: Καταχωμένα

S6

ΘΕΣΗ: Προσφυγικά ή προσφυγικός συνοικισμός

Οικόπεδο: Α/φων Τσαντάνη.

Περιγραφή: Βρέθηκε ένας εγχυτρισμός στο ΒΔ τμήμα του οικοπέδου, αλλά και πολλά τμήματα ισχυρών τοίχων, όπως ο Τοίχος 2 με δύο οικοδομικές φάσεις με αρκετή κεραμική.

Χρονολόγηση: Διαφορετικών χρονικών περιόδων ευρήματα έως τους βυζαντινούς χρόνους.

Σχολιασμός: Τα αρχαία λείψανα που εντοπίστηκαν στο οικόπεδο Χ. Τσαντάνη θα πρέπει αρχικά να εξεταστούν σε σχέση με το αρχαίο νεκροταφείο Πάρου, που όπως προαναφέρθηκε

βρίσκεται σε πολύ κοντινή απόσταση στα Β. Ίσως ο ισχυρός τοίχος 2 να είναι περίβολος του Β Νεκροταφείου ή αναλημματικός τοίχος για τη συγκράτηση των νερών του παρακείμενου χειμάρρου. Επιβεβαιώνεται ότι δεν υπήρχε προς ΒΑ επέκταση του νεκροταφείου και στο χώρο του οικοπέδου δεν υπήρχε άλλη ταφική δραστηριότητα εκτός του μοναδικού εγχυτρισμού που βρέθηκε. Τέλος η ανασκαφή απέδειξε ότι κατά διέλευση ποταμού από το σημείο είχε σαν αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ισχυρή επίχωση από φερτά υλικά ενώ η σύσταση των περισσότερων στρωμάτων ήταν ιδιαιτέρως αμμώδης με αρκετές πέτρες.

Βιβλιογραφία: αδημοσίευτο

Σημερινή κατάσταση: καταχωμένο

S7	Εικ. 18-23 και 25-27 και 29-31
----	--------------------------------

ΘΕΣΗ: Αγ. Παντελεήμων

Οικόπεδα: Σπ. Αλιφιέρη-Σπ. Δαφερέρα

Περιγραφή: Συστάδες ταφών και ταφικά μνημεία.

Η ανασκαφή στα δύο όμορα οικόπεδα πραγματοποιήθηκε κατά το χρονικό διάστημα από το 1991 έως το 1999. Αποκαλύφθηκαν ως αναφέρεται στις έως τώρα δημοσιεύσεις, 13 κιβωτιόσχημες ταφές, 2 μαρμάρινες σαρκοφάγοι, μαρμάρινες τεφροδόχοι κάλπιδες και τέσσερα ταφικά μνημεία

Σε δημοσιεύσεις αναφέρονται συνοπτικά τα ευρήματα του οικοπέδου. Πρόκειται κυρίως για κιβωτιόσχημες ταφές, κάποιες από τις οποίες φέρουν μαρμάρινο αετωματικό κάλυμμα.

Συγκεκριμένα:

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος με μαρμάρινο αετωματικό κάλυμμα. Διαστάσεις: 1,98μ. μήκος Χ 0,82 μ. πλάτος. Είναι κτισμένος από μαρμαρόπλινθους. Περιείχε πολλές ταφές από τις οποίες ο ανασκαφέας ξεχωρίζει με βεβαιότητα τουλάχιστον έξι.

Κτερίσματα, Γυάλινα μυροδοχεία (απροσδιόριστος αριθμός), δύο πήλινα αγγεία, οστέινο κοχλιάριο, οστέινες περόνες, οστέινα σφαιρικά διάτρητα αντικείμενα, χάλκινο κάτοπτρο, χάλκινο νόμισμα (χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους)-Οικ. Αλιφιέρη

Τάφος 2. Βρίσκεται δυτικότερα του Τ1, κιβωτιόσχημος, κατασκευασμένος από σχιστολιθικές πλάκες. Διαστάσεις: 1,70μ.μήκος Χ 0,65μ. πλάτος και βάθος 0,60μ. Εντός του τάφου βρέθηκαν δύο σκελετοί. **Κτερίσματα.** δεκατρείς οστέινες περόνες, χάλκινο κάτοπτρο, δύο χρυσά ενώτια, εννέα χρυσά ελάσματα, δύο ασημένια περίαπτα, χάλκινο νόμισμα, θραύσματα γυάλινων αγγείων (χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους)-Οικ. Αλιφιέρη.

Τάφος 3. Βρίσκεται σε μικρή απόσταση από τον Τ2. Ομοίως κιβωτιόσχημος κατασκευασμένος από μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη σε δεύτερη χρήση. Οι καλυπτήριες αποτελούνταν από σχιστολιθικές πλάκες. Διαστάσεις: 1,95μ μήκος Χ 0,70μ. πλάτος Χ 0,58μ βάθος. **Κτερίσματα:** θραυσμένα γυάλινα μυροδοχεία- Οικ. Αλιφιέρη.

Τάφος 4. Βρίσκεται σε μικρή απόσταση από τους προηγούμενους. Ομοίως κιβωτιόσχημος κατασκευασμένος από σχιστόπλακες. Διαστάσεις: 0,75μ. Χ 0,45μ. Χ 0,55μ. βάθος. **Κτερίσματα:** περιγράφεται ως συλημένος- Οικ. Αλιφιέρη.

Ταφικό μνημείο. (αρ. 1) Βρίσκεται σε μικρή απόσταση από τον Τ4 και Τ3. Είναι ορθογώνιας κάτοψης κατασκευασμένος από μάρμαρο. Διαστάσεις: 0,75μ. Χ 0,45μ. και σωζόμενο ύψος 0,60μ. Η κατασκευή περιελάμβανε τάφο, (βλ. Τ5)

Τάφος 5. Βρίσκονταν εντός της προηγούμενης κατασκευής που περιγράψαμε, σε βάθος 2,00μ. Είχε ως καλυπτήριες πλάκες σχιστόλιθους και εντός του περιείχε δύο ταφές. *Διαστάσεις:* 2,40μ.Χ 1,10μ. *Κτερίσματα:* Ένα (1) γυάλινο αγγείο, Δύο (2) χάλκινα νομίσματα, οστέινες περόνες, Τμήματα σιδερένιας στλεγγίδας, απότμημα πήλινου λύχνου με παράσταση αλόγου, όστρεα. - Οικ. Αλιφιέρη.

Τάφος 6. Βρίσκεται ανατολικά του οικοπέδου πλησίον του T1 και 3 με προσανατολισμό Α-Δ. Πρόκειται για κιβωτιόσχημο τάφο με μαρμάρινη αετωματική καλυπτήρια πλάκα. Ήταν κατασκευασμένος από μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη σε β χρήση. Περιείχε τρεις ταφές. Εξωτερικά βρέθηκε απότμημα μαρμαρίνου ανθεμίου αρχαϊκών χρόνων. *Διαστάσεις:* 2,00μ μήκος Χ 0,70μ. πλάτος. *Κτερίσματα:* Χάλκινο κάτοπτρο, τέσσερις (4) οστέινες περόνες, δύο ακέραια γυάλινα μυροδοχεία, πήλινο πινάκιο, σιδερένια καρφιά, χάλκινο νόμισμα- Οικ. Αλιφιέρη.

Τάφοι 7-8. (αρ. 3) Στο ίδιο οικόπεδο στα ΒΔ αποκαλύφθηκαν δύο μαρμαρίνες σαρκοφάγοι με τα καλύμματά τους μήκους 2,14μ και ύψους 1,00μ και 2,00μ Χ 0,55μ. αντίστοιχα χωρίς κτερίσματα. Η μια από τις δύο, η δεύτερη έφερε καμένες κληματόβεργες και σκελετικά κατάλοιπα.

Τάφος 9. Περιγράφεται στο Αρχαιολογικό Δελτίο ως T1. Βρίσκεται στη Δυτική πλευρά του οικοπέδου. Βρέθηκε κάτω από συγκεντρωμένα αρχιτεκτονικά μέλη. Είναι κιβωτιόσχημος με μαρμαρίνες τέσσερις καλυπτήριες πλάκες. Περιείχε ένα σκελετό. *Διαστάσεις* 2,12 μήκος, δεν δίδεται το πλάτος. *Κτερίσματα.* Δεν περιείχε κανέναν, ήταν ακτέριστος.

Τάφος 10. Περιγράφεται συμβατικά στο Αρχαιολογικό Δελτίο ως T2. Βρέθηκε βορειοανατολικά της προηγούμενης ταφής. Οριοθετούνταν από επαναχρησιμοποιημένες επιτύμβιες στήλες στις στενές πλευρές και συγκεκριμένα στη Νότια πλευρά του τάφου είχε τοποθετηθεί ακέραιη επιτύμβια στήλη και στην ανατολική δυο τμήματα αετωματικής στήλης. Ως καλυπτήριες τοποθετήθηκαν σχιστόπλακες. Περιείχε έναν σκελετό ακέραιο και υποκείμενο του κι άλλο σκελετικό υλικό. *Διαστάσεις:* 1,90μ. Χ 0,40μ. *Κτερίσματα:* ένα μόνωτο αγγείο ύστερων χρόνων το οποίο συνδέεται με τον ανώτερο νεκρό και τέσσερα γυάλινα αγγεία τα οποία συνδέονται με τα υπόλοιπα σκελετικά κατάλοιπα.

Τάφος 11. Μια κιβωτιόσχημη ταφή η οποία βρίσκεται στο οικόπεδο Αλιφιέρη περιγράφεται λεπτομερώς. Έχει προσανατολισμό ΒΑ-ΝΔ και εκτείνεται προς ΒΑ κάτω από το ακίνητο Ορφανίδη. Ο τάφος περιλαμβάνει τρεις νεκρούς, δύο ενήλικες και ένα παιδί. *Διαστάσεις:* 0,98μ μήκους και 0,64μ. πλάτους *Κτερίσματα:* τρία γυάλινα μυροδοχεία, οστέινες περόνες, δύο χάλκινα κάτοπτρα και όστρακα. Ο Τάφος χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους. Δίπλα σε έναν κιβωτιόσχημο τάφο στα όρια των δύο οικοπέδων στο ανατολικό όριο του οικοπέδου με κατεύθυνση ΒΑ-ΝΔ βρέθηκαν τμήμα πλακόστρωτου καταστρώματος οδού.

Ταφικά μνημεία, (εικ. αρ.1,2) βρίσκονται στο δυτικό όριο των δύο οικοπέδων. Πρόκειται για δύο ταφικά μνημεία είναι ορθογώνιας κάτοψης, το ένα διαστάσεων 4.10μ μήκους και πλάτους 3,15μ. και το άλλο 6,35μ.Χ2,75 μ. Στο πρώτο μνημείο αποκαλύφθηκε βάση επιτύμβιας στήλης με την αποσπασματικά σωζόμενη επιγραφή ΓΘΙΟΣ.

Χτιστός αγωγός, (εικ. αρ.17), Νοτίως των ταφικών μνημείων αρ. 1 και 2 είναι διαμορφωμένος χτιστός λιθόκτιστος αγωγός ο οποίος φαίνεται να συνυπάρχει με τα μνημεία.

Κυκλικό βαθμιδωτό μνημείο. (εικ. αρ.5) Στο οικόπεδο Αλιφιέρη για την ακρίβεια βρέθηκε κυκλικής κάτοψης βαθμιδωτό μνημείο με διάμετρο βάσης 3,12μ. και διάμετρο ανώτερου δόμου 1,90μ. Το κυκλικό μνημείο το οποίο είναι διαμορφωμένο σε βαθμίδες πατά πάνω σε λιθόκτιστη θεμελίωση αποτελούμενη από τέσσερις σειρές από σχιστόπλακες, ύψους 0,50μ.

η οποία δεν ήταν ορατή. Το μνημείο έχει το σχήμα κολουρου κώνου και είναι διαμορφωμένο από 22 τραπεζιόσχημους λιθόπλινθους. Στην κορυφή του επιστέφεται από κυκλικό μονόλιθο, ο οποίος φέρει κυκλικό τόρμο για ένθεση. Ο πυρήνας του μνημείου είναι διαμορφωμένος από σχιστόλιθους στον οποίο πατούν οι τραπεζιόσχημοι λιθόπλινθοι και δημιουργούν τις τρεις βαθμίδες. Πάνω στις μαρμάρινες βαθμίδες υπάρχουν χαράγματα πελμάτων και επιγραφή με το όνομα ΚΑΝΩΝ όπως και φαλλικά σύμβολα και οικίσκοι.

Ενεπίγραφο βάθρο αθλητή. (εικ. αρ.13) Βρίσκεται στο νότιο τμήμα του οικοπέδου Σ. Δαφερέρα. Το ενεπίγραφο βάθρο που ήταν αφιερωμένο σε αθλητή ύψους 1,00μ και πλάτους 0,41μ. εδράζεται σε μαρμάρινο τραπεζοειδής τομής κυβόλιθο και όλη η κατασκευή στηρίζεται σε υποθεμελίωση κατασκευασμένη από λίθους. Ο κορμός του βάρου είναι ορθογώνιας κάτοψης, περίοπτο και στη μια όψη του φέρει επιγραφή που αναπτύσσεται σε τέσσερις στίχους η οποία σώζεται ως εξής: ..ΗΣΑΣ ΣΤΑΔΙΟΝ/ ΔΕ ΕΝ ΑΓΩΝΙ/ΣΙΘΕΟΣ ΜΕΝ ΑΝΕΘΗΚΕΝ ΥΙΟΣ/...ΙΤΟΚΡΑΤΟΥΣ. Κάτω από την επιγραφή η υπόλοιπη επιφάνεια του βάρου είναι διαμορφωμένη με λεπτό βελόνι αφήνοντας ένα λειασμένο πλαίσιο Η πάνω και η κάτω απόληξη του βάρου εξέχει του κορμού, σχηματίζοντας είδος κυματίου. Η πάνω όψη του φέρει ορθογώνια εντορμή για τη τοποθέτηση αντικειμένου(για παράδειγμα ανάγλυφη στήλη, άγαλμα ή χάλκινο τρίποδα).

Τοίχος πίσω από το ανωτέρω βάθρο (εικ. αρ.14) Αποκαλύφθηκε τοίχος με προσανατολισμό Α-Δ, κατασκευασμένος από σχιστόπλακες, ιδιαίτερα ισχυρός αποκαλυπτόμενου μήκους 12,30μ. και πλάτους 2,00μ. και σωζόμενου ύψους 1,32μ. Πάνω στον τοίχο σχεδόν αποκαλύφθηκε τμήμα μικρής μαρμάρινης σαρκοφάγου.

Πήλινος αγωγός. (εικ. αρ.15) Το μέσον περίπου του οικοπέδου Αλιφιέρη διατρέχει πήλινος αγωγός, αποτελούμενος από κυλινδρικά στελέχη μήκους 0,55μ και διαμέτρου 0,20-0,22μ. τα οποία συναρμολογούνται με μολύβι. Ο αγωγός χρονολογείται στους μεταβυζαντινούς χρόνους.

Ορθογώνια τετράγωνη κατασκευή. (εικ. αρ.6) Βρίσκεται στο όριο των δυο οικοπέδων. Κατασκευασμένη από σχιστόλιθους και υδραυλικό κονίαμα. Υστερο κτίσμα, πιθανώς δεξαμενή.

Κτιστός αγωγός. (εικ. αρ.18) πρόκειται μάλλον για αγωγό ομβρίων υδάτων με αρκετό πλάτος. Η μία πλευρά του αποτελείται από λιθόκτιστο τοίχιο, ενώ η άλλη πλευρά τμήμα του είναι ομοίως λιθόκτιστο τοίχιο, ενώ η άλλη αποτελείται από τμήμα του κρηπιδώματος των ταφικών μνημείων.

Τα κινητά ευρήματα από το χώρο είναι πολλά. Αναφέρονται στις έως τώρα δημοσιεύσεις τα εξής:

α) *Ημίεργο άγαλμα κόρης.* (εικ. αρ.7) Βρέθηκε στο βόρειο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου και βρίσκεται ακόμη στο χώρο εύρεσής του. Είναι σχεδόν ακέραιο μήκους 3,00μ περίπου. Το κάτω μέρος πιθανώς της πλίνθου του γλυπτού έχει πλάτος 0,50μ και ύψος 0,30μ., σώζεται σε δύο τμήματα και χρονολογείται στους αρχαϊκούς χρόνους (οικόπεδο Αλιφιέρη)

β) *τμήμα μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης* (εικ. αρ.12) σωζόμενου ύψους, σωζόμενου μήκους 0,31μ. και σωζόμενου πάχους 0,08μ. με την παράσταση γυμνού άνδρα κατά τομή στραμμένο στα δεξιά με προτεταμένο το αριστερό άνω άκρο, από το οποίο είναι ορατές μόνο οι απολήξεις του ιματίου. Χρονολογείται το γ' τέταρτο του 6ου αι. π.Χ. (οικόπεδο Σ. Αλιφιέρη)

γ) *Τμήμα μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης.* (εικ. αρ.11) Αποκαλύφθηκε στο ΝΑ τμήμα του οικοπέδου. Διαστάσεις σωζόμενο μήκος 0,42μ , πλάτους 0,33μ. και πάχους 0,10μ. Στο αριστερό κάτω άκρο της στήλης απεικονίζεται το αριστερό χέρι γυναικείας μάλλον ένθρονης που κρατά σπαργανωμένο βρέφος, ενώ δεξιά από τη γυναικεία μορφή εικονίζεται μορφή,

πιθανώς παιδιού που προτείνει το δεξι άνω άκρο προς το βρέφος. Στο κενό χώρο που υπάρχει πάνω από τη κεφαλή της παιδικής μορφής διακρίνουμε χρωματικό αποτύπωμα κατόπτρου, (οικόπεδο Σ. Δαφερέρα).

δ) *Τμήμα ανάγλυφου με γυναικεία πεπλοφόρο μορφή.* (εικ. αρ.8) Βρέθηκε στο Βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου Σ. Αλιφιέρη. Η ανάγλυφη πλάκα είχε διαστάσεις 1,20μ. και πλάτος μέγιστο 0,65 μ. στο πάνω και κάτω μέρος της ενώ στο μέσον 0,60μ. Εικονίζεται κατ' ενώπιον μια γυναικεία πεπλοφόρος μορφή, από την οποία είναι αποκεκρουμένη η κεφαλή και τμήμα του δεξιού άνω άκρου από τον αγκώνα και κάτω. Η γυναικεία μορφή φορά ποδήρη αχειρίδωτο χιτώνα ζωσμένο στη μέση και κρατά κυκλικά αντικείμενα απροσδιορίστου ταυτότητας. Χρονολογείται στις αρχές του β' μισού του 5^{ου} αι. π.Χ. (οικόπεδο Σ. Αλιφιέρη)

ε) *Δύο μαρμάρινες τεφροδόχες κάλπιδες* (εικ. αρ.10) βρέθηκαν κατά χώραν, περί το μέσον των οικοπέδων εντός του οικοπέδου Σ. Αλιφιέρη πολύ κοντά με το όριο του οικοπέδου Σ. Δαφερέρα. Φέρουν τις επιγραφές δύο ονομάτων: ΤΙΜΗΣΗΛΕΩ και ΑΜΒΡΟΣΙΑΣ. Διαφέρουν από τις τεφροδόχες εκείνες που αποκαλύπτονται συνήθως στην Πάρο αφού είναι ιδιαιτέρως περίτεχνες και διαφορετικά διαμορφωμένες κυκλικής κάτοψης πάνω σε τετράγωνο βάθρο. (οικόπεδο Σ. Αλιφιέρη).

στ) *Μαρμάρινος όρος ωνής,* (εικ. αρ.9) προς το όριο των δύο οικοπέδων βρέθηκε κατά χώραν σύμφωνα με τον ανασκαφέα, ορθογώνιας κάτοψης όρος, μήκους 0,42μ., πλάτους 0,33μ. και πάχους 0,10μ., ο οποίος φέρει επιγραφή στο άνω τμήμα της όψης του, η οποία αναπτύσσεται σε 15 στίχους. Το κείμενο το οποίου ταυτίζεται με ωνή και τονίζεται με την επικεφαλίδα ΟΡΟΣ ΧΩΡΙΟΥ, αναφέρεται σε αγορασθέν χωρίον εντός του νεκροταφείου πιθανώς για την εξυπηρέτηση του κοινού των Σωτηριαστών. Χρονολόγηση 3^{ος} αι. π.Χ. (οικόπεδο Σ. Αλιφιέρη). Το κείμενο έχει ως εξής:

[Ο ρ] ο ς χ ω ρ ι [ο υ]

[- - c7 - -]ς Κριναγόρου καί κοινόν Σωτηριαστών ο-
[ϋς συ] νήγαγεν Ἀγνόθεος: ἐπί Ἰσιγωρίδου Ἰσκλέο[υ]-
[ς - - c6 - -] ἰ χωρίον ἐπρίαντο ἐν Ἑλητι τῷ κάτω, οἷς γείτων Α-
[- - c6 - -] της Νεωκλείδου: ἀπό τοῦ ὄρου τοῦ ἐπὶ τεῖ ὁδῷ π-
[ρός τ] ῶι Λευκωι οὔ ἐνγεγραπται ἡ ὠνή, ἕως τῆς ὁδοῦ
[ἐκ πό]λεως φερούσης ἐπὶ τήν οἰκίαν καί τῶν τάφων τ-
[- 3-4-] ὑπαρχόντων μήκος δέ ἀπό τοῦ ὄρου εὐθέως μέ-
[χρ]ι τῆς ἐλαίας τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς δευτέρας καί
[τοῦ] ὄρου τοῦ παρὰ τήν ἐλαίαν παρὰ Ἀριστέου νν
[1-2] ασικλέους: περιήγητα δραχμῶν ΗΗΗ: τήν τιμή-
[ν ἔχ]ει ὁ ἀποδόμενος πᾶσαν μνήμονες παρῆσαν Κλ-
[- -] ὁδωρο: Δόρκου: Ἀλεξῆς: Εὐέτου μάρτυρες
[Αμ]φιάνας Ἕ Νικέου Ἕ Πάτοικος Ἕ Ηγίλλου: vac
[Καλ]λίγνωτος: Νικέου: συνπολητής vac
[-2-3-] τιος : Κλευμνήστου. vacat
vacat

Επίσης αναφέρεται από τον ανασκαφέα ότι εντόπισε πολλές μαρμάρινες τεφροδόχες κάλπιδες και τμήματά τους και συγκεντρωμένες επιτύμβιες στήλες του 5^{ου} και 4^{ου} αιώνα π.Χ., καθώς και βάσεις επιτύμβιων στηλών. Αναφέρονται επίσης πολλά αρχιτεκτονικά μέλη που αποδίδονται σε μεγάλο δημόσιο κτήριο και μεγάλη ποσότητα μαρμάρινης λατύπης η οποία αποδίδεται από τον ανασκαφέα στην κατασκευή ταφικών μνημείων την υστεροελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο.

Χρονολόγηση: Συνολικά οι ταφές και τα ευρήματα, χρονολογούνται από τους αρχαϊκούς έως ρωμαϊκούς χρόνους.

Σχολιασμός: τα όμορα οικόπεδα περιγράφονται μαζί διότι έτσι παρουσιάζονται επίσης και από τον ανασκαφέα Γ. Κουράγιο. Υπάρχουν συνοπτικές αναφορές στο ΑΔ, δημοσιευμένα άρθρα, στα οποία παρουσιάζονται γενικότερα και συνοπτικά οι ταφές και τα ταφικά μνημεία, ενώ δίδονται περισσότερες πληροφορίες και ερμηνείες για κάποια από αυτά. Το κεραμικό υλικό αλλά και οι μαρμάρινες στήλες, σωζόμενες κυρίως τμηματικά καθώς και τα νομίσματα παραμένουν αδημοσίευτα. Ομοίως δεν υπάρχουν πληροφορίες ή δημοσιεύσεις για το σκελετικό υλικό. Ξεχωριστά έχουν δημοσιευθεί ευρήματα κυρίως γλυπτικής

Το παρόν κείμενο παραπέμπει σε σχέδιο στο παράρτημα εικόνων της παρούσας εργασίας και έχει δημοσιευθεί από τον ανασκαφέα (Κουράγιος 2013, 137). Εδώ παρουσιάζεται εμπλουτισμένο, ως προς κάποια σημεία της ανασκαφής που δεν είχαν συμπληρωθεί και ερμηνευθεί καθώς και διορθωμένο σε σχέση με το σημείο 11 και τη θέση ανεύρεσης τμήματος επιτύμβιας στήλης. Επίσης εμπλουτισμένο παραδίδεται και το υπόμνημα που συνοδεύει την κάτοψη της ανασκαφής.

Βιβλιογραφία: Κουράγιος 2006β, 280-284. 2013, 135-157. 2019, 461-467, Κουράγιος και Δετοράτου 1998, 792-794, 1999, 788. 2000α. 42-46. 2001, 39-44, 2006α, 237-248, 2006β. 151-160. Alexandridou and Daifa 2021, 309-314.

Σημερινή κατάσταση: Ανοιχτός χώρος με ορατά τα ευρήματα. Τα δύο οικόπεδα συμπεριλήφθηκαν σε πρόταση απαλλοτρίωσης από την αρμόδια υπηρεσία.

S7a

ΘΕΣΗ: Αγ. Παντελεήμων

Οικόπεδο: Μ. Φουρνάρη

Περιγραφή: Τμήμα πλακόστρωτης οδού. (;)

Στον περιβάλλοντα χώρο της κατοικίας εντός του οικοπέδου είναι ορατό τμήμα πλακόστρωτου δαπέδου από σχιστολιθικές πλακοειδείς λίθους. Φαίνεται να είναι οριοθετημένες με μικρότερες τοποθετημένες κάθετα. Στην ευρύτερη περιοχή του οικοπέδου υπάρχουν επιφανειακά όστρακα.

Σχολιασμός: Στο οικόπεδο δεν έχει πραγματοποιηθεί ανασκαφική έρευνα. Υποθέτουμε ότι η πλακόστρωτη οδός είναι καλυμμένη από επιχώσεις σε μικρό βάθος από την επιφάνεια.

Σημερινή κατάσταση: Ορατό μερικώς

S8	Eικ. 28
----	---------

ΘΕΣΗ: Αγ. Ελένη-Μελισσάκια

Οικόπεδο: Α. Αποστολοπούλου

Περιγραφή: Τάφοι.

Κατά το 2008 στην ολίγων ημερών διεξαχθείσα σωστική ανασκαφή αποκαλύφθηκαν δύο κιβωτιόσχημες ταφές κατασκευασμένες από πωρόλιθο.

Χρονολόγηση: αδιευκρίνιστη.

Σχολιασμός: Αδημοσίευτο υλικό. Δεν υπάρχουν παρά μόνο μικρές αναφορές για την ανασκαφή σε εργασίες. Η σωστική ανασκαφή πραγματοποιήθηκε μόνο για λίγες μέρες και διεκόπησαν οι εργασίες.

Βιβλιογραφία: Παπαδημητρίου 2014, 33. Κουράγιος 2019, 467-468. Παπαδημητρίου et al. (υπό έκδοση1).

Σημερινή κατάσταση: Η ανασκαφή δεν ολοκληρώθηκε και ζητήθηκε από τους ιδιοκτήτες η κατάχωσή τους.

S9	Εικ. 32-40
----	------------

ΘΕΣΗ: Αγ. Παντελεήμων

Οικόπεδο: Σ. Λουκή-Αφών Ορφανίδη-Αφοί Ιμμαμίδου-Ελ. Αλιφιέρη

Περιγραφή: Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τα οποία σχηματίζουν κάτοψη «τραπεζιόσχημη κατασκευής», η οποία εκτείνεται σε τέσσερα οικόπεδα.

Συγκεκριμένα, τα τέσσερα οικόπεδα είναι όμορα και τα περιγράφουμε ενιαία, αφού αποκάλυψαν μια ενιαία κατασκευή «τραπεζιόσχημης» κάτοψης.

Οικόπεδο Αφών Ορφανίδη: καταλαμβάνει το ΒΔ τμήμα της συνολικής έκτασης.

Αποκαλύφθηκαν τα τμήματα του Βόρειου και δυτικού τοίχου της «τραπεζιόσχημης» κατασκευής

Οικόπεδο Σ. Λουκή: καταλαμβάνει το ΝΔ τμήμα της συνολικής έκτασης. Αποκαλύφθηκε το υπόλοιπο τμήμα του δυτικού τοίχου της κατασκευής προς νότο και ο νότιος τοίχος της, ο οποίος αποτελείται από δύο τοίχους οι οποίοι σχηματίζουν οξεία γωνία στο ΝΑ άκρο του.

Οικόπεδο Ιμμαμίδου: καταλαμβάνει το ΝΑ τμήμα της συνολικής έκτασης. Αποκαλύφθηκε ο Ανατολικός τοίχος της «τραπεζιόσχημης κατασκευής» ο οποίος μοιάζει πολύ ως προς την κατασκευή με τον Βόρειο

Οικόπεδο Ε. Αλιφιέρη καταλαμβάνει το ΒΑ τμήμα της έκτασης. Το Νότιο όριο του είναι όμορο με το Β. όριο του οικοπέδου Αφών Ιμμαμίδου και το δυτικό σε επαφή με το Α. όριο του οικοπέδου Αφών Θεοχαρίδη. Επίσης εκεί αποκαλύφθηκαν ελλειψοειδείς κατασκευές και παχύ στρώμα πυράς και οστών.

Η τραπεζιόσχημη κατασκευή:

Ο Βόρειος τοίχος έχει βαθμιδωτή διαμόρφωση και εκτείνεται στα οικόπεδα Ορφανίδη και Ε. Αλιφιέρη. Έχει πλάτος 2,5μ έως 3,00μ. Είναι κατασκευασμένος από δυο τοιχία και το ενδιάμεσο κενό γεμίζεται με χώμα και πέτρες. Ο Ανατολικός τοίχος του οποίου το ΒΑ άκρο βρίσκεται στο οικόπεδο Ε. Αλιφιέρη και ο υπόλοιπος στο οικόπεδο αφών Ιμμαμίδου με σωζόμενο μήκος 30,80μ. παρουσιάζει την ίδια εικόνα με τον Βόρειο τοίχο. Ο δυτικός τοίχος που έχει συνολικό αποκαλυπτόμενο μήκος 27,00μ διατρέχει τα οικόπεδα Αφών Θεοχαρίδη και Στ. Λουκή. Είναι πολύ μικρότερος σε πλάτος 1,00μ. περίπου και οι ανασκαφείς διέκριναν δύο οικοδομικές φάσεις. Η κατώτερη είναι κατασκευασμένη από μεγάλους πλακοειδείς λίθους και προτείνεται από τους ανασκαφείς η χρονολόγηση στους αρχαϊκούς χρόνους και η ανώτερη πρόχειρα κατασκευασμένη χρονολογείται στους ελληνιστικούς χρόνους. Μάλιστα στην ανώτερη οικοδομική φάση, έχουν ενταχθεί στην πρόχειρη τοιχοδομία του, τμήμα αρχαϊκού κούρου και ελλειψοειδής βάση αγάλματος τα οποία πιθανώς να συνανήκουν.

Στο Οικόπεδο Σ. Λουκή αποκαλύφθηκε και ο νότιος τοίχος ο οποίος αποτελείται από δύο τοίχους που σχηματίζουν οξεία γωνία στο ΝΑ άκρο του. Έχει σωζόμενο μήκος 20,00μ. και το πλάτος του συνολικά και των δύο τοίχων μαζί, κυμαίνεται από 4,40μ. μέγιστο έως 2,75μ-3,00μ. ελάχιστο.

Νότια του Δυτικού τοίχου σε άλλο **οικόπεδο ιδιοκτησίας Σπανού** αποκαλύφθηκε άγαλμα Γοργούς αρχαϊκών χρόνων και τμήμα ακόμη ενός κούρου.

Η Γοργώ: Πρόκειται για άγαλμα το οποίο σώζεται σχεδόν ακέραιο. Φέρει αποκρούσεις στο πρόσωπο, και λείπουν οι άκρες των φτερών της και το δεξί άνω άκρο της καθώς και τμήμα της βάσης της. Η Γοργώ απεικονίζεται με διασκελισμό με το αριστερό πόδι να βρίσκεται μπροστά από μαρμάρινη καλυπτήρια κεραμίδα. Την κόμη συγκρατεί κορδέλα ως διάδημα. Είναι έτσι διαμορφωμένη από πλοκάμους, ώστε από τρεις πλόκαμοι πέφτουν δεξιά και αριστερά της κεφαλής της σε κάθε ώμο της. Η κόμη η οποία πέφτει στην πλάτη, είναι διαμορφωμένη συνολικά από 12 πλοκάμους, με τέτοιο τρόπο, όπως στους αρχαϊκούς κούρους και κόρες. Φέρει χιτώνα του οποίου στην επιφάνεια φέρει εγχάρακτα λέπια και είναι δεμένος σφιχτά στη μέση με μια ζώνη, το ένα της άκρο της οποίας, κεφάλι φιδιού το οποίο κρατά η Γοργώ στην παλάμη του αριστερού της χεριού. Τα δάχτυλα του δεξιού άνω άκρου που σώζονται στο σώμα της Γοργούς μας δείχνουν ότι το δεξί άνω άκρο ήταν παράλληλο με το σώμα.

Κούρος: Βρέθηκε ενταγμένος στην τοιχοδομία του δυτικού τοίχου Πρόκειται για σώμα κούρου σωζόμενου ύψους 1,10μ. το οποίο υποδεικνύει μια ιστάμενη ανδρική μορφή.

Η βάση: Βρέθηκε ενταγμένη στην τοιχοδομία του δυτικού τοίχου. Πρόκειται για βάση αγάλματος ελλειψοειδούς κάτοψης με μορφή κίονα και φέρει επιγραφή ΧΕΛΟ...

Φαίνεται ότι η Βάση και ο Κούρος συνανήκαν.

Τμήμα αγάλματος γυμνού νέου: Βρέθηκε πολύ κοντά στη Γοργώ. Σώζεται λίγο πιο πάνω από τα γόνατα έως λίγο πιο πάνω από τη μέση. Η μορφή του νέου είναι ιστάμενη αλλά σε διασκελισμό.

Εντός τις κατασκευής βρέθηκαν όστρακα υστεροελληνιστικών χρόνων.

Χρονολόγηση: Από αρχαϊκούς έως ελληνιστικούς χρόνους

Σχολιασμός: Έχουν γίνει δημοσιεύσεις των σημαντικών γλυπτών και προσεγγίσεις την «τραπεζιόσχημη κατασκευή».

Βιβλιογραφία: Ζαφειροπούλου 1992, Β2, 541, Πιν. 153α,β,δ. 1993, 434-436, πιν. 131,132. 1994, 665-666, σχ. 1, Zaphiropoulou Ph. 2000. 7-12, εικ. 1,2,4, 5,7,8. Κουράγιος και Δετοράτου 2000α, 41-43, σχ. 3,5. Ohnesorg 2003. Κουράγιος 2018, 83-85. Kourayos et al. 2018a, 153. Alexandridou και Daifa 2021.

S9a

Εικ. 45

ΘΕΣΗ: Περιφερειακή οδός-Σύγχρονο νεκροταφείο.

Οικόπεδο: Φ. Κυριαζάνου

Περιγραφή: Τάφος και πολλά όστρακα χρηστικών αγγείων.

Συγκέντρωση οστράκων: Στη Βόρεια πλευρά του οικοπέδου σημειώνεται στην πρώτη δημοσίευση ότι υπάρχουν συγκεντρωμένα όστρακα χρηστικών αγγείων τα οποία χρονολογούνται στους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους.

Στην ευρύτερη περιοχή περισυλλέχθηκε και μια μαρμάρινη ημίεργη υδρορρόη διαστάσεων 1,50μ Χ 0,70μ.

Τάφος. Πρόκειται για κιβωτιόσχημο μεγάλο τάφο ο οποίος βρέθηκε σε απόσταση 2,50μ. από την ανατολική πλευρά του οικοπέδου. Είναι κατασκευασμένος από αρχιτεκτονικά μαρμάρινα μέλη και βάσεις επιτύμβιων στηλών. Ο τάφος περιείχε τέσσερις νεκρούς Διαστάσεις: 2.00μ μήκος και 1,00μ. πλάτος. Κτερίσματα: περίπου πενήντα γυάλινα φυσητά αγγεία, πήλινα αγγεία, σιδερένια σπλεγγίδα, 1 χάλκινο μικρό αγγείο, χάλκινα καρφιά και κρίκοι υπολείμματα από μικρά λεπτά φύλλα χρυσού, καθώς και δυο νομίσματα.

Χρονολόγηση: ταφές ρωμαϊκών χρόνων 1^{ου} αι. μ.Χ.

Σχολιασμός: Αδημοσίευτο το υλικό του οικοπέδου. Δεν υπάρχουν αναφορές για δημοσίευση του κεραμικού και άλλου υλικού που εντοπίστηκε κατά τη διάνοιξη τομών. Για τον τάφο: Εκτός από μικρές και συνοπτικές αναφορές και περιγραφή του τάφου και την απαρίθμηση των ευρημάτων δεν υπάρχει ολοκληρωμένη δημοσίευση για τα ευρήματα της περιοχής και τη σχέση της με τα άλλα ταφικά σύνολα. Η Φ. Ζαφειροπούλου αναφέρει σε εργασία της (βλ. Ζαφειροπούλου 1999β) για φυσητά γυάλινα αγγεία από την Πάρο σειρά αγγείων, τα οποία τα αποδίδει στο ΒΑ νεκροταφείο της Πάρου. Όμως από αυτά τα με αρ. 2857, (πιν. 83 α το αριστερό βολβόσχημο), 2850, (πιν. 85γ), 2856, 2852, 2854, (πιν. 90α) 2855, 2859 (πιν. 90β τα δυο μεσαία βολβόσχημα) είναι φυσητά αγγεία που προέρχονται από τον Τάφο στο οικόπεδο Κυριαζάνου.

Βιβλιογραφία Ζαφειροπούλου 1987.414, πιν.213, σχ.3. 1999β, πιν. 83α, 85γ,90α, 90β. Κουράγιος 2019, 469, εικ. 21.

Σημερινή εικόνα: Ο τάφος έχει καταχωθεί αφού φωτογραφήθηκε σχεδιάστηκε και συλλέχτηκαν τα κτερίσματα

S9b	Χάρτης 3, σημ. 31 και εικ. 13-14
-----	-------------------------------------

ΘΕΣΗ: Φλόγα-Αγ. Ανάργυροι.

Οικόπεδο: Γ. Τριανταφύλλου

Περιγραφή: Ταφικά κατάλοιπα

Το οικόπεδο βρίσκεται Ανατολικά του αρχαιολογικού Μουσείου Πάρου. Βρέθηκαν στη Δυτική πλευρά του οικοπέδου αρχιτεκτονικά κατάλοιπα σε μήκος 8,00μ. περίπου και ταυτίζονται με ταφικά κατάλοιπα, κρηπιδώματα ή βάθρα σαρκοφάγων. Προς ΝΔ του οικοπέδου υπήρχαν διάσπαρτοι πλακοειδείς λίθοι σε μια μεγάλη έκταση περίπου 3,80μ. Χ 0,60μ. και αποδίδεται σε κατάρρευση του αρχαίου τείχους. Δεν αναφέρεται εύρεση οστράκων ή άλλων ευρημάτων.

Χρονολόγηση: απροσδιόριστη χρονολόγηση

Σχολιασμός: Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε κατά το έτος 1987 πριν ακόμη την αποκάλυψη των ταφών στα όμορα οικόπεδα Χαρδαβέλλα, Φραγκούλη Κυριαζάνου και αυτών στα οικόπεδα Αλιφιέρη-Δαφερέρα που βρίσκονται σε κοντινή απόσταση. Με βεβαιότητα οι τάφοι αυτοί ήταν εκτός των τειχών της πόλεως. Δεν αναφέρονται σε κάποια δημοσιευμένη μελέτη.

Βιβλιογραφία: Ζαφειροπούλου 1987, 40, πιν.292 β-γ.

S9c	Εικ. 43-44
-----	------------

ΘΕΣΗ: Αγ. Παντελεήμων

Οικόπεδο: Φραγκούλη

Περιγραφή: Ταφές

Στο οικόπεδο βρέθηκαν ταφές εκ των οποίων η μια ήταν ιδιαίτερη διότι ήταν διώροφη. Συγκεκριμένα:

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος τάφος. Κατασκευασμένος από τέσσερις μαρμάρινες πλάκες και με αετωματικό μαρμαρίνο κάλυμμα. Ο τάφος περιείχε επτά σκελετούς εκ των οποίων το ένα ήταν παιδί. Διαστάσεις: 1,95μ. μήκος και 1,00μ. πλάτος. Κτερίσματα: Μία γυάλινη δακρυδόχο, Θραύσματα γυάλινου αγγείου, πέντε οστέινες περόνες, ένα χάλκινο κάτοπτρο.

Τάφος 2. Βρίσκεται 3,00μ. από την ανατολική πλευρά του οικοπέδου Κιβωτιόσχημος τάφος, Οι πλευρές του τάφου είναι κατασκευασμένες από μικρές και μεγάλες σχιστόπλακες. Επίσης σχιστόπλακες ήταν τοποθετημένες ως καλυπτήριες πλάκες του τάφου. Περιείχε μία ταφή Διαστάσεις: δε δίδονται. Κτερίσματα: ακέριος πήλινος λύχνος χρονολογημένος τον 3^ο αι. π.Χ.

Τάφος 3-Τάφος 4. Βρίσκονται στη βόρεια πλευρά του οικοπέδου. Οι δύο τάφοι είναι διατεταγμένοι σε σχήμα Γ.

Τάφος 3. Κιβωτιόσχημος τάφος με προσανατολισμό Β-Ν. Βρέθηκε σχεδόν κατεστραμμένος.

Τάφος 4. Κιβωτιόσχημος τάφος με προσανατολισμό Α-Δ. Είναι και οι δύο κατασκευασμένοι από σχιστόπλακες και σχιστόλιθους και οι καλυπτήριες σχιστολιθικές πλάκες έχουν καταπέσει κι έχουν θρυμματίσει τα γυάλινα αγγεία. Το δάπεδο της ταφής ήταν στρωμένο με σχιστολιθικές πλάκες. Κάτω από τις σχιστολιθικές πλάκες υπήρχε ακόμη ένας τάφος. Διαστάσεις: 2,00μ. μήκος και 1,90μ. πλάτος. Κτερίσματα: θραύσματα από γυάλινα αγγεία.

Τάφος 4α. Κιβωτιόσχημος τάφος υποκείμενος του δαπέδου του Τάφου 4. Είναι κατασκευασμένος από σχιστολιθικές πλάκες. Ο τάφος περιείχε μόνο μερικά σκελετικά κατάλοιπα. Διαστάσεις: 2,00 μήκος και 1,90μ. πλάτος. Το συνολικό βάθος και των δύο τάφων είναι 1,45μ. Κτερίσματα: δεν υπάρχουν.

Από την ευρύτερη περιοχή των τάφων συλλέχθηκε τμήμα μαρμαρίνου κυματίου.

Χρονολόγηση: Οι ταφές 1 και 2 χρονολογούνται στους ελληνιστικούς χρόνους και επομένως οι Ταφές 3, 4 και 4α υποθέτουμε ότι ανήκουν στην ίδια περίοδο.

Σχολιασμός: Πρόκειται ουσιαστικά για αδημοσίευτο υλικό. Εκτός από την αρχική συνοπτική δημοσίευση οι αναφορές στις ταφές σε άλλες εργασίες είναι παρομοίως συνοπτικές και επικεντρώνονται στις περιγραφές των τάφων και όχι στην ερμηνεία τους και στη σχέση τους με παρακείμενες ταφές. Το σκελετικό υλικό επίσης είναι αδημοσίευτο. Η Ζαφειροπούλου στην εργασία της η οποία αναφέρεται στα γυάλινα φυσητά αγγεία από τα νεκροταφεία της Πάρου και της Νάξου δημοσιεύει το με αρ. 2978 το οποίο είναι κτέρισμα τάφου από το οικόπεδο Φραγκούλη και όχι από το αρχαίο νεκροταφείο, βλ. Ζαφειροπούλου 1999β, πιν. 90β τελευταίο αγγείο στα δεξιά όπως εικονίζεται στη φωτογραφία.

Βιβλιογραφία: Ζαφειροπούλου 1991, 376, πιν. 146β, 147α. 1999β, πιν. 90β. Κουράγιος 2018, 92. 2019, 468-469.

Σημερινή κατάσταση: Μετά την ανασκαφή οι τάφοι είτε καταχώθηκαν είτε απομακρύνθηκαν.

S9d

Εικ. 42

ΘΕΣΗ: Αγ. Παντελεήμων

Οικόπεδο: Χαρδαβέλλα

Περιγραφή: Ταφές

Το 1998 ανασκάφηκαν στο εν λόγω οικοπέδο δύο κιβωτιόσχημου τύπου ταφές. Οι δύο ταφές σχηματίζουν ορθή γωνία.

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος τάφος, Είναι κατασκευασμένος με σχιστολιθικές πλάκες συνδεδεμένες μεταξύ τους με κονίαμα. Οι καλυπτήριες πλάκες είναι σχιστολιθικές πλάκες. Εσωτερικά ήταν επιχρισμένος με ασβεστοκονίαμα. Ο Τάφος περιέχει τρεις ταφές και ακόμη περισσότερο σκελετικό υλικό από ανακομιδές. Διαστάσεις: 2,15μ.Χ 0,95μ./0,55μ. Κτερίσματα: ένα χάλκινο νόμισμα, ένα σιδερένιο καρφί και ένα γυάλινο μυροδοχείο.

Τάφος 2. Κιβωτιόσχημος, κατασκευασμένος από σχιστολιθικές πέτρες. Το εσωτερικό του ήταν επιχρισμένο με ασβεστοκονίαμα. Οι σχιστολιθικές καλυπτήριες πλάκες είχαν καταρρεύσει και προκλήθηκαν καταστροφές στο ανώτερο σκελετικό υλικό. Περιείχε ταφές πέντε ατόμων. Ο τελευταίος σκελετός εδράζονταν στο δάπεδο του τάφου, όπου και βρίσκονταν πλήθος οστράκων. Διαστάσεις: 1,90μ Χ 0,85μ. Κτερίσματα αυτού του τάφου ήταν γυάλινο μυροδοχείο, χάλκινα νομίσματα και ακέραιο χρυσό ενώτιο με ένθετη υαλόμαζα.

Χρονολόγηση: υστεροελληνιστική-ρωμαϊκή περίοδος.

Σχολιασμός: Ουσιαστικά οι δύο ταφές είναι αδημοσίευτες. Εκτός από την πρώτη δημοσίευση στο ΑΔ, 53, Β3, υπάρχουν συνοπτικές αναφορές σε εργασίες. Το σκελετικό υλικό δεν έχει μελετηθεί

Βιβλιογραφία: Κουράγιος και Δετοράτου 1998, 791-792. Κουράγιος 2019, 467-468.

Σημερινή κατάσταση: Ορατός ο τάφος εντός του οικοπέδου

S9e	Χάρτης 7, σημ. Κ1 Εικ. 17
-----	------------------------------

ΘΕΣΗ: ΚΑΣΤΡΟΒΟΥΝΙ-ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Οικόπεδο: Δημοτική Οδός

Περιγραφή: αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και τμήματα πλακόστρωτων οδών.

Πρόκειται για τμήμα καταστρώματος οδού, η οποία συμβατικά ονομάζουμε Η «κάθετη οδός 2» με αποκαλυπτόμενο μήκος 2,20μ. και πλάτος 1,20μ. με προσανατολισμό Β-Ν. Δίπλα ακριβώς αποκαλύφθηκε κυλινδρικός μαρμάρινος αράβδωτος κιονίσκος (μυλιάριο ;) διαστάσεων ύψος 0,20μ. και διάμετρο 0,30μ.

και μια ακόμη με προσανατολισμό Β-Ν και αποκαλυπτόμενο μήκος 1,50μ. και πλάτος 0,40μ.

Χρονολόγηση: Από τα όστρακα που συνόδευαν την διάνοιξη της τάφρου της ΔΕΥΑΠ χρονολογούνται από τα ελληνιστικά έως ρωμαϊκά χρόνια

Σχολιασμός: Τα τμήματα οδών σώζονται σε πολύ καλή κατάσταση και είναι έως τώρα αδημοσίευτα. Πιθανώς ο κιονίσκος να σχετίζεται με σήμα χιλιομετρικό-μυλιάριο.

Βιβλιογραφία: αδημοσίευτο.

Σημερινή κατάσταση: Καταχωμένο.

S9f	Χάρτης 3, σημ.31, Εικ. 12, 15, 16
-----	--------------------------------------

ΘΕΣΗ: ΦΛΟΓΑ

Οικόπεδο: Α. Μπαρμπαρή

Περιγραφή: Τμήμα τείχους

Στη δημοσιευμένη συνοπτική ανασκαφική αναφορά της αποκάλυψης δεν αναφέρονται διαστάσεις και σωζόμενο μήκος ούτε η θέση του μέσα στο οικόπεδο. Επίσης δεν αναφέρεται

κεραμική από τα κατώτερα στρώματα, ούτε και άλλα ευρήματα από την ευρύτερη περιοχή. Ισχνά κατάλοιπα της δεύτερης πύλης όμοιας περίπου με εκείνη της ανατολικής βρίσκονται προς βορρά στη θέση «Φλόγα».

Χρονολόγηση: από τους αρχαϊκούς χρόνους και μετά

Σχολιασμός: Από την φωτογραφία που δίδεται στη δημοσιότητα διακρίνουμε ότι πρόκειται για τμήμα του τείχους ιδιαίτερα ισχυρό. Είναι κατασκευασμένο με τον ίδιο τρόπο που είναι και στο Οικ. Ακάλεστου. Ο Κουράγιος παραδίδει ακόμη μια φωτογραφία του τείχους από το οικόπεδο μετά τους καθαρισμούς της δεκαετίας του 1990. Εκτός του τείχους διακρίνεται και κρηπίδα πιθανώς πύργου πολύ κοντά σε μια ακόμη πύλη.

Βιβλιογραφία: Ζαφειροπούλου 1987, 293α. Kourayos 2018b, 283, εικ.4.

Σημερινή κατάσταση: Το τμήμα τείχους είναι ορατό.

S10	Εικ. 116-117
-----	--------------

ΘΕΣΗ: ΚΑΣΤΡΟΒΟΥΝΙ

Οικόπεδο: Πολιτιστικό κέντρο Δήμου Πάρου (δημόσιος χώρος)

Περιγραφή: Τμήματα ελληνιστικών οικιών

Πρόκειται για σωζόμενα τμήματα τριών συγκροτημάτων οικιών που μία οδός με προσανατολισμό Α-Δ τα χωρίζει σε δύο συγκροτήματα ένα βόρειο και ένα νότιο. Κατά τις εργασίες αντικατάστασης αγωγών ύδρευσης αποκαλύφθηκε τμήμα αυτής της κάθετης οδού η οποία διασταυρώνεται με μια ακόμη πλακόστρωτη οδό με προσανατολισμό Β-Ν. Οι οικίες είναι πολυτελείς με μεγάλη χρονική διάρκεια χρήσης όπως καταδεικνύει προϋπάρχον ψηφιδωτό δάπεδο υποκείμενο ενός άλλου. Ένα από τα αποκαλυπτόμενα ψηφιδωτά δάπεδα είναι κατασκευασμένο με τη τεχνική *opus tessalatum*, ενώ ένα άλλο ψηφιδωτό φέρει διακοσμητικά κοσμήματα και συγκεκριμένα στο κέντρο κόσμημα ρόμβου που εντάσσεται σε σχηματικό ορθογώνιο και περιβάλλεται από σπειρομαϊάνδρο. Το πολυτελές ψηφιδωτό μαρτυρά ότι κοσμεί το δάπεδο ενός ανδρώνα.

Χρονολόγηση: Ελληνιστικοί χρόνοι

Σχολιασμός: Οι κατοικίες είναι μερικώς ανασκαμμένες και συνοπτικά δημοσιευμένες. Έτσι δε μπορούμε να γνωρίζουμε εκτός του σχεδίου περισσότερα στοιχεία για την ανασκαφή. Περισσότερα γνωρίζουμε για το ψηφιδωτό δάπεδο με γεωμετρικά κοσμήματα, παρά για τους υπόλοιπους χώρους και τα ανασκαφικά συγκείμενα.

Βιβλιογραφία: Κουράγιος και Δετοράτου 2000α 40-41. Κουράγιος και Δετοράτου 2000β, 967,968, εικ. 17-19. Kourayos 2018b, 289-290, εικ.14.

Σημερινή κατάσταση: ορατός περιφραγμένος χώρος.

S11	Εικ. 2, 141-144
-----	-----------------

ΘΕΣΗ: ΦΛΟΓΑ

Οικόπεδο: Σάρολα (πρώην Μπαρμπαρήγου)

Περιγραφή: Ταφές και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα (τείχος;)

Στο οικόπεδο βρέθηκε συστάδα ταφών και τμήμα τοίχου. Στο ανατολικό όριο του οικοπέδου στην ανασκαφή που ακολούθησε το 2007 περί το μέσον αποκαλύφθηκε μόνο ένα πηγάδι.

Τοίχος. Είναι κατασκευασμένος πρόχειρα από σχιστόλιθους με συνδετικό υλικό το χώμα. Έχει προσανατολισμό Β-Ν **Διαστάσεις:** μήκος αποκαλυπτόμενο 25,30 μ., πλάτος μεγ. 1,00μ. και ελάχιστο 0,58μ., σωζόμενο μέγιστο ύψος 1,80μ-1,90μ. στο βόρειο τμήμα του και ελάχιστο

1,40μ. στο νότιο τμήμα του. Σε απόσταση 13,60μ. η ανωδομή του τοίχου είναι κατεστραμμένη για 6,50μ. και σώζεται μια ισχυρή επιμελημένη θεμελίωση κατασκευασμένη από σχιστόπλακες. Σ αυτό το κατεστραμμένο τμήμα του αποκαλύφθηκαν μαρμάρινα ταφικά μαρμάρινα μέλη επιτύμβιων στηλών ή άλλα αρχιτεκτονικά μέλη.

Τάφοι. Βρέθηκαν ταφές ανατολικά και δυτικά του ανωτέρω αποκαλυπτόμενου τοίχου.

Συγκεκριμένα:

Δυτικά του Τοίχου εντοπίστηκαν δύο τάφοι.

Τάφος 3, Κιβωτιόσχημος τάφος κατασκευασμένος από σχιστολιθικές πλάκες και ένα μαρμάρινο αρχιτεκτονικό στοιχείο, προσανατολισμένος Β-Ν Διαστάσεις: 2,25μ/2,03μ. Βόρεια στενή πλευρά 1,00μ και νότια 0,93μ. Περιείχε έξι ταφές *Κτερίσματα:* δύο πήλινα αγγεία, τρία γυάλινα αγγεία, μια σιδερένια σλεγγίδα, οστέινες περόνες, χάλκινα νομίσματα, χάλκινα αντικείμενα. *Χρονολόγηση:* Ρωμαϊκοί χρόνοι (;

Τάφος 6, Βρίσκεται σε απόσταση 0,60μ. από τον προηγούμενο. Κιβωτιόσχημη παιδική ταφή με προσανατολισμό Β-Ν. Είναι κατασκευασμένη από δυο μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη οι μακρές του πλευρές και δυο σχιστολιθικές πλάκες οι στενές του πλευρές. Διαστάσεις: 1,10μ. Χ 0,90μ. Οι καλυπτήριες πλάκες ήταν σπασμένες. *Κτερίσματα:* Δεν συνόδευσαν κτερίσματα την παιδική ταφή. *Χρονολόγηση:* απροσδιόριστη

Ανατολικά του τοίχου: εντοπίστηκαν τέσσερις ταφές.

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος. Οι τρεις πλευρές του η νότια, ανατολική και δυτική πλευρά είναι κατασκευασμένες από μικρές και μεγάλες σχιστολιθικές πλάκες. Στη βόρεια πλευρά του είναι ενταγμένη ενεπίγραφη βάση μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης, με την επιγραφή ΠΑΡΜΕΝΙΩΝ ΑΡΚΕΣΙΝΕΥΣ ενώ στη δυτικής είναι ενταγμένο ακόμη ένα τμήμα ενεπίγραφης βάσης με την επιγραφή ΣΩΤΗΡΧΟΣ. Οι καλυπτήριες πλάκες του Τάφου ήταν σχιστολιθικές πλάκες. Περιείχε τρεις ταφές. Η μία ταφή είναι ακέραια και δυο ακόμη προέρχονται από ανακομιδή παλαιότερων ταφών και είναι τοποθετημένες στη Δυτική πλευρά του τάφου

Κτερίσματα: τρία (3) δακρυδόχα αγγεία, Μία (1) χάλκινη αιχμή βέλους, χάλκινα και σιδερένια αντικείμενα. *Χρονολόγηση:* Ρωμαϊκή εποχή.

Τάφος 2. Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό Β-Ν. Κατασκευασμένος από τέσσερις μεγάλες σχιστολιθικές πλάκες. Καλυπτήρια πλάκα μια μεγάλη σχιστόπλακα διαστάσεων 1,80μΧ 0,75μ. θραυσμένη σε τρία μέρη. *Κτερίσματα:* ένα (1) δακρυδόχο αγγείο. *Χρονολόγηση:* απροσδιόριστη αφού δεν έχουμε υπόψη μας παραπάνω πληροφορίες.

Τάφος 4. Κιβωτιόσχημος τάφος, προσανατολισμού Β-Ν, Ο τάφος αποκαλύπτεται σε απόσταση 12,20μ. από το βόρειο άκρο του τοίχου. Ήταν κατασκευασμένος από δύο μεγάλες σχιστόπλακες στις μακρές πλευρές και δύο μικρότερες στις στενότερες. Περιείχε ένα σκελετό. *Διαστάσεις:* 1,99μ. Χ 0,80μ. *Κτερίσματα:* τρία (3) ακέραια δακρυδόχα αγγεία και ένα ακέραιο κάτοπτρο. *Χρονολόγηση:* Ύστεροι ελληνιστικοί χρόνοι.

Τάφος 5. Καλυβίτης-κεραμοσκεπής. Προσανατολισμός Β-Ν. Οι καλυπτήριες πλάκες αποτελούνταν από έξι πήλινες κεραμίδες στρωτήρες εκ των οποίων οι δύο είναι ακέραιες. Εντός του τάφου αποκαλύφθηκαν δυο σκελετοί ο ένας πάνω στον άλλον με κρανία στη νότια πλευρά. *Διαστάσεις:* δε δίνονται. *Κτερίσματα:* επτά (7) αγγεία, χάλκινο έλασμα με καρφιά, σιδερένιο μαχαίριδιο, ελεφαντοστέινα μικροαντικείμενα καθώς και ζευγάρι χρυσών ενωτίων των οποίων η απόληξή τους σχηματίζουν κεφαλές αιγάγρου. Οι οφθαλμοί των αιγάγρων τονίζονται με ερυθρό ημιπολύτιμο λίθο. Το κάτω μέρος της κεφαλής του αιγάγρου είναι έτσι διαμορφωμένο ώστε να αγκυρώνεται με την απόληξη του σύρματος. *Χρονολόγηση:*

υστεροελληνιστικοί χρόνοι. Βόρεια του κεραμοσκεπούς εντοπίστηκαν ίχνη πυράς, αρκετά καμένα οστά και ένα σιδερένιο αντικείμενο.

Μεγάλος μαρμαρόπλινθος: ο οποίος βρέθηκε 4,00μ. νότια από την παιδική ταφή. Διαστάσεις: 1,22μ X 1,00μ X 0,38μ. Η άνω επιφάνεια της πλίνθου είναι καλά λειασμένη με μια λαξευμένη ταινία 0,02μ., πλάτους η οποία περιτρέχει την περίμετρό της. Δύο ακόμη μεταξύ τους παράλληλες ταινίες υποδιαιρούν την επιφάνεια σε τρία μέρη. Αυτά τα δυο μέρη διαιρούνται με μια ταινία ακόμη δημιουργώντας ακόμη δύο μέρη. Συνολικά από τα πέντε διάχωρα που σχηματίζονται επί της επιφάνειας του μαρμαρόπλινθου, τα τέσσερα είναι ίδιων διαστάσεων. Μια επιπλέον ταινία περιτρέχει το πάνω μέρος των στενών της πλευρών. Οι στενές πλευρές φέρουν άπεργο. Η μια στενή πλευρά φέρει δύο ορθογωνίου σχήματος εντορμές. Η άλλη πλευρά της μαρμάρινης πλίνθου είναι δουλεμένη με χοντρό βελόνι και θα πρέπει να ήταν μη ορατή.

Κτιστή κατασκευή-«βωμός». Πρόκειται για μια ορθογώνιας κάτοψης κατασκευή με προσανατολισμό Β-Ν Είναι κατασκευασμένη από μικρούς και μεγαλύτερους σχιστόλιθους. Διαστάσεις: 1,45μ X 0,90μ.

Πηγάδι: Βρίσκεται σε ικανή απόσταση από τις συστάδες ταφών και είναι διανοιγμένο εντός του συμπαγούς φυσικού βράχου. Δε δίδονται οι διαστάσεις. Είναι όμως λιθοκτιστο.

Χρονολόγηση Οι ταφές χρονολογούνται από τους ύστερους ελληνιστικούς έως τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Σχολιασμός: Από τις εικόνες που δημοσιεύονται. ο τοίχος που εντοπίστηκε στο χώρο φαίνεται ότι είναι πρόχειρα κατασκευασμένος. Ο ανασκαφέας ερμηνεύει τον τοίχο ως τμήμα της οχύρωσης της πόλεως. Οι ταφές βρίσκονται εκατέρωθεν του τοίχου και είναι όλοι κιβωτιόσχημοι εκτός ενός ο οποίος είναι κεραμοσκεπής-καλυβίτη. Παρατηρούνται ότι πάνω στο κατεστραμμένο τμήμα του τοίχου είναι συγκεντρωμένα αρχιτεκτονικά μέλη και τμήματα επιτύμβιων στηλών. Αυτά τα αρχιτεκτονικά μέλη φαίνεται ότι χρησιμοποιούνται ως β χρήση, πιθανώς πρόχειρα ενταγμένα στον Τοίχο 1. Ομοίως ο ανασκαφέας αποδίδει τον μεγάλο μαρμαρόπλινθο τον σε τμήμα τοιχοβάτη από το Πύθιο το οποίο καταστράφηκε κατά τους ελληνιστικούς χρόνους. Με βεβαιότητα είναι αρχιτεκτονικό μέλος

Βιβλιογραφία: Κουράγιος 2006β, 1089-1092. 2018. 92-93. 2019β, 469-471. Kourayos 2018b, 289. Κουράγιος και Νταϊφά 2017, λ.184, 141.

Σημερινή κατάσταση: ο χώρος της ανασκαφής μετά την ολοκλήρωσή της αποδόθηκε για κατάχωση

S12	Εικ. 114-115
-----	--------------

ΘΕΣΗ: Φλόγα

Οικοπέδο: Γλύπτη (νυν απαλλοτριωμένος χώρος)-Αρχαίο εργαστήριο γλυπτικής

Περιγραφή: Εργαστηριακοί χώροι

Η ανασκαφή ξεκίνησε ως σωστική το έτος 1983 και από το 1984 και μετά μετατράπηκε σε συστηματική και είναι ενεργή συστηματική ανασκαφή έως σήμερα. Η έκταση του οικοπέδου που πλέον είναι απαλλοτριωμένος χώρος έχει εμβαδόν 5.404,60 τ.μ. Βρίσκεται δυτικά της γραμμής του οχυρωματικού περιβόλου της αρχαίας πόλης της Πάρου και σε απόσταση 160-180 μ. από αυτόν. Έχουν αποκαλυφθεί αρχιτεκτονικά κατάλοιπα ενός κτηριακού συγκροτήματος, το οποίο αποτελείται από διάφορα οικοδομήματα. Μέσα σ' αυτά

περιλαμβάνεται και το αρχαίο εργαστήριο γλυπτικής και πιθανότατα λειτουργούσε στο συγκρότημα και εργαστήριο κοροπλαστικής.

Το συγκρότημα αποτελείται από τρία οικοδομικά συγκροτήματα. Στο Νοτιοανατολικό τμήμα του Αρχαιολογικού χώρου έχει αποκαλυφθεί ένα οικοδόμημα (Α), το οποίο αποτελείται από τρία δωμάτια (Α1, Α2 και Α3). Τα δωμάτια Α1 και Α2 χωρίζονται από ένα μικρό διάδρομο, ενώ το δωμάτιο Α3 ανήκει σε μεταγενέστερη οικοδομική φάση. Στο εσωτερικό και γύρω από το οικοδόμημα Α βρέθηκε μεγάλη ποσότητα αγνύθων, που η ανασκαφείας το αποδίδει στη λειτουργία εργαστηρίου υφαντικής.

Στο νοτιοδυτικό τμήμα του Αρχαιολογικού χώρου έχει αποκαλυφθεί ένα μεγάλο οικοδόμημα το οποίο συμβατικά ονομάζεται (Δ), και αποτελείται από τρία δωμάτια (Δ1, Δ2 και Δ3). Στην ανατολική πλευρά του κτηρίου βρίσκεται το δωμάτιο Δ1, το οποίο διακρίνεται για την ιδιαίτερα επιμελημένη κατασκευή του. Σε πολλά σημεία σώζεται το κονίαμα των τοίχων, το οποίο ήταν επιζωγραφισμένο, ενώ στο δάπεδο του δωματίου υπάρχει ένα βοτσαλωτό δάπεδο. Συγκεκριμένα υπάρχει ένας συνδυασμός βοτσάλων και μαρμάρινων πολυγωνικών ψηφίδων.

Στο οικοδόμημα Δ βρέθηκε μεγάλος αριθμός ημίεργων γλυπτών, όπως μαρτυρούν τα ανευρεθέντα μαρμάρινα αγαλματίδια, τα τεμάχια κίσσηρης, αζουρίτη και ώχρας που χρησιμοποιούνταν για τη λείανση και το χρωματισμό των γλυπτών. Παράλληλα έχουν βρεθεί στο χώρο και λίθινα και χάλκινα εργαλεία. Αν και φαίνεται ότι το εργαστήριο γλυπτικής λειτούργησε από τον 4^ο αιώνα π. Χ. έως τον 1^ο αι.πχ-1^ο μ.Χ. Τα πρωϊμότερα ευρήματα είναι δυο λύχνοι που χρονολογούνται το 625-575 π.Χ. Τα περισσότερα αγαλμάτια που έχουν βρεθεί χρονολογούνται στον 1^ο αιώνα π.Χ.

Αξιοσημείωτο είναι ότι βρέθηκαν για πρώτη φορά στην Πάρο αγαλμάτια Αφροδίτης σε διαφόρους αγαλματικούς τύπους που κυριαρχούν στα εργαστήρια των άλλων καλλιτεχνικών κέντρων της εποχής, όπως η Αφροδίτη που στηρίζεται σε πεσσό, η αιδουμένη και η Αφροδίτη που λύνει το σανδάλι της.

Στα νοτιοδυτικά το δωμάτιο Δ1 φέρει βοτσαλωτό δάπεδο, είναι μεγαλύτερο σε σχέση με την πρωϊμότερη οικοδομική φάση, ενώ ο δυτικός τοίχος σφραγίζεται ένα άνοιγμα. Δυτικά του οικοδομήματος Δ έχει έρθει στο φως ένα μεγάλο επίμηκες κτήριο (Β), που αποτελείται από δύο δωμάτια (Β1 και Β2).

Επιπλέον θα πρέπει να τονιστεί ότι έχει βρεθεί πλήθος οστράκων καθώς και μήτρες ειδωλίων και ειδώλια. Αξίζει να σημειωθεί ότι εντός του κτηρίου Α έχει βρεθεί «θησαυρός» που περιέχει δεκαπέντε αργυρά νομίσματα των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων, από την Πάρο και την Αθήνα και δέκα χάλκινα νομίσματα της ελληνιστικής περιόδου από την Πάρο, τη Σίφνο και τη Νάξο.

Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από σχιστολιθικές πλάκες και λάσπη με επιμελημένη τοιχοποιία. Ο χώρος βόρεια του συγκροτήματος Δ έχει δάπεδο το οποίο περιέχει πλήθος μαρμάρινων λατυπών.

Χρονολόγηση: από τον 6ο αι. π.Χ. έως τον 1ο αι. π.Χ.-1ο αι. μ.Χ.

Σχολιασμός: Η ανασκαφή ως συστηματική πραγματοποιείται κάθε χρόνο και έχει εγκριθεί η έρευνα τουλάχιστον έως το 2025.

Βιβλιογραφία: Ευστρατίου Κ. 2010, 105-112, Δετοράτου 2013α. 2013β, 115-142. Κουράγιος 2018, 89. Παπαδημητρίου 2018, 146-147. Kourayos 2018b, 290.

Σημερινή κατάσταση: Η ανασκαφή συνεχίζεται κάθε χρόνο και έχει εγκριθεί η συνέχισή της έως το 2025

S13

Εικ. 6-11

ΘΕΣΗ: Δύο Πλάκες**Οικόπεδο:** Κ. Ακάλεστου (και ευρύτερη περιοχή)**Περιγραφή:** Τμήμα οχύρωσης, πύργος και πύλη

Η ΝΑ Πύλη (η πυλίδα): Η Ανατολική πύλη όπως έχει καθιερωθεί να ονομάζεται στην βιβλιογραφία σώζεται σε αρκετό ύψος. Είναι ενταγμένη σε μια σύγχρονη ξερολιθιά, αλλά ήδη την είχε εντοπίσει στις επιφανειακές του αυτοψίες ο Rubensohn Συγκεκριμένα το ορατό και σωζόμενο ύψος είναι 3,00μ. σχεδόν και το πλάτος της 2,84μ. Δύο όρθιες μονολιθικές σχιστολιθικές πλάκες ως παραστάδες που βρίσκονται στη θέση τους ορίζουν την πύλη.

Το τείχος: Το αποκαλυπτόμενο μήκος του τμήματος του τείχους στο οικόπεδο Κ. Ακάλεστου έφτανε έως τα 40μ. περίπου Το πλάτος του τείχους σε αυτό το σημείο κυμαίνονταν από 2,00 έως 2,50 μ. Το μέγιστο σωζόμενο ύψος έφτανε έως 1,00μ. Αποτελεί τμήμα του ανατολικού σκέλους της οχύρωσης Η θεμελίωση του τείχους αποτελείται από μεγάλους σχιστολιθικούς λιθόπλινθους που έφθανε έως 2,00μ ο καθένας με επιμελημένη τοιχοδομία και η ανωδομή του αποτελείται από δύο παράλληλους τοίχους οι οποίοι δημιουργούν ένα κενό το οποίο γεμίζεται με λίθινη λατύπη και χώμα για ενίσχυση.

Πύργος οχύρωσης

Σε επαφή με την εξωτερική πλευρά του τείχους αποκαλύφθηκε ορθογώνιας κάτοψης κτίσμα (9,00μ. Χ 7,30μ.) το οποίο ταυτίζεται με πυργίσκο (προμαχώνα) της οχύρωσης. Η Νότια και Ανατολική πλευρά του είναι κατασκευασμένη με επιμελημένη τοιχοδομία με ισοδομικό τρόπο με μαρμαρόπλινθους.

Χρονολόγηση: αρχαϊκοί χρόνοι περί τον 7^ο αι.

Σχολιασμός: Τα ανασκαφικά ευρήματα από το οικόπεδο Ακάλεστου παραμένουν αδημοσίευτα. Στις συνοπτικές πρώτες αναφορές της ανασκαφής δεν αναφέρονται κεραμική ή άλλα κινητά ευρήματα και έτσι δεν είναι δυνατή η ακριβής χρονολόγηση. Έχουν γίνει κάποιες αναφορές σε δημοσιεύσεις για τα τείχη της πόλεως ενταγμένες σε εργασίες για την Τοπογραφία της Πάρου. που μας δίνουν τη γενικότερη εικόνα των τειχών. Η ΝΑ πύλη ήταν ορατή ήδη από την εποχή του Rubensohn έως σήμερα. Αξίζει να σημειώσουμε ότι η ΝΑ πύλη είναι τοποθετημένη σε σημείο όπου εκατέρωθεν της απλώνονται χαμηλά υψώματα τα οποία της προσδίδουν μεγαλύτερη προστασία.

Βιβλιογραφία: Rubensohn 1901, πιν. Χ, υποσημ. 5. Κουράγιος 2015, 26-27, σχ. 1-2. 2018, 80. Kourayos 2018b, 282.

Σημερινή κατάσταση: Το τείχος είναι μερικώς ορατό και το υπόλοιπο καταχωμένο. Τα κατάλοιπα του πύργου είναι ορατά ενώ η ΝΑ πύλη σώζεται μερικώς κατά χώρα και είναι ενταγμένη σε σύγχρονη ξερολιθιά.

S14

Εικ. 106

ΘΕΣΗ: Φλόγα**Οικόπεδο:** Ε και Α. Κεφάλα**Περιγραφή:** αρχιτεκτονικά κατάλοιπα οικοδομήματος.

Η ανασκαφή στο οικόπεδο πραγματοποιήθηκε κατά το έτος 1987. Αποκαλύφθηκαν τμήματα αρχιτεκτονικών καταλοίπων οικοδομήματος. Ο μεγαλύτερος τοίχος, ο ανατολικός σώζεται σε μήκος 9,75μ. Στη δυτική παρειά του τοίχου εφάπτονται τέσσερις κάθετοι τοίχοι που

διαμορφώνουν τέσσερις διαφορετικούς χώρους. Από νότο προς βορρά τα μήκη των τοίχων είναι 1,50μ., 1,40μ., 1,60μ., και 3,05μ. Ο τρίτος χώρος κλείνεται από τμήμα τοίχου και έτσι έχουμε χώρο διαστάσεων 1,60μ. X 2,75μ.

Δυτικά του οικοδομήματος αποκαλύφθηκε σύστημα αγωγών. Ο μεγαλύτερος (αγωγός 1) με προσανατολισμό ΒΔ-ΝΑ έχει πλάτος 0,40μ. και σωζόμενο μήκος 12,00μ. Προς Νότο του οικοδομήματος ένας δεύτερος αγωγός (αγωγός 2) και ένας τρίτος (αγωγός 3) που ξεκινά από το μέσον του αγωγού 1 και καμπυλώνεται.

Χρονολόγηση: Ελληνιστικοί χρόνοι.

Σχολιασμός: Δημοσίευτο υλικό, τόσο όσον αφορά τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, όσο και τα ανασκαφικά συγκείμενα. Στη συνοπτική αναφορά στο ΑΔ αναφέρεται ότι η ανασκαφή έδωσε «ελάχιστα κινητά ευρήματα» χωρίς περαιτέρω στοιχεία. Ομοίως δεν υπάρχει αναφορά στην κεραμική από την ανασκαφή ούτε στη χρονολόγησή της. Παρατηρώντας το σχέδιο της κάτοψης του οικοδομήματος που δημοσιεύεται, παρατηρούμε τα εξής: α) σε απόσταση από τον εγκάρσιο τοίχο, τον τρίτο από το νότο υπάρχει ένας ακόμη λιθόκτιστος τοίχος με την ίδια κατεύθυνση Α-Δ, φαίνεται να μην είναι συνέχεια αυτού αλλά πιθανώς ανήκει στην ίδια οικοδομική φάση. Το σύστημα αγωγών ανήκει σε δεύτερη οικοδομική φάση καθώς καταστρέφουν τμήμα του οικοδομήματος.

Βιβλιογραφία: Ζαφειροπούλου 1987, 490, σχ.2.

Σημερινή εικόνα: Η ανασκαφή έχει καταχωθεί και έχει οικοδομηθεί νέα κατοικία.

S14a	Eικ. 120
------	----------

ΘΕΣΗ: Φλόγα (νότια της Καταπολιανής)

Οικόπεδο: Αικ. Πατέλη

Περιγραφή: αρχιτεκτονικά κατάλοιπα.

Στη ΒΑ πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τοίχος μήκους 3,00μ. ο οποίος εφάπτεται στην μακρά πλευρά του, με μικρότερο του μήκους 2,00μ. (εν είδει ενίσχυσης ή αντιστήριξης). Τα δύο άκρα του μεγάλου τοίχου εφάπτονται με δυο άλλα τμήματα τοίχων τα οποία διαμορφώνουν καμπύλη μορφή. Δεν εντοπίστηκαν όστρακα στα ανώτερα στρώματα ώστε να χρονολογηθούν τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Στα ανώτερα στρώματα βρέθηκαν όστρακα μεταβυζαντινών χρόνων.

Χρονολόγηση: Απροσδιόριστη χρονολόγηση των αρχιτεκτονικών καταλοίπων.

Σχολιασμός: Δημοσίευτο υλικό. Μόνο μια μικρή αναφορά στο ΑΔ. Το οικόπεδο βρίσκεται σε μικρή απόσταση από το οικόπεδο Κεφάλια κοντά στο Φραγκομονάστηρο. Πιθανώς θα πρέπει να συσχετίζονται μεταξύ τους.

Βιβλιογραφία: Ζαφειροπούλου 1987, ΑΔ 42, 490πιν. 292^α.

Σημερινή κατάσταση: Καταχωμένο

S15	Eικ. 118-119
-----	--------------

ΘΕΣΗ: Φλόγα

Οικόπεδο: Γ. Μαούνη

Περιγραφή: Τμήμα οικίας

Ουσιαστικά πρόκειται για ένα μεγάλο τμήμα και συγκεκριμένα για το ΒΔ τμήμα διώροφης οικίας που διατηρείται μετά την ανασκαφή εν υπογείω. Αναλυτικότερα: Η οικία είναι διώροφη. Στο πάνω όροφο οδηγείται κανείς μέσω διαμορφωμένου ανοίγματος με κλίμακα

από την οποία σώζονται πέντε μαρμάρινες βαθμίδες. Στο ισόγειο υπάρχουν τρεις εισοδοί πλάτους 1,30μ. και 0,90 και έφεραν μαρμάρινα κατώφλια και μαρμάρινες παραστάδες. Οι τοίχοι οι οποίοι αποκαλύφθηκαν είναι κατασκευασμένοι από πλακοειδείς σχιστόλιθους και σώζονται ως το μέγιστο ύψος 3,50μ.. Από το έδαφος σε ύψος 2,60μ. διανοίγεται παράθυρο πλάτους 1,60μ. Μια είσοδος οδηγεί σε εσωτερική αυλή. Η οικία φαίνεται ότι ήταν πολυτελέστατη με πολλούς χώρους. Σώζονται δάπεδα και ένα πηγάδι.

Χρονολόγηση: Υστεροελληνιστικοί και ρωμαϊκοί χρόνοι.

Σχολιασμός: Πρόκειται για εντελώς αδημοσίευτο υλικό. Μικρή αναφορά γίνεται στα Χρονικά του ΑΔ 1974, και στο ΑΔ 1986 και αποσπασματικά σε διάφορες εργασίες. Ο Τζεδάκης το χρονολογεί στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους και αναφέρει ότι είχε χρήση και την ρωμαϊκή περίοδο. Δεν γίνεται κάποια αναφορά στα συγκείμενα ανασκαφικά ευρήματα της ανασκαφής όπως κεραμική και άλλα ευρήματα.

Βιβλιογραφία: Τζεδάκης 1974, 867. Ζαφειροπούλου 1986, 213-214. 1987, 490 και σχ.6. 497. Kourayos 2004, 29. Κουράγιος 2011α, 21.

Σημερινή κατάσταση: Διατηρείται εν υπογείω συγχρόνου ακινήτου.

S16	Εικ.134-138
-----	-------------

ΘΕΣΗ: Θόλος

Οικόπεδο: Εμ. Σαρρή

Περιγραφή: Εργαστηριακοί χώροι

Έχουν γίνει σχετικά αναλυτικές αναφορές και δημοσιεύσεις για τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και για μια πρώτη ταξινόμηση του υλικού του χώρου. Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε από το Σεπτέμβριο έως το τέλος Δεκεμβρίου του 1999 και από τον Ιούνιο έως τα μέσα Αυγούστου του 2000.

Στο ΝΑ τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν σειρά τοίχων δέκα τοίχοι. Είναι κατασκευασμένοι από ντόπιο σχιστόλιθο διαφορετικών διαστάσεων

Ο Τοίχος 1 είναι κατασκευασμένος με τους μεγαλύτερους λίθους και είναι ο μεγαλύτερος σε μήκος και ο ισχυρότερος. Έχει αποκαλυπτόμενο μήκος 15,70μ και κυμαινόμενο πλάτος ± 0,60μ. Δεν είναι ευθύς. Από το μέσον περίπου του μήκους του στρέφεται και πιθανώς να πρόκειται για συμπλήρωσή του με νέα οικοδομική φάση.

Ο Τοίχος 2. Πρόκειται για κάθετο στον ΤΧ1 με αποκαλυπτόμενο μήκους 10, 20μ και πλάτους 0,50μ. Οι Τοίχοι 8 και 9 βρίσκονται στο Α τμήμα του Οικοπέδου εδράζονται πολύ πιο κάτω από τους ΤΧ1 και ΤΧ 2 και αποτελούν παλαιότερη οικοδομική φάση. Η διάσπαρτη κεραμική πιθανώς να τον χρονολογεί στους αρχαϊκούς χρόνους.

Ο Τοίχος 10 βρίσκεται περί το μέσον του ΤΧ2 και κάθετος σ' αυτόν.

Οι τοίχοι ΤΧ1, 2 και 10 δημιουργούν διαφορετικούς χώρους. Συγκεκριμένα:

Χώρος Ι. Ο χώρος Ι, διαμορφώνεται ΒΑ του ΤΧ1. Σε απόσταση 1,10μ. από την ΒΑ παρειά του ΤΧ1 αποκαλύφθηκε *πλακόστρωτο δάπεδο* διαστάσεων 4,50μ Χ3,00μ. Από τη μία πλευρά το πλακόστρωτο δάπεδο ορίζεται με κάθετα τοποθετημένες σχιστολιθικές πλάκες, ενώ μεγάλο μέρος της επιφάνειάς του είναι διαμορφωμένο από μεγάλες σχιστόπλακες τοποθετημένες σχεδόν ακτινωτά γύρω από μία μεγάλη οπή η οποία είναι διανοιγμένη στο χώμα περίπου στο κέντρο της επιφάνειάς του, κυκλική κάτοψης, διαμέτρου 0,60μ. Το πλακόστρωτο φέρει στο νότιο όριο του διαμορφωμένες αυλακώσεις απορροής υγρών. Επιπλέον σχιστόλιθοι λαξευμένοι έτσι ώστε να δημιουργούν γωνία είναι τοποθετημένοι στα τοιχώματα της οπής.

Ο χώρος II, Διαμορφώνεται δυτικά από το Β αποκαλυπτόμενο μέρος του ΤΧ1 και ΝΑ από τον ΤΧ2. Στη ΒΔ παρειά του ΤΧ1 και σε επαφή μ' αυτή στο ύψος της σωζόμενης επιφάνειά του σώζεται μακρόστενο τμήμα δαπέδου. Ο Χώρος II με έναν ακόμη τοίχο χωρίζεται σε δυο δωμάτια. Το ΒΑ δωμάτιο είναι επιστρωμένο με υδραυλικό κονίαμα το οποίο σχηματίζει δάπεδο και στο Δυτικό δωμάτιο αποκαλύφθηκε πήλινος αγωγός μήκους 1,90μ. παράλληλος με τον ΤΧ2. Ο αγωγός αποτελείται από κυλινδρικά στελέχη και το ένα του άκρο εφαρμόζει με μαρμάρινο κυβόλιθο ο οποίος στην ορατή επιφάνειά του έχει μια κυκλική οπή για την απορροή υδάτων.

Ο Χώρος III, εκτείνεται νοτιοανατολικά του ΤΧ2 είναι ένας μεγάλος χώρος στον οποίον αποκαλύφθηκαν τέσσερις αποθέτες κεραμικής, με πλήθος κεραμικού υλικού το οποίο επιβεβαιώνει την χρήση του χώρου ως εργαστήρια κεραμικής. Ανάμεσα στο υλικό που βρήκαμε στους αποθέτες υπάρχουν και μαρμάρινα ημίεργα τμήματα γλυπτών.

Στο Νότιο τμήμα του οικοπέδου κατά τις εργασίες που πραγματοποιήθηκαν αργότερα κατά το έτος 2005 αποκαλύφθηκαν επίσης αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και συγκεκριμένα ένας ισχυρός τοίχος και κάθετα σ' αυτόν, τμήματα άλλων τοίχων με πλούσια ποσότητα κεραμικής. Το κεραμικό και άλλο υλικό είναι πολύ μεγάλο σε όγκο. Η κεραμική χρονολογείται από τη γεωμετρική εποχή έως τον 5ο αι. μ.Χ. Στο υλικό συγκαταλέγονται όστρακα από γεωμετρικών χρόνων, όστρακα «μηλιακών» αγγείων, αττικά μελανόμορφα και ερυθρόμορφα αγγεία, μικρά επιτραπέζια αγγεία, μικύλλα, λυχνάρια, αγνύθες, ειδώλια και μήτρες, ημίεργα μαρμάρινα μέρη γλυπτών, λίθινα εργαλεία όπως τριπτήρες και λειαντήρες, σκωρίες κλπ.

Σχολιασμός: Έχουν δημοσιευθεί ως μια πρώτη δημοσίευση στο Αρχαιολογικό Δελτίο και σε άλλες εργασίες τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Επίσης έχει γίνει μια πρώτη ταξινόμηση της κεραμικής που χρονολογείται από τη γεωμετρική έως τη ρωμαϊκή εποχή. Επιπλέον έχουν εξεταστεί οι μήτρες. Το οικόπεδο βρίσκεται απέναντι από το οικόπεδο Σκιαδά όπου αποκαλύφθηκαν εργαστηριακοί χώροι και βορείως αυτού. Το οικόπεδο ανασκάφτηκε μόνο στο διάγραμμα κάλυψης για την προτεινόμενη νέα οικοδομή και όχι σε όλη την έκτασή του. Το 2005 πραγματοποιήθηκε διερευνητική τομή ΝΔ του οικοπέδου και αποκαλύφθηκε συνέχεια του εργαστηριακού συγκροτήματος του οικοπέδου Σκιαδά.

Βιβλιογραφία: Κουράγιος και Δετοράτου 2000α 966-967. Παπαδημητρίου 2012, 170-179. 2013, 5-14. 2018, 148-152. Δετοράτου και Παπαδημητρίου (υπό έκδοση), Kourayos 2018b, 292.

Σημερινή κατάσταση. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα είναι καταχωμένα και δεν έχει αναγερωθεί νέο οικοδόμημα.

S17	Εικ. 111-113
-----	--------------

ΘΕΣΗ: Θόλος

Οικόπεδο: Κ. Σκιαδά

Περιγραφή: Εργαστηριακοί χώροι

Η ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε κατά το χρονικό διάστημα από το 1986 έως το 1992, αρχικά από την Φ. Ζαφειροπούλου και μετά το 1986 από τον Γ. Κουράγιο με τη βοήθεια της Ε. Χασάκη (1992). Στην περιγραφή των χώρων και των ευρημάτων ακολουθείται ο τρόπος που έχει παραδοθεί από τους κκ. Χασάκη και Κουράγιο στην εκτεταμένη δημοσίευσή τους στο Αρχαιολογικό Δελτίο.

Εντοπίστηκαν κυρίως εργαστηριακές εγκαταστάσεις, αλλά και ίχνη πρωϊμότερων φάσεων της χρήσης του χώρου. Πιο συγκεκριμένα:

Γεωμετρική εποχή: Αποκαλύφθηκαν στα κατώτερα στρώματα υποκείμενο των εργαστηριακών εγκαταστάσεων τρεις (3) γεωμετρικές ταφές. (Α, Β, C)

Η Ταφή (Α) αφορά παιδική ταφή κατασκευασμένη από ακανόνιστες σχιστόπλακες με διαστάσεις καλυπτήριας πλάκας 1,00μ X 1,80μ. με το νεκρό σε συνεσταλμένη στάση. Στο ΝΑ τμήμα του τάφου ήταν τοποθετημένα ως κτερίσματα τέσσερα αγγεία κύαθος, μόνωτη φιάλη, δυο (2) οινοχοίσκες.

Η Ταφή (Β) είναι μια ανοιχτή ταφή η οποία δεν έδωσε κτερίσματα και δεν αναφέρεται η στάση του σκελετού.

Η Ταφή (C) είναι κιβωτιόσχημη κατασκευασμένη από σχιστολιθικές πλάκες. Αναφέρεται ως συλημένη και σημειώνεται ότι ο νεκρός ήταν σε συνεσταλμένη στάση.

Αρχαϊκή εποχή: Αποδίδονται σ' αυτή την οικοδομική φάση τμήματα των τοίχων T2 και T7. Έχουν επιμελημένη ισοδομική τοιχοδομία. Χρονολογούνται από την κεραμική, από όστρακα με εγχάρακτη «καλαμωτή» διακόσμηση που αποδίδεται στους αρχαϊκούς χρόνους.

Κλασική –υστεροκλασική περίοδος: Στο ΝΑ τμήμα του χώρου έχει αποκαλυφθεί τμήμα οικίας. Συγκεκριμένα πρόκειται για δυο χώρους και έναν τμηματικά τρίτο χώρο. Οι ανασκαφείς συμβατικά στη δημοσίευσή τους χώρους, τους ονομάζουν R1, R2 και R3. Ο χώρος αντίστοιχα έχουν διαστάσεις 3,40μ. X 4,90μ. (R1), 5,20μ. X 5,10μ R2 και ο R3 3,40 μ. X 6,70μ. αποκαλυπτόμενο. Οι τοίχοι σώζονται σε μεγάλο ύψος έως 1,75μ. και με κυμαινόμενο πλάτος 0,35μ/0,75μ. Στο χώρο (R1) σώζεται τμήμα βοτσαλωτού δαπέδου.

Ρωμαϊκοί χρόνοι: Το συγκρότημα των εργαστηρίων αυτή την περίοδο κυριαρχεί στο χώρο. Κυρίως πρόκειται για έξι (6) κεραμικούς κλιβάνους και τοίχους οι οποίοι διαμορφώνουν ξεχωριστούς χώρους.

Οι κλίβανοι: Σημειώνονται από τους μελετητές ως K1 έως K6. Η γενική τους εικόνα είναι ότι οι K1, K3, K4, K6 είναι μεγαλύτερων διαστάσεων με τον K1 να είναι ο μεγαλύτερος από όλους. Οι κλίβανοι K2, K3, K4 έχουν διάμετρο από 0,75μ. έως 1,00μ. και οι K1 και K6 διαμέτρου 2,50μ και 1,85μ. αντίστοιχα. Όλοι έχουν κυκλική κάτοψη με κεντρική κυκλικής διατομής στήριγμα της εσχάρας. Οι κλίβανοι είναι διαιρεμένοι οριζοντίως σε δύο χώρους από την εσχάρα, η οποία ήταν κατασκευασμένη είτε από μακρόστενους σχιστόλιθους τοποθετημένους ακτινωτά, είτε από στρώση πηλού με οπές. Πάνω από την εσχάρα τοποθετούνταν τα αγγεία. Από τον κάτω χώρο ο κλίβανος τροφοδοτούνταν με καύσιμη ύλη με σκοπό τη συνεχή λειτουργία του. Τα τοιχώματα των κλιβάνων ήταν ιδιαίτερα ισχυρά και κατασκευασμένα με επιμελημένη τοιχοδομία. Ειδικά ο K1 κλίβανος ήταν κατασκευασμένος από σχιστόλιθους. Η απόληξή τους στην κορυφή πρέπει να ήταν θολωτή όπως δείχνει άλλωστε η τοιχοδομία τους και όπως γνωρίζουμε αντίστοιχες παραστάσεις κλιβάνων από τα πλακίδια στα «Πεντεσκούφια» Σε κάποιες περιπτώσεις οι κλίβανοι K3, K4 και K6 περιβάλλονταν από ορθογώνια τοιχία με σκοπό τη μεγαλύτερη ενίσχυσή τους.

Ο χώροι-περιοχές: Σημειώνονται από τους μελετητές συμβατικά ως Area I και II. Η Area I έχει ένα ακανόνιστο σχήμα. Το χώρο ορίζουν δυο τοίχοι οι οποίοι σχηματίζουν γωνία στα Ν/ΝΔ και ένας ημικυκλικός συνεχής τοίχος ο οποίος έχει προσανατολισμό από Ανατολικά προς Β/ΒΔ Αυτός ο χώρος περιλαμβάνει τρεις κλιβάνους τον K1, K2, K3. Στον Δυτικό τοίχο υπάρχει ένα άνοιγμα ως είσοδος. Ο χώρος ΝΔ της Area I περιλαμβάνει επίσης τους κλιβάνους K5 και K6. Είναι ορθογώνιας κάτοψης και διαθέτει κι αυτός στη νότια στενή πλευρά του είσοδο με ένα μικρό κιονίσκο σε β χρήση ως σήμα.

Ο χώρος που ονομάζεται R4 βρίσκεται κατά παράταξη στα ΝΔ του ανωτέρω περιγραφόμενου χώρου και είναι κι αυτός ορθογώνιας κάτοψης με θυραίο άνοιγμα στη νότια στενή πλευρά του. Η Area II περιλαμβάνει τον K4 ο οποίος τροφοδοτούταν από άνοιγμα από βορρά και την ανοιχτή δεξαμενή (Cistern) διήθησης του πληού η οποία βρίσκεται στο Ανατολικό τμήμα της Area II. Ο πυθμένας της είναι κατασκευασμένος από σχιστολιθικές πλάκες και ο ΝΔ τοίχος είναι από σχιστόλιθους και ενταγμένα μάρμαρα και είναι έτσι διαμορφωμένος ώστε τα υγρά να εξέρχονται από κανάλι στα δυτικά στην περιοχή Area II. Η Cistern έχει διαστάσεις 3,20μ. μήκος X 1,80μ. πλάτος X 0,70μ.

Χρονολόγηση: Μέσα 8ου αιώνα π.Χ. έως 1ο αι. μ.Χ. (Η χρονολόγηση αυτή αφορά τη χρήση της περιοχής των εργαστηρίων και όχι τα ίδια τα εργαστήρια)

Σχολιασμός: Έχουν γίνει δημοσιεύσεις για το χώρο εξετάζοντας τόσο τους κλιβάνους, όσο και τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Τα οστά από τις ταφές είναι αδημοσίευτα. Ο ένας σκελετός της ταφής Α εκτίθεται στο χώρο μαζί με τη ταφή. Από την πρώτη δημοσίευση προκύπτει ότι η ταφή Α είχε ως κτερίσματα 4 αγγεία (βλ. ανωτέρω) αλλά τόσο στην φωτογραφία όσο και στις μετέπειτα δημοσιεύσεις αναφέρονται τρία αγγεία.

Από τα ανασκαφή έχουν προκύψει τα παρακάτω:

Οι ταφές γεωμετρικών χρόνων θεωρούνται από τους μελετητές τυχαία ευρήματα. Θα πρέπει ωστόσο να εξεταστεί αν ανήκουν σε νεκροταφείο γεωμετρικών χρόνων εκτός των τειχών της γεωμετρικής πόλεως προς ΝΑ το οποίο σαρώθηκε κατά την κλασική περίοδο.

Η κατοικία των κλασικών χρόνων προηγήθηκε των εργαστηριακών χώρων. Οι εργαστηριακοί χώροι κατά τους μελετητές χρησιμοποίησαν χώρους της κατοικίας. Η κατοικία ανήκε σε σχετικά εύπορο πολίτη αν φανταστούμε το μέγεθός της, τα επιχρίσματα στους τοίχους και το βοτσαλωτό δάπεδό της.

Οι εργαστηριακοί χώροι λειτούργησαν κατά τους μελετητές κυρίως τους 1^ο αι. π.Χ έως 1ο αι. μ.Χ. Κυρίως πρόκειται για κλιβάνους που δεν βρίσκουμε σε άλλους όμορους εργαστηριακούς χώρους στην Παροικία και αποτελούν τον βασικό πυρήνα της λειτουργίας των εργαστηρίων και χώρους οι οποίοι ως φαίνεται είχαν εισόδους προς Ν και λειτούργησαν ως αυτόνομα καταστήματα πώλησης της παραγωγής των εργαστηρίων. Τα διάφορης μορφής σήματα που βρίσκονται στις εισόδους των χώρων νομίζω ότι αποδεικνύουν ότι ο κάθε χώρος ανήκε σε διαφορετικό ιδιοκτήτη και ήταν σήμανση του «καταστήματος» του.

Βιβλιογραφία: Ζαφειροπούλου 1986, 213. 1988 ΑΔ Β2,490, σχ.10. 1992 ΑΔ, Β2 545, σχ.2, πιν. 154δ-ε-στ. Kourayos 2004, 27-28. Κουράγιος και Δετοράτου 2000β, 39-40, Κουράγιος 2006α, 278-279. 2011, 19-20. 2012, 160-169. 2018, 89-90. Kourayos Hasaki 2012-2013. Παπαδημητρίου 2018, 146, εικ. 4, 10.

Σημερινή κατάσταση: Ο αρχαιολογικός χώρος των εργαστηρίων διατηρείται εν υπογείω

S18	Εικ. 145-147
-----	--------------

ΘΕΣΗ: Κάστρο

Οικόπεδο: Δημόσιος Χώρος

Περιγραφή: Γίνεται εντός του κειμένου αναφορά στα ορατά μνημεία, κυρίως στην κρηπίδα του ναού. Αρχές του 20ου αι. ο Rubensohn αποκάλυψε εκτεταμένα οικιστικά κατάλοιπα προϊστορικών χρόνων τα οποία αποτέλεσαν τον πρώτο οικιστικό πυρήνα.

Χρονολόγηση:

Σχολιασμός: Η μελέτη έχει καταλήξει ότι η κρηπίδα φέρει τουλάχιστον 2 οικοδομικές φάσεις ναού με πρωιμότερο των αρχαϊκών χρόνων.

Βιβλιογραφία: Rubensohn 1917, 71-72, εικ. 79-80, Gruben 1972. 1982a. 1982b. Kourayos 2018a, 144-145, εικ. 8-10.

Σημερινή κατάσταση: Τα προϊστορικά κατάλοιπα που αποκάλυψε ο Rubensohn είναι καταχωμένα εκτός της κρηπίδας του ναού.

S19

ΘΕΣΗ: ΝΔ γωνία του αλσουλίου της Παναγίας της Καταπολιανής (έναντι του Κέντρου Υγείας Παροικιάς)

Οικόπεδο: Ιδιοκτησίας του Προσκυνήματος της Παναγίας Καταπολιανής.

Περιγραφή: Τάφος. Η ανασκαφή ήταν εντελώς αποσπασματική και σημειακού χαρακτήρα και πραγματοποιήθηκε κατά το έτος 1978.

Κτερίσματα: αναφέρονται τα κτερίσματα χωρίς όμως κάποια συγκεκριμένη περιγραφή.

Χρονολόγηση: Ύστεροι ελληνιστικοί χρόνοι.

Σχολιασμός: Το υλικό παραμένει αδημοσίευτο. Δε έγινε κατορθωτή η ακριβής θέση του τάφου. Από τη σύντομη πρώτη ανασκαφική αναφορά σημειώνουμε ότι δε δίδεται ούτε ο τύπος της ταφής, ούτε οι διαστάσεις της, ούτε περιγράφονται τα κτερίσματα. Θα πρέπει να συσχετισθεί η θέση αυτή του Τάφου με εκείνη που αποκάλυψε ο Rubensohn καθώς και με τις ταφές στην ευρύτερη περιοχή του Β. Νεκροταφείου. Δεν υπάρχουν άλλες βιβλιογραφικές αναφορές στη θέση αυτή.

Βιβλιογραφία: Ζαφειροπούλου 1979, 366.

Σημερινή εικόνα: Δε γνωρίζουμε το ακριβές σημείο της ταφής, αφού μετά την απομάκρυνσή της δεν έχουμε περισσότερα στοιχεία. Πιθανώς καταχωμένα.

S20

Εικ. 41

ΘΕΣΗ: Έναντι Παναγίας Καταπολιανής (ΒΔ της κεντρικής οδού)

Οικόπεδο: Δημόσιος χώρος

Περιγραφή: Ταφές

Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε από τον Γερμανό αρχαιολόγο Rubensohn σε οικόπεδο βορείως της Παναγίας της Καταπολιανής. Από την δημοσιευμένη φωτογραφία του Rubensohn βλέπουμε ότι κατά την ανασκαφή αποκαλύφθηκαν μνημειακοί τάφοι με την εξής χωροθέτηση.

Ο κυρίαρχος τύπος ταφής είναι η μαρμάρινη σαρκοφάγος τοποθετημένη πάνω σε βάθρο, το οποίο αποτελείται από τρεις τοίχους σε σχήμα Π κατασκευασμένους από ορθογωνισμένους μαρμαρόπλινθους κατά το ισοδομικό σύστημα. Ένα τέτοιο βάθρο αποκαλύφθηκε με κατεύθυνση Β-Ν. Προς Β αυτού του βάθρου κατά παράταξη αποκαλύφθηκε ακόμη μια σειρά λίθων που σχηματίζουν ως φαίνεται από τη δημοσιευμένη φωτογραφία σχήματος Π και πιθανώς να πρόκειται για κατάλοιπο ακόμη ενός βάθρου σαρκοφάγου με την ίδια κατεύθυνση. Ανατολικά του αναφερόμενου πρώτου βάθρου διακρίνεται ακόμη ένα όμοιο βάθρο σχήματος Π, με διαφορετική όμως κατεύθυνση ΒΑ-Δ και φαίνεται ότι σχηματίζει γωνία. με το πρώτο βάθρο. Μαρμάρινη σαρκοφάγος βρέθηκε ανατολικά του βάθρου, όπως και μαρμάρινο αετωματικό κάλυμμα σαρκοφάγου.

Χρονολόγηση: Ταφές ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων

Σχολιασμός: Το ενδιαφέρον έγκειται στο γεγονός της ύπαρξης μαρμάρινων βάθρων επί των οποίων τοποθετούνταν σαρκοφάγοι με αετωματικό κάλυμμα. Δεν γνωρίζουμε αν οι συγκεκριμένες ταφές έχουν συλλεγεί και μεταφερθεί τα μνημεία στο αρχαιολογικό Μουσείο Πάρου. Δεν υπάρχουν περισσότερες πληροφορίες για την ανασκαφή του Rubensohn. Έτσι το ανασκαφικό περιβάλλον με τα συγκείμενα κινητά ευρήματα παραμένει άγνωστο. Γίνεται παραλληλισμός με αντίστοιχου τύπου ταφικό μνημείο της Τιμούς, κόρης του Φίλωνος σε σχεδιαστική αναπαράσταση της Ring, όπου σημειώνεται το πειόσχημο βάθρο πάνω στο οποίο τοποθετείται η σαρκοφάγος με κάλυμμα που μιμείται στέγη και στο κέντρο του καλύμματος υπάρχει ορθογώνιο βάθρο που στηρίζονται πορτραίτα. Η τελευταία άποψη είναι υπό αμφισβήτηση.

Βιβλιογραφία: Rubensohn 1901, 210-211, πιν. IX. Κουράγιος 2019

Σημερινή κατάσταση: Ο ανασκαμμένος χώρος είναι καταχωμένος

S21	Eικ. 69
-----	---------

ΘΕΣΗ: Λιμάνι-Αγ. Νικόλαος

Έργο: Εργασίες αποχέτευσης Δήμου Πάρου

Περιγραφή: Διάσπαρτα ευρήματα

Από τις εργασίες διάνοιξης τάφρων για την αποχέτευση βρέθηκαν τα παρακάτω:

α) Άγαλμα αλόγου αρχαϊκών χρόνων, μήκους 1,48μ. και σωζ. ύψους 1,10μ. β) Μαρμάρινη κεφαλή ταύρου στο οποίο πατεί πόδι λέοντος. Περιγράφεται ως απότμημα συμπλέγματος ελληνιστικών χρόνων σωζόμενο ύψους 0,050μ. και μήκους 0,50μ. γ) Τμήματα τριγλύφων. δ) Δωρικό κιονόκρανο κ.αλ.

Χρονολόγηση: Από αρχαϊκούς έως ελληνιστικούς χρόνους.

Σχολιασμός: το υλικό είναι κατά περίπτωση δημοσιευμένο όπως το γλυπτό του αλόγου. Δεν γίνεται λόγος όμως για συσχέτιση με το αρχαίο νεκροταφείο που βρίσκεται πολύ κοντά. Δεν σημειώνονται σε κάποια εργασία αναλυτικά όλα τα ευρήματα παρά μόνο έχει γίνει επιλογή ορισμένων αντικειμένων. Επιπλέον δεν αναφέρεται η κεραμική που βρέθηκε με τα ανωτέρω ευρήματα.

Βιβλιογραφία: Ζαφειροπούλου 1988, 490, σχ. II, Κουράγιος 2019β, 454. Τριάντη 2008, 403-415.

Σημερινή κατάσταση: τα σπουδαιότερα εκ των κινητών ευρημάτων όπως τα γλυπτά εκτίθενται στο αρχαιολογικό μουσείο Πάρου.

S21a

ΘΕΣΗ: Λιμάνι-Λιμεναρχείο

Έργο: Εργασίες αποχέτευσης Δήμου Πάρου

Περιγραφή: Ταφές δεξαμενή και διάσπαρτα ευρήματα.

Κατά τη διάρκεια του έργου της αποχέτευσης και διάνοιξης τάφρων αποκαλύφθηκαν: α) Δεξαμενή καμαροσκεπαστή κατασκευασμένη με σχιστόπλακες διαστάσεων 5,00μ X 3,00μ. και με αρχαιότερο υλικό σε δεύτερη χρήση.

Χρονολόγηση: Υστερο-ρωμαϊκή περίοδος.

Προς Α της δεξαμενής κιβωτιόσχημος τάφος κατασκευασμένος από αρχαιότερο υλικό.

Κτερίσματα: δύο γυάλινα μυροδοχεία, μια σιδερένια στλεγγίδα, τμήματα κατεστραμμένων αγγείων.

Χρονολόγηση: Ρωμαϊκή περίοδος.

γ) ενεπίγραφο τμήμα μαρμάρινης σαρκοφάγου με την επιγραφή ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ ΣΩΤΗΡΧΟΥ

δ) τμήμα μαρμάρινης σαρκοφάγου με παράσταση ιματιοφόρου μορφής

ε) Επιτύμβιο ανάγλυφο με παράσταση νεκρόδειπνου. Εικονίζεται ζεύγος ανακλιμένο πάνω σε κλίνη με σιγμοειδές ερεισίνωτο. Κρατούν παιδί τους το οποίο φέρει ιμάτιο. Η σκηνή των τριών ατόμων εξελίσσεται μπροστά σε ένα τριποδικό τραπέζι.

Χρονολόγηση: γενικά, τα ανωτέρω ευρήματα χρονολογούνται από ρωμαϊκούς έως υστερο-ρωμαϊκούς χρόνους.

Σχολιασμός: επειδή τα ευρήματα προήλθαν από διάνοιξη τάφρων στο πλαίσιο ενός έργου είναι αποσπασματικά εκτός από τις ταφές επί της κοινοτικής οδού.

Βιβλιογραφία: Ζαφειροπούλου

Σημερινή κατάσταση: η τάφος καταχώθηκε.

S21b	Εικ. 70
------	---------

ΘΕΣΗ: Λιμάνι-Λιμεναρχείο

Έργο: Εργασίες επέκτασης λιμανιού Παροικιάς

Περιγραφή: Τμήμα τείχους και διάσπαρτα μαρμάρινα κινητά ευρήματα

Η ανασκαφή ήταν σωστική και πραγματοποιήθηκε από την αρμόδια Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων. Τα αρχιτεκτονικά μέλη που εντοπίστηκαν πιθανώς ήταν εντοιχισμένα στη τοικοδομία του τείχους του οποίου τμήμα του βρέθηκε σε κατώτερο στρώμα

Κινητά ευρήματα: α) Τμήματα ξύλινων δοκαριών πιθανώς από την ξυλοδεσιά του τείχους.

β) Τριακόσιες μαρμάρινες περίπου τεφροδόχες κάλπιδες.

γ) Μαρμάρινη οπλή αλόγου,

δ) μαρμάρινο πέλμα λιονταριού,

ε) μαρμάρινη γυναικεία κεφαλή αγαλματιδίου,

στ) επιτύμβια στήλη,

ζ) νομίσματα: δυο επίχρυσά ένα επάργυρο, και εννέα χάλκινα,

η) Ναόσχημη επιτύμβια στήλη ορθογωνίου σχήματος, με αετωματική επίστεψη. Πεσσοί στηρίζουν τον θριγκό με τρίγλυφα και το αέτωμα. Εντός των πεσσών αναπτύσσεται η παράσταση η οποία στο σώμα της απεικονίζει με βαθύ ανάγλυφο στα αριστερά μια ανδρική γενειοφόρο μορφή και στα δεξιά μια γυναικεία μορφή που φέρει ιμάτιο κι πέπλο. Στο κέντρο της παράστασης ανάμεσα στις μορφές ενηλίκων εικονίζεται κατά τομή μια μορφή κοριτσιού που κρατά πυξίδα και ριπίδιο και είναι στραμμένη προς τη γυναίκα.

θ) Μαρμάρινος μονολιθικός κίονας,

ι-ια) μαρμάρινα κιονόκρανα μεγάλων διαστάσεων,

ιβ) κύλικα κνιδιακού τύπου (2ου-1ου αι. π.Χ.),

ιγ) αλιευτικά βάρη,

ιδ) χάλκινα άγκιστρα

Κεραμική: Αρκετή ποσότητα οστράκων διαφορετικών περιόδων.

Χρονολόγηση: Το τείχος χρονολογείται από τους ανασκαφείς στα βυζαντινά χρόνια. και τα κινητά ευρήματα είναι διαφόρων περιόδων.

Σχολιασμός: Η ανασκαφή έγινε από την αρμόδια Εφορεία εναλίων αρχαιοτήτων κατά το Νοέμβριο του 1999 έως 2000, μετά τη διακοπή παράνομων εργασιών επέκτασης του λιμανιού από το Δήμο Πάρου. Σύμφωνα με την αναφορά πραγματοποιήθηκαν δύο τομές. Η

μία δυτικά της σύγχρονης κεντρικής προβλήτας. Η δεύτερη ανατολικά της προβλήτας Βίτζι. Οι ανασκαφείς θεωρούν ότι αποκαλύφθηκε η θεμελίωση του βυζαντινού τείχους. Ο μεγάλος αριθμός τεφροδόχων προέρχεται από το αρχαίο νεκροταφείο και πιθανώς είτε ήταν ενταγμένες στο γέμισμα της επίχωσης του τείχους είτε αποτελούσαν τμήμα του νεκροταφείου το οποίο είχε καταβυθιστεί. Τα αρχιτεκτονικά μέλη πιθανότατα αποτελούσαν μέρος της τοιχοδομίας του τείχους.

Βιβλιογραφία: Parathanasopoulos and Schilardi 1981 133-144, Κραουνάκη και Κουρκουμέλης 2000, 1213-1215. Το Έργο 2000, 166-167.

Σημερινή κατάσταση: καταχωμένα.

S22	Εικ. 108-109
-----	--------------

ΘΕΣΗ: Παραθαλάσσια περιοχή

Οικόπεδο: Δημόσιος χώρος κυρίως και ιδιωτικός

Περιγραφή: Δημόσια κτήρια. Τα κτήρια αποκαθιστούνται σχεδιαστικά από διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη την ομάδα Gruben.

Βιβλιογραφία: Müller 2003, εικ. 19, 35, 41 και 46-51-68, 87-90.

Σημερινή κατάσταση: Δεν είναι εντοπισμένα παρά μόνο εντοιχισμένα αρχιτεκτονικά μέλη σε διάφορες θέσεις της Παροικιάς και στο αψιδωτό κτήριο της ύστερης αρχαιότητας

S23	Εικ. 140
-----	----------

ΘΕΣΗ: Περιφερειακή οδός

Οικόπεδο: Α. Μπιζιά.

Περιγραφή: Εργαστηριακοί χώροι

Το οικόπεδο βρίσκεται νοτίως της θέσης «Θόλος», Η σωστική ανασκαφή πραγματοποιήθηκε τμηματικά κατά τα έτη 2008, 2012 και 2016. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα είναι αρχιτεκτονικά, τοίχοι και τμήμα καταστρώματος οδού με προσανατολισμό Β-Ν, κατασκευασμένος από πατημένο χαλίκι και χώμα. Στο οικόπεδο βρέθηκαν διάσπαρτες μάζες χαλκού και σιδήρου καθώς και ειδώλια πήλινα και μαρμάρινα εκ των οποίων το ένα ημίεργο, αρκετά όστρακα από τον 5^ο αι. π.Χ. έως τους ρωμαϊκούς χρόνους και «θησαυρό» έντεκα ασημένιων νομισμάτων- παριανών δραχμών

Σχολιασμός: Το υλικό είναι αδημοσίευτο. Ο «Θησαυρός» των 11 ασημένιων παριανών νομισμάτων αναφέρεται στο πλαίσιο εργασίας για τη νομισματική των Παρίων σε υπό δημοσίευση μελέτη και η απόκρυψή του σχετίζεται με την πολιορκία του Μιλτιάδη.

Βιβλιογραφία: Παπαδημητρίου 2018, 147-148, εικ.6.

Σημερινή κατάσταση: Η ανασκαφή δεν έχει ολοκληρωθεί λόγω μη έγκρισης περαιτέρω πιστώσεων.

S24	Εικ. 73-74
-----	------------

ΘΕΣΗ: Γερμανικά

Οικόπεδο: Ε. Μαργαρίτη

Περιγραφή: Τάφοι

Οι τάφοι ήταν οκτώ. Πρόκειται για κιβωτιόσχημους κατασκευασμένους από σχιστόπλακες τόσο οι πλευρές τους όσο και οι καλυπτήριες πλάκες.

Σε μια περίπτωση ο νεκρός ήταν τοποθετημένος εντός μαρμάρινης σαρκοφάγου.

Τάφος 1. Μαρμάρινη σαρκοφάγος καλυμμένη από μαρμάρινο αετωματικό κάλυμμα, με προσανατολισμό Β-Ν Ο τάφος συλημένος. *Διαστάσεις:* 2,15μκος Χ 0,67μ. πλάτος, *Κτερίσματα:* Όστρακα αγγείων, θραύσματα γυάλινων αγγείων. Πάνω από τον Τάφο βρέθηκε κεραμική χονδροειδής και λεπτή καθώς και μία αγνύθα.

Τάφος 2 Βρέθηκε σε απόσταση 1,53 μ. νότια του τάφου 1. Κιβωτιόσχημος ορθογώνιας κάτοψης με προσανατολισμό Δ-Α κατασκευασμένος από σχιστόλιθους και με καλυπτήριες πλάκες επίσης από τοπικό σχιστόλιθο διαστάσεων 0,84μ. Χ 0,93μ. Σε απόσταση 0,44μ ανατολικά του πρώτου καλύμματος άλλο όμοιο *διαστάσεων* 1,95μ. Χ 0,70μ. . Περιελάμβανε εκτός από το νεκρό και τρία κτερίσματα: α) αρυβαλλοειδές ληκύθιο β) μόνωτο αβαφές αγγείο γ) τμήμα ατρακτοειδούς μυροδοχείου

Τάφος 3. Σε απόσταση 3,20 νότια του τάφου 2 με προσανατολισμό Δ-Α. Κιβωτιόσχημος. Οι πλευρές του και η καλυπτήρια που σώζεται σε δύο τμήματα είναι κατασκευασμένα από ασβεστόλιθο. *Διαστάσεις* 1,82μ. Χ 0,57μ. πλάτος. *Κτερίσματα.* α) Μαρμάρινος δίσκος με οπή στο κέντρο, β) αρυβαλλοειδές ληκύθιο

Τάφος 4. Αποκαλύφθηκε μεταξύ των τάφων 2 και 3 με προσανατολισμό Α-Δ παράλληλος με αυτούς με τον ίδιο τρόπο κατασκευασμένος από σχιστολιθικές πλάκες τόσο οι πλευρές τους όσο και η καλυπτήρια πλάκα που έχει θρυμματιστεί σε δύο τμήματα. *Διαστάσεις:* 2,15μ Χ 0,52μ. (εσωτερικές διαστάσεις 1,96μ. Χ 0,33μ. *Κτερίσματα:* α) λίθινο αλάβαστρο, β) αρυβαλλοειδές ληκύθιο, γ) μαρμάρινο κηροπήγιο(;))

Τοίχος με κατεύθυνση Β-Ν ανατολικά των ανωτέρω αναφερόμενων τεσσάρων τάφων Στο ημερολόγιο αναφέρεται ως νεώτερος τοίχος.

Τάφος 5. Ανατολικά του ανωτέρω τοίχου βρέθηκε κιβωτιόσχημος τάφος (δεν αναφέρεται το υλικό με το οποίο είναι κατασκευασμένος. Υποθέτουμε ότι πιθανότατα είναι από σχιστόπλακες) *Διαστάσεις:* 2,00μ μήκος Χ 0,51/0,54μ πλάτος. *Κτερίσματα:* α) Χάλκινος καθρέφτης με χάλκινη λαβή, β) αρυβαλλοειδές ληκύθιο γ) Πήλινο σκεύος με κωνική ψηλή βάση (τμηματικά σωζόμενο) δ) μαρμάρινο κατεργασμένο τμήμα., ε) Ενεπίγραφη βάση επιτύμβιας στήλης. Φέρει επιγραφή αναπτυσσόμενη σε δύο στίχους ΧΑΡΗΣ ΣΩΣΙΓΕΝΟΥ. Τα γράμματα της επιγραφής φέρουν ακρεμόνες.

Τάφος 6. Μεταξύ των τάφων 3 και 5 σε απόσταση 1,00μ. ανατολικά του 3ου τάφου. Ο προσανατολισμός είναι Β-Ν. Ο τάφος είναι κατασκευασμένος από σχιστόπλακες. Ομοίως σχιστόπλακα είναι και η καλυπτήρια πλάκα. Στη ΝΔ και στην ΒΑ γωνία της καλυπτήριας πλάκας υπάρχει από μια οπή. *Διαστάσεις:* Η καλυπτήρια πλάκα χέει διαστάσεις 1,72μ. Χ 0,67μ. και ο Τάφος 2,00μ. Χ 0,61μ, ύψος 0,48μ. *Κτερίσματα:* α) αρυβαλλοειδές ληκύθιο, β) χάλκινη στλεγγίδα

Τάφος 7. Κιβωτιόσχημη ταφή. Ο προσανατολισμός της είναι Α-Δ Αποκαλύφθηκε σε απόσταση 0,87μ. από τον Τάφο 2. Σώζεται αποσπασματικά (ο πυθμένας του τάφου και τμήματα από τα τοιχώματα και είναι κατασκευασμένος από πωρόλιθο, *διαστάσεων*, 1,15μ Χ 0,735μ. Στο ίδιο σημείο χωρίς να γνωρίζουμε αν συσχετίζεται βρέθηκαν δυο τμήματα βάσης επιτύμβιου

Τάφος 8. Κιβωτιόσχημος τάφος Αποκαλύφθηκε ανατολικά του Τάφου 1 σε απόσταση 1,52μ από αυτόν με προσανατολισμό Α-Δ *Διαστάσεις* 1, 92μ. Χ 0,73μ. και ύψος τάφου 0,40μ. Δε σώζεται η καλυπτήρια *Κτερίσματα:* α) λαιμός γυάλινου αγγείου, Β0 ενσφράγιση λαβή (από τα μπάζα)

Σχολιασμός: Το υλικό έως τώρα έως τώρα είναι αδημοσίευτο. Ο γράφων είχε τη δυνατότητα να μελετήσει το υλικό μετά την έγγραφη άδεια που του παρείχε η ανασκαφείας και σήμερα

η Επίτιμη Έφορος Σάμου και Ικαρίας κ. Μ. Βιγλάκη. Από την ανάγνωση του ανασκαφικού ημερολογίου λόγω κατάστασης του ανασκαφικού πεδίου (παρουσία λάσπης) δεν είναι δυνατόν να αντληφθούμε αν υπάρχουν παραπάνω από μία ταφές σε κάθε τάφο. Δυστυχώς δεν είναι ορατές οι ταφές ώστε να υπάρχει καλύτερη εικόνα της θέσεων τους και της ευρύτερης περιοχής.

Το 1981 πραγματοποιήθηκε η σωστική ανασκαφή του εν λόγω οικοπέδου, λίγα μέτρα από τη θέση «Γερμανικά». Οι τάφοι είναι όλοι κιβωτιόσχημοι πολύ κοντά ο ένας στον άλλον. Ένας είναι μαρμάρινος και πώρινος, ενώ οι υπόλοιποι είναι κατασκευασμένοι από σχιστολιθικές πλάκες οι οποίες είναι ευάλωτες στο χρόνο. Ο προσανατολισμός των τάφων είναι είτε Β-Ν είτε Α-Δ. Οι τάφοι που αποκαλύφθηκαν φαίνεται ότι αποτελούν μια ενότητα με εκείνες που είχαν αποκαλυφθεί στη θέση Γερμανικά το έτος 1978 και θα πρέπει να συνεξεταστεί η σχέση τους τόσο με το τμήμα του νότιου νεκροταφείου στο οικόπεδο Παγιασλή, όσο και με τα αρχαία τείχη της πόλεως. Από μια εργασία η οποία ετοιμάζεται για δημοσίευση από τον γράφοντα (βλ. σχετική βιβλιογραφία) οι ταφές αρχίζουν από το τέλος του 5^{ου} αιώνα και η παρουσία κάποιων αντικειμένων όπως τμήματα βάσεων επιτύμβιων στηλών θραύσματα γυάλινων αγγείων κ.λπ. μαρτυρά ότι ο χώρος χρησιμοποιούνταν ως ταφική χρήση και τα μεταγενέστερα χρόνια.

Χρονολόγηση: από τέλος 5^{ου} αι. έως τέλος 2^{ου} αι. από τα αρχαιολογικά συγκείμενα

Βιβλιογραφία: Παπαδημητρίου et al. (υπό έκδοση 1). Παπαδημητρίου (υπό έκδοση 3).

Σημερινή κατάσταση. Οι ταφές είναι καταχωμένες και έχει αναγερθεί κατοικία. Από τις ταφές μεταφέρθηκε ο μαρμάρινος Τάφος 1 στο Αρχαιολογικό μουσείο Πάρου.

S25

ΘΕΣΗ: Γερμανικά-Αλσύλλιο

Οικόπεδο: Δημόσιος χώρος

Περιγραφή: Τάφοι

Ανασκάφηκαν κατά το έτος 1978 δύο κιβωτιόσχημοι μαρμάρινοι τάφοι (σημειώνονται ως σαρκοφάγοι) στο αλσύλλιο, κάτω από το χώρο του Ασκληπιείου και κάτω από τον από τον περιφερειακό δρόμο Παροικιάς-Πούντας. Ο ένας τάφος ήταν συλημένος, για το δεύτερο δεν αναφέρονται κτερίσματα.

Σχολιασμός: Τα ευρήματα είναι αδημοσίευτα. Δε δίδονται συγκεκριμένες διαστάσεις των ταφών. Οι συγκεκριμένοι τάφοι θα πρέπει να συσχετισθούν με τις ταφές που βρέθηκαν σε απόσταση λίγων μέτρων στο ακίνητο Ε. Μαργαρίτη, καθώς και η ένταξή τους στις κοιμητηριακές θέσεις νοτίως της πόλεως και εκτός των τειχών της.

Βιβλιογραφία: Ζαφειροπούλου 1979, 366. Κουράγιος 2019β, 471.

Σημερινή κατάσταση: καταχωμένες εντός του αλσυλλίου.

S26	Eικ. 76-107
-----	-------------

ΘΕΣΗ: Κακάπετρα-Σταυρός

Οικόπεδο: Αφοί Παγιασλή

Περιγραφή: Τμήμα νότιου νεκροταφείου

Στο ανωτέρω οικόπεδο ήδη από το Σεπτέμβριο του 1999 αποκαλύφθηκε κιβωτιόσχημος τάφος. Η ανασκαφή ξεκίνησε το 2015 και έφερε στο φως τις δέκα πρώτες ταφές. Κατά τα έτη 2016, 2020, 2021 ανασκάφτηκε κατά διαστήματα και αποκαλύφθηκαν 100 και πλέον τάφοι.

Πρόκειται για τάφους κυρίως κιβωτιόσχημους, κατασκευασμένοι είτε από σχιστόλιθους και σχιστόπλακες, είτε κεραμοσκεπείς ή καλυβόσχημους, ελεύθερες ταφές, λακκοειδείς, και εγχυτρισμοί. Στην πλειοψηφία τους πρόκειται για πρόχειρες ταφές. Ένας μόνο είναι κιβωτιόσχημος κατασκευασμένος εξ ολοκλήρου από μάρμαρο, τόσο στα τοιχώματα, όσο και η καλυπτήρια μονολιθική πλάκα. Σε πολλές των περιπτώσεων έχουν χρησιμοποιηθεί επιτύμβιες στήλες για την κατασκευή τάφων ή για συμπλήρωμα στα τοιχώματα και στις καλυπτήριες.

Στο χώρο έχουν συλλεγεί, από τους εγχυτρισμούς αμφορείς, από τα κτερίσματα των τάφων επιτραπέζια αγγεία όπως και από τις τελετές νεκρόδειπνων και χοών, (σκύφοι, αρυβαλλοειδή λυκήθια, οινόχοες κ.λπ.), εν συνόλω 140 και πλέον αγγεία, χαρώνεια ασημένια νομίσματα τα οποία είναι μεταλλικά αντικείμενα (δαχτυλίδια καθρέφτες, στλεγγίδες μαχαιρίδια κάτοπτρα κ.λπ) και μαρμάρινα αντικείμενα εκ των οποίων τα περισσότερα επιτύμβιες ενεπίγραφες στήλες, ανθρώπινο σκελετικό και ζωικό υλικό και μεγάλη ποσότητα κεραμικής. Μετά τη συντήρηση αναμένεται ότι θα προκύψουν και άλλα αγγεία.

Πηγάδι: Στα ΒΔ/Δ του οικοπέδου αποκαλύφθηκε πηγάδι το οποίο ήταν λιθόκτιστο με καλά επιμελημένη τοιχοδομία. Ήταν πλήρες επιχώσεων και είχε σφραγιστεί κατά την αρχαιότητα. Στις επιχώσεις αποκαλύφθηκαν επιτύμβιες μαρμάρινες στήλες κάποιες από τις οποίες είναι ενεπίγραφες καθώς και βάθρο με επίγραμμα, πώμα τεφροδόχου κάλπης. Επίσης αποκαλύφθηκαν πολλά οστά από διαφορετικά άτομα, κυρίως νήπια. Η σφράγιση του πηγαδιού είχε πραγματοποιηθεί με επιμέλεια. Η κεραμική που βρέθηκε εντός του πηγαδιού προέρχονταν από άβαφα αγγεία κυρίως αμφορείς οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν για εγχυτρισμούς Συλλέχθηκε μικρή ποσότητα οστράκων λεπτής κεραμικής.

Σχολιασμός: Η ανασκαφή στο οικόπεδο έχει διακοπεί προσωρινά. Για το τμήμα αυτό του νότιου νεκροταφείου είναι προς δημοσίευση δύο εργασίες. Παράλληλα συλλέγεται όλο το ανθρώπινο και ζωικό σκελετικό και μελετάται. Έχει γίνει μια πρώτη μακροσκοπική εξέταση κάποιων σκελετών από την Δρ. Βαλασία Στρατή.

Χρονολόγηση: από τα μέσα του 4ου έως και αρχές 2ου αιώνα π.Χ..

Βιβλιογραφία: Παπαδημητρίου Α., et.al. (υπό έκδοση 1). Παπαδημητρίου 2014, 33-34. Παπαδημητρίου, (υπό έκδοση 4).

Σημερινή κατάσταση: Το οικόπεδο δεν έχει ανασκαφεί σε όλη του την έκταση και η ανασκαφή έχει προσωρινά διακοπεί.

S27	Εικ. 153-161
-----	--------------

ΘΕΣΗ: Αγ. Άννα

Οικόπεδο: Δημόσιος Χώρος

Περιγραφή: Ασκληπιείο. Βρίσκεται στο μεσαίο πλάτωμα νοτίως της πόλεως πολύ κοντά στα τείχη, στα ριζά ενός υψώματος. Στη ρίζα αυτού του βράχου είναι κατασκευασμένο ένα ανάλημμα το οποίο αποτελείται από μια ευθυντηρία καμωμένη από μαρμάρινους ορθογώνιους λίθους στη σειρά και μαρμάρινους πλακοειδείς λίθους τοποθετημένες κάθετα ως ορθοστάτες. Δε γνωρίζουμε την ανωδομή αυτής της κατασκευής. Χρειάζεται να σημειωθεί ότι σε κάποιο σημείο το βράχου υπάρχουν υπολείμματα τοιχίου αντιστήριξης. Προς Βορρά βρίσκεται μια πηγή νερού η οποία αναδεικνύεται από μια μαρμάρινη δεξαμενή και δίπλα υπήρχαν δύο ημικυκλικές εξέδρες. Ο Μ. Schuller ανασυνθέτει το ναό του Ασκληπιού ως ορθογώνιας κάτοψης κτίσμα δωρικού ρυθμού. Από αυτό το ναό σώζεται ο βωμός και η

κρηπίδα και πλήθος διάσπαρτων αρχιτεκτονικών μελών. Η κρηπίδα είναι μια στιβαρή κατασκευή από μεγάλους ντόπιους σχιστόλιθους.

Σχολιασμός: Εκτός του Rubensohn ο οποίος ανέσκαψε το χώρο στις αρχές του 20ου αιώνα έγιναν στα μέσα της δεκαετίας του 90 εκτεταμένοι καθαρισμοί και προσπάθειες για ανάδειξη του χώρου. Από τις ανασκαφές του Rubensohn περισυλλέχθηκαν πολλά κινητά ευρήματα αναθήματα επιγραφές και αρχιτεκτονικά μέλη που ταυτοποιούν το ιερό με τη λατρεία του Ασκληπιού.

Βιβλιογραφία: Rubensohn 1902, Schuller 1982b, Melfi 2002, 326-360, Riethmüller 2005, II, 193-200, Kourayos 2018a, Κλωνιζάκη 2021, 258-261.

Σημερινή κατάσταση: Ορατά τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που αποκαλύφθηκαν στις αρχές του 20ου αιώνα από τον Rubensohn και κατά τις εργασίες ανάδειξης του χώρου στις αρχές της δεκαετίας του 90.

S28

Εικ. 153

ΘΕΣΗ: Αγ. Άννα

Οικόπεδο: Δημόσιος Χώρος

Περιγραφή: Θεσμοφόριο

Δεν είναι δυνατή η ταύτιση τόσο της θέσης του.

Σχολιασμός: Στην παρούσα εργασία παραδίδονται αναλυτικά τις διαφορετικές ερμηνείες για τη θέση του Θεσμοφορίου που μαρτυρείται από τον Ηρόδοτο.

Βιβλιογραφία: Berranger 1992, Δροσογιάννη 2019, Kourayos 2018a

Σημερινή κατάσταση: μη εντοπισμένη η θέση του ιερού

S29

Εικ. 153

ΘΕΣΗ: Αγ. Άννα

Οικόπεδο: Δημόσιος Χώρος

Περιγραφή: Ιερό Απόλλωνος-Πύθιο. Βρίσκεται στο ανώτερο πλάτωμα του κλιμακωτού υψώματος. Σώζονται κάποια λιγοστά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα από τα οποία είναι αβέβαιη η ταύτισή του με το ιερό του Πυθίου Απόλλωνα.

Σχολιασμός: Την ανασκαφή πραγματοποίησε ο Rubensohn και το ταύτισε με τον Πύθιο Απόλλωνα. Με τους καθαρισμούς στο μέσο της δεκαετίας του 90 που έγιναν από τον Κουράγιο ένα απόστημα κυβόλιθου με εγχάρκτη παράσταση ανδρός που ταυτίζει με το θεό Απόλλωνα και το οποίο βρέθηκε στο πλάτωμα του Ασκληπιείου, επιβεβαιώνει σύμφωνα με τον ισχυρισμό του ανασκαφέα, ότι το ψηλότερο πλάτωμα καταλάμβανε ιερό του Απόλλωνος Πυθίου.

Βιβλιογραφία: Berranger 1992, Kourayos 2018a, Melfi 2002, 326-360.

Σημερινή κατάσταση: Εν μέρει ορατά τα λίγα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα

S30

Εικ. 153

ΘΕΣΗ: Παρασπóρος

Οικόπεδο: Χώρος κατασκήνωσης Κ. Τσαντάνη

Περιγραφή: Τάφος.

Κιβωτιόσχημος τάφος κατασκευασμένος από τέσσερις μαρμάρινες πλάκες. Η μια μαρμάρινη πλάκα στη μακρά πλευρά είναι μεγαλύτερη. Έφερε μαρμάρινο κάλυμμα. Τα οστά είναι

σαθρά και αναμοχλευμένα. Διαστάσεις: 2,00 μήκος, 0,62μ. πλάτος *Κτερίσματα*: οκτώ δακρυδόχοι, μια μελαμβαφής πυξίδα με πώμα, ένα βαθύ μελαμβαφές σκυφίδιο το οποίο αναγράφεται ως «κώθων». Από την ευρύτερη περιοχή έχει σωθεί τμήμα αγάλματος λέοντος, το οποίο έχει παραδοθεί στο μουσείο άλλη χρονική περίοδο. Σώζεται η κεφαλή του λέοντα και τα πρόσθια πόδια του τα οποία είναι σύμφυτα με την πλίνθο. Η εικονογραφία του λέοντα σχετίζεται άμεσα με ταφική πρακτική.

Χρονολόγηση: 4^{ος}- 3^{ος} αι. π.Χ.

Σχολιασμός: Το υλικό, κτερίσματα και σκελετικό υλικό είναι αδημοσίευτο. Η ανασκαφή περιγράφεται συνοπτικά στο ΑΔ του 1988, χωρίς να γνωρίζουμε αν είναι και το έτος ανασκαφής. Ο τάφος βρέθηκε κατά τη διάνοιξη βόθρου. Από τη βιβλιογραφική έρευνα δεν εντοπίζεται αναφορά για τη συνέχιση εργασιών στο οικόπεδο.

Μετά από μια πρώτη εξέταση των αντικειμένων που βρίσκονται στην αποθήκη του αρχαιολογικού Μουσείου Πάρου διαπίστωσα τα εξής: α) Τα ευρήματα φέρουν την ημερομηνία Σεπτέμβριος 1985 και επομένως η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε το 1985 και η συνοπτική αναφορά δόθηκε στο ΑΔ το 1988. β) Τα 8 μυροδοχεία είναι διαφορετικών χρονολογικών περιόδων. Ουσιαστικά ξεκινούν από το τέλος του 4^{ου} και τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. και φθάνουν έως τα τέλη 2ου αι. π.Χ. Επομένως πρέπει να περιείχε περισσότερες της μιας ταφές. γ) Στα κτερίσματα τα οποία αναγράφονται στο ΑΔ (1988 Α' Χρονικά), συμπεριλαμβάνονται επιπλέον ένας ακέραιο λύχνος πρώιμων ελληνιστικών χρόνων, τρία σιδερένια στελέχη, πιθανώς να συνανήκουν (το ένα ίσως αιχμή δόρατος) και δύο νομίσματα.

Βιβλιογραφία: Ζαφειροπούλου 1988, 491, πιν. 296γ.

Σημερινή κατάσταση: Μη εντοπισμένη η ακριβής θέση του τάφου

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Antiquity Antiquity

AA Archäologischen Anzeiger

AAA Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών

ΑΔ Αρχαιολογικό Δελτίο

AE Αρχαιολογική Εφημερίς

Annuario Annuario della Scuola archeologica di Atene e delle missioni italiane in Oriente.

Antk Antike Kunst

AnPl Antike Plastik

AthMitt Athenische Mitteilungen Archaeologischen Instituts

Ann. Geofis Annales Geophysicae

BGSG Bulletin Geological Society of Greece

BSA Supplem. British School at Athens Supplementary

BSHsuppl. Bulletin de Correspondance Hellenique Supplement

EEKM, Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών

IG Inscriptiones Graecae

IJNA International Journal of Nautica Archaeology

JICA, The Journal of Island and Coastal Archaeology

JFA Journal of Field Archaeology

Hesperia, Hesperia

Hesperia suppl. Hesperia supplement

Θασιακά, Θασιακά, Περιοδική Έκδοση της Εταιρίας Θασιακών μελετών και της Θασιακής Ένωσης Καβάλας.

Θέματα, Θέματα Αρχαιολογίας

Κρητ.Χρ. Κρητικά Χρονικά

Med.Arch. Mediterranean Archaeology

ΠΑΕ, Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας

Παριανά, Παριανά

SEG Supplementum Epigraphicum Graecum.

Vjesnik, Vjesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Agelarakis 2006, Agelarakis A. Paros «Polyadrea and Paleopathological Inferences», *Paleopathology Association, 33 Annual North American Meetings, Abstracts*

Agelarakis 2017, Agelarakis A. 2017, *Parian Polyandrea: The Late Geometric Funerary Legacy of Cremated Soldiers' Bones on Socio-Political Affairs and Military Organizational Preparedness in Ancient Greece*, Oxford.

Agelarakis and Zafeiropoulou 2017, Agelarakis An. και Zafeiropoulou F. 2017, «Parian polyandrea and the military legacy of Archilochus' forebears», στο Dominique Mulliez και Z. Μπόνιας (επιμ.) *Θάσος. Μητρόπολη και αποικίες, Πρακτικά του διεθνούς Συμποσίου στη μνήμη της Μαρίνας Σγούρου*, Θάσος 21-22 Σεπτεμβρίου 2006, 48-63.

Alexandridou και Daifa 2021, Alexandridou A. και Daifa K. 2021, στο επιμ. Κατσωνοπούλου Ντ., «Expanding the Necropolis of Paroikia: The Data from the Site of Agios Panteleimon». *Paros V, Η Πάρος ανά τους αιώνες. Από την Προϊστορική εποχή έως τον 16^ο αιώνα, Πρακτικά Ε Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων, Παροιکیά Πάρου 21-24 Ιουνίου 2019*, Αθήνα, 305-322.

Alexandridou και Mazarakis Ainian 2021-2022: Alexandridou A και Mazarakis Ainian A, 2021-2022, «Recent archaeological work in the Cyclades (Geometric to Hellenistic)» *Archaeological Reports 68* (2021–2022) 197–220.

Alexandropoulou 2016: Alexandropoulou A., «A fourth Century Tomb at Argos: A contribution to the study of local and burial customs», *BCA*, 2016, 1-43.

Alfaye 2009, Alfaye S. Sit tibi terra gravis: «Magical religious practices against Restless dead in the ancient world», στο F. Marco. F. Pina, J. Renesa (επιμ.) *Formae mortes: el transito de la vida a la muerte en las sociedades antiguas*, Βαρκελώνη 2009, 181-216, σημ. 44.

Athanasoulis et al. 2021, Athanasoulis D., Knodell A.R., Tankosic Z., Papadopoulou Z., Sigala M., Diamanti Ch. Kourayos Y. & Papadimitriou A., «The Small Cycladic Islands Project (2019–2020) a comparative survey of uninhabited landscapes near Paros and Antiparos, Greece», *Antiquity* 1-9.

Avronidaki 2008, Avronidaki C., 2008 “Boeotian Red Figure Imagery on two New Vases by the Painter of the Dancing Pan”, *Antike Kunst* 51 8–14, 15, 16, 19, 20, εικ. 1, πίν. 5, 1–3 και 6, 4–5.

Bent 1884, Bent J.T. “Researches among the Cyclades” *JHS* 5, 42-58.

Berranger 1992. Berranger D., *Recherches sur l'histoire et la prosopographie de Paros à l'époque archaïque*, Clermont-Ferrand.

Basaran 1999: Basaran C. «Parion 1977 Calismalari» *Anastirma Sonuclari Toplantisi* 16/1, 349-364.v

Bradley R. 1998, Bradley R. 1998, *The significance of monuments: on the shaping of human experience in Neolithic and Bronze Age Europe*, Λονδίνο.

Brock 1949, Brock J.K. 1949, «Excavation in Siphnos» *BSA*, 44, 1-79.

- Broodbank C. 2009**, Broodbank C, *Οι Πρώιμες Κυκλάδες. Μια ανάλυση στο πλαίσιο της νησιωτικής αρχαιολογίας*, (μτφρ. Γ. Παπαδάτος), Αθήνα
- Brun P. 1996**, Brun P. 1996, *Les archipels égéens dans l'antiquité grecque*, Paris.
- Buschor 1969**, Buschor E. 1969, *Griechische Vasen*, Μόναχο.
- Clay 2004**, Clay D., *Archilochos Heros, The Cult of Poets in the Greek Polis*, Washington 2004.
- Genal-Velarde 2006**, Genal -Velarde I. 2006. «Food, Rituals? The exploitation of dogs from Eretria (Greece) during the Helladic and Hellenistic periods» στο L.M. Snyder και A. Moore (επιμ.) *Dogs and people in Social working. Economic or symbolic interaction*, Οξφόρδη 2006, 32-37.
- Cook, 1997**: Cook, R. M.1997, *Greek Painted Pottery*, London - New York 1997.
- Coldstream, 2008**: Coldstream J. N, 2008, *Greek Geometric Pottery: A Survey of Ten Local Styles and their Chronology*, Exeter.
- Coppola 2018**, Coppola A. 2018, «From Paros to Pharos», στο Ν. Κατσωνοπούλου (επιμ.) *Paros IV. Η Πάρος και οι αποικίες της. Πρακτικά Δ' Διεθνούς Επιστημονικού συνεδρίου Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων. Παροιικά Πάρου, 11-14 Ιουνίου 2015*, Αθήνα, 369-376
- Croissant, 2008**, Croissant, F. 2008. "Batailles géométriques pariennes" στο Alba della città, alba delle imagini? Da una suggestione di Bruno Agostino, Tripodes 7, Atene, 31-62
- Deubner, 1932**, Deubner L. 1932 *Attische Feste*, Βερολίνο
- Dodd E. 2019-2020**, Dodd E. 2019-2020, Wine and Olive oil across the ancient Cyclades Mediterranean Archaeology, 32/33 (2019-2020), 123-138.
- Diamanti 2016**, Diamanti Ch. 2016, «Amphoras production at the Aegean Sea during the 5th-7th c. The case of a workshop at Paros Island. Preliminary results, στο Tournier autour du pot. Les ateliers de potiers médiévaux du Ve au Xlle siècle dans l'espace européen Caen PUC (2015), 541-545
- Edelstein 1945**, Edelstein L.-Edelstein E. 1945, *Asklepius II. Interpretation of the Testimonies*, Βαλτιμόρη 1945
- Ervin 1963**: Ervin M. 1963 «A relief pithos from Mykonos», ΑΔ, Α' Μελέτες, τ. 18 (1963) Αθήνα 1964, 37-75, πιν. 17-30.
- Evans και Renfrew 1968**, Evans J.D. και Renfrew A.C. «Excavations at Saliagos near Antiparos» *BSA Supplem.*, 5 Λονδίνο.
- Evelpidou et al. 2018**: Evelpidou N., Tziligkaki E, Karkani A. 2018, «Submerged antiquities on Paros and Naxos islands, Aegean Sea, Greece. New evidence for the mean sea level during the late Bronze Age and the Roman period», *BGSC*, 52(1), 71–97.
- Evelpidou, Poulos, & Vassilopoulos 2009**, Evelpidou N, Poulos S, Vassilopoulos A. Paros Island (Cyclades, Aegean Sea) coastal zone: Natural Processes and Dynamics. In: Green DR Coastal and Marine Geospatial Technologies. Springer; 2009. pp. 285-296.

Evelpidou et al. 2018, Evelpidou N., Tziligkaki E., Karkani A. 2018 «Submerged Antiquities on Paros and Naxos islands, Aegean Sea, Greece. New evidence for the mean sea During the late Bronze age and thw Roman Period», BGSG, 52, 71-97

Finlay 1844, Finlay G., 1844, *Griechenland unter den Römern*.

Flemming 1978, Flemming N. C. 1978 «Thera as the tectonic focus of the south Aegean: archaeological evidence from the Aegean margin», στο Χρ Ντούμας (επιμ.) *International Scientific Congress on the Volcano of Thera* (2nd 1978: Santorini, Greece),

Frederiksen 2011, Frederiksen R. 2011, Greek city walls of the Archaic period 900-480 B.C, Οξφόρδη, 8-9.

Frisch 1983: Frisch P, *Die Inschriften von Parion*, Βόννη.

Galanopoulos 1973, Galanopoulos, A. G. 1973 «Plate tectonics in the area of Greece as reflected in the deep focus seismicity», 84-105, *Ann. Geofis.* 26,

Garland, 1985. Garland, R. 1985. *The Greek Way of Death*. Ithaca

Gautier 1993, Gautier J. 1993 « "Les Cyclades Antiques": Caratcterisation de centres de productions ceramiques par microscopie optique» στο R. Dallongeville-G Rougemont (επιμ.) *Recherches dans les Cyclades. Resultats des traveaux de la RCP 583*, Lyon 167-204.

Gruben, 1972, Gruben, G. 1972. Naxos und Paros. «Dritter vorläufiger Bericht über die Forschungskampagnen 1970 und 1971», AA, 319-379

Gruben 1982a. Gruben, G., 1982, «Naxos und Paros. Vierter vorläufiger Bericht über die Forschungskampagnen 1972-1980», AA, 97, 197-229.

Gruben, G., 1982b: Gruben, G. 1982. «Der Burgtempel A von Paros», AA, 197-229

Hansen 1988, Hansen M.H., *Three studies in Athenian demography*, Κοπεγχάγη.

Hansen 1997, Hansen M.H., «Emporion. A study of the use and meaning of the term in the archaic and classical periods», Nielsen T.H. (επιμ.), *Yet More Studies in the Ancient Greek Polis*, CPCPapers 4, Στουτγκάρδη 1997, 83-105.

Harrison 1960, Harrison E, 1960., *Prolegomena to the Study of Greek religion*

Hasaki και Kourayos 2012-2013, Hasaki E. και Kourayos Y. 2012-2013, «The early Roman pottery workshop, the Classical House, and Geometric burials at Skiadas plot, Paroikia, Paros (Cyclades)» ΑΔ, Α Μελέτες (2017) τ. 67-68, Αθήνα.

Hertzberg 1866, Hertzberg G. F. 1866, *Die Geschichte Griechenlans unter der Herrschaft der Römer*, I, Halle.

Hitzl 1991: Hitzl I. 1991, *Die griechischen Sarkophage der archaischen und klassischen Zeit*, Jonseder.

Hoepfner W. 1973 Hoepfner W. 1973, «Das Grabmonument Des Pythagoras aus Selymbria», *AthMitt.* 88, 145-163, πιν. 77,78.

Hoepfner 2004, Hoepfner W. 2004, «Η πολεοδομία της κλασικής περιόδου», 205-216 στο Α.Φ. Λαγόπουλος επιμ., *Η Ιστορία της Ελληνικής πόλης*, Αθήνα.

Hübner 1994, Hübner G. 1994, «Ein Heiligtum auf dem Kounadosberg von Paros. Ein Archaisches Relief aus Paros», *AA*, 335-348.

Jacopi, 1929, Jacopi, G. (1929) Scavi nella necropoli di Jalisso, 1924-1928, Clara Rhodos III, Bergamo.

Jelcic-Radonic 1996, Jelcic-Radonic J. 1996, «Pharos-Anticki Grad» στο Pharos. Anticki Stari Grad, u provodu 2380 obljetnice utemeljena, prosinac 1995 god-sijecani 1996 god., Zagreb 56-117

Katsanopoulou D. 2020-2021, «Paros in the Fourth Century BC and the Foundation of Pharos», 101-110, *Vjesnik*, 113-1, Split

Katsarou St. and. Schilardi D. U. 2004, Katsarou St. and. Schilardi D. U. «Emerging Neolithic and Early Cycladic Settlements in Paros: Koukounaries and Sklavouna», *BSH*, 99, 23-48

Keles 2015, Keles V. 2015, «I. Introduction», 19-25, στο C. Basaran (επιμ.) *The flourishing city of Ancient Troad: Parion*, Bagcilar-Istanbul

Kerameikos V.I. Kraiker W., Kubler K., Breitingen E., *Die Nekropolen des 12.bis 10. Jahrhunderts Kerameikos, Ergebnisse der Ausgrabungen I*, Βερολίνο 1943, 269-270 αρ. 94.

Kerameikos XIV, Kovacsovics W, Die Ekterrasse im Grabbezerik des Kerameikos, Kerameikos, Ergebnisse der Ausgrabungen XIV, 1990, 60-61, 125.

Kirigin 2006, Kirigin B. 2009, *The Parian Settlement in Dalmatia. A study of a Greek colony in the Adriatic*, BAR International series 1561, Oxford.

Koechl R.B. 2021, Koehl R.B. 2021, *Koukounaries I Mycenaean Pottery from Selected Contexts*, Oxford

Kontoleon 1964, Kontoleon, N. 1964. Archilochos und Paros, in *Entretiens pour l'étude de l'antiquité classique*. Genève, Fondation Hardt: 39-86.

Kourayos 2004, Kourayos Y. 2004, *Paros, Antiparos. History, monuments, museums*, Athens.

Kourayos et.al. 2012, Kourayos Y, Daifa K., Ohnesorg A., Papajanni K. 2012, «The Sanctuary of Despotiko in the Cyclades. Excavations 2001-2012», *AA* 2. Halbaband (2012), 93-174

Kourayos and Daifa 2017, Kourayos Y. and Daifa K., 2017, «Politics territory and religion in the Cyclades during the Archaic period. The case of Paros and the sanctuary on Despotiko», στο A. Mazarakis Ainian, (επιμ.), *Les sanctuaires archaïques des Cyclades. Recherches recentes*, Rennes, 307-326.

Kourayos et al. 2018a, Kourayos Y, Angliker E., Daifa K. and J. Tully «The Cult Topography of Paros from the 9th to the 4th Century BC: A Summary» στο E. Angliker, J. Tully (επιμ.), *Cycladic Archaeology and Recherche, New approaches and discoveries*, Oxford, 135-165

Kourayos Y. 2018b, Kourayos Y 2018, «Ancient Paros. New evidence for its topographical development in light of rescue excavations», στο E. Angliker, J. Tully (επιμ.), *Cycladic Archaeology and Recherche, New approaches and discoveries*, Oxford, 279-294.

Kourayos et al. 2018c, Kourayos Y., Sutton R.F. and Daifa K. 2019, «Miltiades on Paros: New evidence from Despotiko», στο *Cycladic Archaeology and Recherche, New approaches and discoveries*, επιμ. E. Angliker, J. Tully, 113-134, Oxford

Koutsoumpou 2017, Koutsoumpou M. «Beyond Athens and Corinth. Pottery distribution in the seventh-century Aegean The case of Kythnos» στο X. Charalambidou and C. Morgan (επιμ.) *Interpreting the seventh century B.C*, Oxford, 160-172.

Kurtz και Boardman 1971. Kurtz, D. και Boardman J., 1971. *Greek Burial Customs*. London

Lambrinoudakis και Wörrle 1983. Lambrinoudakis W. και Wörrle M., «Ein hellenistisches Reformgesetz über das öffentliche Urkundenwesen von Paros», *Chiron* 13 (1983), 283 – 368.

Lawton, 1999: Lawton C., 1999 «Votive reliefs and popular religion in the Athenian Agora: the case of Asklepios and Hygieia», *Proceedings of the XVth International Congress of Classical Archaeology (1998)*, Άμστερνταμ, 232- 234.

Liston και Rotroff, 2013, Liston και Rotroff, 2013, «Babies in the Well: Archaeological evidence for newborn disposal in Hellenistic Greece» στο T. Parkin, J Evans-Grubbs (εκδ.) *Oxford handbook of childhood and education in the Classical World*, Οξφόρδη 2013, 62-82.

Liston, Rotroff και Smyder 2018, Liston M.A., Rotroff S.I., και Smyder L.M. 2018, *The Agora bone well, Hesperia Suppl.*, Αθήνα, τ. 50, 2018

Maroevic 1996 Maroevic T. 1996, «Kad je Stari Grad bio mlad», στο Pharos. Anticki Stari Grad, u provodu 2380 obljetnice utemeljena, prosinac 1995 god-sijecani 1996 god., Zagreb, 11-12.

Melfi 2002, Melfi M. 2002 “ Il complesso del Pythion-Asklepieion a Paro” *Annuario* 80, 327-360.

Morais-Angliker 2017, Morais-Angliker E. 2017, «Worshipping the divinities at the Archaic sanctuaries in the Cyclades» στο A. Mazarakis Ainian *Les sanctuaires des Cyclades (Rennes)* 29-53.

Morrison 1968, Morrison I.A “Appendix I: relative sea-level change in the Saliagos area since Neolithic times Evans-Renfrew 92-98

Müller 2003: Müller K., 2003 «Hellenistische Architektur auf Paros», *Archäologische Forschungen* 20, Berlin 2003.

Nolte 2006, Nolte S. 2006, *Steinbruch – Werkstatt – Skulptur. Untersuchungen zu Aufbau und Organisation griechischer Bildhauerwerkstätten*, Göttingen.

Ohnesorg A., 1994, Ohnesorg A., 1994, «Ein Heiligtum auf dem Kounadosberg von Paros. Der Befund», *AA*, 327-334.

Ohnesorg 2003: Ohnesorg, A. 2003. «Die “neue” Gorgo von Paros - Das Akroter eines Bauwerks» *AM* 118:125-38

Overbeck 1989, Overbeck J.C. 1989, *The Bronze Age Pottery from the Kastro at Paros*,

Owens 2004, Owens E.J. 2004, «Η ελληνιστική πόλη», στο Α.Φ. Λαγόπουλος επιμ., *Η Ιστορία της Ελληνικής πόλης*, Αθήνα, 217-224

Papathanasopoulos and Schilardi 1981, Papathanasopoulos G. and Schilardi D. 1981, «An underwater survey of Paros, Greece: 1979: Preliminary report» *JNA* 10 (2), 133-144.

Parker 1991,

Petridou 2015: Petridou, G. 2015. *Divine Epiphany in Greek Literature and Culture*. Oxford: Oxford University Press.

Pingiatoglou 1981, Pingiatogloy S. *Eileithyia*, Wurzburg

Renfrew 1972, Renfrew C. 1972, *The Emergence of Civilization. The Cyclades and the Aegean in the Third Millennium B.C.*, Oxford.

Reger 1997, Reger G. 1997, «Islands with One Polis versus Islands with Several Poleis», στο M.H. Hansen (επιμ.), *The Polis as an Urban Centre and as a Political Community, Symposium August, 29-31, 1996, Acts of Copenhagen Polis Centre* τομ. 4, Κοπενχάγη, 450-492.

Ridway 1977, Ridway B.S. 1977, *The Archaic Style in Greek sculpture*, Princenton.

Riethmüller 2005. Riethmüller J. 2005, Asklepios: Heiligtümer und Kulte.

Rubensohn 1900, Rubensohn, O. 1900. «Paros I. Geschichte der wissenschaftlichen Eerforschung von Paros», *AthMitt* 25, Athen 341–372.

Rubensohn 1901, Rubensohn O., 1901 «Paros II. Topographie», *AthMitt* 26, Athen», 157- 222.

Rubensohn 1902, Rubensohn, O. 1902. «Paros III, Pythion und Asklepieion», *AthMitt*, 27, Athen 189–238.

Rubensohn 1917, Rubensohn, O. 1917. «Die Prähistorischen und frühgeschichtlichen Funde auf dem Burghügel von Paros». *AthMitt.* 42, 1–98.

Rubensohn 1949, Rubensohn, O. 1949. Paros. *RE* XVIII 4: 1782-1872

Rubensohn 1962, Rubensohn O., Das Delion von Paros, Wiesbaden

Rutherford 2001, Rutherford I. 2001, *Pindar's Paeans: a reading of the fragments with a survey of the genre*, Oxford.

Salviat,1958, Salviat, F. 1958, “Une nouvelle loi thasienne: Institutions judiciaires et fêtes religieuses a la fin du IVe siecle av. J. C.”, *BCH* 82, 193 – 267.

Salviat 2017, Salviat 2017, Archiloque hoplite et général-A Thasos avec Glaucos-Retour a Paros, στο Mulliez 2017 (επιμ.) Thasos. Colonies métropolitaines. Actes du symposium international à la mémoire de Marina Sgourou, Thasos 21-22 septembre 2006, *Recherches franco-helleniques* 5, 65-112

Sheedy K.A. 2006, Sheedy K.A. 2006, *The Archaic and Early Classical Coinages of the Cyclades*, London.

Schilardi 1975, Schilardi D. U 1975, Paros, Report II The 1973 Campaign *JFA*, 2,83-96,

Schilardi 2002, Schilardi D., «The Emergence of Paros the Capital», στο Luce, *Urbanisme*, 229-249.

Schilardi 2012, Schilardi D. 2012, «Koukounaries of Paros and Zagora of Andros observations on the history of two contermporary communités», *Med.Arch.* 2012, 25 89-105 Αθήνα

Schuller 1982a, Schuller M. 1982 «Der Artemistempel im Delion auf Paros», *AA*, 231-244.

Schuller 1982b, Schuller M. 1982, «Der dorische Tempel des Apollon Pythios auf Paros. Naxos-Paros. Vierter Vorläufiger Bericht» *AA*,245-264

Schuller και Ohnesorg, Schuller M. –Ohnesorg A., *Der Artemis tempel im Delion auf Paros*, Berlin 1991

Schmid 1997, Schmid S.G. 1997, Vorbericht über die Grabung in E/600 NW, *Antk* 40,2 (1997).104-107.

Smitshson 1974, Smitshson L., «A Geometric cemetery on the Areopagus: 1897,1932, 1947, *Hesperia* 43.no 3, 1974, 334,362.

Sulosky-Weaver 2015, Sulosky-Weaver C.L. The bioarchaeology of Classical Kamarina: Life and Death in Greek Sicily, Φλώριδα, 2015

Steger 2019: Steger, F. 2019, *Medicine and Cult, History of Medicine* 6(3), 176-187

Tselekas, and Papagiorgiadou-Banis 2008, Tselekas, P. and Papagiorgiadou-Banis, Ch. 2008 “Countermarks on the Hellenistic coinages of the Cyclades”, 157-187, *Μελετήματα*, 53.

Tully 2013, Tully, J.A.N.Z. (2013) *The Island Standard*. Numismatic Studies 28. New York: The American Numismatic Society.

Winder 1971, Winder F. 1971, Greek fortifications, *Λονδίνο*, 54-57,289-290.

Zaphiropouloy 2000, Zaphiropouloy Ph. 2000 «Parische Skulpturen» *AnPl.* 27, 7-35

Zaphiropoulou, 2003, Zaphiropoulou, P.N. 2003, *La céramique "mélienne"*(EADelos XLI), Paris

Zaphiropoulou, 2006, Zaphiropoulou, P.N. 2006. «Geometric battle scenes on vases from Paros», στο E. Rystedt, B. Wells (επιμ.), *Pictorial pursuits. Figurative painting on Mycenaean and Geometric pottery*, Stockholm, 271-277.

Zaphiropoulou 2017., Zaphiropoulou Ph. Parian ceramics of the seventh century BC in Cycladic cemeteries and sanctuaries 150-159 στο επιμ. X. Charalambidou and C. Morgan, *Interpreting the seventh century BC*, Oxford.

Ηλεκτρονικές πηγές

Αθανασούλης 2022, Οι Κυκλάδες στην αυγή του Μεσαίωνα (υπό δημοσίευση) <https://www.kathimerini.gr/culture/562163467/megalonoy-n-kata-exi-aiones-ta-kastra-ton-kykladon/>

Knodel et al. 2020, Knodel A. R., Athanasoulis D., Tankosić Ž., Cherry J. F., Garonis Th. K., Levine E. I., Nenova Denitsa και Hüseyin Ç. Öztürk 2020, «An island archaeology of uninhabited landscapes: Offshore islets near Paros, Greece (the Small Cycladic Islands Project)» *JICA*, <https://doi.org/10.1080/15564894.2020.1807426>

Lifo 2018, Lifo 23-07-2018, «Νεικώ: Ποια είναι η σημαντική “ένοικος” του τάφου που βρέθηκε στη Σίκινο. Τα νεότερα για τη σημαντική ανακάλυψη στην επισκοπή Σικίνου στο <https://www.lifo.gr/culture/neiko-poia-einai-i-simantiki-enoikos-toy-tafoy-poy-brethike-stin-sikino>

Αβρονιδάκη2023, Αβρονιδάκη Χρ. 2023, https://www.namuseum.gr/monthly_artefact/mia-thysia-me-xechoristoys-protagonistes/

Ελληνική Βιβλιογραφία

Ackermann και Liston 2020, Acekermann και Liston 2020, «Φρέαρ με ανθρώπινα οστά και χάλκινα αγάλματα» *Θέματα* 4.3., Σεπτέμβριος/Δεκέμβριος 2020, 312-323.

Αθανασούλης Δ και Διαμαντή Χ. 2019, Αθανασούλης Δ και Διαμαντή Χ. 2019, «Το πρωτοβυζαντινό συγκρότημα της Παναγίας Εκατονταπυλιανής στην Πάρο» στο *Επιστημονικό Συνέδριο, Ιερός Ναός Παναγίας Εκατονταπυλιανής Πάρου. 50 χρόνια από την αποκατάσταση του από τον Αναστάσιο Ορλάνδο*, επιμ. Ντ. Κατσωνοπούλου, Αθήνα.

Αλεξανδρίδου (υπό έκδοση) Αλεξανδρίδου Α. (υπό έκδοση) «Γεωμετρικό Δεσποτικό: οι απαρχές ενός ιερού ή μήπως όχι;», στο *Πρακτικά του Γ΄ Κυκλαδολογικού Συνεδρίου, Σύρος* 25-29 Μαΐου 2016.

Αλεξανδρίδου 2022, Αλεξανδρίδου Α. 2022, «Η ανάγλυφη κεραμική», στο Α. Μαζαράκης Αινιάν και Α. Αλεξανδρίδου (επιμ.), *Ανασκαφές αρχαίας Κύθνου. Ι: Κεραμική και ειδώλια από το Βόρειο ιερό του Μεσαίου Πλατώματος*, 78-108.

Αλεξίου 1964, Αλεξίου Στ. 1964, «Μινωϊκοί ιστοί σημαίων», *Κρητ. Χρ.* ΙΖ'(1959), 339-351.

Αλεξίου 1969, Αλεξίου Στ. 1969, «Ιστοί Μινωϊκών ιερών και Αιγυπτιακοί πυλώνες», *ΑΑΑ*, (έτος Β', τ.1), 84-88.

Αλιπράντης 2010, Αλιπράντης Ν.Χρ. 2010, *Χρονολογικό πανόραμα της Ιστορίας της Πάρου (5000 π.Χ.-1850 μ.Χ.)*, Αθήνα.

Βαλαβάνης και Μπατζιωτοπούλου 2021, Βαλαβάνης Π. και Μπατζιωτοπούλου Ε. 2021, «Οχυρωμένη θέση των Πρώιμων ιστορικών χρόνων στη Δυτική Λοκρίδα» στο Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, Λ. Μενδώνη, Μ. Κουτσουμπού, Τ. Πανάγου, Α. Σ. Σφυρόερα, Ξ. Χαραλαμπίδου (επιμ.) *Έξοχος άλλων, Τιμητικός τόμος για την καθηγήτρια Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά*, Αθήνα.

Βερδελής και Δαβαράς 1966, Βερδελής Ν. και Δαβαράς Κ. 1966, «Ανασκαφή Βάρης» *ΑΔ*, Β1,(Χρονικά), 95-97.

Βλιώρα 2008, Βλιώρα Ε. 2008, *Οι χρήσεις του παρελθόντος στις προϊστορικές κοινωνίες της Νότιας και Κεντρικής Ελλάδας κατά την Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη εποχή του Σιδήρου*, Θεσσαλονίκη (μετ. εργασία)

Βουτυράς 1993: Βουτυράς Ε.1993, «Η λατρεία του Ασκληπιού στην αρχαία Μακεδονία», *Αρχαία Μακεδονία V*, τόμος 1, (1989), Θεσσαλονίκη, 251 – 265.

Γούναρης 2002, Γούναρης Α. 2002, *Στοιχεία οικιστικής-Πολοδομίας-αρχιτεκτονικής κατά την πρωτογεωμετρική και γεωμετρική περίοδο και η συμβολή τους στην ερμηνεία γέννησης της πόλεως. Ηπειρωτική Ελλάς* (διδ. Διατρ.) Ρέθυμνο.

Γούναρης 2004, Γούναρης Α. 2004«Η πολοδομία της κλασικής περιόδου», 167-181 στο Α.Φ. Λαγόπουλος επιμ., *Η Ιστορία της Ελληνικής πόλης*, Αθήνα.

Γριμανέλης 2015, Γριμανέλης Δ. 2015 Η γένεση των πόλεων στις Κυκλάδες: Από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού έως τους Πρώιμους αρχαϊκούς Χρόνους, Βόλος 2015, διπλ. εργασία.

Γριμανέλης 2021, Γριμανέλης Δ. 2021, «Τα ταφικά έθιμα της Πάρου με βάση τα επιτύμβια σήματα στο νεκροταφείο της Παροικιάς: Μια διαχρονική επισκόπηση» στο Ν.

Κατσωνοπούλου (επιμ.), *Paros V, Η Πάρος ανά τους αιώνες. Από την Προϊστορική εποχή έως τον 16^ο αιώνα, Πρακτικά Ε Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων, Παροιικιά Πάρου 21-24 Ιουνίου 2019, Αθήνα, 291-304.*

Δάκουρα-Βογιατζόγλου 2009, Δάκουρα-Βογιατζόγλου Ο. 2009 « Η δια Κοίλης οδός» στο *Μ. Κορρές, (επιμ). Αττικής οδοί. Αρχαίοι δρόμοι της Αττικής*, Αθήνα.

Δεσποίνη 1996, Δεσποίνη Α. 1996, *Ελληνική Τέχνη. Αρχαία Ελληνικά κοσμήματα*, Αθήνα, 258, αρ. 175.

Δετοράτου 2003-2009, Δετοράτου Σ. 2003-2009, «Πρωτοκορινθιακή και κορινθιακή κεραμική εισηγμένη στην Πάρο», *ΑΔ, Α*, Αθήνα, 2012, 31-100.

Δετοράτου 2012, Δετοράτου Σ. 2012, «Παριανό εργαστήριο γλυπτικής», *Παριανά*, τ126 Αθήνα, 301

Δετοράτου 2013α, Δετοράτου Σ. 2013, *Παριανή γλυπτική ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου. Η περίπτωση ενός εργαστηρίου γλυπτικής στην Πάρο*, Αθήνα (Διδ. Διατριβή-αδημοσίευτη)

Δετοράτου 2013β, Δετοράτου Σ. 2013, «Εργαστήρια γλυπτικής στην Πάρο: Από την εποχή του Σκόπα έως τη ρωμαϊκή περίοδο», *Ν.Κατσωνοπούλου, Α.Stewart (επιμ.) Paros III, Ο Σκόπας και ο Κόσμος του. Πρακτικά Γ' Διεθνούς επιστημονικού Συνεδρίου αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων, Παροιικιά Πάρου, 11-14 Ιουνίου 2010, Αθήνα, 133-147.*

Δετοράτου 2017, Δετοράτου Σ. 2017, «Παριανό εργαστήριο κεραμικής του 7ου αι. π.Χ. Αιώνα» 308-329, *Παριανά* 147, Αθήνα.

Δετοράτου 2018, Δετοράτου Σ. 2018, « Θησαυρός και νομίσματα από το χώρο του αρχαίου εργαστηρίου γλυπτικής της Παροιικιάς», , στο *Ντ. Κατσωνοπούλου. (επιμ), Paros IV, Η Πάρος και οι αποικίες της, Πρακτικά Δ' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων, Παροιικιά Πάρου, 11-14 Ιουνίου 2015, Αθήνα, 115-142*

Δετοράτου και Παπαδημητρίου (υπό έκδοση) Δετοράτου Σ. και Παπαδημητρίου Α. «Πήλινα ειδώλια και μήτρες από τους Χώρους των εργαστηρίων» ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο «Περί τῶν Κυκλάδων Νήσων. Το αρχαιολογικό έργο στις Κυκλάδες» 22 έως 26 Νοεμβρίου 2017.

Δροσογιάννη 2019, Δροσογιάννη Φ. «Οι ζωντανοί μάρτυρες της Ιστορίας της Πάρου» στο *Επιστημονικό Συνέδριο, Ιερός Ναός Παναγίας Εκατονταπυλιανής Πάρου. 50 χρόνια από την αποκατάσταση του από τον Αναστάσιο Ορλάνδο*, επιμ. Ντ. Κατσωνοπούλου, Αθήνα.

Δούριου 2018, Δούριου Ε. Θ. 2018, *Οι οχυρώσεις γεωμετρικών και αρχαϊκών χρόνων στην αρχαία Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη (διδ. διατρ.)

Eickstedt 2001: Eickstedt K-V, *Το Ασκληπιείον του Πειραιώς*, Αθήνα 2001, (Μτφ. Λεβέντη Ι.)

Ευελπίδου 1996, Ευελπίδου Ε. 1996, *Γεωλογικές και γεωμορφολογικές παρατηρήσεις στη νήσο Πάρο με τη χρήση μεθόδου φωτοερμηνείας και GIS*, Αθήνα. (Διπλ. Εργασία).

Ευστρατίου 2010, Ευστρατίου Κ. 2010, «Εργαστήρια Γλυπτικής στην Παροιικιά Πάρου», στο *Δ. Σκυλάρντι, Ντ. Κατσωνοπούλου (επιμ.), Παρία Λίθος. Λατομεία, μάρμαρο και εργαστήρια*

γλυπτικής της Πάρου. *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων, Παροιικά, Πάρος 2-5 Οκτωβρίου 1997*, Β' έκδοση Αθήνα, 105 – 112.

Ζαφειρόπουλος 1960α, Ζαφειρόπουλος Ν. 1960, «Πάρος» ΑΔ, Β, Αθήνα, 245-246.

Ζαφειρόπουλος 1960β, Ζαφειρόπουλος Ν. 1960, «Νάξος» ΑΔ, Β. Αθήνα. 249-251,

Ζαφειροπούλου 1977: Ζαφειροπούλου Φ. 1977, «Νάξος. Οικόπεδο Αξαόπουλου», ΑΔ, Β2, Χρονικά, τ.32, Αθήνα, 309-310.

Ζαφειροπούλου 1979, Ζαφειροπούλου Φ. 1979, «Πάρος», ΑΔ 34 Β2 Χρονικά, Αθήνα (1987), 366.

Ζαφειροπούλου 1986, Ζαφειροπούλου Φ. 1986, «Πάρος», ΑΔ 41 Β2 Χρονικά, Αθήνα (1990), 213-214.

Ζαφειροπούλου 1987, Ζαφειροπούλου Φ. 1987, «Πάρος», ΑΔ 42 Β2 Χρονικά, Αθήνα, 490-493.

Ζαφειροπούλου 1988, Ζαφειροπούλου Φ. 1988, «Πάρος», ΑΔ 43, Β2, Χρονικά (1993), Αθήνα, 490-492.

Ζαφειροπούλου 1990, Ζαφειροπούλου Φ. 1990, «Πάρος», ΑΔ, 45, Β2 Χρονικά, Αθήνα 1995, 402-403., πιν 184-187.

Ζαφειροπούλου 1991, Ζαφειροπούλου Φ. 1991, «Πάρος», ΑΔ, Β2 Χρονικά, Αθήνα, 375-376, πιν. 145 β-γ και 146^α.

Ζαφειροπούλου 1993, Ζαφειροπούλου Φ. 1993, «Πάρος», ΑΔ, Β2 Χρονικά, (1998), Αθήνα, 434-436, Σχ. 1,2.

Ζαφειροπούλου 1994, Ζαφειροπούλου Φ. 1994, «Πάρος», ΑΔ 49, Β Χρονικά, Αθήνα, 665-669.

Ζαφειροπούλου 1996: Ζαφειροπούλου Φ. «Sepulcrala Varia Cycladica», *Πρακτικά Α Κυκλαδολογικού συνεδρίου Άνδρος 5-9 Σεπτεμβρίου 1991, ΕΕΚΜ Β*, Αθήνα, 228-246.

Ζαφειροπούλου και Κόλια 1997, Ζαφειροπούλου Φ και Κόλια Ι-Ε. 1997, «Ελληνιστική Κεραμική από τη Νάξο», *Δ Επιστημονική Συνάντηση για την ελληνιστική κεραμική*, Μυτιλήνη Μάρτιος 1994, Αθήνα.

Ζαφειροπούλου 1999α, Ζαφειροπούλου Φ. 1999, «Ανασκαφικές εργασίες. Θέση δύο Πλάκες», σχ. 4, ΑΔ (1994), Β2, Χρονικά, Αθήνα, 665-666.

Ζαφειροπούλου 1999β, Ζαφειροπούλου Φ. 1999, «Γυάλινα φυσητά αγγεία από τα νεκροταφεία της Νάξου και της Πάρου», ΑΔ, Α (Μελέτες), 54 (2003), Αθήνα, 229-234

Ζαφειροπούλου 2000, Ζαφειροπούλου Φ. 2000, «Το αρχαίο νεκροταφείο της Πάρου τη γεωμετρική και Αρχαϊκή εποχή», ΑΕ, 139, 283-293.

Ζαφειροπούλου 2001α, Ζαφειροπούλου Φ. 2001, «Καύσεις στις γεωμετρικές Κυκλάδες. Οι περιπτώσεις της Νάξου και της Πάρου» στο *Πρακτικά του Συμποσίου. Καύσεις στην εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη εποχή του Σιδήρου, Ρόδος 29 Απριλίου-2 Μαΐου 1999*, Ν. Σταμπολίδης (επιμ.), Αθήνα.

Ζαφειροπούλου 2001β, Ζαφειροπούλου Φ. 2001, «Κρατηρόσχημος αμφορέας του 7ου αι. π.Χ από την Πάρο» στο *Καλλίστευμα. Μελέτες προς τιμή της Όλγας Τζάχου-Αλεξανδρή*, Α. Αλεξανδρή, Ι. Λεβέντη (επιμ.), Αθήνα.

Ζαφειροπούλου 2005, Ζαφειροπούλου Φ.Ν. 2005, «Πάρος, Αντίπαρος, Σάλιαγκος», στο Α. Βλαχόπουλος (επιμ.), *Αρχαιολογία. Νησιά του Αιγαίου*, Αθήνα, 260-269

Ζαφειροπούλου 2007α, Ζαφειροπούλου Φ., 2007, «Η Πάρος των πρώιμων χρόνων» 109-118, στο *Αμύμονα έργα*. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Βασίλη Κ. Λαμπρινουδάκη, *Αρχαιογνωσία* 5, Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά, Α.Α. Λαιμού, Λ.Γ. Μενδώνη και Ν. Κούρου (επιμ.), Αθήνα.

Ζαφειροπούλου 2007β: Ζαφειροπούλου Φ. 2007, «Η Πάρος των Πρώιμων Χρόνων», στο Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά, Α. Λαιμού, Λ. Μενδώνη & Ν. Κούρου (επιμ.) 2007, *ΑΜΥΜΟΝΑ ΕΡΓΑ: Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Βασίλη Κ. Λαμπρινουδάκη*. *Αρχαιογνωσία Supplement* 5, 109-118.

Ζαφειροπούλου 2008α, Ζαφειροπούλου Φ. 2008, «Μυθολογική παράσταση σε αγγείο του 7ου αι. π.Χ., ΑΕ, Αθήνα

Ζαφειροπούλου 2008β, Ζαφειροπούλου Φ., 2008, Ζωγραφική και Ποίηση στην εποχή του Αρχίλοχου, στο επιμ. Κατσωνοπούλου Ντ., Πετρόπουλος Ι. και Κατσαρού Στ., *Paros II, Ο Αρχίλοχος και η εποχή του Β' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων, Παροιکیά Πάρου, 11-14 Ιουνίου 2015* Αθήνα, 343-364.

Ζαφειροπούλου 2009, Ζαφειροπούλου Φ. 2009, *Πάρος*, Αθήνα

Ζαφειροπούλου 2018, Ζαφειροπούλου Φ., 2018, «Πάρος: Πόλη πολιτειακά Αναπτυγμένη από τον 8^ο αι. π.Χ.», 65-76 στο., Ντ. Κατσωνοπούλου. (επιμ), *Paros IV, Η Πάρος και οι αποικίες της, Πρακτικά Δ' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων, Παροιکیά Πάρου, 11-14 Ιουνίου 2015*, Αθήνα.

Ζαφειροπούλου 2021α, Ζαφειροπούλου Φ. 2021, «Επιτύμβιο ανάγλυφο του 5^{ου} αιώνα π.Χ. από το Νεκροταφείο της αρχαίας Πάρου», στο Ντ. Κατσωνοπούλου (επιμ), *Paros V, Η Πάρος ανά τους αιώνες. Από την Προϊστορική εποχή έως τον 16^ο αιώνα μ.Χ. Πρακτικά Ε' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων, Παροιکیά Πάρου 21-24 Ιουνίου 2019*, Αθήνα 83-102.

Ζαφειροπούλου 2021β, Ζαφειροπούλου Φ. 2021, «Αρχαϊκός πίθος με ανάγλυφη διακόσμηση από τη Μήλο», στο Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, Λ. Μενδώνη, Μ. Κουτσουμπού, Τ. Πανάγου, Α. Σ. Σφυρόερα, Ξ. Χαραλαμπίδου (επιμ.) *Έξοχος άλλων, Τιμητικός τόμος για την καθηγήτρια Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά*, 243-250, Αθήνα.

Hoerpfner 2005, Hoerpfner W. 2005, *Ιστορία της Κατοικίας 5.000 π.Χ -500 μ.Χ. Προϊστορία. Πρώιμη Ιστορία. Αρχαιότητα*, (ελλ. έκδοση) Π. Αδάμ-Βελένη, (επιμ.) και Η. Τσιριγκάκης (μτφρ.) Θεσσαλονίκη.

Θέμελης 2010: Θέμελης Π. 2010, *Αρχαία Μεσσήνη, Ιστορία-Μνημεία-Άνθρωποι*, Αθήνα.

Knigge 1990, Knigge U. 1990, *Ο Κεραμεικός της Αθήνας. Ιστορία-Μνημεία-Ανασκαφές.*, Αθήνα.

Καββαδίας, 1883: Καββαδίας Π, 1883 «Επιγραφαί εξ Επιδαύρου», *ΑΕ*, Αθήνα (1884), 197-238.

Κάντα 2003, Κάντα Α. 2003, «Ο Αιγαιακός κόσμος μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Απόψεις κοινών πολιτιστικών στοιχείων από το 16^ο έως τον 11^ο αι.π.Χ.» στο Ν. Σταμπολίδης (επιμ.) *Πλόες...Από τη Σιδώνα στη Χουέλθα. Σχέσεις των λαών της Μεσογείου 16^{ου}-6^{ου} αι. π.Χ.*, Αθήνα

Κατσωνοπούλου et. al. 2017: Κατσωνοπούλου Ντ. Keles V., Deeniz Yilmaz M. 2017, «το Πάριον. Μια πρώιμη αποικία της Πάρου στην Προποντίδα» *Αρχαιολογία*, τ.125, 25-37

Κλωνιζάκη 2021, Κλωνιζάκη 2021, *Η διάδοση της λατρείας του Ασκληπιού ως και την πρώιμη ελληνιστική περίοδο* (διδ. διατρ.)

Κοκόρου-Αλευρά et al. 2014. Κοκόρου-Αλευρά Γ., Ειρήνη Πουπάκη, Αλέξης Ευσταθόπουλος, Αχιλλέας Χατζηκωνσταντίνου, 2014, *Congrus Αρχαίων λατομείων. Λατομεία του Ελλαδικού χώρου από τους προϊστορικούς έως τους μεσαιωνικούς χρόνους*, Αθήνα.

Κουκούλη-Χρυσανθάκη et al. 1997, Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ., Σγούρου Μ., Αγγελaráκης Α. 1997, «Αρχαιολογικές έρευνες στη νεκρόπολη της αρχαίας Θάσου: 1979-1996 στο ΑΕΣΜΘ 10β,1996, Θεσσαλονίκη.

Κουμνά 2022, Αλεξάνδρου-Κουμνά Α. 2022, *Τα μεγάλοι μεγέθους ταφικά μνημεία του 4^{ου} αι. π.Χ. στην Αττική. Η περίπτωση του επιτύμβιου ναόσχημου μνημείου του Νικηράτου και του υιού του Πολυξένου στην Καλλιθέα, Ρέθυμνο.*(διπλ. εργ.)

Κοντολέων 1950, Κοντολέων Ν. 1950, «Ανασκαφή εν Πάρω», *ΠΑΕ*, Αθήνα.

Κοντολέων 1964, Κοντολέων Ν. 1964, «Αρχαϊκή Ζωφόρος εκ Πάρου» στο *Χαριστήριον εις Αναστάσιον Ορλάνδον*, 348-418, Αθήνα

Κοντολέων 1966, Κοντολέων Ν. 1966, «Αρχίλοχος και Πάρος», 53-103, *ΕΕΚΜ* (1966).

Κορρές 2010, Κορρές Μ. «Υπόγεια λατομεία Μαρμάρου», στο Δ. Σκιλάρντι, Ντ. Κατσωνοπούλου (επιμ.), *Παρία Λίθος. Λατομεία, μάρμαρο και εργαστήρια γλυπτικής της Πάρου. Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων, Παροιικιά, Πάρος 2-5 Οκτωβρίου 1997*, , β' έκδοση Αθήνα, 61-82.

Kurtz και Boardman 1994, Kurtz D. και Boardman J.1994, *Έθιμα ταφής στον αρχαίο ελληνικό κόσμο*, Αθήνα.

Κουράγιος και Δετοράτου 1998, Κουράγιος Γ. και Δετοράτου Σ. 1998, «Πάρος» *ΑΔ*, 53. 791-795.

Κουράγιος και Δετοράτου 2000α Κουράγιος Γ. και Δετοράτου Σ. 2000, «Πάρος», *ΑΔ*, Β2 (Χρονικά), τ. 55(2009),Αθήνα, 966-968.

Κουράγιος και Δετοράτου 2000β, «Πάρος. Η αρχαιολογική έρευνα των τελευταίων δεκαετιών» *Περίαπτο*, 2, Αθήνα 37-50.

Κουράγιος και Δετοράτου 2001, «Τμήμα αναγλύφου από το οικόπεδο Σπ. Δαφερέρα στην Παροιικιά Πάρου» *Περίαπτο*, 3, (2000-2001), Αθήνα, 39-44

Κουράγιος 2006α, Κουράγιος Γ. 2006, «Ιστορικά και Τοπογραφικά. Το αρχαιολογικό Μουσείο Πάρου», *Παριανά* 102, Αθήνα, 269-292.

Κουράγιος 2006β, Κουράγιος Γ. 2006, «Πάρος, Ανασκαφικές εργασίες», *ΑΔ*, Β2,61, Χρονικά (2006), Αθήνα 2014, 1089-1092.

Κουράγιος και Δετοράτου 2006α, Κουράγιος Γ. και Δετοράτου Σ. 2006, «Ανάλυφο πεπλοφόρου και η σύνδεσή του με το Θεσμοφόριου Πάρου»-στο Ν. Σταμπολίδης (επιμ.) *Γενέθλιον. Αναμνηστικός τόμος για την συμπλήρωση είκοσι χρόνων λειτουργίας του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης*, Αθήνα, 237-248.

Κουράγιος και Δετοράτου 2006β, Κουράγιος Γ. και Δετοράτου Σ. 2006. «Τμήμα αναγλύφου στο αρχαιολογικό μουσείο Πάρου» *ΑΑΑ*, 39. Αθήνα 2007, 151-159.

Κουράγιος, 2008. Κουράγιος Γ. 2008. «Η ανασκαφική δραστηριότητα στην Πάρο και το χρονικό της ανκάλυψης των νέων γλυπτών», στο Υ. Kourayos and F. Prost (επιμ.), *La sculpture des Cyclades à l'époque archaïque. Histoire des ateliers, rayonnement des styles. Actes du colloque international organisé par l'Ephorie des Antiquités préhistoriques et classique des Cyclades et l'École Française d'Athènes, 7.-9. Septembre 1998*, BCH Suppl., 48, 87-129.

Κουράγιος 2009, Κουράγιος Γ. 2009, *Δεσποτικό. Το ιερό του Απόλλωνα*, Αθήνα.

Κουράγιος 2011α: Κουράγιος Γ., «Η ιστορία της Πάρου μέσα από τις παλαιές και πρόσφατες ανασκαφικές έρευνες», , *Παριανά* 120, Αθήνα, 5- 25.

Κουράγιος 2011β, Κουράγιος Γ. 2011, «Αρχαιολογικά ευρήματα στην ύπαιθρο της Πάρου» 153-165, *Παριανά*, 121,.

Κουράγιος 2011γ, Κουράγιος Γ. 2011, «Το νεκροταφείο της αρχαίας πόλης της Πάρου. Οι παλαιότερες έρευνες, 268-285, *Παριανά* 122, Αθήνα.

Κουράγιος 2011δ Κουράγιος Γ.2011, «Το νεκροταφείο της αρχαίας πόλης της Πάρου», *Παριανά*, τ. 122, 268-285, Αθήνα.

Κουράγιος 2012α, Κουράγιος Γ. 2012, Κουράγιος Γ. 2012, «Θέση Θόλος. Οικόπεδο Σκιαδά-Εργαστήριο κεραμικής ελληνιστικών χρόνων» *Παριανά*, τ. 123, Αθήνα, 160-168.

Κουράγιος 2012β, Κουράγιος Γ. 2012, «Η συνέχεια του επίσημου νεκροταφείου της Πάρου στο οικόπεδο Αφών Θεοχαρίδη στη θέση Βίτζι Παροικιάς Πάρου, *Παριανά*, τ. 124, Αθήνα, 5-15.

Κουράγιος 2013, Κουράγιος Γ. 2013, «Οικόπεδα Δαφερέρα και Αλιφιέρη στον Αγ. Παντελεήμονα Παροικιάς. Η συνέχεια του νεκροταφείου της αρχαίας πόλης με σημαντικά μνημεία της αρχαϊκής και ελληνιστικής περιόδου, *Παριανά*, τ.129

Κουράγιος 2015, Κουράγιος Γ. 2015, Πάρος, Αντίπαρος, Δεσποτικό. Από την προϊστορία στα νεώτερα χρόνια, Πάρος.

Κουράγιος και Νταϊφά 2017: Κουράγιος και Νταϊφά 2017, στο Δ. Αθανασούλης, Μ. Ευσταθίου, Μ. Κονιώτη, Μ. Κουτσουμπού και Π. Πάντου (επιμ.), *Vanity. Ιστορίες κοσμημάτων από τις Κυκλάδες. Περιοδική έκθεση*, Αθήνα 141, λ.184.

Κουράγιος 2018, Κουράγιος Γ. 2018, «Αρχαία Πάρος: Στοιχεία για την εξέλιξη της τοπογραφίας», , στο Ντ. Κατσωνοπούλου. (επιμ), *Paros IV, Η Πάρος και οι αποικίες της*,

Πρακτικά Δ' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων, Παροιικά Πάρου, 11-14 Ιουνίου 2015, , Αθήνα 77-100.

Κουράγιος 2019α, Κουράγιος Γ. 2019, «Πάρος» στο Ε. Στεφανή, Ε. Τσαγκαράκη, Α. Αρβανιτάκη (επιμ.), *Από το Νότο στο Βορρά. Αποικίες των Κυκλάδων στο Βόρειο Αιγαίο*, Θεσσαλονίκη, 107-116.

Κουράγιος 2019β, Κουράγιος Γ. 2019, «Τα νεκροταφεία της αρχαίας πόλης της Πάρου 8^{ος} αι.π.Χ.-2^{ος}/3^{ος} αι. μ.Χ.» στο Ε Κουντούρη & Α. Γκαδόγλου, (επιμ.), *Ι. Τα νεκροταφεία. Χωροταξική οργάνωση-Ταφικά έθιμα-τελετουργίες*, τ.3, Αθήνα, 447-476.

Κούρου 1999, Κούρου Ν. 1999, Ανασκαφές Νάξου. Το Νότιο νεκροταφείο της Νάξου κατά τη γεωμετρική περίοδο. Έρευνες των ετών 1931-1939, Αθήνα.

Κούρου 2004α: Κούρου Ν., «Η Τήνος κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου», 427-443 στο *Το Αιγαίο στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, Ρόδος 1-4 Νοεμβρίου 2002*, Σταμπολίδης Ν.Χ. - Γιαννικουρή Α. (επιμ.), Αθήνα,

Κούρου 2004β: Κούρου Ν., 2004, «Οι οικισμοί των Σκοτεινών χρόνων» στο *Ιστορία της ελληνικής πόλης*, 147- 162.

Κούρου 2019: Κούρου Ν. 2019, « Το Θεσμοφόριο της Τήνου» στο π. Μ. Φώσκολος (επιμ), *Όψεις της Τήνου των κλασικών χρόνων*, 31 Ιουλίου-1 Αυγούστου 2016, Τήνος, 175-230.

Κουρουνιώτης 1912, Κουρουνιώτης Κ. 1912, «Το εν Λυκοσούρα Μέγαρον της Δεσποίνης» Α.Ε. Αθήνα 2013, 142-161.

Κουτάλου 2021: Κουτάλου Ε. 2021, *Το Ασκληπιείο της Κω. Χώρος και λειτουργία μέσα από τις φιλολογικές και αρχαιολογικές μαρτυρίες*, Ρόδος (Μεταπτ. Εργασία)

Κραουνάκη και Κουρκουμέλης 2000, Κραουνάκη Ι. και Κουρκουμέλης Δ. 2000, «Πάρος. Παροιικά», ΑΔ 55, *Χρονικά*, Αθήνα 2009, 1213-1215.

Lesky 1988: Lesky Α, Ι. 1988, *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη.

Λαζαρίδης 1958, Λαζαρίδης Δ.Ι. *Η Θάσος*, Θεσσαλονίκη.

Λαζαρίδης 1961-1962, Λαζαρίδης Δ. 1961-1962, «Αρχαιότητες και μνημεία Ανατολικής Μακεδονίας. Β' Νεάπολις», 235-238, ΑΔ (1963), 17, Β *Χρονικά*.

Λαμπρινουδάκης 1998, Λαμπρινουδάκης Β. 1998, Λαμπρινουδάκης Β. και άλλοι (επιμ.) *Αρχαιολογικός Άτλας του Αιγαίου. Από την Προϊστορία έως την Ύστερη αρχαιότητα*. Αθήνα.

Λεγάκη 2011, Λεγάκη Ε. 2011 «Νάξος, Οικόπεδο Ε Κουφοπούλου στον Πλίθο. Οικόπεδο Α και Λ. Θεοφίλου στη Φουντάνα (Απλώματα) ΑΔ 66, Β2, *Χρονικά*, 924-931.

Λεγάκη και Μαυροειδόπουλος 2017, Λεγάκη Ε. και Μαυροειδόπουλος Μ. 2017 «Αρχαιολογικές έρευνες και εργασίες στη Νάξο και τις Μικρές Κυκλάδες 2006-2013 στο Π. Τριανταφυλλίδης (επιμ.), *Το Αρχαιολογικό Έργο στα νησιά του Αιγαίου. Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Ρόδος, 27 Νοεμβρίου-1 Δεκεμβρίου 2013*, τ.Β, Μυτιλήνη, 387-412.

Λεγάκη και Μαυροειδόπουλος 2019, Λεγάκη Ε. και Μαυροειδόπουλος Μ. 2019, «Νέα στοιχεία για τις ταφικές πρακτικές στη διάρκεια των πρωτογεωμετρικών και γεωμετρικών χρόνων στο Βόρειο Νεκροταφείο της Χώρας Νάξου», στο Ε Κουντούρη & Α. Γκαδόγλου,

(επιμ.), *Ι. Τα νεκροταφεία. Χωροταξική οργάνωση-Ταφικά έθιμα-τελετουργίες*, τ.3, Αθήνα, 415-442.

Λειβαδάρος και Τσάιμου 2010, Λειβαδάρος Ρ και Τσάιμου Κ. 2010, «Νέα στοιχεία για την υπόγεια εκμετάλλευση του λυχνίτη στην Πάρο», στο Δ. Σκιλάρντι, Ντ. Κατσωνοπούλου (επιμ.), *Παρία Λίθος. Λατομεία, μάρμαρο και εργαστήρια γλυπτικής της Πάρου. Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων, Παροικιά, Πάρος 2-5 Οκτωβρίου 1997*, β' έκδοση Αθήνα, 83-90.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1996, Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μ. 1996, *Το Θεσμοφόριο της Πέλλας*, Αθήνα.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη και Ακαμάτης 2014, Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Λ. και Ακαμάτης Ν., 2014, *Ανατολικό Νεκροταφείο Πέλλας. Ανασκαφικές περίοδοι 1991-2007*, Θεσσαλονίκη.

Λιούλιας 2010: Λιούλιας Στ. 2010, *Η λατρεία του Ασκληπιού στη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη* (μπτ. Εργασία)

Μαζαράκης-Αινιάν Α. 2017, Μαζαράκης-Αινιάν Α. 2017, «Νεότερα για τα ιερά της αρχαίας πόλης της Κύθνου» στο V. Vlachou και A. Gadolou (επιμ.) *Τέρψις, Studies in Med.Arch. in honour of Nota Kourou*, Βρυξέλλες.

Μανακίδου 2012, Μανακίδου Ε. 2012, «Ταφικά αγγεία της «μηλιακής» ομάδας από το παράλιο νεκροταφείο της αρχαίας Οισύμης» 200-213, στο *Θρεπτήρια. Μελέτες για την αρχαία Μακεδονία*, Μ. Τιβέριος, Π. Νίγδελης και Π. Αδάμ-Βελένη (επιμ.), Θεσσαλονίκη.

Μαυραγάνη 2000, Μαυραγάνη Κ. 2010, «Παρατηρήσεις στην αρχαιότερη ταφική στήλη του Μουσείου Πάρου» στο *Παρία Λίθος. Λατομεία, μάρμαρο και εργαστήρια γλυπτικής της Πάρου. Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων, Παροικιά, Πάρος 2-5 Οκτωβρίου 1997*, Δ. Σκιλάρντι, Ντ. Κατσωνοπούλου (επιμ.), β' έκδοση Αθήνα.

Ματθαίου και Κουράγιος 1998, Ματθαίου Α. και Κουράγιος Γ. «Επιγραφές Πάρου», *HOROS*,

Ματθαίου 2009, Ματθαίου Α. 2009, «Οι οδοί της Αττικής. Οι αρχαίες γραπτές μαρτυρίες» 22-33, στο Μ. Κορρές, (επιμ.) *Αττικής οδοί. Αρχαίοι δρόμοι της Αττικής*, Αθήνα.

Ματθαίου 2010, Ματθαίου Α. 2010, «Όρος Πόλεως» 113-116 στο *Παρία Λίθος. Λατομεία, μάρμαρο και εργαστήρια γλυπτικής της Πάρου. Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων, Παροικιά, Πάρος 2-5 Οκτωβρίου 1997*, Δ. Σκιλάρντι, Ντ. Κατσωνοπούλου (επιμ.), β' έκδοση Αθήνα.

Μαχαίρα 2008, Μαχαίρα Β. 2008, *Το Ιερό Αφροδίτης και Έρωτος στην Ιερά οδό*, Αθήνα.

Μητσοπούλου 2005, Μητσοπούλου Χ. 2005. «Βρυόκαστρο Κύθνου: Κεραμική, λύχνοι και ειδώλια από την αρχαία πόλη και το ιερό της Ακρόπολης. Πρώτα στοιχεία από την επιφανειακή έρευνα», στο *Πρακτικά του Β' Κυκλαδολογικού Συνεδρίου*, Θήρα 31 Αυγ.-3 Σεπτ. 1995, Αθήνα, 293-358, ΕΕΚΜ ΙΗ, 2002-2003.

Μητσοπούλου 2010, Μητσοπούλου Χ. 2010, *Το Ιερό της Δήμητρας στη Κύθνο και το αττικό Ελευσινιακό σκεύος*, Αθήνα, (διδακτ. διατρ.).

Morris 1997, Morris I. 1997, *Ταφικά τελετουργικά έθιμα και κοινωνική δομή στην κλασική αρχαιότητα*, (Μτφρ. Κ. Μαντέλη), Αθήνα.

Μπάνου και Μπουρνιάς 2014, Μπάνου Ε. και Μπουρνιάς Λ. 2014, *Κεραμικός*, Αθήνα.

Μποσνάκης 2020, Μποσνάκης Δ. 2020, *Κατηφείη και όνειδος. Ταπεινωμένοι και καταφρονεμένοι νεκροί. Αποκλίνουσες ταφικές πρακτικές στον αρχαίο ελληνικό κόσμο: μεταξύ νομιζομένων και στέρησης της ταφής*, Αθήνα.

Νίγδελος 1988, Νίγδελος Π., *Πολίτευμα και κοινωνία των πόλεων των Κυκλάδων κατά την ελληνιστική και αυτοκρατορική εποχή*, Θεσσαλονίκη.

Νικολαΐδης 2010, Νικολαΐδης Π. 2010, «Όταν η Πάρος ήταν ένα μεγάλο νησί», *Παριανά* 118, 318-327.

Ντούμας 1963, Ντούμας Χ. 1963, «Αρχαιότητες και μνημεία Κυκλάδων. 5. Αλωνάκια» *ΑΔ* 18 Β2 Χρονικά, 279-280.

Οικονόμου 2012, Οικονόμου Σ. 2012, *Ταφές πεσόντων. Πολυάνδρεια, κενοτάφια και ηρώα. Από την Ύστερη εποχή του Χαλκού έως και τους κλασικούς χρόνους στον ελλαδικό χώρο, Ρέθυμνο (Διδακτ. Διατρ.)*.

Νίκου 2019, Νίκου Ι. Γ. 2019, *Αρχαία Ιερά Υπερτοπικού χαρακτήρα στο Αιγαίο, Από τις προϊστορικές συναυροίσεις στις Πανελλήνιες τελετουργίες*, Αθήνα (Διδακτ. Διατρ.)

Ορλάνδος, 1960α, Ορλάνδος Α.Κ. «Ανασκαφή εν Πάρω», *ΠΑΕ*, 255 – 256.

Ορλάνδος 1960β, Ορλάνδος Α.Κ. «Πάρος», *Έργον*, 1960, 184 – 185, εικ. 206 - 207.

Ορλάνδος 1961, Ορλάνδος Α.Κ., «Πάρος – Βασιλική», *Έργον*, 196, εικ. 202.

Ορλάνδος 1966, Ορλάνδος Α. Κ. 1966. «Η πρόσφατος αναστήλωση της Καταπολιανής της Πάρου. Πορίσματα ερευνών και νέα ευρήματα» 8-52, *ΕΕΚΜ* (1966), Αθήνα

Ορλάνδος 1971. Ορλάνδος Α. Κ., «Δάνειον της Πάρου εκ Κρήτης κατά τους ελληνιστικούς χρόνους», *Πρακτικά Γ' Κρητολογικού Συνεδρίου Ι*, 1971, Αθήνα 1973, 199 – 205.

Παλαιοθόδωρος, (υπό έκδοση) Παλαιοθόδωρος Δ. «Πάρος και Αθήνα στον 6ο αι. π.Χ. Εισαγωγές Αττικής μελανόμορφης κεραμικής στο νεκροταφείο της Παροικιάς και στο ιερό του Απόλλωνα στο Δεσποτικό. Συγκλίσεις και αποκλίσεις» *ανακοίνωση στο Δ Κυκλαδολογικό Συνέδριο, Κυκλάδες: Αειφορία Πολιτισμού, Τήνος 22-26 Ιουνίου 2021*, (υπό έκδοση).

Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα 1996, Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα Λ. 1996, *Παλαιόπολις Άνδρου. Τα οικοδομικά από την προανασκαφική έρευνα*, Άνδρος.

Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα 2021, Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα Λ. 2021, «Ιερά και λατρείες στην αρχαία Άνδρο», στο Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, Λ. Μενδώνη, Μ. Κουτσουμπού, Τ. Πανάγου, Α. Σ. Σφυρόερα, Ξ. Χαραλαμπίδου (επιμ.) *Έξοχος άλλων, Τιμητικός τόμος για την καθηγήτρια Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά*, 553-565, Αθήνα.

Παπαδημητρίου 2012, Παπαδημητρίου Α. 2012, «Εργαστηριακοί χώροι στο οικόπεδο Εμμ. Σαρρή στην Παροικιά Πάρου και η σχέση τους με τα γειτονικά εργαστήρια», *Παριανά*, 170-179, τ.125, Αθήνα.

Παπαδημητρίου 2013, Παπαδημητρίου Α. 2013 «Μια πρώτη ταξινόμηση του κεραμικού υλικού από το αρχαίο κεραμικό εργαστήριο στο οικόπεδο Εμμ. Σαρρή στη θέση «Θόλος» Παροικιάς Πάρου», *Παριανά*, τ.128, 5-14, Ιανουάριος-Μάρτιος, Αθήνα.

Παπαδημητρίου 2014, Παπαδημητρίου Α. 2014, «Οι περιπτώσεις των νεκροταφείων της Πάρου και την αρχαία Αμβρακία. Χρονική χωροταξία και τυπολογία στα αρχαία νεκροταφεία», 20-36, *Παριανά*, 132, Αθήνα.

Παπαδημητρίου 2017, Παπαδημητρίου Α. 2017, «Περόνη», στο Δ. Αθανασούλης, Μ. Ευσταθίου, Μ. Κονιώτη, Μ. Κουτσουμπού και Π. Πάντου (επιμ.), *Vanity. Ιστορίες κοσμημάτων από τις Κυκλάδες. Περιοδική έκθεση*, Αθήνα, 73, λ.57,

Παπαδημητρίου 2018, Παπαδημητρίου Α. «Εργαστήρια στην αρχαία Πάρο» 143-160 στο Ντ. Κατσωνοπούλου. (επιμ.), *Paros IV, Η Πάρος και οι αποικίες της, Πρακτικά Δ' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων, Παροιικά Πάρου, 11-14 Ιουνίου 2015*, Αθήνα

Παπαδημητρίου 2019, Παπαδημητρίου Α. «Αμφορέας με γραπτή διακόσμηση» 316-317. αρ.κατ.35, *Από το Νότο στο Βορρά. Αποικίες των Κυκλάδων στο Βόρειο Αιγαίο*, Ε. Στεφανή, Ε. Τσαγκαράκη, Α. Αρβανιτάκη (επιμ.), Θεσσαλονίκη.

Παπαδημητρίου et al. (υπό έκδοση 1), Παπαδημητρίου Α., Γκαρώνης Αθ., Δοντά Σ. «Προκαταρκτικά ανασκαφικά συμπεράσματα από το νότιο νεκροταφείο της Πάρου» στο Πρακτικά του Γ' Κυκλαδολογικού Συνεδρίου, Σύρος 25-29 Μαΐου 2016. (υπό έκδοση 1).

Παπαδημητρίου et al. (υπό έκδοση 2), Παπαδημητρίου Ψαρρός και Σταϊκόπουλος (forthcomming) «Παρίων αρχαία νομισματική. Νομίσματα από αρχαιολογικές θέσεις στην Πάρο» ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο «Περί τῶν Κυκλάδων Νήσων. Το αρχαιολογικό έργο στις Κυκλάδες» 22 έως 26 Νοεμβρίου 2017, (υπό έκδοση 2)

Παπαδημητρίου (υπό έκδοση 3) Παπαδημητρίου Α. «Αττικές αρυβαλλοειδείς λήκυθοι από το νότιο νεκροταφείο της Πάρου», (υπό έκδοση 3)

Παπαδημητρίου (υπό έκδοση 4), «Λιθόκτιστο πηγάδι στο νότιο νεκροταφείο της αρχαίας Πάρου» ανακοίνωση στο Δ Κυκλαδολογικό Συνέδριο, *Κυκλάδες: Αειφορία Πολιτισμού, Τήνος 22-26 Ιουνίου 2021*, (υπό έκδοση 4)

Παπαδόπουλος 2019: Παπαδόπουλος Γ.Κ. 2019, «Όρος χωρίου από την Πάρο» στο *ΣΤΕΦΑΝΩΙ ΣΤΕΦΑΝΟΣ, Μελέτες εις μνήμην Στέφανου Ν. Κουμανούδη (1931-1987)*, Ματθαίου Αγγ. και Μπαρδάνη Β. (επιμ.), Αθήναι.

Παπαδοπούλου 1998: Παπαδοπούλου Ζ. 1998, *Άστερή Φιλόμολπος. Η θέση της μουσικής και των χορών στους μύθους και τις λατρείες της Δήλου*, Αθήνα 1998 (αδημ. διδ. διατρ.).

Παπαδοπούλου 2010-2013:, Παπαδοπούλου Ζ.Δ. 2010-2013, «Παριακά» 403-418, *ΗΡΟΣ*, 22-25, Αθήνα.

Παπαδοπούλου 2017α:, Παπαδοπούλου Ζ. 2017, «Πρόσφατες αρχαιολογικές έρευνες στην Αντίπαρο» στο *Αρχαιολογικό έργο στα νησιά του Αιγαίου. Διεθνές Επιστημονικό συνέδριο, Ρόδος 27 Νοεμβρίου-1 Δεκεμβρίου 2013, τόμ. Β.*, Μυτιλήνη 2017.

Παπαδοπούλου 2017β, Παπαδοπούλου Ζ. 2017, «Περόνη» στο Δ. Αθανασούλης, Μ. Ευσταθίου, Μ. Κονιώτη, Μ. Κουτσουμπού και Π. Πάντου (επιμ.), *Vanity. Ιστορίες κοσμημάτων από τις Κυκλάδες. Περιοδική έκθεση*, Αθήνα, 81, λ.73.

Παπαδοπούλου 2018, Παπαδοπούλου Ζ. 2018, «Η λατρεία του Απόλλωνος και του Ηρακλέους στην Πάρο και οι δεσμοί με την Θάσο» 161-174, στο *Paros IV, Η Πάρος και οι αποικίες της, Πρακτικά Δ΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων, Παροικιά Πάρου, 11-14 Ιουνίου 2015*, Ντ. Κατσωνοπούλου. (επιμ.), Αθήνα

Παπαδοπούλου 2019, Παπαδοπούλου Ζ. 2019, «Μυκηναϊκοί απόηχοι σε μύθους και λατρείες των Κυκλάδων και διάδοση της επικής παράδοσης» στο Α. Αγγελοπούλου (επιμ.) *Από τον κόσμο του Ομήρου. Τήνος και Κυκλάδες στη Μυκηναϊκή εποχή, Τήνος, Μουσείο μαρμαροτεχνίας 12/7-14/10/2019*, Αθήνα 262-277.

Πεντότη 2020, Πεντότη Αλ. 2020, «Εν δε βακχίη. Η λατρεία του Διονύσου στη Θάσο και οι δεσμοί με την Πάρο», *Θασιακά*, τ. 20 (2019), Η' Συμπόσιο Θασιακών Μελετών. Η Θάσος διά μέσω των αιώνων: Ιστορία-Τέχνη-Πολιτισμός, επιμ. Κ. Χιόνης, 385-399, Καβάλα 2020.

Πορτελάνος 1998, Πορτελάνος 1998, *Οι αρχαίες αιτωλικές οχυρώσεις*, (διδ. διατρ.), 903, 1646-1647, Ρέθυμνο.

Πίκουλας 1997, Πίκουλας Γ.Α. 1997, «Η αμαξήλατη οδός στην αρχαία Ελλάδα. Τεχνολογία και συναφή προβλήματα» 615-621, στο *Αρχαία Ελληνική Τεχνολογία. 1^ο Διεθνές συνέδριο. Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη.

Ραγκούση-Κοντογιώργη 2000: Ραγκούση-Κοντογιώργη Κ. 2000, *Πάρος-Αντίπαρος : με τα μάτια των χαρτογράφων και περιηγητών 15ος - 19ος αιώνας*, πρόλογος Φωτεινή Ν. Ζαφειροπούλου, επιστημονική συνδρομή στο βιβλιογραφικό έλεγχο και την ταύτιση των χαρακτηριστικών Λεονόρα Νάβαρη-Ευστάθιος Φινόπουλος, Πάρος.

Ρούσσος 2019, Ρούσσος Κ. 2019, «Νησιωτικές κοινότητες των Κυκλάδων: Η περίπτωση της Πάρου», στο Ντ. Κατσωνοπούλου (επιμ) *Επιστημονικό Συνέδριο, Ιερός Ναός Παναγίας Εκατονταπυλιανής Πάρου. 50 χρόνια από την αποκατάσταση του από τον Αναστάσιο Ορλάνδο*, Αθήνα.

Ρωμιοπούλου και Τουράτσογλου 2002, Ρωμιοπούλου Κ. και Τουράτσογλου Γ. 2002, Μίεζα. Νεκροταφείο υστεροαρχαϊκών-πρώιμων ελληνιστικών χρόνων, Αθήνα.

Stroszeck 2017, Stroszeck J. 2017, *Ο Κεραμεικός των Αθηνών. Ιστορία και μνημεία εντός του αρχαιολογικού Χώρου*, Μ. Γιαννοπούλου και Χ. Καλλίνη, (επιμ.), Αθήνα.

Σαπουνά-Σακελλαράκη 1994, Σαπουνά-Σακελλαράκη Ε. 1994, Μινωϊκή Τέχνη, στο Γ. Σακελλαράκης, Χ.Ντούμας, Ε.Σαπουνά-Σακελλαράκη, Σ. Ιακωβίδης (επιμ.) *Ελληνική Τέχνη. Η αυγή της ελληνικής τέχνης*, Αθήνα.

Σάλτα 2014, Σάλτα Μ., λ.41, Επιτύμβιο άγαλμα σκύλου στο Ν. Χ. Σταμπολίδης και Σ. Οικονόμου (επιμ.) *Επέκεινα. Ο Θάνατος και η μεταθανάτια ζωή στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα.

Sabot et al. 2002, Sabot V., Ευελπίδου Ν., Γκουρνέλος Θ. και Βασιλόπουλος Α., «Η Επικινδυνότητα διάβρωσης της νήσου Πάρου με τη χρησιμοποίηση κανόνων ασαφούς λογικής σε περιβάλλον ΓΣΠ»

Σαραγά 2002: Σαραγά Ν. 2002, εικ. 4, 263, Σαραγά Ν., «Εργαστήρια κεραμικής βυζαντινών Χρόνων στο οικόπεδο Μακρυγιάννη» στο *Ειδικό θέμα του 22^{ου} Συμποσίου βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης Αθήνα 17-19 Μαΐου 2002. Αρχαιολογικά Τεκμήρια Βιοτεχνικών εγκαταστάσεων κατά τη βυζαντινή Εποχή, 5^{ος} – 15^{ος} αιώνας*, Αθήνα, 257-258.

Σημαντώνη-Μπουρνιά 1990: Σημαντώνη-Μπουρνιά Ε. *Ανασκαφές Νάξου. Οι ανάγλυφοι πίθοι*, Αθήνα

Σκιλάρντι 1975, Σκιλάρντι Δ. 1975, «Αρχαιολογικά έρευναι εν Πάρω», 197-211, πιν. 177-185, ΠΑΕ 1975, Αθήνα.

Σκιλάρντι 1991 Σκιλάρντι Δ. 1991, «Ανασκαφή Κουκουναριών Πάρου», 220-255, πιν. 147-151, ΠΑΕ, Αθήνα.

Σκιλάρντι 2016, Σκιλάρντι Δ. 2016, *Κουκουναριές Πάρου. Οι ανασκαφές και η ιστορία της πανάρχαιας ακρόπολης του Αιγαίου*, Αθήνα.

Σκιλάρντι 2019, Σκιλάρντι Δ. 2019, «Η Πάρος στη μυκηναϊκή εποχή» 122-127, στο Α. Αγγελόπουλου, (επιμ.) *Από τον κόσμο του Ομήρου. Τήνος και Κυκλάδες στη Μυκηναϊκή εποχή, Τήνος, Μουσείο μαρμαροτεχνίας 12/7-14/10/2019*, Αθήνα

Σταμάτης 2011, Σταμάτης Γ. «Κατάλογος αντικειμένων» 67-138, στο Φ. Ζαφειροπούλου, Μ. Σταυροπούλου-Γάτση, Γ. Σταμάτης, (επιμ.), Τριχόνειον, Άκραι, Μέταπα. Αίτωλῶν Πόλεις, Αθήνα.

Τάκος (υπό έκδοση), Τάκος Χρ. «Τα αρχαία λατομεία της Πάρου και οι εγκαταστάσεις της Εταιρείας Μαρμάρων Πάρου του 19ου αιώνα. Πρόταση προστασίας και ανάδειξης» (forthcoming) ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο *Περί τῶν Κυκλάδων Νήσων. Το αρχαιολογικό έργο στις Κυκλάδες*, 22 έως 26 Νοεμβρίου 2017.

Τιβέριος 2012, Τιβέριος Μ. 2012, «Η παρουσία των Φοινίκων στο Βόρειο Αιγαίο» στο Π. Αδάμ-Βελένη και Ε. Στεφανή (επιμ.) *Έλληνες και Φοίνικες στα σταυροδρόμια της Μεσογείου. Κατάλογος έκθεσης*, 20 Δεκεμβρίου-20 Σεπτεμβρίου 2012, Θεσσαλονίκη, 65-72.

Τιβέριος 2019, Τιβέριος Μ. 2019, «Οι αποικίες των Παρίων και Ανδρίων στο Βόρειο Αιγαίο» στο Ε. Στεφανή, Ε. Τσαγκαράκη, Α. Αρβανιτάκη (επιμ.), *Από το Νότο στο Βορρά. Αποικίες των Κυκλάδων στο Βόρειο Αιγαίο*, Θεσσαλονίκη, 39-54.

Τσαντάνογλου 2019, Τσαντάνογλου Κ. 2019, «Ο Αρχίλοχος πολεμιστής στη Θάσο» στο Ε. Στεφανή, Ε. Τσαγκαράκη, Α. Αρβανιτάκη (επιμ.), *Από το Νότο στο Βορρά. Αποικίες των Κυκλάδων στο Βόρειο Αιγαίο*, Θεσσαλονίκη, 127-133.

Τσίχλη 2019, Τσίχλη Μ. 2019, «Αθήνα, Γκάζι. Νεκροταφείο υστεροκλασικών-ελληνιστικών χρόνων», στο Ε. Κουντούρη & Α. Γκαδόγλου, (επιμ.), *Ι. Τα νεκροταφεία. Χωροταξική οργάνωση-Ταφικά έθιμα-τελετουργίες*, τ.1, Αθήνα, 103-134.

Συρογιάννη 2015, Συρογιάννη Α. 2015, Ανθρώπινα σκελετικά κατάλοιπα από την Πειραιϊκή της ελληνιστικής περιόδου: Οι πολιτισμικές παράμετροι, Αθήνα, (Διδακτ. διατρ.-Αδημοσίευτη).

Σφυρόερα 2011, Σφυρόερα Α.Σ. 2011 Νάξος. Συμβολές στην αρχαιολογία και ιστορία του νησιού από τη γεωμετρική έως την Αυτοκρατορική εποχή, (διδ. διατρ.) Αθήνα.

Τελεβάντου 1997, Τελεβάντου Χ., «Ο αρχαίος οικισμός της Υψηλής στην Άνδρο», *Ανδριακά Χρονικά* 29 (1997), 31-55

Τελεβάντου 2008α, Τελεβάντου Χ.Α., Άνδρος, Η αρχαία πόλη της Υψηλής, Αθήνα.

Τελεβάντου 2008β, Τελεβάντου Χ.Α., Σίφνος, Ακρόπολη Αγίου Ανδρέα, Αθήνα.

Τζεδάκης 1974, Τζεδάκης Γ, 1974, «Πάρος», ΑΔ 29, Β2 (Χρονικά) Αθήνα, 867.

Τιβέριος 2000-2001, Τιβέριος Μ. 2000-2001, «Η θρησκεία στην αρχαία Άνδρο» στο Πρακτικά Β΄Κυκλαδολογικού συνεδρίου, Θήρα 31 Αυγούστου-3 Σεπτεμβρίου 1995, Α, ΕΕΚΜ 17,117-134.

Τιβέριος 2019, Τιβέριος Μ. «Οι αποικίες των Παρίων και Ανδρίων στο Βόρειο Αιγαίο», 39-51, *Από το Νότο στο Βορρά. Αποικίες των Κυκλάδων στο Βόρειο Αιγαίο*, Ε. Στεφανή, Ε. Τσαγκαράκη, Α. Αρβανιτάκη (επιμ.), Θεσσαλονίκη.

Τιβέριος 2021, Τιβέριος Μ. 2021, Η λατρεία της Δήμητρας στην Άνδρο και ο Ομηρικό ύμνος στη Δήμητρα, στο Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, Λ. Μενδώνη, Μ. Κουτσομπού, Τ. Πανάγου, Α. Σ. Σφυρόερα, Ξ. Χαραλαμπίδου (επιμ.) *Έξοχος άλλων, Τιμητικός τόμος για την καθηγήτρια Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά*, 705-713, Αθήνα.

Το Έργο 2000, «Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων», στο *Το Έργο του Υπουργείου Πολιτισμού στο Τομέα της πολιτιστικής Κληρονομιάς (1999)*, 166-169.

Τριάντη 2008: Τριάντη Ι. 2008, «Υστεροαρχαϊκό άλογο από την Πάρο» στο Υ. Kourayos et F. Prost, (επιμ.) *La sculpture de Cyclades a L' Epoque archaïque BCHsuppl.* 48, 403-415.

Τσάκος 1998, Τσάκος Κ. 1998, *Δήλος-Μύκονος. Ιστορικός και αρχαιολογικός Οδηγός*, Αθήνα

Τσιγκάκου 1996, Τσιγκάκου Φ. 1996, «Οι ξένοι περιηγητές» στο *Πάρος-Κυκλαδική Μαγεία, Η καθημερινή-Επτά Ημέρες (8 Σεπτεμβρίου) Αθήνα*, 21-22.

Τσατσάνογλου 2019, Τσατσάνογλου 2019, «Ο Αρχίλοχος πολεμιστής στη Θάσο», 128-133, στο *Από το Νότο στο Βορρά. Αποικίες των Κυκλάδων στο Βόρειο Αιγαίο*, Ε. Στεφανή, Ε. Τσαγκαράκη, Α. Αρβανιτάκη (επιμ.), Θεσσαλονίκη.

Τσούλη 2014, Τσούλη Χ. 2014, λ. 59, Άγαλμα λιονταριού στο Ν. Χ. Σταμπολίδης και Σ. Οικονόμου (επιμ.) *Επέκεινα. Ο Θάνατος και η μεταθανάτια ζωή στην Αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα.

Τσούντας 1898, «Κυκλαδικά» 137-212, ΑΕ

Φωτίου 1973, Φωτίου Κ. 1973, «Αρχαιολογικά έρευναι εις τη Νήσον Πάρον», 1973, Χρονικά 1-14.

Φουντουλάκη 2012, Φουντουλάκη Ο. 2012, «Οι επιχειρήσεις μαρμάρων του Κλεάνθη στην Πάρο», 35-60, Παριανά, 124, Αθήνα.

Χατζητουλούσης et al. 2014, Χατζητουλούσης Σ., Σιάνος Τ., Σταυριδόπουλος Γ., Τουλούμης Κ., 2014, 373-380. «Περίκλειστος κόσμος. Μια συζήτηση για τους περιβόλους στην προϊστορική Μακεδονία με αφορμή το Δισπηλιό Καστοριάς», στο Προϊστορική Μακεδονία, Εκατό χρόνια έρευνας στην προϊστορική Μακεδονία 1912-2012. Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 22-24 Νοεμβρίου 2012, Θεσσαλονίκη.

Χουρμουζιάδης 1979, Χουρμουζιάδης Γ. Χ, 1979, *Το νεολιθικό Δίμηνη. Προσπάθεια για μια νέα προσέγγιση του νεολιθικού υλικού*. Βόλος.

Ψάρρος και Παπαδημητρίου 2019, Ψαρρός Ε. και Παπαδημητρίου Α. 2019, *Παρίων νομισματική. Νομίσματα από παραδόσεις ιδιωτών και ανασκαφές στην Πάρο*, (Συνοπτικό φυλλάδιο για το ευρημα του μήνα), Πάρος.

Κατάλογος Χαρτών και εικόνων

ΧΑΡΤΕΣ

Χάρτης 1 Γεωμορφολογική εξέλιξη των Κυκλάδων και ειδικότερα Πάρου Νάξου (Evelpidou, N. et all. 2021, εικ. 2 b,c)

Χάρτης 2, Χάρτης Παροικιάς όπου σημειώνονται η πορεία του τείχους, οι ταφές ΒΑ του συνοικισμού, ο προϊστορικός οικισμός στο κάστρο, το Ασκληπιείο και το Πύθιο (Rubensohn 1901, πιν. Χ)

Χάρτης 3, με σημειωμένη την πορεία του τείχους και τα οικόπεδα με ευρήματα (κεντρικός πυρήνας της πόλης)

Χάρτης 4 ΝΔ τμήμα της πόλης

Χάρτης 5, Βόρειο τμήμα της πόλης με το λιμάνι και τους επιμέρους κολπίσκους.

Χάρτης 6 όπου σημειώνεται το τείχος της πόλης, (Schilardi, 2002, πιν.ΧΙΙ)

Χάρτης 7, πιθανές διερχόμενες κάθετες και εγκάρσιες οδούς στο ΒΑ τμήμα της πόλης σύμφωνα με τα σωζόμενα τμήματα του καταστρωμάτων των οδών

Χάρτης 8, Χάρτης της Παροικιάς με σημειωμένες τις σπουδαιότερες θέσεις ταφών και νεκροταφείων

ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικ. 1, Νησίδα Οικονόμου, Β. Πάρος, Ο Οχυρωματικός περίβολος του οικισμού (Σκιλάρντι, 1975, ΠΑΕ, εικ.3)

Εικ. 2, Οικόπεδο Σάρολα, Θέση Φλόγα Ταφές και τμήμα τείχους (Kourayos 2018b, εικ. 13^α, Ταφές και τμήμα τείχους)-(Χάρτης εικ. 1-Σημ. 11)

Εικ. 3, Ο πυρήνας του οικισμού στη θέση «Κάστρο», (Gruben 1982, 199, εικ.1)

Εικ. 4, Απόδοση της ακρόπολης του Κάστρου και ο ναός της Αθηνάς. Χαρακτικό του Vincenzo Coronelli, "Arcipelago", (Ραγκούση- Κοντογιώργη 2000, 196, εικ. 132).

Εικ. 5, Οχυρωματικός περίβολος ΝΔ. (Schilardi 2002, πιν. XVI)

Εικ. 6, Η ΝΑ πύλη στη θέση «Δυο Πλάκες», φωτογραφία του 1973 (Schilardi D.U. 1975, 86, εικ.3)

Εικ.7, Οικόπεδο Ακάλεστου, Θέση «Δυο πλάκες». Η ΝΑ πύλη του τείχους (φωτογραφία του 2023-Προσωπικό αρχείο)

Εικ.8, Οικόπεδο Ακάλεστου, Θέση «Δυο πλάκες». Η ΝΑ πύλη του τείχους (φωτογραφία του 2023-Προσωπικό αρχείο)

Εικ.9, Οικόπεδο Κ. Ακάλεστου, Θέση «Δύο πλάκες». Κάτοψη του τείχους στο και του πύργου (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.10, Οικόπεδο Κ. Ακάλεστου, Θέση «Δύο πλάκες». Το ορατό τμήμα του τείχους στον περιβάλλοντα χώρο του κτίσματος (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.11, Τμήμα του τετράγωνης κάτοψης πύργου κοντά στην ΝΑ πύλη. (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.12, Οικόπεδο Κ. Μπαρμπαρή, Τμήμα του αρχαίου τείχους της πόλεως.(Ζαφειροπούλου 1987, ΑΔ Β2, πιν. 293α)

Εικ.13, Οικ. Γ. Τριαντάφυλλου, Λιθόκτιστες κατασκευές και πιθανώς βάθρα ή κρηπιδώματα για σαρκοφάγους (Ζαφειροπούλου 1987, ΑΔ, 42, Πιν 292 β-γ)

Εικ. 14, Οικόπεδο Τριαντάφυλλου, Θέση Φλόγα, Τμήμα του αρχαίου τείχους (Κουραγος 2018b, εικ.4)

Εικ.15, Οικόπεδο Α. Μπαρμπαρή (Πολύ κοντά στον περίβολο του σύγχρονου. Νεκροταφείου)

Εικ.16, Οικόπεδο Α. Μπαρμπαρή (Πολύ κοντά στον περίβολο του σύγχρονου. Νεκροταφείου)

Εικ. 17, Εργασίες ΔΕΥΑΠ, 2021, Τμήμα πλακόστρωτης οδού στη θέση «Καστροβούνι» Η «εγκάρσια οδός 2-Ε2)

Εικ. 18, Τα οικόπεδα Δαφερέρα Αλιφιέρη στη θέση «Αγ. Παντελεήμων» και οι παρόδιες ταφές εκατέρωθεν των οδικών αξόνων Κ1 και Ε1

Εικ.19, Οικ. Σ. Αλιφιέρη –Σ. Δαφερέρα, Κάτοψη ανασκαφής

Εικ.20, Ο χώρος της ανασκαφής των οικοπέδων Δαφερέρα-Αλιφιέρη από Νότια.

Εικ.21, Ο χώρος της ανασκαφής στα Οικόπεδα Δαφερέρα-Αλιφιέρη από Δυτικά

Εικ.22, Οι συστάδες ταφών στα οικόπεδα Δαφερέρα-Αλιφιέρη από Δυτικά (Κουράγιος και Δετοράτου 2006, εικ.1)

Εικ.23, Οικόπεδο Αλιφιέρη, Θέση Αγ. Παντελεήμων, Οι περίτεχνες ενεπίγραφες τεφροδόχες κάλπες κατά χώραν. Η μεγαλύτερη φέρει την επιγραφή ΤΙΜΗΣΗΛΕΟ και η μικρότερη ΑΜΒΡΟΣΙΑΣ. (Κουράγιος 2013, εικ. 4α).

Εικ.24, Ανασκαφή στο Λιμάνι Παροιτιάς. α. Τεφροδόχος με το κάλυμμά της (Το Έργο 2000, 166.) β. ενσφράγιστη λαβή με την αρχή του ονόματος ΤΙΜΗC (Hasaki και Kourayos 2012-2013, εικ.29).

Εικ.25, Οικόπεδο Δαφερέρα, «Αγ. Παντελεήμων». Τμήμα της πλακόστρωτης «εγκάρσιας οδού Ε1» στα όρια με το οικόπεδο Ορφανίδη, με προσανατολισμό ΝΑ Β (Αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 26, Οικόπεδα Σ. Αλιφιέρη και Σ. Δαφερέρα, Θέση «Αγ. Παντελεήμων». Πιθανές διελύσεις των διασταυρούμενων οδών Κ1 και Ε1.

Εικ.27, Ενεπίγραφο βάθρο αθλητή κατά χώραν από Β. και ο μεγάλος τοίχος ΝΑ του. (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.28, Οικόπεδο Αικ. Αποστολοπούλου, θέση «Αγ. Ελένη». Οι ταφές 1 και 2 (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.29, Οικόπεδο Αλιφιέρη, Θέση Αγ. Παντελεήμων α. Το κυκλικό μνημείο και β. η σχεδιαστική κάτοψή του (Kourayos 2018b εικ.11, Κουράγιος 2013, εικ.2γ)

Εικ. 30, α Το κυκλικό μνημείο του Θεαγένους στη Θάσο και β) σχεδιαστική αποτύπωσή του (Salviat 1956, εικ, 10 και εικ.8)

Εικ. 31, α) Το κυκλικό μνημείο στην Πάρο στη θέση Αγ. Παντελεήμων (Zaphiropoulou 2000. και β) σχεδιαστική τομή του μνημείου του Θεαγένους στη Θάσο, (Salviat 1956, εικ.11), γ) Το κυκλικό μνημείο πριν την αναστήλωσή του (αρχείο ΕΦΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ)

Εικ.32, Οικόπεδα Ορφανίδη, Λουκή, Ιμαμνίδου. Η τραπεζιόσχημη κατασκευή (Ζαφειροπούλου 1993, ΑΔ, Β2, Χρονικά, σχ. 2, 437.)

Εικ.33, Το Δυτικό τμήμα της τραπεζιόσχημης κατασκευής και ο προς βορρά προέκταση του δυτικού τοίχου στο οικόπεδο Ορφανίδη. (Ζαφειροπούλου, 1992, ΑΔ ,Β2, Χρονικά, τ.47, σχ. 1., 542)

Εικ.34, Οικόπεδο Ε. Αλιφιέρη, Θέση Αγ. Παντελεήμων. Προς το ανατολικά του οικοπέδου Ορφανίδη, όμορο οικόπεδο Ε. Δαφερέρα. Η αποκάλυψη της ΒΑ γωνίας της τραπεζιόσχημης κατασκευής και οι ελλειψοειδείς κατασκευές με πυρές και οστά. (Ζαφειροπούλου 1994, ΑΔ, Β2, Χρονικά, τ.49, σχ. 1, 666).

Εικ.35, α. Η «τραπεζιόσχημη» κατασκευή στην πρώτη φάση της ανασκαφής στα οικόπεδα Ορφανίδη και Λουκή. β. Η ΒΑ γωνία της «τραπεζιόσχημης» κατασκευής και κατάλοιπα ελλειψοειδών κατασκευών στο οικόπεδο Ε. Δαφερέρα.

Εικ.36, Οικόπεδο Σ. Λουκή, Θέση Αγ. Παντελεήμων. Ο Νότιος τοίχος της τραπεζιόσχημης κατασκευής, (Ζαφειροπούλου 1993, ΑΔ Β2, Πιν. 131α)

Εικ.37, Οικόπεδο Αφών Ορφανίδη, Θέση Αγ. Παντελεήμων. Ο Δυτικός και ο Βόρειος τοίχος της τραπεζιόσχημης κατασκευής (Ζαφειροπούλου 1993, ΑΔ, Β2, 131β)

Εικ.38, Οικόπεδο Στ. Λουκή, Θέση Αγ. Παντελεήμων, α. Ο δυτικός τοίχος της τραπεζιόσχημης κατασκευής με ενταγμένα γλυπτά (Ζαρηγορούλου 2000, ΑηΠΙ. εικ. 4) β. Σχεδιαστική αποκατάσταση του κούρου και του βάθρου (Ζαρηγορούλου 2000, ΑηΠΙ. εικ. 23), γ. Ο κορμός κούρου (Κουράγιος και Δετοράτου 2000α, εικ. 12)

Εικ. 39, Οικόπεδο Αλιφιέρη. Θέση Αγ. Παντελεήμων. Η μαρμάρινη πλάκα με ανάγλυφη γυναικεία μορφή (Προσωπικό αρχείο).

Εικ.40, Οικόπεδο Σπανού Αγ. Παντελεήμων. α. Η Γοργώ και άγαλμα γυμνού νέου κατά την εύρεσή τους. (Ζαφειροπούλου 1993, ΑΔ, Β2, Πιν. 132α) β. Η Γοργώ (Κουράγιος 2018α, εικ. 16)

Εικ.41, Η ανασκαφή του Ο. Rubensohn Βόρεια της Καταπολιανής (αρχείο Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου)

Εικ.42, Οικόπεδο Χαρδαβέλλα, Θέση Αγ. Παντελεήμων Οι δυο κιβωτιόσχημες ταφές (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.43, Οικόπεδο Φραγκούλη. Θέση Αγ. Παντελεήμων. Τάφος 1, Μαρμάρινος τάφος με αετωματικό μαρμάρινο κάλυμμα. Αριστερά πλήρη εικόνα του τάφου με το κάλυμμά της (Ζαφειροπούλου 1991, πιν. 146β) Δεξιά το εσωτερικό κτιστού τάφου από το οικόπεδο (από το αρχείο της ΕΦΑ Κυκλάδων αναδημοσιευμένη στο Κουράγιος 2019β, εικ 20)

Εικ.44, Οικόπεδο Φραγκούλη. Αριστερά: Τάφος 3 και διώροφος τάφος 4/4α. (Ζαφειροπούλου ΑΔ, πιν. 147α) Δεξιά: Φυσητό γυάλινο αγγείο με αρ. ευρ. ΑΜΠ 2978, από τάφο στο οικόπεδο Φραγκούλη.(Ζαφειροπούλου 1999β, πιν. 90β).

Εικ.45, Οικόπεδο Κυριαζάνου. Περιφερειακή οδός. Κιβωτιόσχημος τάφος (αρχείο ΕΦΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ αναδημοσιευμένο στο Κουράγιος 2019β, εικ. 21).

Εικ.46, Θέση Βίτζι-χειμαρρος, αρχαίο νεκροταφείο. Ανασκαφική περίοδος 1963 α. Κιβωτιόσχημοι τάφοι. β) ο Τάφος Ζ, (Ζαφειρόπουλος Ν. 1963, 18, ΑΔ, Β2 πιν. α-β).

Εικ.47, Άποψη του Βόρειο νεκροταφείου από τα Νότια.(προσωπικό αρχείο)

Εικ.48, Βόρειο Νεκροταφείο. σχεδιαστική κάτοψη του αρχαιολογικού χώρου (αρχείο ΕΦΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ)

Εικ.49, Το Βόρειο Νεκροταφείο. Το ΒΔ τμήμα πλήρες υδάτων (Ζαφειροπούλου 1984)

Εικ.50, Βόρειο Νεκροταφείο. Θέση Βίτζι. Ευρήματα από την ανασκαφική περίοδο α. Μαρμάρινος δίσκος με παράσταση δισκοβόλου, β) ο μεγάλος «μηλιακού» τύπου πιθαμφορέας β-γ-δ-ε. Μαρμάρινες τεφροδόχες κάλπες. (ΑΔ, 1984)

Εικ.51, Η ταφική Θήκη Α (Τ105) και τα αγγεία στο εσωτερικό της

Εικ.52, Βόρειο Νεκροταφείο, Θέση Βίτζι. α. Μαρμάρινες τεφροδόχες κάλπες. β. Οι βάσεις των βαθμιδωτών ταφικών μνημείων. Διακρίνεται αριστερά η κατώτερη βαθμίδα του Ταφικού μνημείου της Νικούς που περιλαμβάνει τη μαρμάρινη τεφροδόχο κάλπη. γ. Το βαθμιδωτό μνημείο της Νικούς μετά την αποκατάστασή του.

Εικ.53, Βόρειο Νεκροταφείο, Θέση Βίτζι. Τα ταφικά μνημεία με βαθμιδωτά βάθρα και το παλαιότερο Ταφικό σήμα με το επίκρανο. (Προσωπικό αρχείο)

Εικ.54, Βόρειο Νεκροταφείο, Θέση Βίτζι. α. Σχεδιαστική αναπαράσταση του βαθμιδωτού ταφικού μνημείου της Νικούς με τη τεφροδόχο κάλπη. β) Μελαμβαφή αγγεία σκύφος και κάτω μέρος αγγείου και ειδώλια πάνω σε τάφους ως προσφορές. γ) Το σώμα του ταφικού σήματος στην ανασκαφή. δ) Η ταφική θήκη Α –πολυάνδρειο (Τάφος 105) από ΝΑ

Εικ.55, Βόρειο Νεκροταφείο, Θέση Βίτζι. Η ταφική Θήκη Β- πολυάνδριο (Τάφος 144) από Ν με τις καλυπτήριες πλάκες και το λίθινο σήμα του. (προσωπικό αρχείο)

Εικ.56, Βόρειο Νεκροταφείο, Θέση Βίτζι, Το στόμιο του πρώτου ταφικού αμφορέα μετά την αφαίρεση του ελλειψοειδούς λίθινου σφραγίσματος επί της βαθμιδωτής κυκλικής κατασκευής που βρίσκεται στο νότιο άκρο της Θήκης (Ζαφειροπούλου 2000, 286, εικ. 4)

Εικ.57, Βόρειο νεκροταφείο, Θέση Βίτζι. α. Η ταφική Θήκη Β από Ν με τη τελευταία στρώση αγγείων. β. Η Ταφική Θήκη Β από Β. (Ζαφειροπούλου 2000, 285, εικ. 2-3)

Εικ.58, Βόρειο Νεκροταφείο, Θέση Βίτζι, Ταφική Θήκη Β. Ο ταφικός αμφορέας γεωμετρικών χρόνων με παράσταση μάχης (Αρ. ΜΠ: Β3523- Ζαφειροπούλου 2000, 288, εικ. 6α-δ)

Εικ.59, Βόρειο Νεκροταφείο, Θέση Βίτζι, Ταφική Θήκη Β. Ο ταφικός αμφορέας γεωμετρικών χρόνων με παράσταση μάχης (Αρ. ΜΠ: Β3523- Ζαφειροπούλου 2000, 289, 290, και Α.ΜΠ Β3524, εικ. 7α-β και 8α-β)

Εικ.60, Βόρειο νεκροταφείο. Θέση Βίτζι. Η μαρμάρινη στήλη με το επίκρανο από Νότο. (προσωπικό αρχείο και ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.61, Βόρειο νεκροταφείο. Θέση Βίτζι. Το επίκρανο της μαρμάρινης στήλης από ΒΑ. (προσωπικό αρχείο και ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 62, ΒΑ Νεκροταφείο, Θέση Βίτζι. Το ΒΑ τμήμα του νεκροταφείου με τις αρχαϊκές ταφές. (Αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 63, ΒΑ Νεκροταφείο. α. Η επιτύμβια στήλη με την ανάγλυφη γυναικεία μορφή και β. η μαρμάρινη σαρκοφάγος χαρακτηριστική της Πάρου (Προσωπικό αρχείο)

Εικ. 64, ΒΑ Νεκροταφείο, Η ταφή με τον «μηλιακό» αμφορέα (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.65, Οικόπεδο Θεοχαρίδη. Κάτοψη ΒΑ τμήματος του νεκροταφείου αρχαϊκών χρόνων ΒΑ του πυρήνα που βρίσκεται εντός του αρχαιολογικού χώρου στο ΒΑ τμήμα του (Ζαφειροπούλου 1988. ΑΔ, 43, Β2, 492, σχ. ΙΙ)

Εικ.66, Οικόπεδο Θεοχαρίδη. Δυτικό τμήμα του οικοπέδου με σαρκοφάγους επί βάθρων κατά χώραν (επεξεργασμένο σχέδιο από Κουράγιος 2019β, 457, εικ.10).

Εικ.67, Οικόπεδο Θεοχαρίδη, ΒΔ τμήμα νεκροταφείου με τις μαρμάρινες σαρκοφάγους επί βάθρων κατά χώραν (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων αναδημοσιευμένο στο Κουράγιος 2012β, σελ. 12)

Εικ.68, Το ΒΑ τμήμα του νεκροταφείου και η διανοιχθείσα τάφος για την εγκατάσταση αγωγού επί της κοινοτικής οδού-χειμάρρο (Ζαφειροπούλου 1993, ΑΔ, Β2 435, σχ. 1)

Εικ.69, Λιμάνι-Αγ. Νικόλαος-Διάνοιξη τάφρου αποχέτευσης. Αριστερά γλυπτό με μορφή αλόγου, Δεξιά: Κεφαλή ταύρου που πάνω πατεί πέλμα λιονταριού, (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 70, Λιμάνι-Θέση Αγ, Νικόλαος, Ενάλια ανασκαφή. Τεφροδόχες κάλπιδες (Το Έργο 2000, 166)

Εικ.71, α. Γεωμετρική ταφή C στο ΒΔ τμήμα του οικοπέδου (Hasaki-Kouragos 2012-2013, εικ. 5) β. τα κτερίσματα του τάφου C. (Ζαφειροπούλου ΑΔ1992, 154β-γ) γ. Η παιδική ταφή Α (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

Εικ.72, Τομή της ανασκαφής. Η θέση των γεωμετρικών ταφών σε σχέση με τα υπερκείμενα κατάλοιπα της κατοικίας κλασικών χρόνων στα δεξιά και των εργαστηριακών χώρων στα αριστερά (Hasaki & Kouragos εικ.6, ΑΔ -2012-2013- Μελέτες).

Εικ. 73, Οικόπεδο Μαργαρίτη, Θέση Γερμανικά, α. Μαρμάρινος τάφος, και β. χάλκινο κάτοπτρο, (προσωπικό αρχείο).

Εικ.74, Οικόπεδο Μαργαρίτη, Θέση Γερμανικά. Δυο από τα κτερίσματα του Τάφου 2, α) Μόνωτο άβαφο αγγείο με υπερυψωμένη κάθετη λαβή. β) Αρυβαλλοειδές ληκύθιο με

ερυθρόμορφη παράσταση όπου εικονίζεται γυναικεία μορφή δίπλα σε βράχο, (Προσωπικό αρχείο)

Εικ.75, Οικ. Κ. Τσαντάνη, «Παρασπόρος», Μαρμάρινος, κιβωτιόσχημου τύπου τάφος (Ζαφειροπούλου 1988, Πιν. 296γ).

Εικ.76, Απόσπασμα χάρτη. Ο χώρος νοτίως του νότιου σκέλους του τείχους. Σημειώνεται η θέση του οικοπέδου και άλλες θέσεις άλλων νεκροταφείων ή ταφών νοτίως του ΝΔ σκέλους του τείχους της πόλεως

Εικ.77, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα», Αεροφωτογραφία του χώρου της ανασκαφής του Ν. Νεκροταφείου. (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 78, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». α) Το πεδίο ανασκαφής στο ΝΑ τμήμα του Οικοπέδου. β) Το πεδίο ανασκαφής στο ΒΑ τμήμα της ανασκαφής. (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 79, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». α) Το πεδίο της ανασκαφής στο ΒΑ τμήμα του οικοπέδου. β) Ο σκελετός της καλυβόσχημης ταφής του Τάφου 4, (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

Εικ.80, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Καλυβίτης ή καλυβόσχημος τάφος (τάφος 4)-(Προσωπικό αρχείο)

Εικ.81, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα» κεραμοσκεπής τάφος με χρήση στρωτήρων και καλυπτήριων μιμούμενοι στέγη. (Προσωπικό αρχείο).

Εικ.82, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Το προστατευμένο κρανίο από σχιστόπλακες του ΤΦ 3 (Προσωπικό αρχείο-αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.83, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Κιβωτιόσχημη ταφή με χτιστά τοιχώματα, (Προσωπικό αρχείο-αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.84, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα».α) Η ταφή 64 με τα κτερίσματα. β) Ο τάφος 74 με καλυπτήριες σχιστόπλακες, (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.85, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα»,Κιβωτιόσχημη ταφή με επιτύμβιες στήλες ως καλυπτήριες του τάφου (προσωπικό αρχείο)

Εικ.86, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα», Δίδυμη ταφή (τάφος 17), (προσωπικό αρχείο)

Εικ.87, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα»,Η οικογενειακή ταφή (τάφος 25)- (Προσωπικό αρχείο-ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.88, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα», Εγχυτρισμοί (Προσωπικό αρχείο-ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 89, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα», Εγχυτρισμός, και ένας ακόμη καλυμμένος με λίθους. (Προσωπικό αρχείο-ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.90, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». α) Απόθεση αγγείων πάνω από τον ΤΦ70. β) Εγχυτρισμός που ορίζεται από λίθους, (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

Εικ.91, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Ο τάφος 16 με γυναικεία ταφή ο οποίος είναι ο μοναδικός μαρμάρινος στο αποκαλυφθέν τμήμα του νεκροταφείου με αρκετά κτερίσματα (Προσωπικό αρχείο-ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 92, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Ο τάφος ΤΦ43 (προσωπικό αρχείο και αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 93, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Ο τάφος 45 Τα κτερίσματα του τάφου (προσωπικό αρχείο και αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 94, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Οι καλυπτήριες πλάκες του Τάφου 28 (Προσωπικό αρχείο και αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 95, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Ο Τάφος 28 και η οπή για χοές. (Προσωπικό αρχείο και αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 96, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Ο Τάφος 28 και ο σκελετός του νεκρού παιδιού με τα κτερίσματά του (Προσωπικό αρχείο και αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 97, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Η κορυφή χωμάτινου τύμβου πάνω από τάφο με τοποθετημένους λίθους στην κορυφή (Προσωπικό αρχείο και αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

Εικ. 98, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Η κορυφή χωμάτινου τύμβου πάνω από τάφο με τοποθετημένους λίθους στην κορυφή και ο κεραμοσκεπής τάφος κάτω από τον τύμβο. (Προσωπικό αρχείο και αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

Εικ.99, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Ο τάφος ΤΦ28 λακκοειδής με υψωμένο τύμβο πάνω από τις καλυπτήριες,. (Προσωπικό αρχείο και αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

Εικ.100, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Το υπερκείμενο των ταφών εκτεταμένο στρώμα με λίθους (Προσωπικό αρχείο και αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

Εικ.101, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Σχεδιαστική αναπαράσταση των υψωμένων τύμβων πάνω από τους τάφους με τις επιτύμβιες στήλες ή τα σήματα στην κορυφή τους. (Προσωπικό αρχείο).

Εικ.102, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Το πηγάδι στα ΒΔ του νεκροταφείου με ανθρώπινο και ζωικό σκελετικό υλικό (Προσωπικό αρχείο και αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

Εικ. 103, Απόθεση αγγείων μετά τις σπονδές ή μετά τα νεκρόδειπνα πάνω από τον τάφο. (Προσωπικό αρχείο και αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

Εικ.104, Θραυσμένα αγγεία δίπλα στην παιδική ταφή 28, προφανώς μετά από προσφορές στο νεκρό και νεκρόδειπνα. (προσωπικό αρχείο, αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.105, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Νόμισμα Παρίων που συνόδευε το νεκρό. Στον εμπροσθότυπο φέρει κεφαλή της θεάς Δήμητρας προς τα δεξιά και στον οπισθότυπο Ιστάμενο τράγο προς τα δεξιά και την επιγραφή στο βάθος ΠΑΡΙ (Προσωπικό αρχείο, αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.106, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Ενεπίγραφη αετωματική στήλη που χρησιμοποιήθηκε ως καλυπτήρια του τάφου 4 (Προσωπικό αρχείο, αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

Εικ.107, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Ενεπίγραφη βάση επιτύμβιου μνημείου με επίγραμμα (Προσωπικό αρχείο, αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 108, Σχεδιαστική αποκατάσταση όψης της στοάς της αγοράς της Πάρου (Muller 2003, 50, εικ.19).

Εικ.109, Σχεδιαστική αποκατάσταση όψης του Βουλευτηρίου της Πάρου (Muller 2003, εικ.35)

Εικ.110, Οικόπεδο Ε και Α κεφάλια. Κάτοψη αρχιτεκτονικών καταλοίπων. (ΑΔ,1987, 42, 492, σχ. 2.)

Εικ.111, Οικόπεδο Σκιαδά. Θέση Θόλος, Τμήμα κλασικής οικίας (R1, R2, R3) νοτίως των κεραμικών κλιβάνων (Hasaki-Kourayos ΑΔ, 2012-2013).

Εικ.112, Οικόπεδο Σκιαδά. Θέση «Θόλος». α. Ο χώρος R1 της κλασικής οικίας από Δ. β. Ο χώρος R1 της κλασικής οικίας από Ν. (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

Εικ.113, Οικόπεδο Σκιαδά. Θέση «Θόλος». Το νότιο τμήμα της ανασκαφής. Διακρίνεται στ' αριστερά η δεξαμενή. Βορείως αυτής ο χώρος του κλιβάνου Κ4. Ανατολικά αυτής το R2 της κλασικής οικίας και η μεταφερόμενη από την αρχική της θέση, γεωμετρική ταφή Α.

Εικ.114, Αρχαίο εργαστήριο γλυπτικής (πρώην Γλύπτη) Θέση «Φλόγα». Κατόψεις του συγκροτήματος εργαστηρίων. α) Τα οικοδομήματα στο ΝΔ τμήμα του οικοπέδου. β) Τα οικοδομήματα στο ΝΑ τμήμα (Σ. Δετοράτου 2013α, σχ. 2-3)

Εικ.115, Αρχαίο εργαστήριο γλυπτικής (πρώην Γλύπτη) Θέση «Φλόγα». α) Το Δ1 δωμάτιο από το συγκρότημα Δ β) Η ανασκαφή από τα Ανατολικά (προσωπικό αρχείο)

Εικ. 116, Κάτοψη των Οικιών ελληνιστικών χρόνων στη θέση Καστροβούνι (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.117, Θέση Καστροβούνι, ελληνιστικές οικίες. Το Ψηφιδωτό δάπεδο του ανδρώνα (Kourayos 2018b, εικ. 4)

Εικ.118, Οικόπεδο Γ. Μαούνη, θέση «Φλόγα» α. τμήμα της οικίας. β. Κλίμακα με μαρμάρινες βαθμίδες που οδηγεί στον όροφο της οικίας.(Προσωπικό αρχείο)

Εικ.119, Οικόπεδο Γ. Μαούνη, θέση «Φλόγα» Αριστερά κάτοψη της οικίας και Δεξιά: Τομή ΑΑ και όψεις (ΑΔ -1987- Β2, σχ.6, 497).

Εικ.120, Οικόπεδο Αικ. Πατέλη, θέση Φλόγα. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα.(Ζαφειροπούλου 1987)

Εικ.121, Ο κόλπος της Παροικιάς με σημειωμένα ευρήματα ενάλιας έρευνας του 1979. (Parathanassopoulos Schilardi 1981, εικ. 2)

Εικ.122, Σχέδιο του Rubensohn του οικοδομήματος στη θέση Λειβάδια, (Rubensohn 1901,191)

Εικ.123, Θέση Λειβάδια, Οικοδόμημα κτηριακού συγκροτήματος στο θαλάσσιο χώρο (αεροφωτογραφία χορηγία του (αεροφωτογράφιση από Kaile Hale Stern)

Εικ.124, Χάρτης του λιμανιού της Παροικιάς με σημειωμένη της θέση του αψιδωτού οικοδομήματος στη θέση «Κριός».

Εικ.125, Το αψιδωτό οικοδόμημα στη θέση Κριός (Προσωπικό αρχείο)

Εικ.126, Η αψίδα του αψιδωτού οικοδομήματος με ενταγμένα αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη (Κουράγιος και Δετοράτου 2000α)

Εικ.127, Κάτοψη του αψιδωτού οικοδομήματος με σημειωμένες τις θέσεις των ενταγμένων αρχιτεκτονικών μελών πιθανώς από το Βουλευτήριο (Muller 2003)

Εικ.128, Κάτοψη του αψιδωτού οικοδομήματος με σημειωμένες τις θέσεις των ενταγμένων αρχιτεκτονικών μελών πιθανώς από το Βουλευτήριο (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.129, Οικόπεδο Σκιαδά, Θέση Θόλος. Κάτοψη του χώρου των εργαστηρίων (Hasaki-Kouragos ΑΔ, 2012-2013).

Εικ.130, α-β Οικόπεδο Σκιαδά. Θέση «Θόλος». Τμήματα παλαιότερου τοίχου κατασκευασμένος με ισοδομικό σύστημα (ΑΔ 1992, Β2, πιν. 154 ε-στ)

Εικ.131, Οικόπεδο Σκιαδά. Θέση «Θόλος». α. Ο κεντρικός μεγάλος κλίβανος Κ1 και ο μικρότερος εξωτερικά του Κ2. (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων) β. Ο κεραμικοί κλίβανοι Κ5 και Κ6 και η γεωμετρική ταφή (Hasaki-Kouragos 2012-2013, εικ. 4).

Εικ.132, Οικόπεδο Σκιαδά. Θέση «Θόλος». α.-β. Μερική άποψη του ΒΑ τμήματος του κεραμικού εργαστηρίου από ΒΔ οι κλίβανοι Κ1, Κ2, Κ3. Σχεδιαστική αναπαράσταση λειτουργίας αρχαίου κλίβανου. (Hasaki-Kouragos 2012-2013, εικ.12-13 . γ-δ. Εσχάρες κλιβάνων κατασκευασμένες από πηλό ή από σχιστολιθικές πλάκες και πηλό.

Εικ.133, α-β Οικόπεδο Σκιαδά. Θέση «Θόλος». Θυραίο άνοιγμα «καταστήματος» με κιονίσκους για σήματα εκατέρωθεν εξωτερικά της θύρας (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων) β. Η δεξαμενή (Cistern) δυτικά του χώρου R2 της οικίας κλασικών χρόνων και στ' αριστερά η Areall και ο χώρος R4 που ταυτίζεται με «κατάστημα» (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

Εικ.134, Οικόπεδο Ε. Σαρρή, α. Θέση Θόλος. Γενική άποψη της ανασκαφής από τα ΝΔ. β. Ο μεγάλος τοίχος 1 και ΒΑ το πλακόστρωτο δάπεδο ενώ ΝΔ το δάπεδο χρήσης του (Παπαδημητρίου 2018).

Εικ.135, Οικόπεδο Ε. Σαρρή, Θέση Θόλος. α. Ο ΤΧ2 που ορίζει από Ν. το χώρο II ο οποίος έχει αγωγό και διαιρείται σε δύο δωμάτια Δ1 και Δ2. β. Το πλακόστρωτο δάπεδο και η οπή στο χώρο I. (Παπαδημητρίου 2018)

Εικ.136, Οικόπεδο Ε. Σαρρή, Θέση Θόλος. α) Ο Χώρος III με τους τέσσερις αποθέτες. β) Ο ΤΧ στο ΝΔ τμήμα του οικοπέδου-ανασκαφή 2005. (Παπαδημητρίου 2018)

Εικ.137, Οικόπεδο Ε. Σαρρή, Θέση Θόλος. α. Ο ΤΧ 1 και Βόρεια και ανατολικά του το πλακόστρωτο δάπεδο και ο πρωϊμότερος ΤΧ9. ΒΔ του ο Χώρος 2 και το δάπεδο χρήσης του ΤΧ1. β. Ο ΤΧ2 και κάθετος στον ΤΧ 1, που διαιρεί τη προς δυτικά του ΤΧ 1 έκταση σε Χώρο I και Χώρο II. Ο Χώρος II διαιρείται σε δυο δωμάτια Δ1 και Δ2 και το Δ2 έχει πήλινο αγωγό. (Παπαδημητρίου 2018)

Εικ.138, Οικόπεδο Ε. Σαρρή, Θέση Θόλος. α) Το λίθινο σήμα νότια από τον Χώρο II και εξωτερικά του ΤΧ2. β) Το λίθινο σήμα όπως φαίνεται από τον Χώρο II (Παπαδημητρίου 2018)

Εικ.139, Το συγκρότημα Δ του εργαστηρίου γλυπτικής και στην ένθετη φωτογραφία το δάπεδο με λατύπη μαρμάρου. (αρχείο Σ. Δετοράτου, Α. Παπαδημητρίου)

Εικ.140, Οικόπεδο Αγ. Μπιζιά. Θέση Περιφερειακή οδός Τμήμα του καταστρώματος της «εγκάρσιας οδού 5-E5» (προσωπικό αρχείο).

Εικ.141, Οικόπεδο Σάρολα, Θέση «Φλόγα».α) Γενική άποψη της ανασκαφής Ανατολικά του τοίχου 1 (T1). (Κουράγιος 2019b, εικ. 21). β) Κιβωτιόσχημοι τάφοι και κτιστή κατασκευή-λεγόμενος βωμός-(Κουραγος 2018b, εικ. 13a)

Εικ.142, Οικόπεδο Σάρολα, Θέση Φλόγα. α) Ο κιβωτιόσχημος τάφος με 6 ταφές και β) Κιβωτιόσχημη παιδική ταφή (Κουράγιος 2019b, εικ. 23,24).

Εικ.143, Οικόπεδο Σάρολα, Θέση Φλόγα. α) Κιβωτιόσχημη ταφή με δακρυδόχο και κάτοπτρο. β) Καλυβόσχημος τάφος με δύο ταφές (Κουράγιος 2019b, εικ. 25,26)

Εικ.144, Οικόπεδο Σάρολα. Θέση Φλόγα. α) Τα δύο χρυσά ενώτια από τον καλυβίτη τάφο. β) συγκεντρωμένα αρχιτεκτονικά μέλη και τμήματα επιτύμβιων στηλών και βάσεων επί του μεγάλου αποκαλυπτόμενου τοίχου(Κουράγιος 2019b, εικ. 27,28)

Εικ.145, Θέση «Κάστρο» Η ανασκαφή του Rubensohn. Διακρίνεται η κρηπίδα του ναού της Αθηνάς και τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του προϊστορικού οικισμού (Rubensohn 1917)

Εικ.146, Θέση Κάστρο. Ναός της Αθηνάς. Σχεδιαστική αποκατάσταση του Ναού στο Κάστρο. (Κουραγος et al. 2018a, εικ. 9.πρβλ Gruben 1982a)

Εικ.147, Θέση «Κάστρο», Η κρηπίδα του Ναού της Αθηνάς. (Κουραγος et al. 2018a, εικ.8)

Εικ.148, Το Δήλιο στη θέση Βίγλα (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.149, Σχεδιαστική αναπαράσταση του Δηλίου και αξονομετρική αποτύπωση των καταλοίπων του Schuller-1991 77, εικ. 33

Εικ.150, Σχεδιαστική αποτύπωση του πλατώματος με τα αποτυπώματα πελμάτων στον Μαραμπά (Κουραγος et al. 2018a, εικ.21).

Εικ.151, Ο βράχος με τις κόγχες για την υπαίθρια λατρεία της Θεάς Ειλειθυίας (Κουραγος et al. 2018a, εικ.14)

Εικ.152, Μαρμάρινα αναθήματα στη θεά Ειλειθυία (Κουραγος et al. 2018a, εικ.15)

Εικ. 153, Το ύψωμα της Αγ. Αννας και οι αναβαθμοί (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.154, Το πλάτωμα Ασκληπιείου, φωτογραφία του 1900, (Suller 1982b, 263, εικ. 14)

Εικ. 155, Το πλάτωμα του Ασκληπιείου ανασκαφή Rubensohn (Rubensohn 1901, εικ.5)

Εικ. 156, Το πλάτωμα του Ασκληπιείου (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 157, Η δεξαμενή του Ασκληπιείου (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 158, Τμήμα του τοίχου αντιστήριξης (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 159, Η κρηπίδα του Ιερού του Ασκληπιού από ΝΔ (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

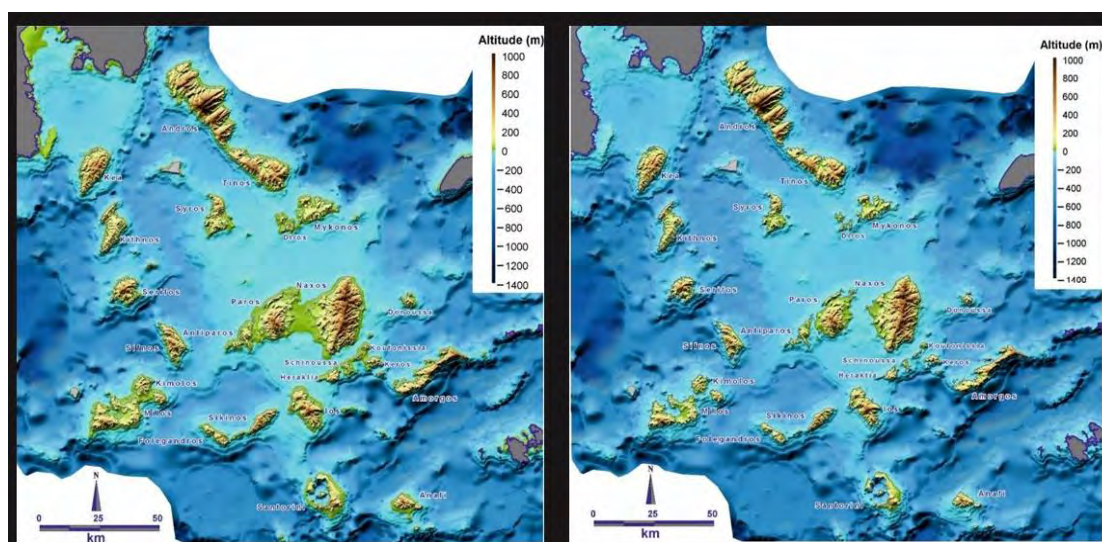
Εικ. 160, Η κρηπίδα του Ιερού του Ασκληπιού από ΒΑ (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 161, Το κρηπίδωμα του Ιερού. (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.162, Το αρχαϊκό κιονόκρανο με την επιγραφή του Δόκιμου (Kourayos et al. 2018a, εικ.18)

Εικ. 163, Σχεδιαστική αποκατάσταση του τεμένους του Αρχιλόχου με το κιονόκρανο του Δοκίμου στο εσωτερικό (Ohnesorg-2008, 305, εικ. 2)

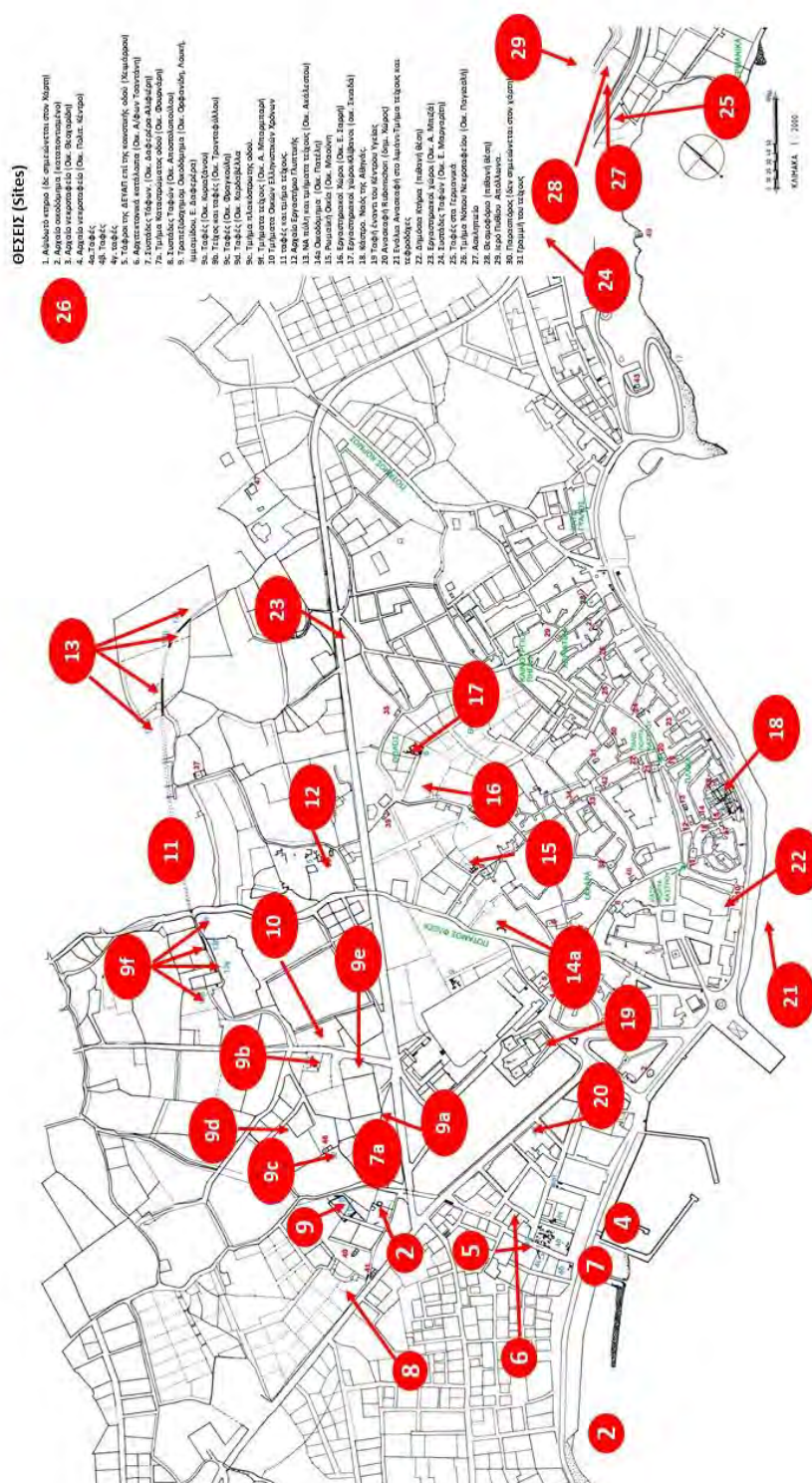
ΧΑΡΤΕΣ

Χάρτες 1 και 1α Γεωμορφολογική εξέλιξη των Κυκλάδων και ειδικότερα Πάρου Νάξου (Evelpidou, N. et al. 2021, εικ. 2 b,c)

Χάρτης 2, Χάρτης Παροιτιάς όπου σημειώνονται η πορεία του τείχους, οι ταφές ΒΑ του συνοικισμού, ο προϊστορικός οικισμός στο κάστρο, το Ασκληπιείο και το Πύθιο (Rubensohn 1901, πιν. X)

Χάρτης 3, με σημειωμένη την πορεία του τείχους και τα οικόπεδα με ευρήματα (κεντρικός πυρήνας της πόλης)

Υπόμνημα

- 12. Αρχαίο Εργαστήριο γλυπτικής
- 13. ΝΑ πύλη και τείχος (οικ. Ακάλεστου)
- 16. Οικόπεδο Σαρρή (εργαστήρια)
- 17. Οικόπεδο Σκιαδά (εργαστήρια)
- 23. Οικόπεδο Α. Μπιζιά (εργαστήρια)
- 24. Οικόπεδο Μαργαρίτη (ταφές)
- 25 Θέση Γερμανικά (ταφές)
- 26. Τμήμα Νότιου Νεκροταφείου
- 27. Ασκληπιείο
- 28. Θεαμοφόριο (:)
- 29 Ιερό Απόλλωνα- Πυθίου.

Χάρτης 4 ΝΔ τμήμα της πόλης

Ο Κόλπος της Παροιτιάς
ΒΔ Τμήμα

1. Αψιδωτό κτήριο στη
θέση Κριός
2. Κτηριακό συγκρότημα
ρωμαϊκών χρόνων

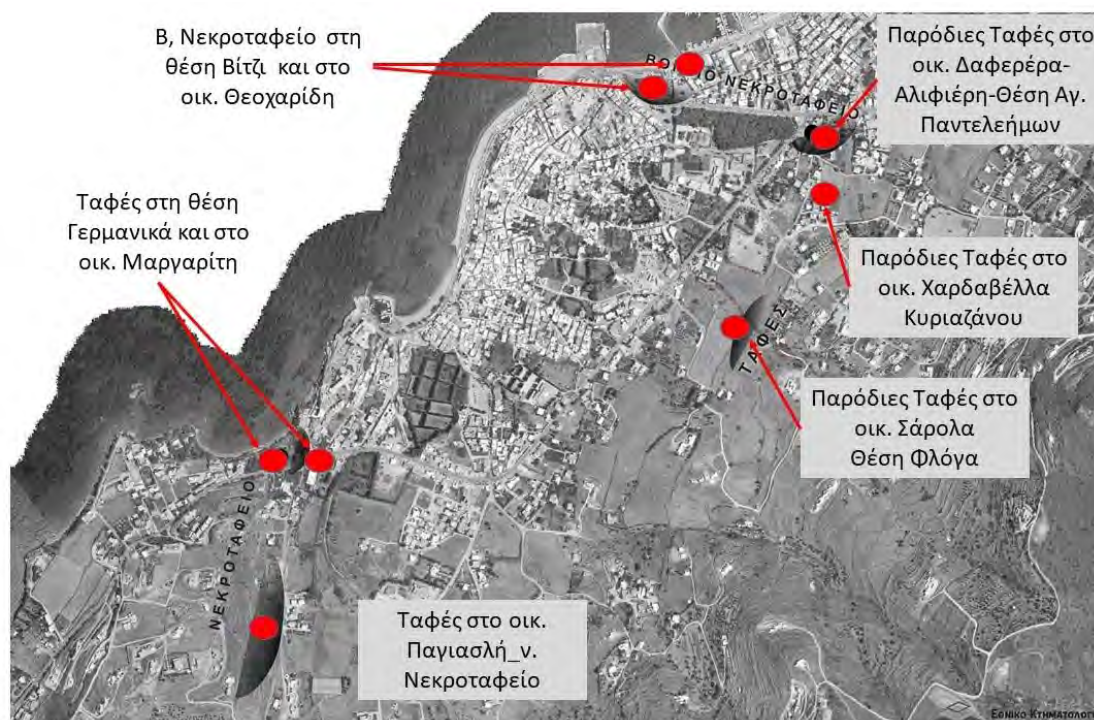
Χάρτης 5, Βόρειο τμήμα της πόλης με το λιμάνι και τους επιμέρους κολπίσκους.

Χάρτης 6 όπου σημειώνεται το τείχος της πόλης, (Schilardi, 2002, πιν.ΧΙΙ)

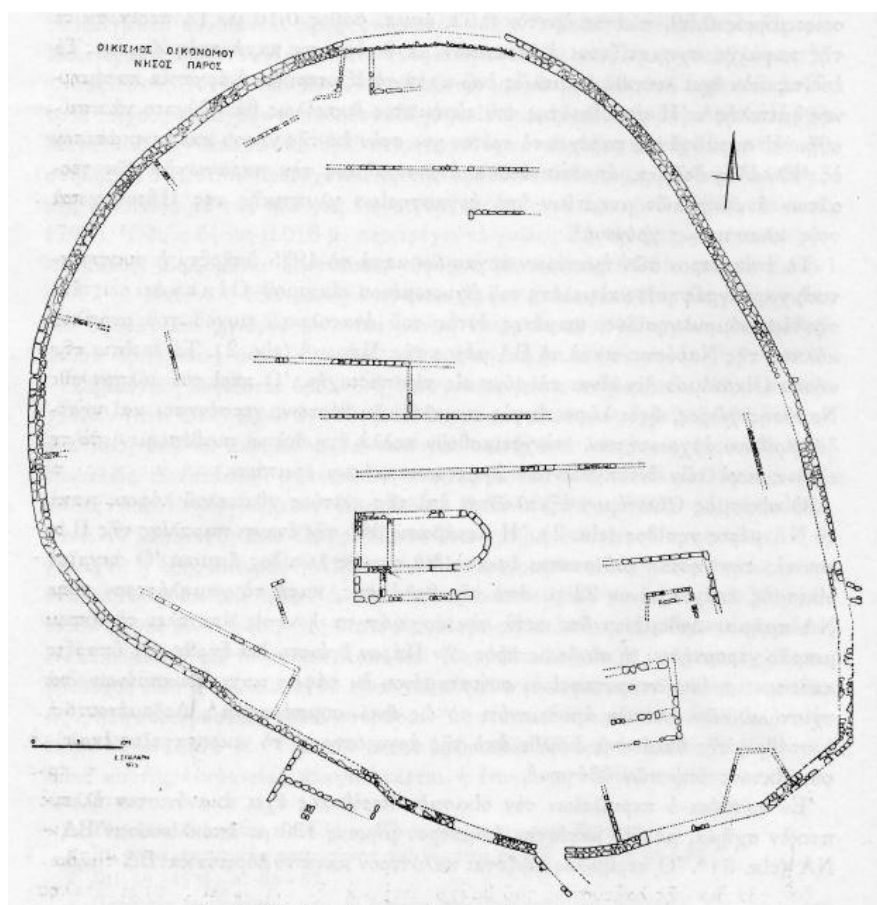

Χάρτης 7, πιθανές διερχόμενες κάθετες και εγκάρσιες οδούς στο ΒΑ τμήμα της πόλης σύμφωνα με τα σωζόμενα τμήματα του καταστρωμάτων των οδών

Χάρτης 8, Χάρτης της Παροικιάς με σημειωμένες τις σπουδαιότερες θέσεις ταφών και νεκροταφείων

ΕΙΚΟΝΕΣ

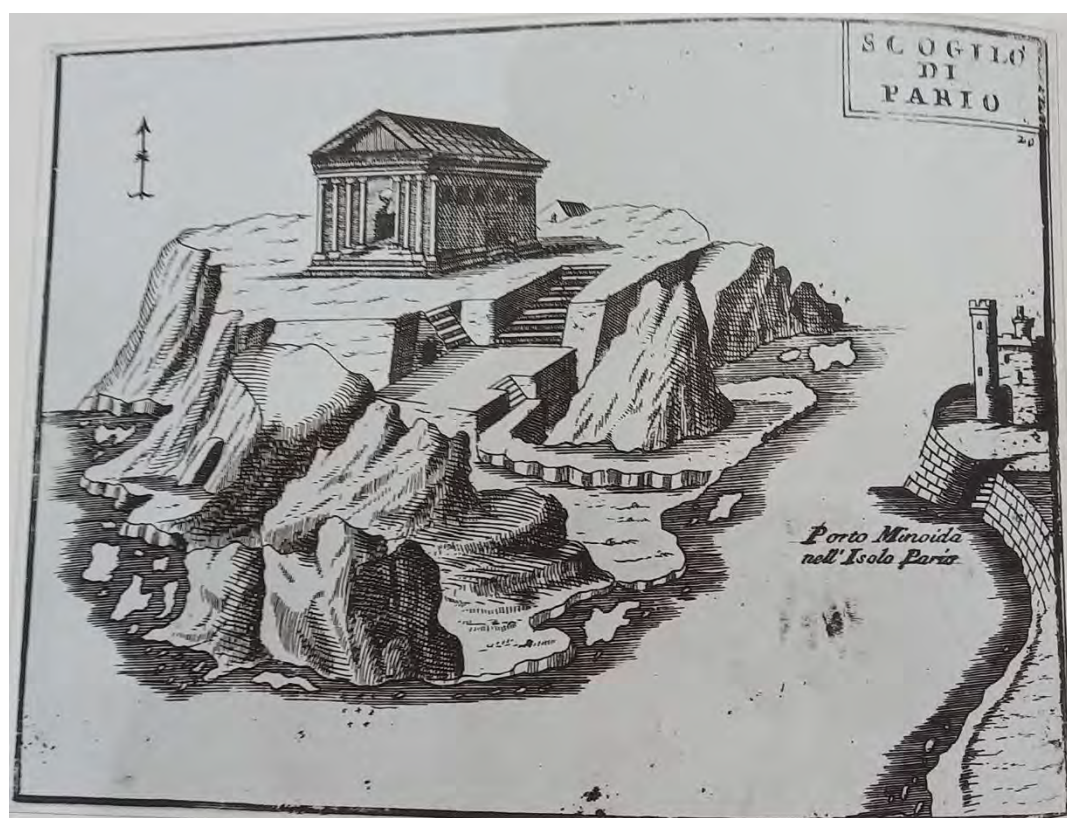
Εικ. 1, Νησίδα Οικονόμου, Β. Πάρος, Ο Οχυρωματικός περίβολος του οικισμού (Σκιλάρντι, 1975, ΠΑΕ, εικ.3)

Εικ. 2, Οικόπεδο Σάρολα, Θέση Φλόγα Ταφές και τμήμα τείχους (Kouragos 2018b, εικ. 13^α, Ταφές και τμήμα τείχους)-(Χάρτης εικ. 1-Σημ. 11)

Εικ. 3, Ο πυρήνας του οικισμού στη θέση «Κάστρο», (Gruben 1982, 199, εικ.1)

Εικ. 4, Απόδοση της ακρόπολης του Κάστρου και ο ναός της Αθηνάς. Χαρακτικό του Vincenzo Coronelli, "Arcipelago", (Ραγκούση- Κοντογιώργη 2000, 196, εικ. 132).

Εικ. 5, Οχυρωματικός περίβολος ΝΔ. (Schilardi 2002, πιν. XVI)

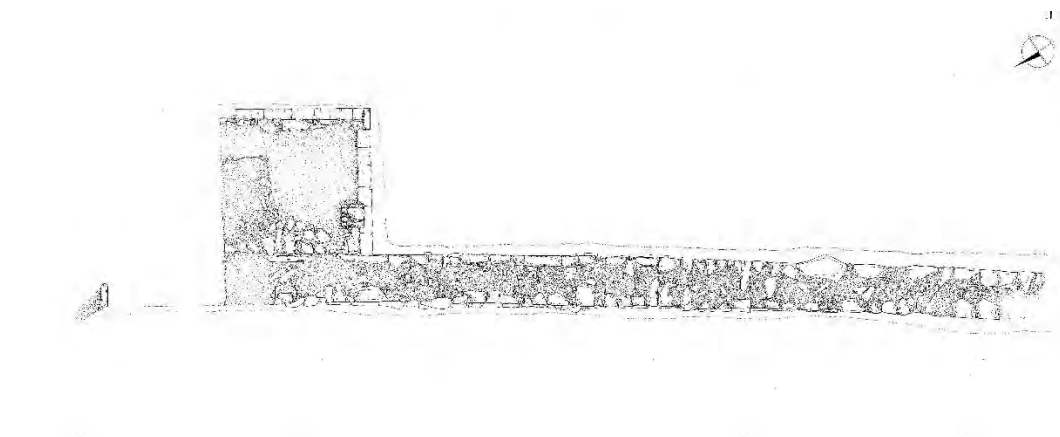
Εικ. 6, Η ΝΑ πύλη στη θέση «Δυο Πλάκες», φωτογραφία του 1973 (Schilardi D.U. 1975, 86, εικ.3)

Εικ.7, Οικόπεδο Ακάλεστου, Θέση «Δυο πλάκες». Η ΝΑ πύλη του τείχους (φωτογραφία του 2023-Προσωπικό αρχείο)

Εικ.8, Οικόπεδο Ακάλεστου, Θέση «Δυο πλάκες». Η ΝΑ πύλη του τείχους (φωτογραφία του 2023-Προσωπικό αρχείο)

Εικ.9, Οικόπεδο Κ. Ακάλεστου, Θέση «Δύο πλάκες». Κάτοψη του τείχους στο και του πύργου (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.10, Οικόπεδο Κ. Ακάλεστου, Θέση «Δύο πλάκες». Το ορατό τμήμα του τείχους στον περιβάλλοντα χώρο του κτίσματος (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.11, Τμήμα του τετράγωνης κάτοψης πύργου κοντά στην ΝΑ πύλη.(αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.12, Οικόπεδο Κ. Μπαρμπαρή, Τμήμα του αρχαίου τείχους της πόλεως.(Ζαφειροπούλου 1987, ΑΔ Β2, πιν. 293α)

Εικ.13, Οικ. Γ. Τριαντάφυλλου, Λιθόκτιστες κατασκευές και πιθανώς βάθρα ή κρηπιδώματα για σαρκοφάγους (Ζαφειροπούλου 1987, ΑΔ, 42, Πιν 292 β-γ)

Εικ. 14, Οικόπεδο Τριαντάφυλλου, Θέση Φλόγα, Τμήμα του αρχαίου τείχους (Kourayos 2018b, εικ.4)

Εικ.15, Οικόπεδο Α. Μπαρμπαρή (Πολύ κοντά στον περίβολο του σύγχρονου. Νεκροταφείου)

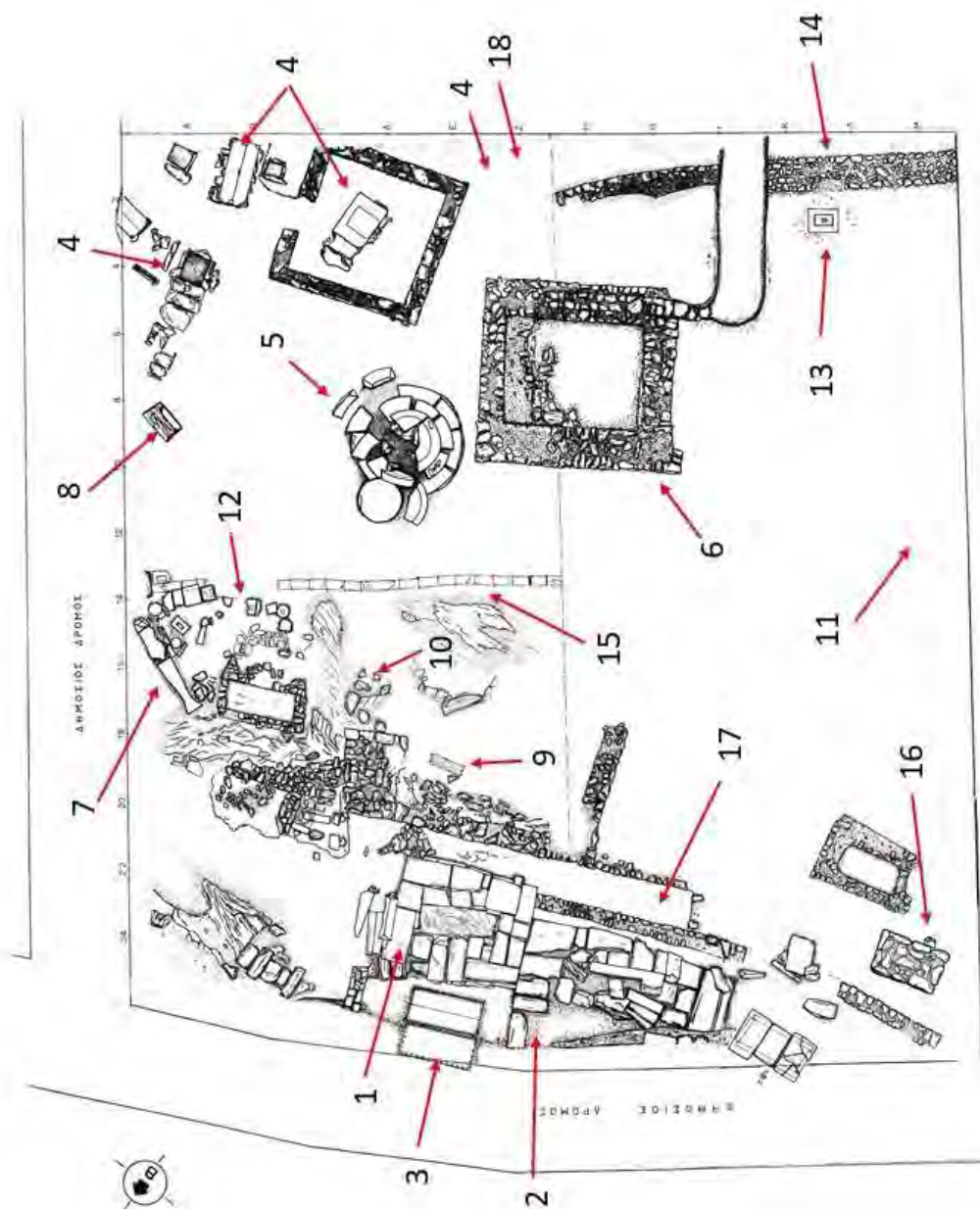
Εικ.16, Οικόπεδο Α. Μπαρμπαρή (Πολύ κοντά στον περίβολο του σύγχρονου. Νεκροταφείου)

Εικ. 17, Εργασίες ΔΕΥΑΠ, 2021, Τμήμα πλακόστρωτης οδού στη θέση «Καστροβούνι» Η «εγκάρσια οδός 2-Ε2)

Εικ. 18, Τα οικοπέδα Δαφερέρα Αλιφιέρη στη θέση «Αγ. Παντελεήμων» και οι παρόδιες ταφές εκατέρωθεν των οδικών αξόνων K1 και E1

Εικ.19, Οικ. Σ. Αλιφιέρη –Σ. Δαφερέρα, Κάτοψη ανασκαφής (σχέδιο δημοσιευμένο στο Κουράγιος 2013, 137) Σημεία ανασκαφής: **1,2:** ορθογώνιας κάτοψης ταφικά μνημεία, **3:** μαρμάρινη σαρκοφάγος με αετωματικό κάλυμμα, **4:** Κιβωτιόσχημες ταφές. **5:** Κυκλικό βαθμιδωτό μαρμάρινο μνημείο, **6:** Ορθογώνιας κάτοψης κτίσμα ύστερων χρόνων, **7:** Ημίεργο άγαλμα «κόρης», **8:** Μαρμάρινη πλάκα με ανάγλυφη πεπλοφόρο μορφή, **9:** όρος ωνής (Σωτηριαστών) **10:** Οι θέση των δύο ενεπίγραφων τεφροδόχων κάλπιδων ΤΗΜΗΣΙΛΕΩ και ΑΜΒΡΟΣΙΑΣ, **11:** Θέση ανεύρεσης του τμήματος της επιτύμβιας στήλης με το σπαργανωμένο βρέφος, **12:** Τμήμα ανάγλυφου με παράσταση γυμνού νέου. **13:** Ενεπίγραφο θάβρο αφιερωμένο σε αθλητή, **14:** Τοίχος πίσω από το θάβρο, **15:** Πλήλινος αγωγός κυκλικής κάτοψης ύστερων χρόνων, **16:** Ορθογωνίου σχήματος κτιστό θάβρο, **17:** Χτιστός αγωγός ΝΑ των δύο ταφικών μνημείων. **18:** τμήμα καταστρώματος πλακόστρωτης οδού.

Εικ.20, Ο χώρος της ανασκαφής των οικοπέδων Δαφερέρα-Αλιφιέρη από Νότια.

Εικ.21, Ο χώρος της ανασκαφής στα Οικόπεδα Δαφερέρα-Αλιφιέρη από Δυτικά

Εικ.22, Οι συστάδες ταφών στα οικόπεδα Δαφερέρα-Αλιφιέρη από Δυτικά (Κουράγιος και Δετοράτου 2006, εικ.1)

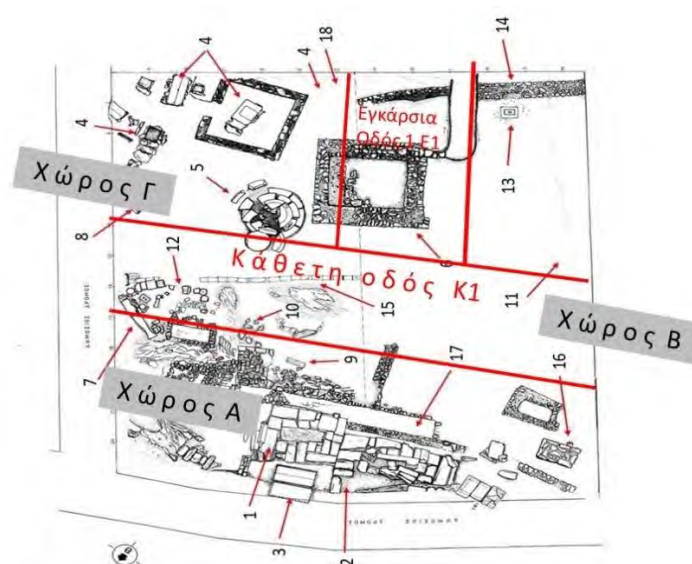
Εικ.23, Οικόπεδο Αλιφιέρη, Θέση Αγ. Παντελεήμων, Οι περίτεχνες ενεπίγραφες τεφροδόχες κάλπες κατά χώραν. Η μεγαλύτερη φέρει την επιγραφή ΤΙΜΗΣΗΛΕΟ και η μικρότερη ΑΜΒΡΟΣΙΑΣ. (Κουράγιος 2013, εικ. 4α).

Εικ.24, Ανασκαφή στο Λιμάνι Παροικιάς. α. Τεφροδόχος με το κάλυμμά της (Το Έργο 2000, 166.) β. ενσφράγιστη λαβή με την αρχή του ονόματος TIMHC (Hasaki και Kouragos 2012-2013, εικ.29).

Εικ.25, Οικόπεδο Δαφερέρα, Θέση «Αγ. Παντελεήμων». Τμήμα της πλακόστρωτης «εγκάρσιας οδού Ε1» στα όρια με το οικόπεδο Ορφανίδη, με προσανατολισμό ΝΑ Β (Αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

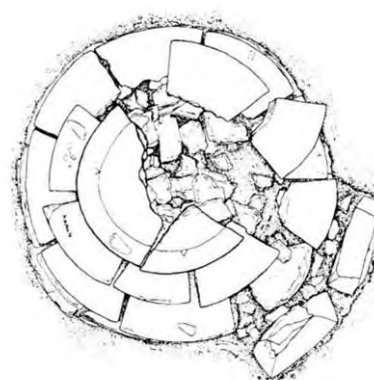
Εικ. 26, Οικόπεδα Σ. Αλιφιέρη και Σ. Δαφερέρα, Θέση «Αγ. Παντελεήμων». Πιθανές διελεύσεις των διασταυρούμενων οδών Κ1 και Ε1.

Εικ.27, Ενεπίγραφο βάθρο αθλητή κατά χώραν από Β. και ο μεγάλος τοίχος ΝΑ του. (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

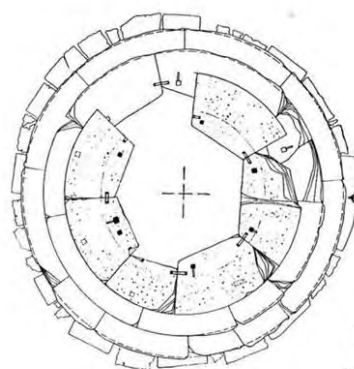
Εικ.28, Οικόπεδο Αικ. Αποστολοπούλου, θέση «Αγ. Ελένη». Οι ταφές 1 και 2 (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.29, Οικόπεδο Αλιφιέρη, Θέση Αγ. Παντελεήμων α. Το κυκλικό μνημείο και β. η σχεδιαστική κάτοψή του (Κουραγος 2018b εικ.11, Κουράγιος 2013, εικ.2γ)

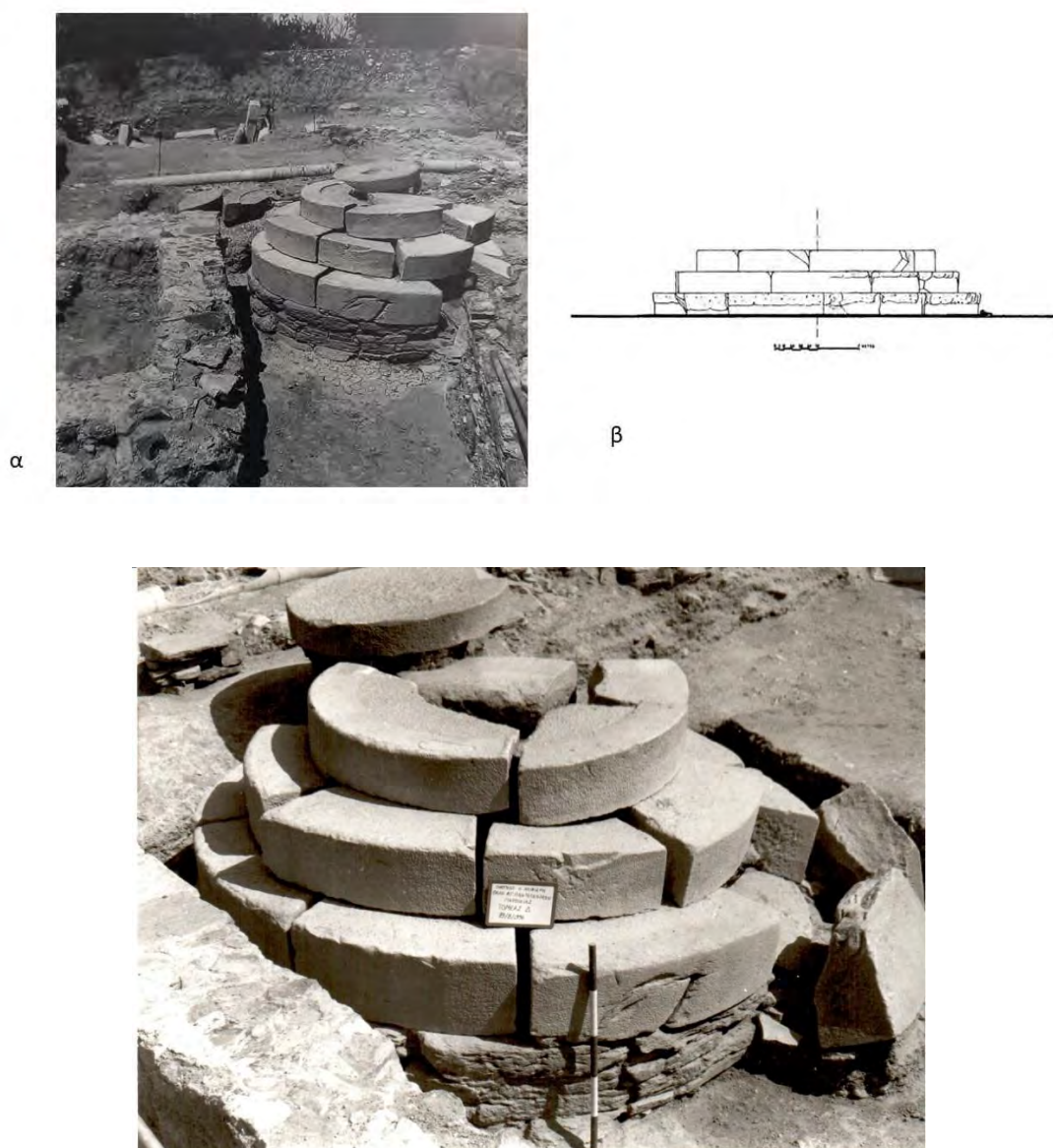

α

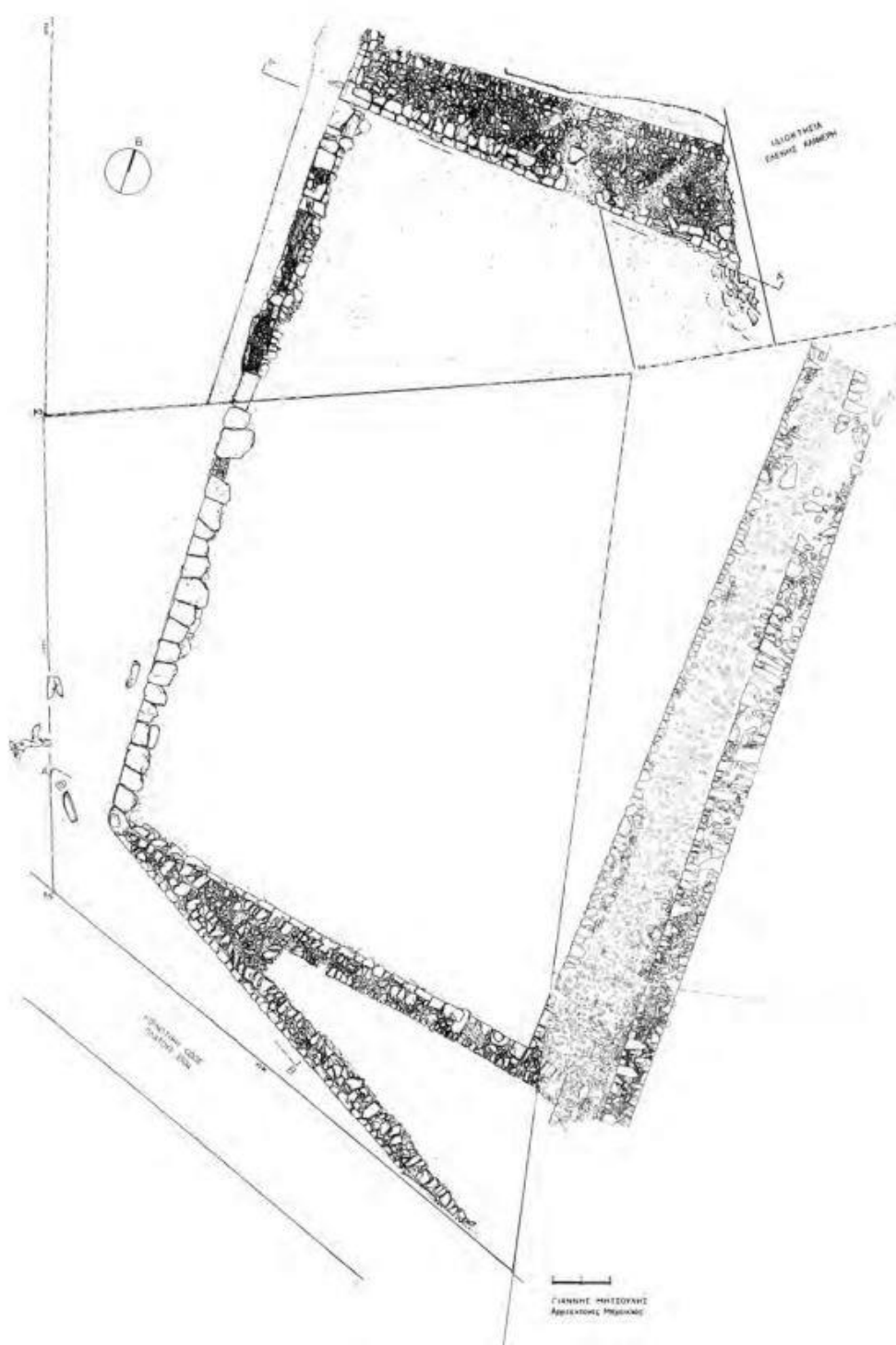

β

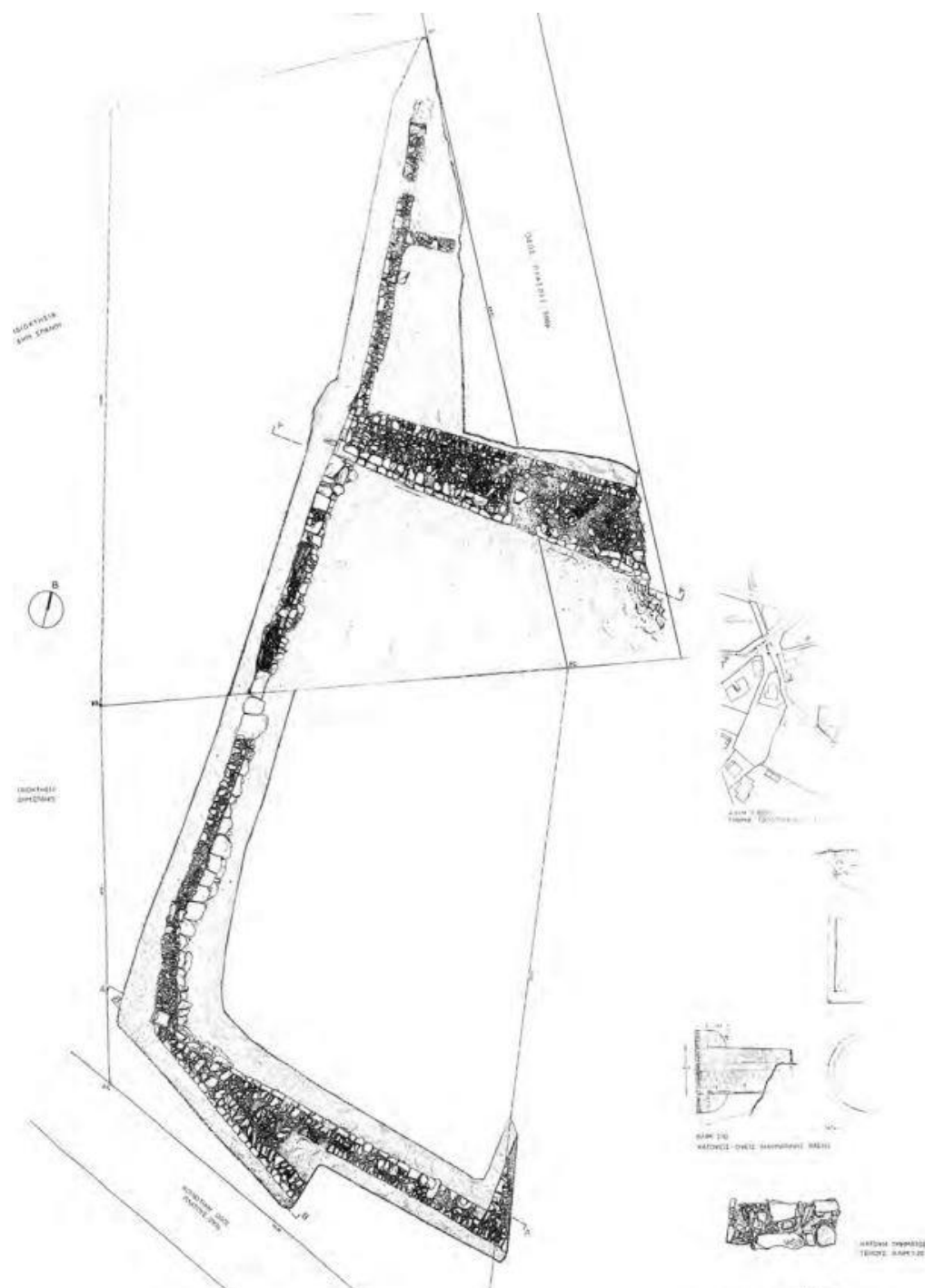
Εικ. 30, α Το κυκλικό μνημείο του Θεαγένους στη Θάσο και β) σχεδιαστική αποτύπωσή του (Salviat 1956, εικ. 10 και εικ.8)

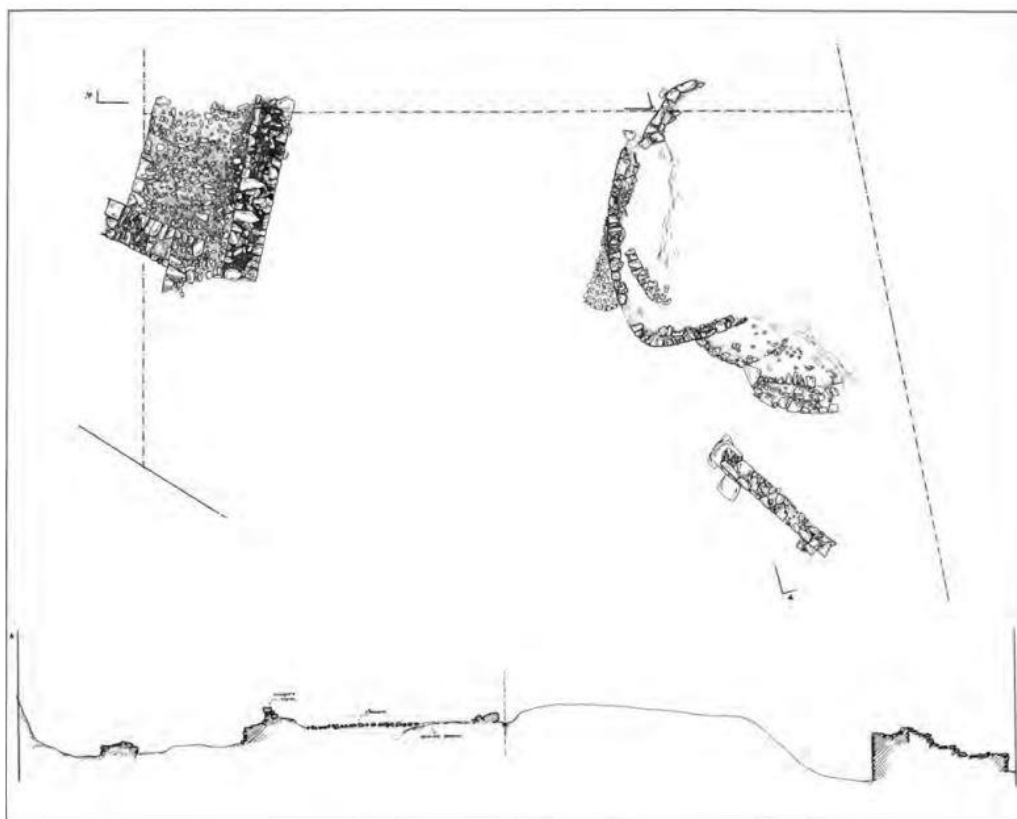
Εικ. 31, α) Το κυκλικό μνημείο στην Πάρο στη θέση Αγ. Παντελεήμων (Zaphiropoulou 2000. και β) σχεδιαστική τομή του μνημείου του Θεαγένους στη Θάσο, (Salviat 1956, εικ.11), γ) Το κυκλικό μνημείο πριν την αναστήλωσή του (αρχείο ΕΦΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ)

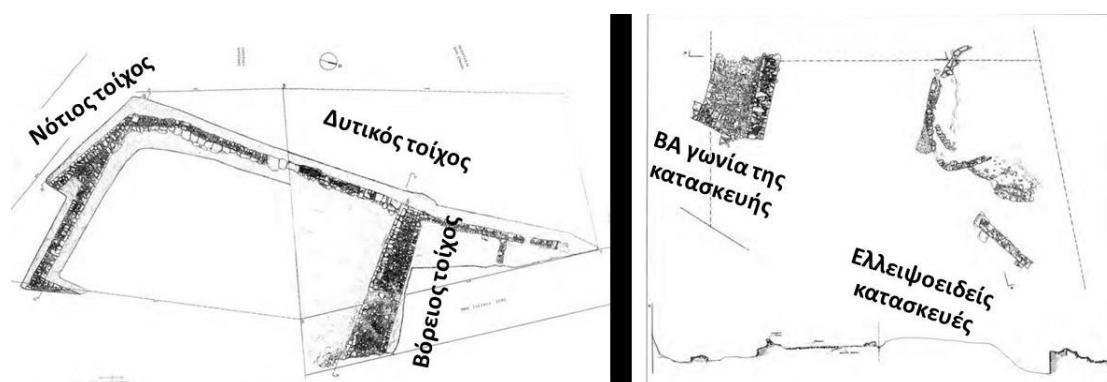
Εικ.32, Οικόπεδα Ορφανίδη, Λουκή, Ιμαμίδου. Η τραπεζιόσχημη κατασκευή (Ζαφειροπούλου 1993, ΑΔ, Β2, Χρονικά, σχ. 2, 437.)

Εικ.33, Το Δυτικό τμήμα της τραπεζιόσχημης κατασκευής και ο προς βορρά προέκταση του δυτικού τοίχου στο οικόπεδο Ορφανίδη. (Ζαφειροπούλου, 1992, ΑΔ ,Β2, Χρονικά, τ.47, σχ. 1., 542)

Εικ.34, Οικόπεδο Ε. Αλιφιέρη, Θέση Αγ. Παντελεήμων. Προς το ανατολικά του οικοπέδου Ορφανίδη, όμορο οικόπεδο Ε. Δαφερέρα. Η αποκάλυψη της ΒΑ γωνίας της τραπεζιόσχημης κατασκευής και οι ελλειψοειδείς κατασκευές με πυρές και οστά. (Ζαφειροπούλου 1994, ΑΔ, Β2, Χρονικά, τ.49, σχ. 1, 666).

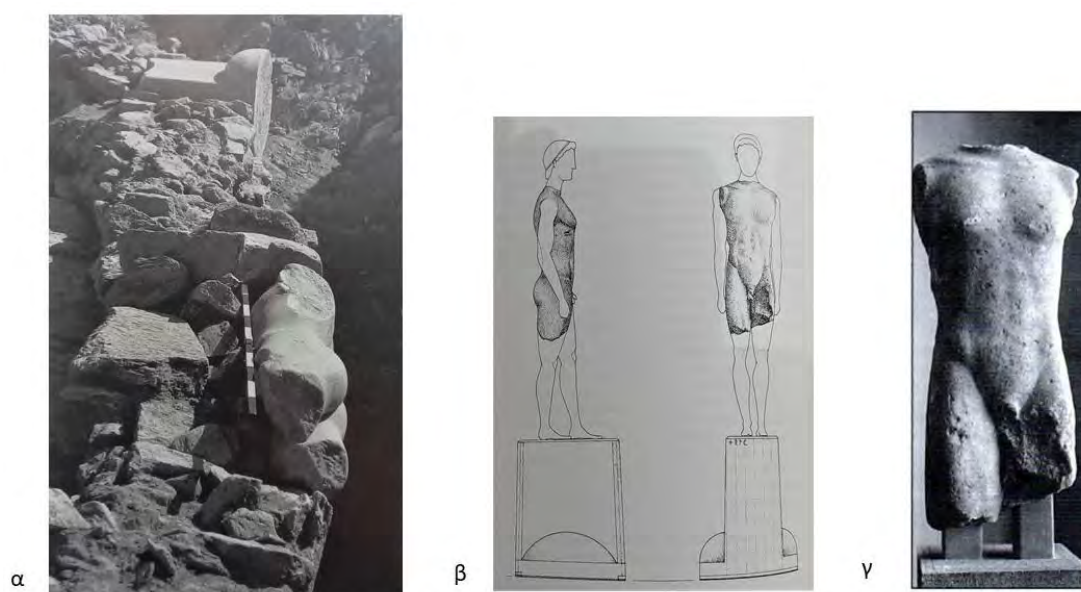
Εικ.35, α. Η «τραπεζιόσχημη» κατασκευή στην πρώτη φάση της ανασκαφής στα οικόπεδα Ορφανίδη και Λουκή. **β.** Η ΒΑ γωνία της «τραπεζιόσχημης» κατασκευής και κατάλοιπα ελλειψοειδών κατασκευών στο οικόπεδο Ε. Δαφερέρα.

Εικ.36, Οικόπεδο Σ. Λουκή, Θέση Αγ. Παντελεήμων. Ο Νότιος τοίχος της τραπεζιόσχημης κατασκευής, (Ζαφειροπούλου 1993, ΑΔ Β2, Πιν. 131α)

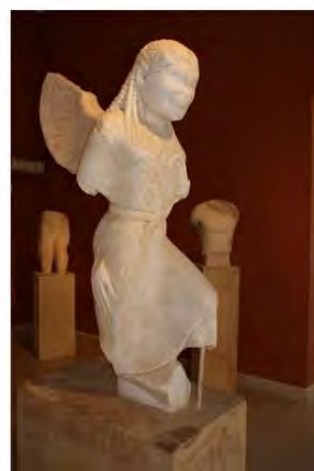
Εικ.37, Οικόπεδο Αφών Ορφανίδη, Θέση Αγ. Παντελεήμων. Ο Δυτικός και ο Βόρειος τοίχος της τραπεζιόσχημης κατασκευής (Ζαφειροπούλου 1993, ΑΔ, Β2, 131β)

Εικ.38, Οικόπεδο Στ. Λουκή, Θέση Αγ. Παντελεήμων, α. Ο δυτικός τοίχος της τραπεζιόσχημης κατασκευής με ενταγμένα γλυπτά (Ζαρηγορούλου 2000, ΑηΠΙ. εικ. 4) β. Σχεδιαστική αποκατάσταση του κούρου και του βάθρου (Ζαρηγορούλου 2000, ΑηΠΙ. εικ. 23), γ. Ο κορμός κούρου (Κουράγιος και Δετοράτου 2000α, εικ. 12)

Εικ. 39, Οικόπεδο Αλιφιέρη. Θέση Αγ. Παντελεήμων. Η μαρμάρινη πλάκα με ανάγλυφη γυναικεία μορφή (Προσωπικό αρχείο)

Εικ.40, Οικόπεδο Σπανού Αγ. Παντελεήμων. α. Η Γοργώ και άγαλμα γυμνού νέου κατά την εύρεσή τους. (Ζαφειροπούλου 1993, ΑΔ, Β2, Πιν. 132α) β. Η Γοργώ (Κουραγος 2018α, εικ. 16)

Εικ.41, Η ανασκαφή του Ο. Rubensohn Βόρεια της Καταπολιανής (αρχείο Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου)

Εικ.42, Οικόπεδο Χαρδαβέλλα, Θέση Αγ. Παντελεήμων. Οι δυο κιβωτιόσχημες ταφές (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.43, Οικόπεδο Φραγκούλη. Θέση Αγ. Παντελεήμων. Τάφος 1, Μαρμάρινος τάφος με αετωματικό μαρμάρινο κάλυμμα. Αριστερά πλήρη εικόνα του τάφου με το κάλυμμά της (Ζαφειροπούλου 1991, πιν. 1468) Δεξιά το εσωτερικό κτιστού τάφου από το οικόπεδο (από το αρχείο της ΕΦΑ Κυκλάδων αναδημοσιευμένη στο Κουράγιος 2019b, εικ 20)

Εικ.44, Οικόπεδο Φραγκούλη. Αριστερά: Τάφος 3 και διώροφος τάφος 4/4α. (Ζαφειροπούλου ΑΔ, πιν. 147α) Δεξιά: Φυσητό γυάλινο αγγείο με αρ. ευρ. ΑΜΠ 2978, από τάφο στο οικόπεδο Φραγκούλη.(Ζαφειροπούλου 1999β, πιν. 90β)

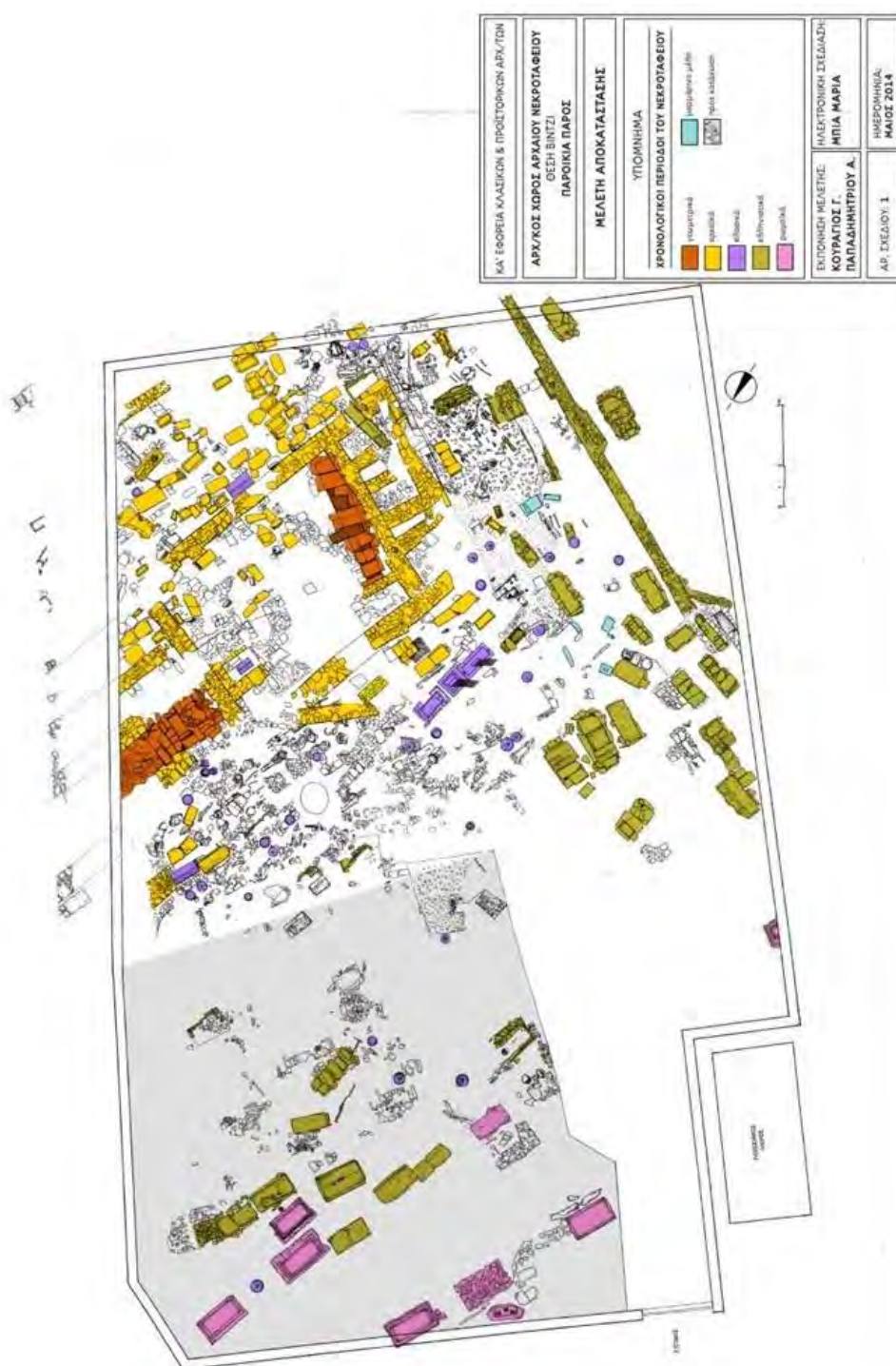
Εικ.45, Οικόπεδο Κυριαζάνου. Περιφερειακή οδός. Κιβωτιόσχημος τάφος (αρχείο ΕΦΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ αναδημοσιευμένο στο Κουράγιος 2019β, εικ. 21).

Εικ.46, Θέση Βίτζι-χειμάρρος, αρχαίο νεκροταφείο. Ανασκαφική περίοδος 1963 α. Κιβωτιόσχημοι τάφοι. β) ο Τάφος Z, (Ζαφειρόπουλος Ν. 1963, 18, ΑΔ, Β2 πιν. α-β)

Εικ.47, Άποψη του Βόρειο νεκροταφείου από τα Νότια.(προσωπικό αρχείο)

Εικ.48, Βόρειο Νεκροταφείο. σχεδιαστική κάτοψη του αρχαιολογικού χώρου (αρχείο ΕΦΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ)

Εικ.49, Το Βόρειο Νεκροταφείο. Το ΒΔ τμήμα πλήρες υδάτων (Ζαφειροπούλου1984)

Εικ.50, Βόρειο Νεκροταφείο. Θέση Βίτζι. Ευρήματα από την ανασκαφική περίοδο α. Μαρμάρινος δίσκος με παράσταση δισκοβόλου, β) ο μεγάλος «μηλιακού» τύπου πιθαμφορέας β-γ-δ-ε. Μαρμάρινες τεφροδόχες κάλπες. (ΑΔ, 1984)

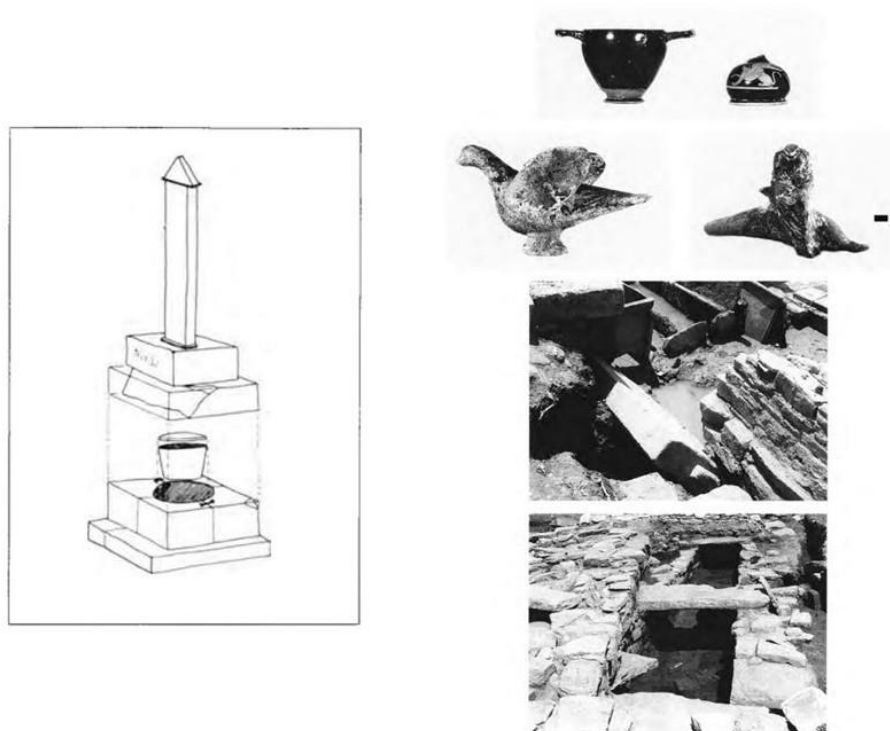
Εικ.51, Η ταφική Θήκη Α (T105) και τα αγγεία στο εσωτερικό της

Εικ.52, Βόρειο Νεκροταφείο, Θέση Βίτζι. α. Μαρμάρινες τεφροδόχες κάλπες. β. Οι βάσεις των βαθμιδωτών ταφικών μνημείων. Διακρίνεται αριστερά η κατώτερη βαθμίδα του Ταφικού μνημείου της Νικούς που περιλαμβάνει τη μαρμάρινη τεφροδόχο κάλπη. γ. Το βαθμιδωτό μνημείο της Νικούς μετά την αποκατάστασή του.

Εικ.53, Βόρειο Νεκροταφείο, Θέση Βίτζι. Τα ταφικά μνημεία με βαθμιδωτά βάθρα και το παλαιότερο Ταφικό σήμα με το επίκρανο. (Προσωπικό αρχείο)

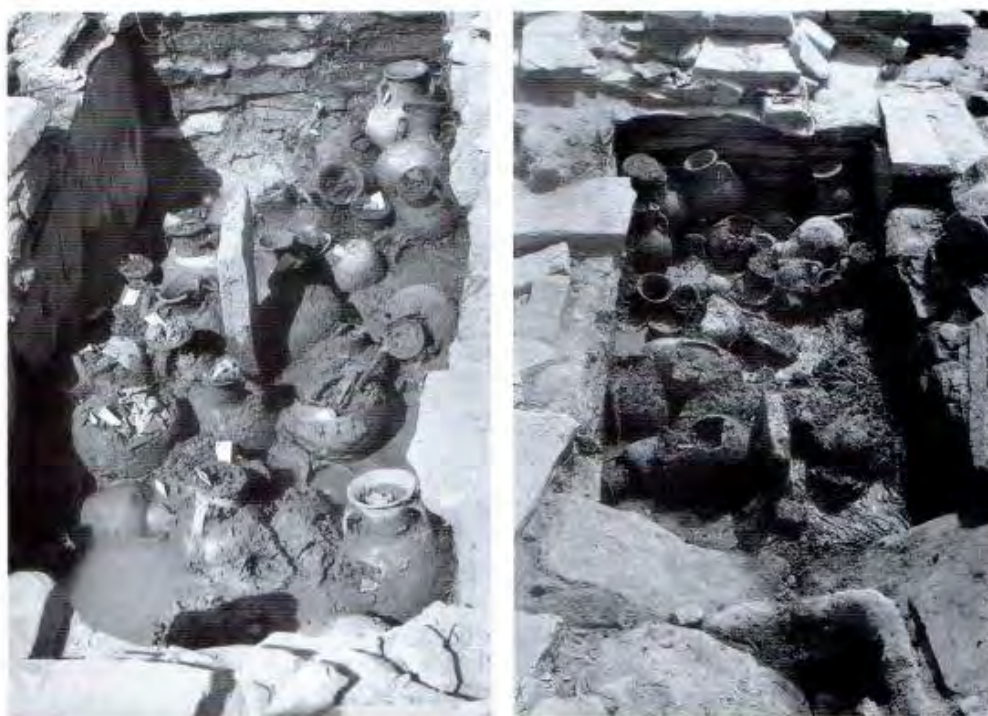
Εικ.54. Βόρειο Νεκροταφείο, Θέση Βίτζι. α. Σχεδιαστική αναπαράσταση του βαθμιδωτού ταφικού μνημείου της Νικούς με τη τεφροδόχο κάλπη. β) Μελαμβαφή αγγεία σκύφος και κάτω μέρος αγγείου και ειδώλια πάνω σε τάφους ως προσφορές. γ) Το σώμα του ταφικού σήματος στην ανασκαφή. δ) Η ταφική θήκη Α –πολυάνδρειο (Τάφος 105) από ΝΑ

Εικ.55,. Βόρειο Νεκροταφείο, Θέση Βίτζι. Η ταφική Θήκη Β- πολυάνδρειο (Τάφος 144) από Ν με τις καλυπτήριες πλάκες και το λίθινο σήμα του. (προσωπικό αρχείο)

Εικ.56, Βόρειο Νεκροταφείο, Θέση Βίτζι, Το στόμιο του πρώτου ταφικού αμφορέα μετά την αφαίρεση του ελλειψοειδούς λίθινου σφραγίσματος επί της βαθμιδωτής κυκλικής κατασκευής που βρίσκεται στο νότιο άκρο της Θήκης (Ζαφειροπούλου 2000, 286, εικ. 4)

Εικ.57, Βόρειο νεκροταφείο, Θέση Βίτζι. α. Η ταφική Θήκη Β από Ν με τη τελευταία στρώση αγγείων. β. Η Ταφική Θήκη Β από Β. (Ζαφειροπούλου 2000, 285, εικ. 2-3)

Εικ.58, Βόρειο Νεκροταφείο, Θέση Βίτζι, Ταφική Θήκη Β. Ο ταφικός αμφορέας γεωμετρικών χρόνων με παράσταση μάχης (Αρ. ΜΠ: Β3523- Ζαφειροπούλου 2000, 288, εικ. 6α-δ)

Εικ.59, Βόρειο Νεκροταφείο, Θέση Βίτζι, Ταφική Θήκη Β. Ο ταφικός αμφορέας γεωμετρικών χρόνων με παράσταση μάχης (Αρ. ΜΠ: Β3523- Ζαφειροπούλου 2000, 289, 290, και Α.ΜΠ Β3524, εικ. 7α-β και 8α-β)

Εικ.60, Βόρειο νεκροταφείο. Θέση Βίτζι. Η μαρμάρινη στήλη με το επίκρανο από Νότο. (προσωπικό αρχείο και ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.61, Βόρειο νεκροταφείο. Θέση Βίτζι. Το επίκρανο της μαρμάρινης στήλης από ΒΑ. (προσωπικό αρχείο και ΕΦΑ Κυκλάδων)

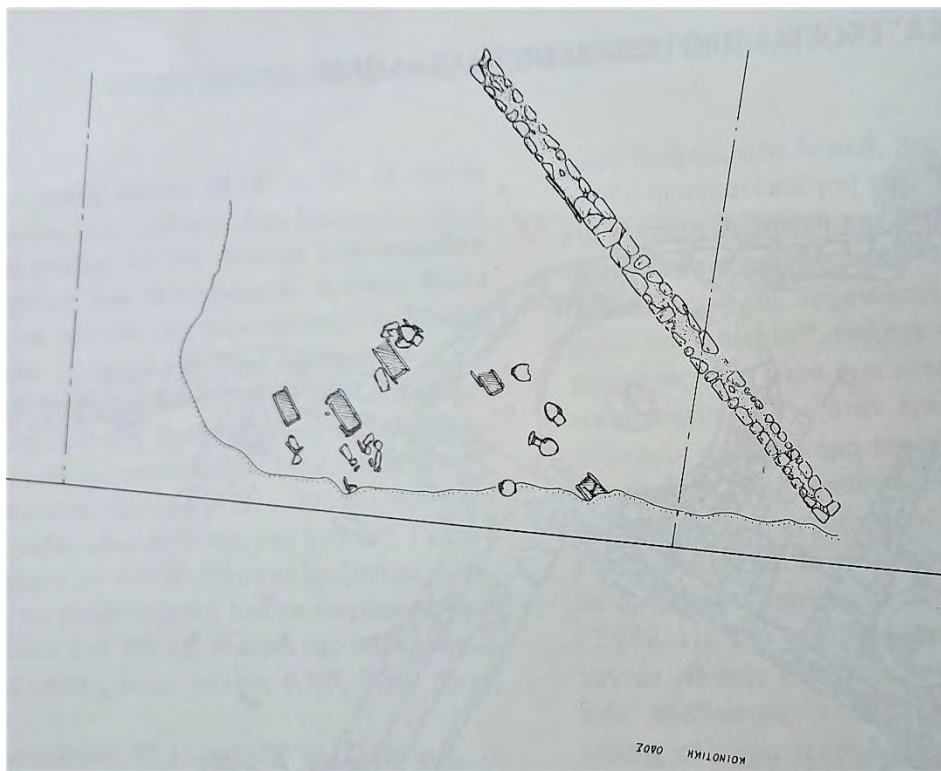
Εικ. 62, ΒΑ Νεκροταφείο, Θέση Βίτζι. Το ΒΑ τμήμα του νεκροταφείου με τις αρχαϊκές ταφές. (Αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

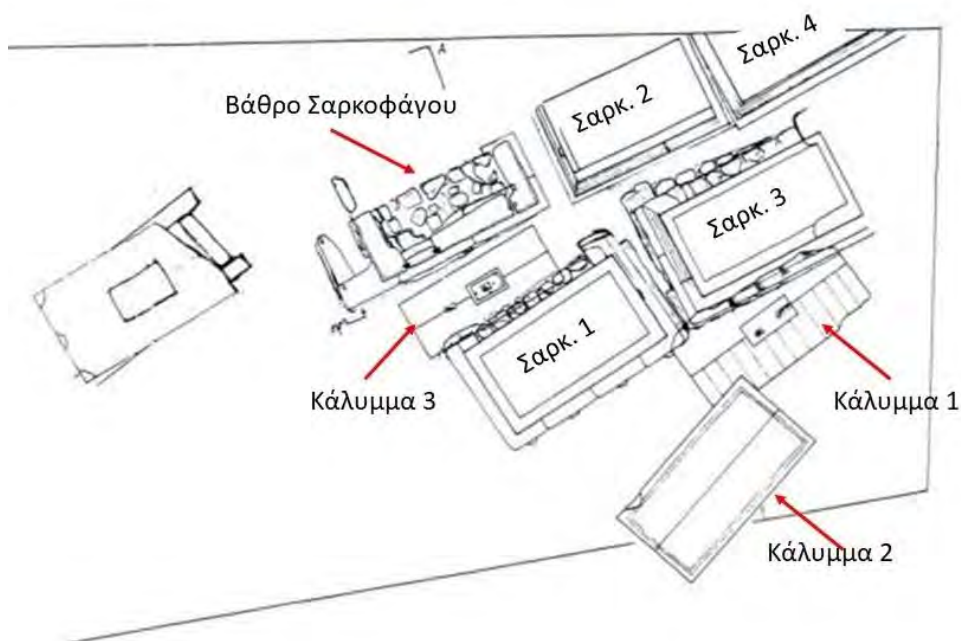
Εικ. 63, ΒΑ Νεκροταφείο. α. Η επιτύμβια στήλη με την ανάγλυφη γυναικεία μορφή και β. η μαρμάρινη σαρκοφάγος χαρακτηριστική της Πάρου (Προσωπικό αρχείο)

Εικ. 64, ΒΑ Νεκροταφείο, Η ταφή με τον «μηλιακό» αμφορέα (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

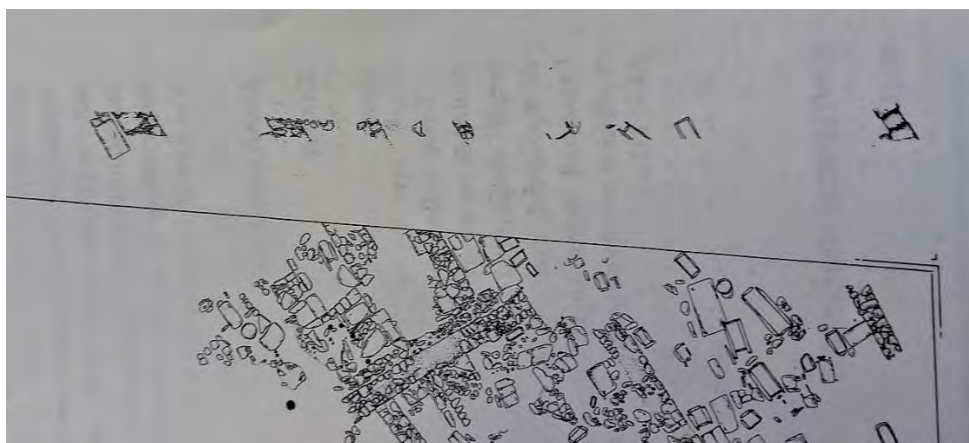
Εικ.65, Οικόπεδο Θεοχαρίδη. Κάτοψη ΒΑ τμήματος του νεκροταφείου αρχαϊκών χρόνων ΒΑ του πυρήνα που βρίσκεται εντός του αρχαιολογικού χώρου στο ΒΑ τμήμα του (Ζαφειροπούλου 1988. ΑΔ, 43, Β2, 492, σχ. ΙΙ)

Εικ.66, Οικόπεδο Θεοχαρίδη. Δυτικό τμήμα του οικοπέδου με σαρκοφάγους επί βάθρων κατά χώραν (επεξεργασμένο σχέδιο από Κουράγιος 2019β, 457, εικ.10).

Εικ.67, Οικόπεδο Θεοχαρίδη, ΒΔ τμήμα νεκροταφείου με τις μαρμάρινες σαρκοφάγους επί βάθρων κατά χώραν (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων αναδημοσιευμένο στο Κουράγιος 2012β, σελ. 12)

Εικ.68, Το ΒΑ τμήμα του νεκροταφείου και η διανοιχθείσα τάφος για την εγκατάσταση αγωγού επί της κοινοτικής οδού-χειμαρρο (Ζαφειροπούλου 1993, ΑΔ, Β2 435, σχ. 1)

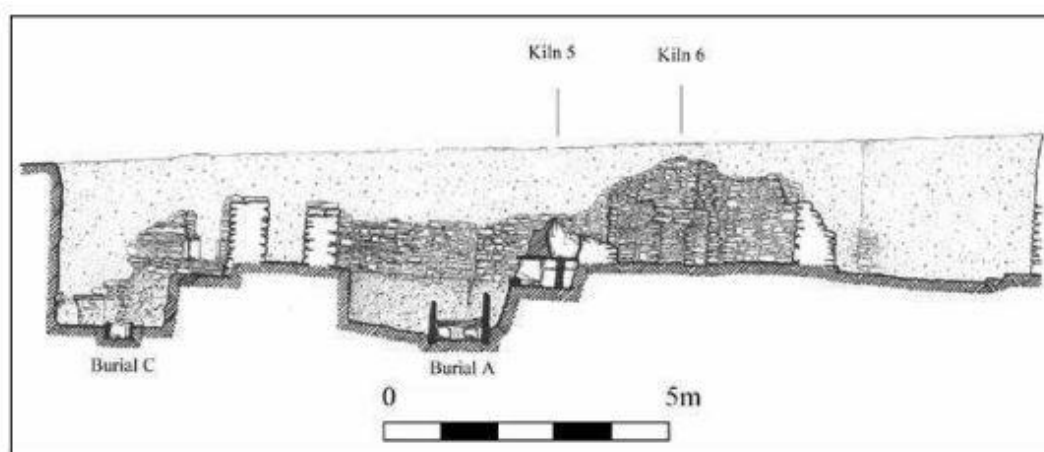
Εικ.69, Λιμάνι-Αγ. Νικόλαος-Διάνοιξη τάφρου αποχέτευσης. Αριστερά γλυπτό με μορφή αλόγου, Δεξιά: Κεφαλή ταύρου που πάνω πατεί πέλμα λιονταριού, (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 70, Λιμάνι-Θέση Αγ, Νικόλαος, Ενάλια ανασκαφή. Τεφροδόχες κάλπιδες (Το Έργο 2000, 166)

Εικ.71. α. Γεωμετρική ταφή C στο ΒΔ τμήμα του οικοπέδου (Hasaki-Kouragos 2012-2013, εικ. 5) β. τα κτερίσματα του τάφου C. (Ζαφειροπούλου ΑΔ1992, 154β-γ) γ. Η παιδική ταφή Α (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

Εικ.72. Τομή της ανασκαφής. Η θέση των γεωμετρικών ταφών σε σχέση με τα υπερκείμενα κατάλοιπα της κατοικίας κλασικών χρόνων στα δεξιά και των εργαστηριακών χώρων στα αριστερά (Hasaki & Kouragos εικ.6, ΑΔ (2012-2013) Μελέτες).

Εικ. 73, Οικόπεδο Μαργαρίτη, Θέση Γερμανικά, α. Μαρμάρινος τάφος, και β. χάλκινο κάτοπτρο, (προσωπικό αρχείο).

Οικόπεδο Ε. Μαργαρίτη,
ΤΦ2, Μουσείο Πάρου, αρ.
Κατ. Β3032, Άβαφη οينوχόη
(Πηγή: ΕΦΑ Κυκλάδων)

α

Οικόπεδο Ε. Μαργαρίτη, Μουσείο Πάρου, αρ.
Κατ. Β3030, Αρυβαλλοειδές ληκύθιο από τον ΤΦ2,
Διαστάσεις : Ύψος, 0,0104Μ. διάμετρος Βάσης,
0,053Μ.- διαμ. χείλους:0,031Μ.- μέγιστο πλάτος στο
σώμα:0,065Μ. (πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

β

Εικ. 74, Οικόπεδο Μαργαρίτη, Θέση Γερμανικά. Δυο από τα κτερίσματα του Τάφου 2, α) Μόνωτο άβαφο αγγείο με υπερυψωμένη κάθετη λαβή. β) Αρυβαλλοειδές ληκύθιο με ερυθρόμορφη παράσταση όπου εικονίζεται γυναικεία μορφή δίπλα σε βράχο. (Προσωπικό αρχείο)

Εικ.75, Οικ. Κ. Τσαντάνη, «Παρασπόρος», Μαρμάρινος, κιβωτιόσχημου τύπου τάφος (Ζαφειροπούλου 1988, Πιν. 296γ)

Εικ.76, Απόσπασμα χάρτη. Ο χώρος νοτίως του νότιου σκέλους του τείχους. Σημειώνεται η θέση του οικοπέδου και άλλες θέσεις άλλων νεκροταφείων ή ταφών νοτίως του ΝΔ σκέλους του τείχους της πόλεως

Εικ.77, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα», Αεροφωτογραφία του χώρου της ανασκαφής του Ν. Νεκροταφείου. (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 78 Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». α) Το πεδίο ανασκαφής στο ΝΑ τμήμα του Οικόπεδου. β) Το πεδίο ανασκαφής στο ΒΑ τμήμα της ανασκαφής. (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 79, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». α) Το πεδίο της ανασκαφής στο ΒΑ τμήμα του οικοπέδου. β) Ο σκελετός της καλυβόσημης ταφής του Τάφου 4, (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

Εικ. 80, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Καλυβίτης ή καλυβόσημος τάφος (τάφος 4)-(Προσωπικό αρχείο)

Εικ. 81, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα» κεραμοσκεπής τάφος με χρήση στρωτήρων και καλυπτήριων μιμούμενοι στέγη. (Προσωπικό αρχείο)

Εικ. 82, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Το προστατευμένο κρανίο από σχιστόπλακες του ΤΦ 3 (Προσωπικό αρχείο-αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.83, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Κιβωτιόσχημη ταφή με χτιστά τοιχώματα, (Προσωπικό αρχείο-αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.84, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα».α) Η ταφή 64 με τα κτερίσματα. β) Ο τάφος 74 με καλυπτήριες σχιστόπλακες, (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 85, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα», Κιβωτιόσχημη ταφή με επιτύμβιες στήλες ως καλυπτήριες του τάφου (προσωπικό αρχείο)

Ο «δίδυμος» T17

Εικ. 86, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα», Δίδυμη ταφή (τάφος 17), (προσωπικό αρχείο)

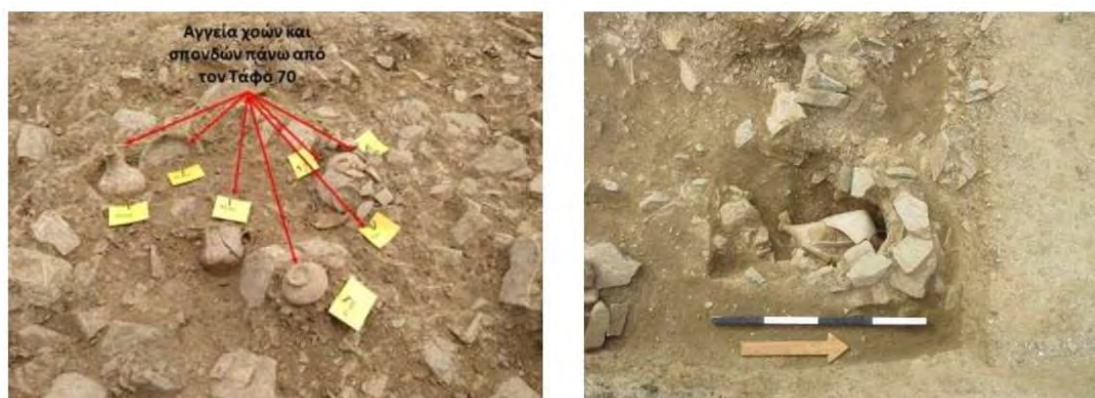
Εικ.87, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα», Η οικογενειακή ταφή (τάφος 25)- (Προσωπικό αρχείο-ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.88, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα», Εγχυτρισμοί (Προσωπικό αρχείο-ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 89, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα», Εγχυτρισμοί Ο ένας είναι ακόμη καλυμμένος με λίθους. (Προσωπικό αρχείο-ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.90, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». α) Απόθεση αγγείων πάνω από τον ΤΦ70. β) Εγχυτρισμός που ορίζεται από λίθους, (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

Εικ.91, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Ο τάφος 16 με γυναικεία ταφή ο οποίος είναι ο μοναδικός μαρμάρινος στο αποκαλυφθέν τμήμα του νεκροταφείου με αρκετά κτερίσματα (Προσωπικό αρχείο-ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 92, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Ο τάφος ΤΦ43 (προσωπικό αρχείο και αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 93, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Ο τάφος 45 Τα κτερίσματα του τάφου (προσωπικό αρχείο και αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 94, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Οι καλυπτήριες πλάκες του Τάφου 28 (Προσωπικό αρχείο και αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 95, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Ο Τάφος 28 και η οπή για χοές. (Προσωπικό αρχείο και αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 96, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Ο Τάφος 28 και ο σκελετός του νεκρού παιδιού με τα κτερίσματά του (Προσωπικό αρχείο και αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 97, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Η κορυφή χωμάτινου τύμβου πάνω από τάφο με τοποθετημένους λίθους στην κορυφή (Προσωπικό αρχείο και αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

Εικ. 98, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Η κορυφή χωμάτινου τύμβου πάνω από τάφο με τοποθετημένους λίθους στην κορυφή και ο κεραμοσκεπής τάφος κάτω από τον τύμβο. (Προσωπικό αρχείο και αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

Εικ. 99, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Ο τάφος ΤΦ28 λακκοειδής με υψωμένο τύμβο πάνω από τις καλυπτήριες. (Προσωπικό αρχείο και αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

Απόστολος Σπ. Παπαδημητρίου-αρχαιολόγος ΕΦΑ Κυκλάδων

Εικ. 100, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Το υπερκείμενο των ταφών εκτεταμένο στρώμα με λίθους (Προσωπικό αρχείο και αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

Εικ.101, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Σχεδιαστική αναπαράσταση των υψωμένων τύμβων πάνω από τους τάφους με τις επιτύμβιες στήλες ή τα σήματα στην κορυφή τους. (Προσωπικό αρχείο).

Εικ.102, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Το πηγάδι στα ΒΔ του νεκροταφείου με ανθρώπινο και ζωικό σκελετικό υλικό (Προσωπικό αρχείο και αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

Εικ. 103, Απόθεση αγγείων μετά τις σπονδές ή μετά τα νεκρόδειπνα πάνω από τον τάφο. (Προσωπικό αρχείο και αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

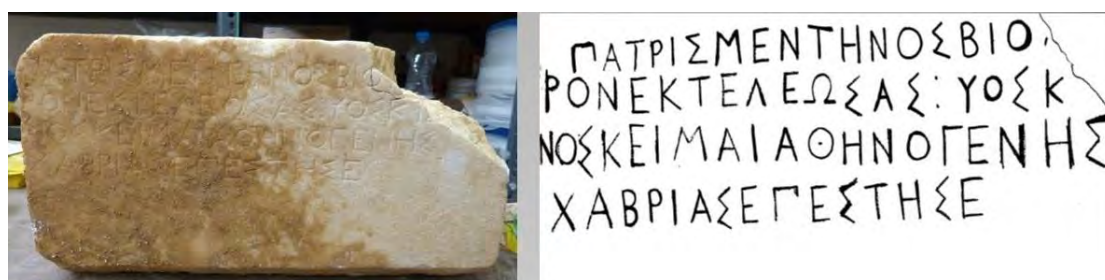
Εικ.104, Θραυσμένα αγγεία δίπλα στην παιδική ταφή 28, προφανώς μετά από προσφορές στο νεκρό και νεκρόδειπνα. (προσωπικό αρχείο, αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

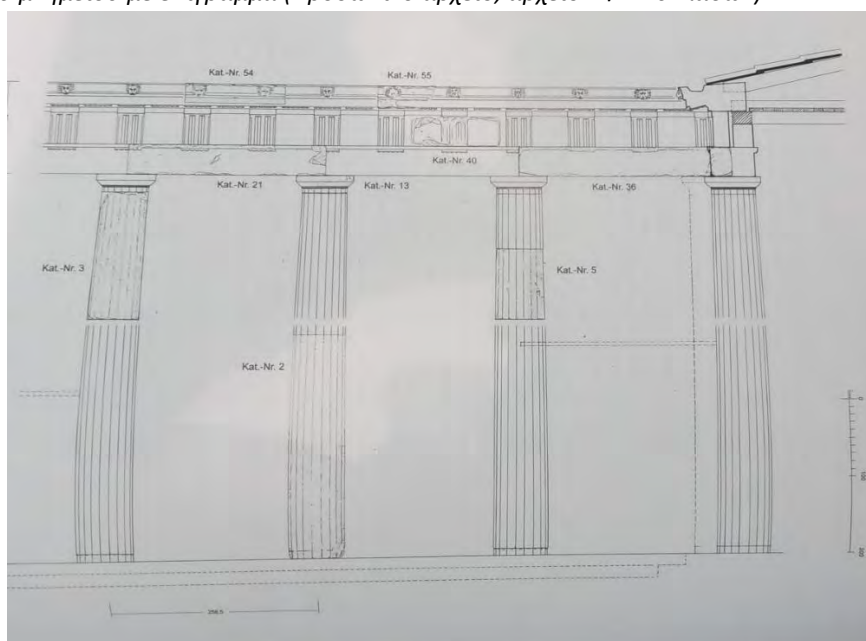
Εικ.105, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Νόμισμα Παρίων που συνόδευε το νεκρό. Στον εμπροσθότυπο φέρει κεφαλή της θεάς Δήμητρας προς τα δεξιά και στον οπισθότυπο Ιστάμενο τράγο προς τα δεξιά και την επιγραφή στο βάθος ΠΑΡΙ (Προσωπικό αρχείο, αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

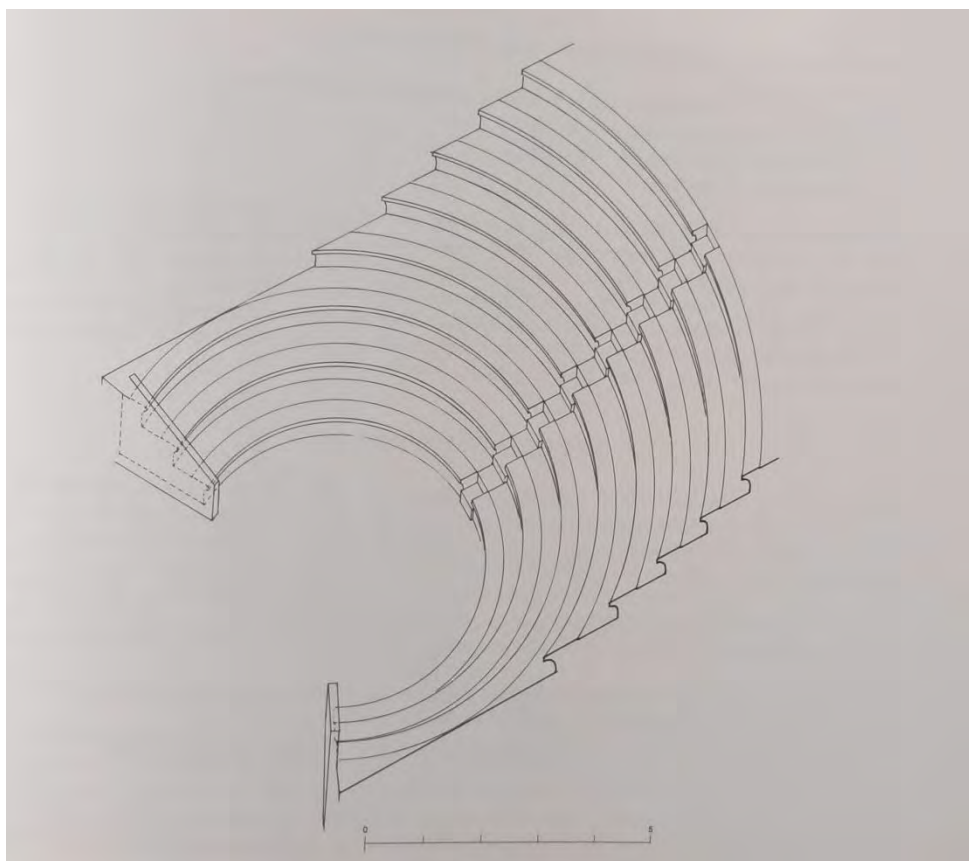
Εικ.106, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Ενεπίγραφη αετωματική στήλη που χρησιμοποιήθηκε ως καλυπτήρια του τάφου 4 (Προσωπικό αρχείο, αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

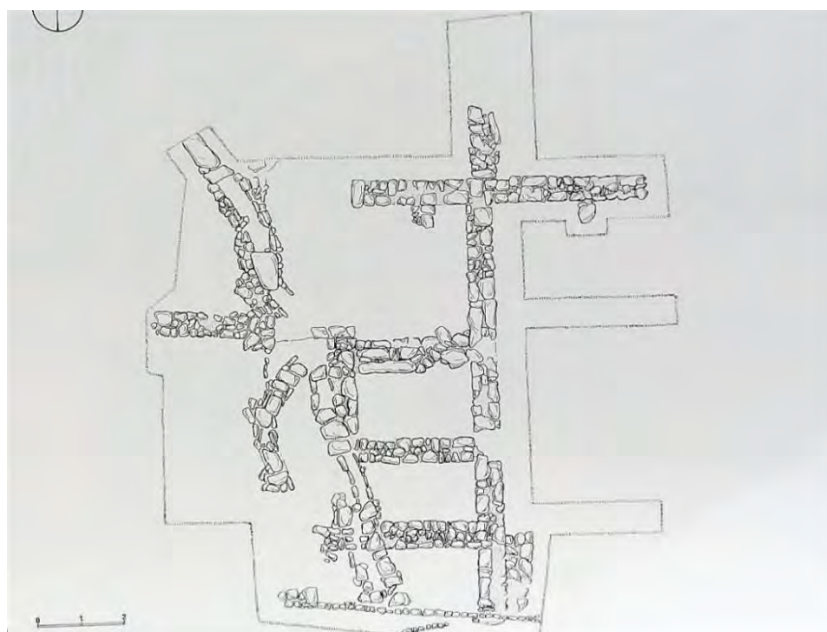
Εικ.107, Ν. Νεκροταφείο, Οικόπεδο Παγιασλή, Θέση «Σταυρός-Κακάπετρα». Ενεπίγραφη βάση επιτύμβιου μνημείου με επίγραμμα (Προσωπικό αρχείο, αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

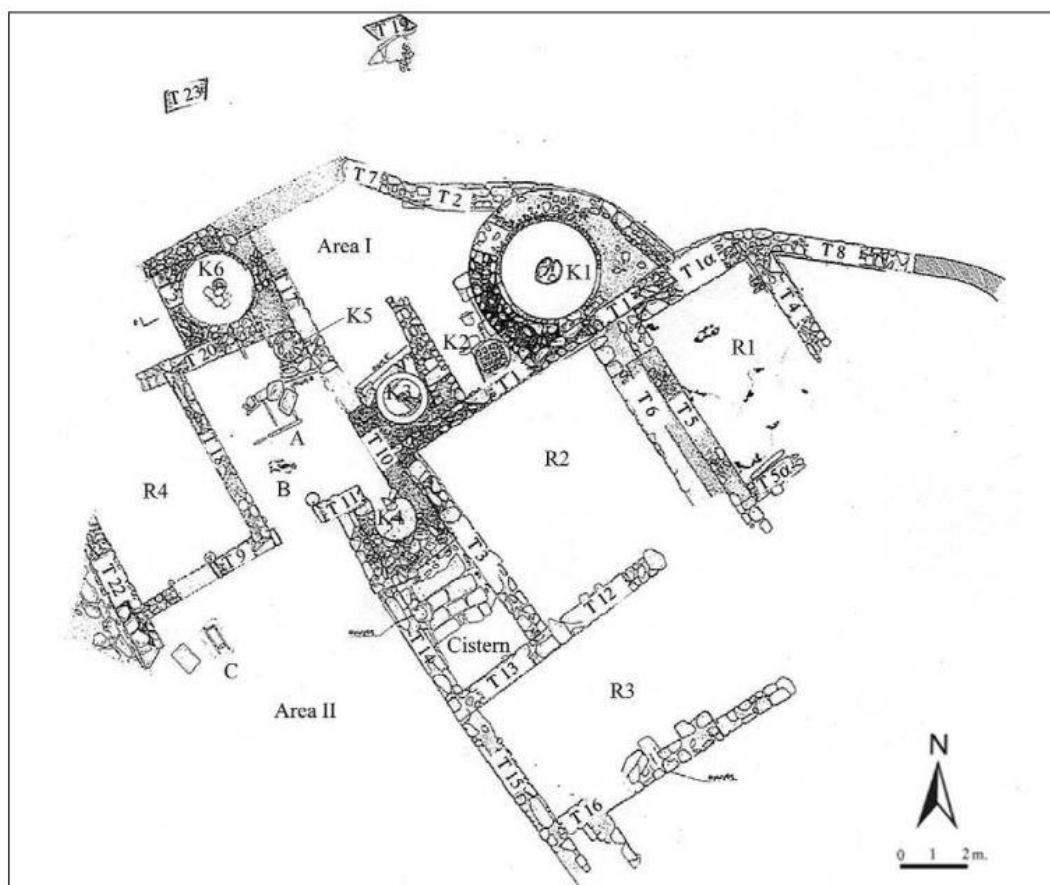
Εικ. 108, Σχεδιαστική αποκατάσταση όψης της στοάς της αγοράς της Πάρου (Muller 2003, 50, εικ.19)

Εικ.109, Σχεδιαστική αποκατάσταση όψης του Βουλευτηρίου της Πάρου (Muller 2003, εικ.35)

Εικ.110, Οικόπεδο Ε και Α κεφάλαια. Κάτοψη αρχιτεκτονικών καταλοίπων.(ΑΔ,1987, 42 , 492, σχ. 2.)

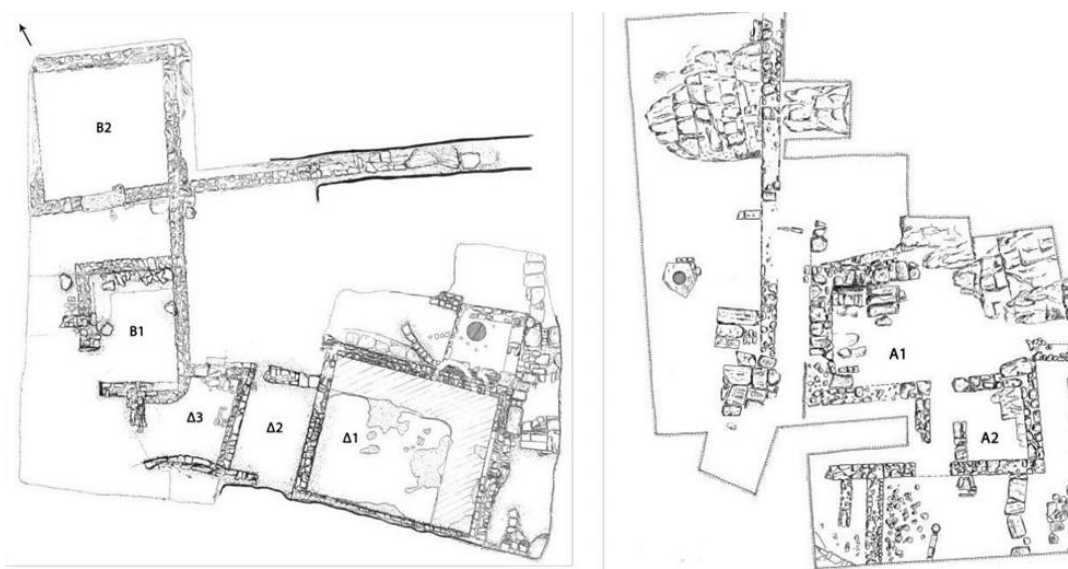
Εικ.111, Οικόπεδο Σκιαδά. Θέση Θόλος, Τμήμα κλασικής οικίας (R1, R2, R3) νοτίως των κεραμικών κλιβάνων (Hasaki-Kouragos ΑΔ, 2012-2013)

Εικ.112, Οικόπεδο Σκιαδά. Θέση «Θόλος». α. Ο χώρος R1 της κλασικής οικίας από Δ. β. Ο χώρος R1 της κλασικής οικίας από N. (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

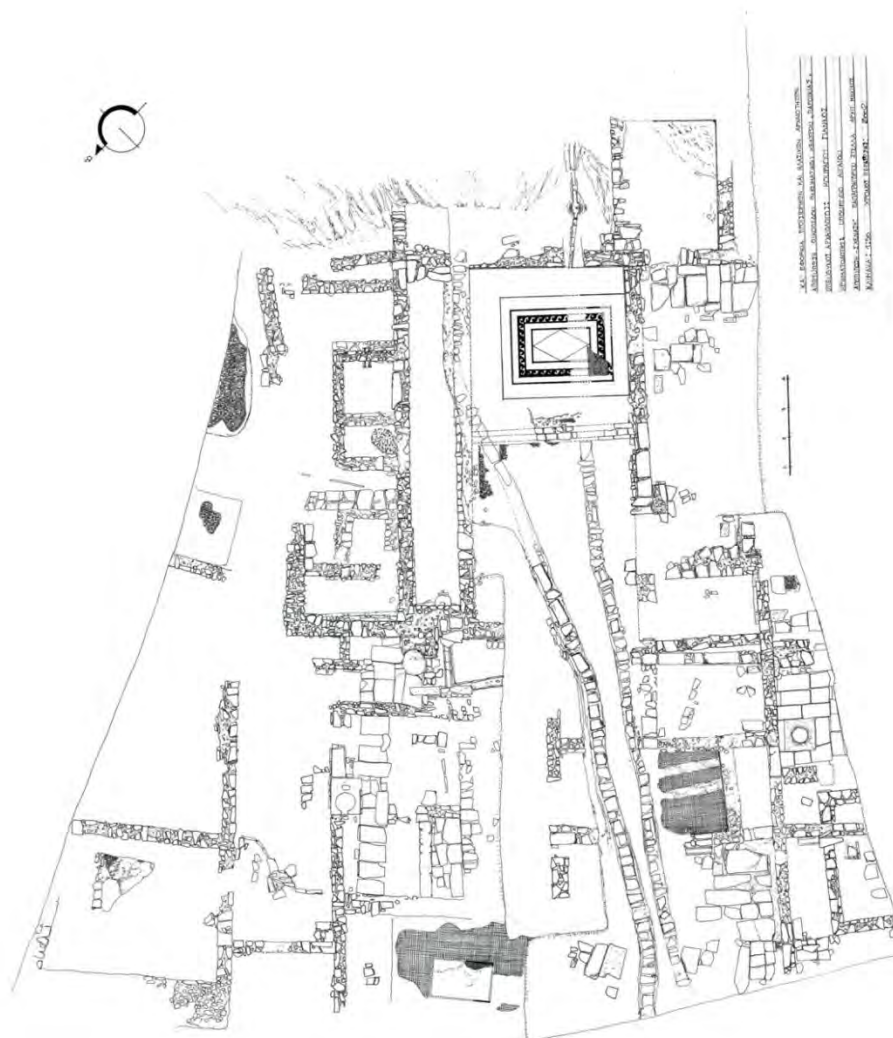
Εικ.113, Οικόπεδο Σκιαδά. Θέση «Θόλος». Το νότιο τμήμα της ανασκαφής. Διακρίνεται στ' αριστερά η δεξαμενή. Βορείως αυτής ο χώρος του κλιβάνου Κ4. Ανατολικά αυτής το R2 της κλασικής οικίας και η μεταφερόμενη από την αρχική της θέση, γεωμετρική ταφή Α.

Εικ.114, Αρχαίο εργαστήριο γλυπτικής (πρώην Γλύπη) Θέση «Φλόγα». Κατόψεις του συγκροτήματος εργαστηρίων. α) Τα οικοδομήματα στο ΝΔ τμήμα του οικοπέδου. β) Τα οικοδομήματα στο ΝΑ τμήμα (Σ. Δετοράτου 2013α, σχ. 2-3)

Εικ.115, Αρχαίο εργαστήριο γλυπτικής (πρώην Γλύπτη) Θέση «Φλόγα». α) Το Δ1 δωμάτιο από το συγκρότημα Δ β) Η ανασκαφή από τα Ανατολικά (προσωπικό αρχείο)

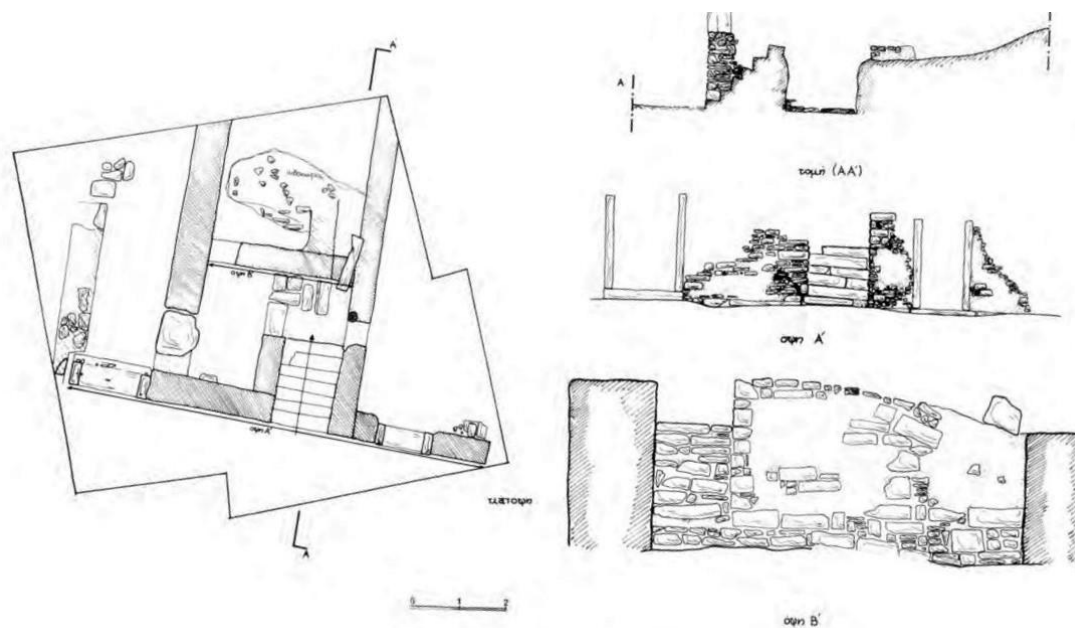
Εικ. 116, Κάτοψη των Οικιών ελληνιστικών χρόνων στη θέση Καστροβούνι (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.117, Θέση Καστροβούνι, ελληνιστικές οικίες. Το Ψηφιδωτό δάπεδο του ανδρώννα (Kourayos 2018b, εικ. 4)

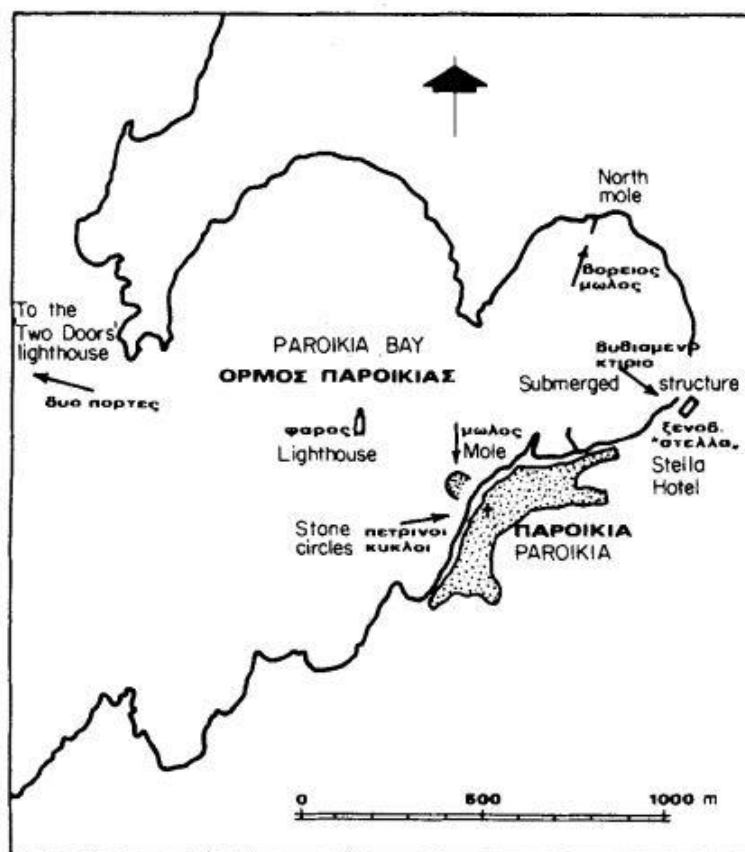
Εικ.118, Οικόπεδο Γ. Μαούννη, θέση «Φλόγα» α. τμήμα της οικίας. β. Κλίμακα με μαρμάρινες βαθμίδες που οδηγεί στον όροφο της οικίας.(Προσωπικό αρχείο)

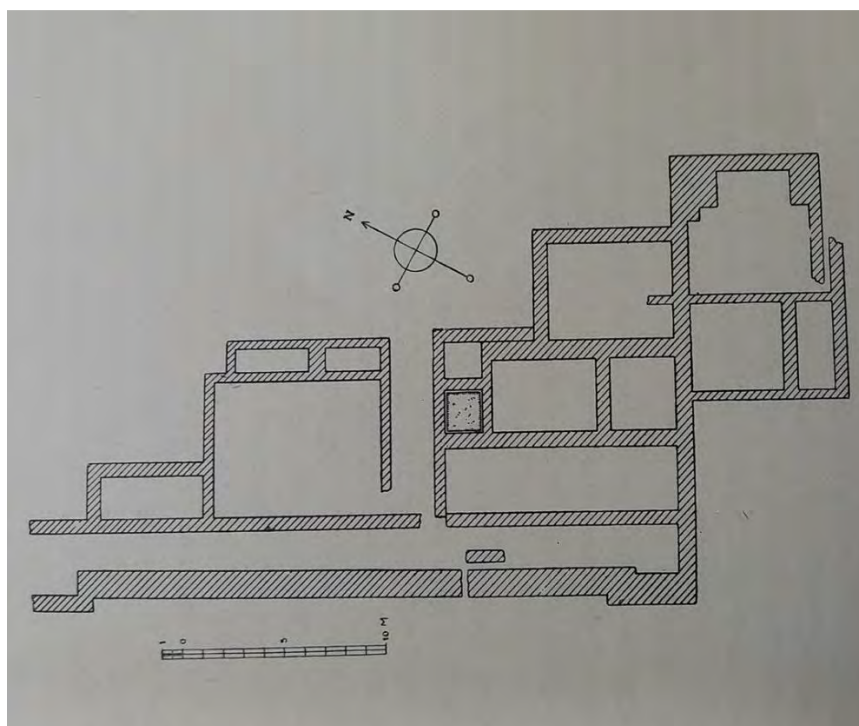
Εικ.119, Οικόπεδο Γ. Μαούνη, θέση «Φλόγα» Αριστερά κάτοψη της οικίας και Δεξιά: Τομή ΑΑ και όψεις (ΑΔ -1987- Β2, σχ.6, 497).

Εικ.120, Οικόπεδο Αικ. Πατέλη, θέση Φλόγα. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα.(Ζαφειροπούλου 1987)

Εικ.121, Ο κόλπος της Παροικιάς με σημειωμένα ευρήματα ενάλιας έρευνας του 1979. (Parathanassopoulos Schilardi 1981, εικ. 2)

Εικ.122, Σχέδιο του Rubensohn του οικοδομήματος στη θέση Λειβάδια, (Rubensohn 1901,191)

Εικ.123 Θέση Λειβάδια, Οικοδόμημα κτηριακού συγκροτήματος στο θαλάσσιο χώρο (αεροφωτογραφία χορηγία του (αεροφωτογράφιση από Kaile Hale Stern)

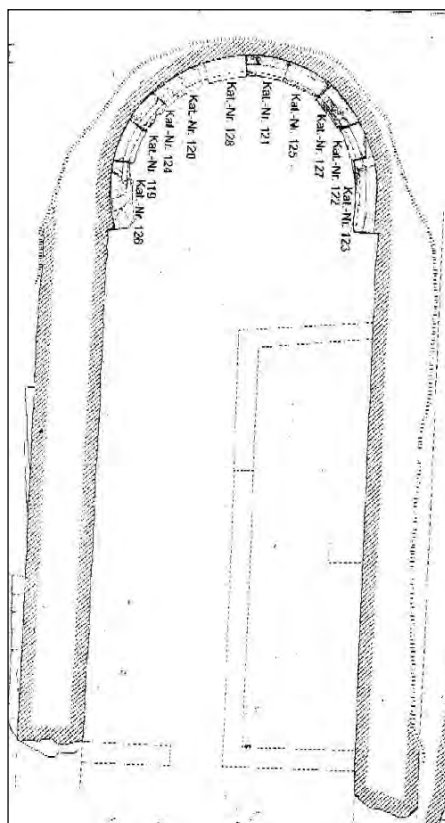
Εικ. 124, Χάρτης του λιμανιού της Παροικιάς με σημειωμένη της θέση του αψιδωτού οικοδομήματος στη θέση «Κριός»

Εικ.125. Το αψιδωτό οικοδόμημα στη θέση Κριός (Προσωπικό αρχείο)

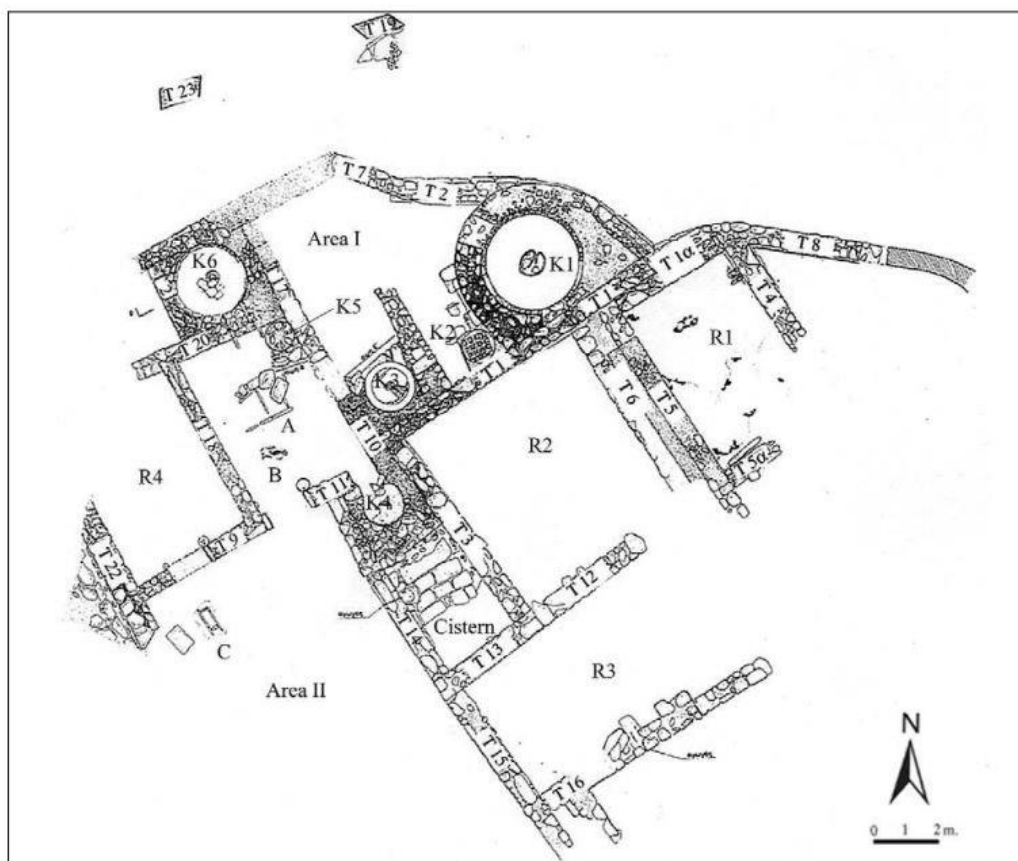
Εικ.126, Η αψίδα του αψιδωτού οικοδομήματος με ενταγμένα αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη (Κουράγιος και Δετοράτου 2000α)

Εικ.127, Κάτοψη του αψιδωτού οικοδομήματος με σημειωμένες τις θέσεις των ενταγμένων αρχιτεκτονικών μελών πιθανώς από το Βουλευτήριο (Muller 2003)

Εικ.128, Κάτοψη του αψιδωτού οικοδομήματος με σημειωμένες τις θέσεις των ενταγμένων αρχιτεκτονικών μελών πιθανώς από το Βουλευτήριο (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

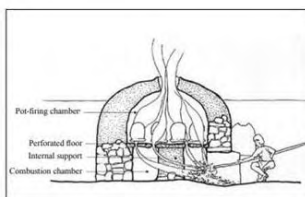
Εικ.129, Οικόπεδο Σκιαδά, Θέση Θόλος. Κάτοψη του χώρου των εργαστηρίων (Hasaki-Kouragos ΑΔ, 2012-2013)

Εικ.130, α-β Οικόπεδο Σκιαδά. Θέση «Θόλος». Τμήματα παλαιότερου τοίχου κατασκευασμένους με ισοδομικό σύστημα (ΑΔ 1992, Β2, πιν. 154 ε-στ)

Εικ.131, Οικόπεδο Σκιαδά. Θέση «Θόλος». α. Ο κεντρικός μεγάλος κλίβανος Κ1 και ο μικρότερος εξωτερικά του Κ2. (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων) β. Ο κεραμικοί κλίβανοι Κ5 και Κ6 και η γεωμετρική ταφή (Hasaki-Kouragos 2012-2013, εικ. 4).

Εικ.132, Οικόπεδο Σκιαδά. Θέση «Θόλος». α.-β. Μερική άποψη του ΒΑ τμήματος του κεραμικού εργαστηρίου από ΒΔ οι κλίβανοι Κ1, Κ2, Κ3. Σχεδιαστική αναπαράσταση λειτουργίας αρχαίου κλίβανου. (Hasaki-Kouragos 2012-2013, εικ.12-13. γ-δ. Εσχάρες κλιβάνων κατασκευασμένες από πηλό ή από σχιστολιθικές πλάκες και πηλό.

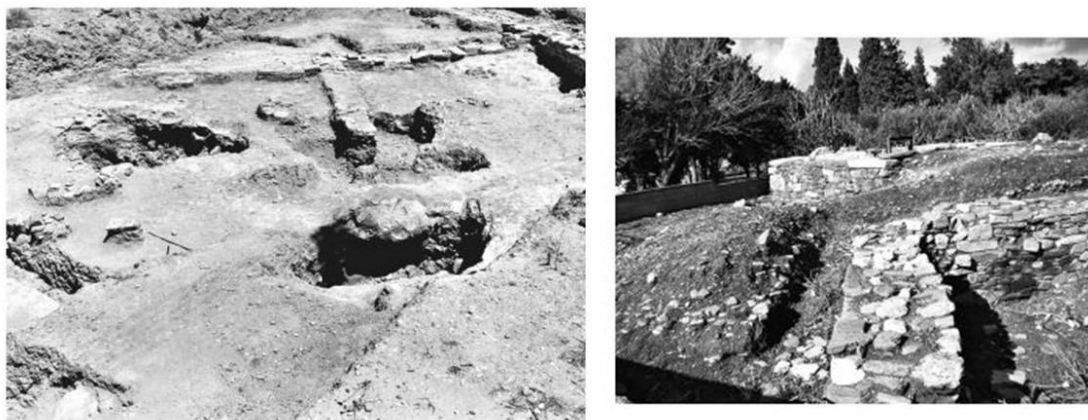
Εικ.133, α-β Οικόπεδο Σκιαδά. Θέση «Θόλος». Θυραίο άνοιγμα «καταστήματος» με κιονίσκους για σήματα εκατέρωθεν εξωτερικά της θύρας (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων) β. Η δεξαμενή (Cistern) δυτικά του χώρου R2 της οικίας κλασικών χρόνων και στ' αριστερά η Area II και ο χώρος R4 που ταυτίζεται με «κατάστημα» (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων).

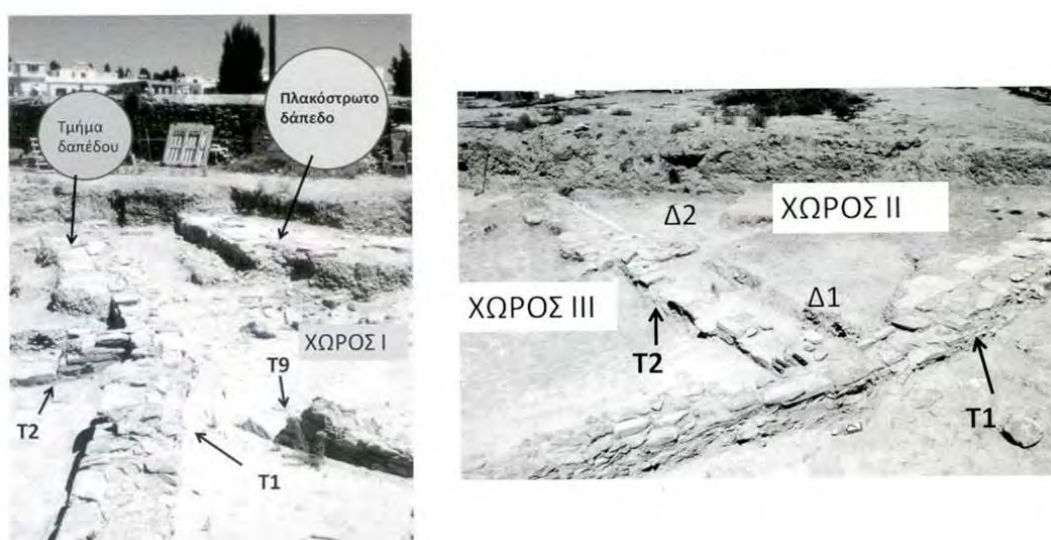
Εικ.134, Οικόπεδο Ε. Σαρρή, α. Θέση Θόλος. Γενική άποψη της ανασκαφής από τα ΝΔ. β. Ο μεγάλος τοίχος 1 και ΒΑ το πλακόστρωτο δάπεδο ενώ ΝΔ το δάπεδο χρήσης του (Παπαδημητρίου 2018)

Εικ.135, Οικόπεδο Ε. Σαρρή, Θέση Θόλος. α. Ο ΤΧ2 που ορίζει από Ν. το χώρο II ο οποίος έχει αγωγό και διαιρείται σε δύο δωμάτια Δ1 και Δ2. β. Το πλακόστρωτο δάπεδο και η οπή στο χώρο I. (Παπαδημητρίου 2018)

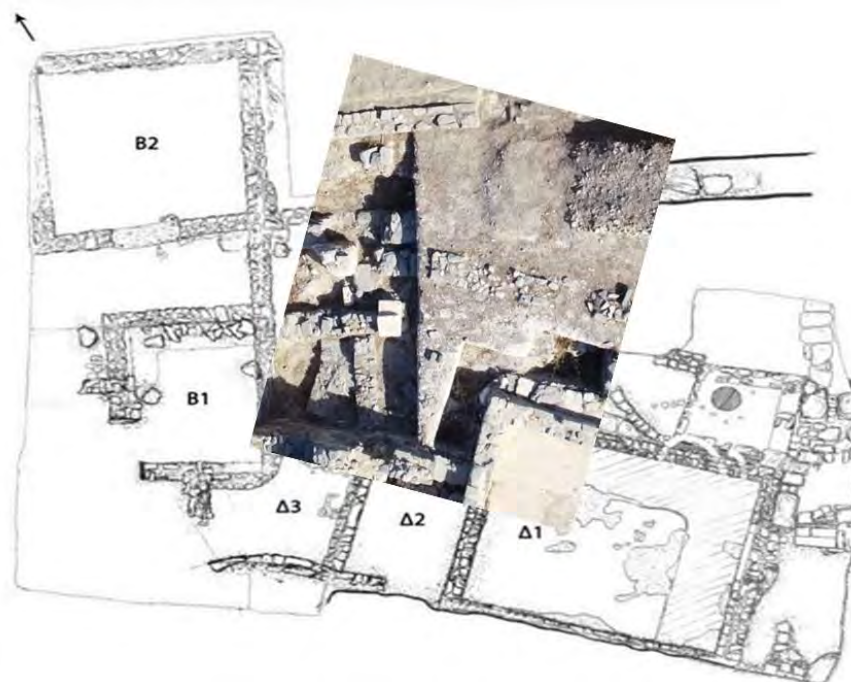
Εικ.136, Οικόπεδο Ε. Σαρρή, θέση Θόλος. α) Ο Χώρος III με τους τέσσερις αποθέτες. β) Ο ΤΧ στο ΝΔ τμήμα του οικοπέδου-ανασκαφή 2005. (Παπαδημητρίου 2018)

Εικ.137, Οικόπεδο Ε. Σαρρή, θέση Θόλος. α. Ο ΤΧ 1 και Βόρεια και ανατολικά του το πλακόστρωτο δάπεδο και ο πρωϊμότερος ΤΧ9. ΒΔ του ο Χώρος 2 και το δάπεδο χρήσης του ΤΧ1. β. Ο ΤΧ2 και κάθετος στον ΤΧ 1, που διαιρεί τη προς δυτικά του ΤΧ 1 έκταση σε Χώρο I και Χώρο II. Ο Χώρος II διαιρείται σε δυο δωμάτια Δ1 και Δ2 και το Δ2 έχει πήλινο αγωγό. (Παπαδημητρίου 2018)

Εικ.138, Οικόπεδο Ε. Σαρρή, θέση Θόλος. α) Το λίθινο σήμα νότια από τον Χώρο II και εξωτερικά του ΤΧ2. β) Το λίθινο σήμα όπως φαίνεται από τον Χώρο II (Παπαδημητρίου 2018)

Εικ.139, Το συγκρότημα Δ του εργαστηρίου γλυπτικής και στην ένθετη φωτογραφία το δάπεδο με λατύπη μαρμάρου. (αρχείο Σ. Δετοράτου, Α. Παπαδημητρίου)

Εικ.140, Οικόπεδο Αγ. Μπιζιά. Θέση Περιφερειακή οδός Τμήμα του καταστρώματος της «εγκάρσιας οδού 5-E5» (προσωπικό αρχείο).

Εικ.141, Οικόπεδο Σάρολα, Θέση «Φλόγα». α) Γενική άποψη της ανασκαφής Ανατολικά του τοίχου 1 (T1). (Κουράγιος 2019b, εικ. 21). β) Κιβωτιόσχημοι τάφοι και κτιστή κατασκευή-λεγόμενος βωμός- (Κουραγος 2018b, εικ. 13a)

Εικ.142, Οικόπεδο Σάρολα, Θέση Φλόγα. α) Ο κιβωτιόσχημος τάφος με 6 ταφές και β) Κιβωτιόσχημη παιδική ταφή (Κουράγιος 2019b, εικ. 23,24).

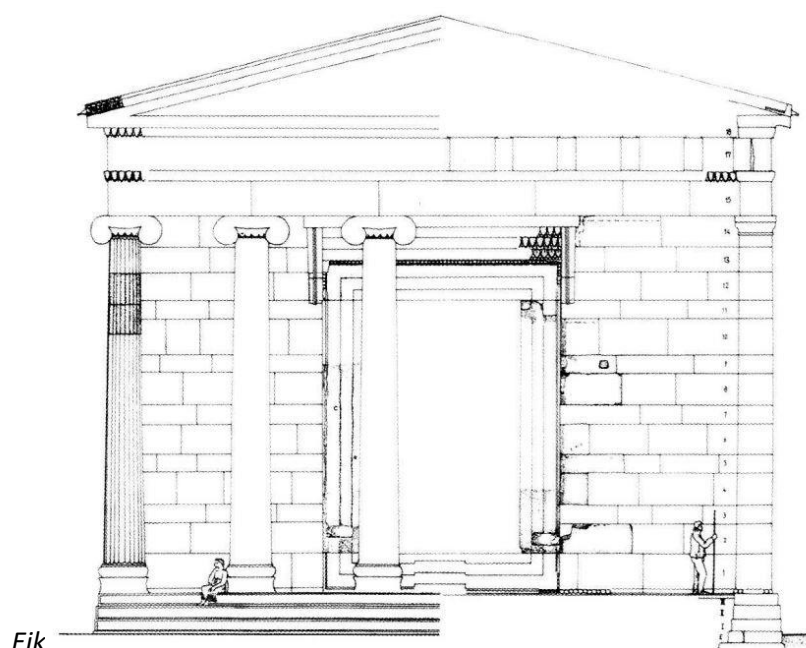
Εικ.143, Οικόπεδο Σάρολα, Θέση Φλόγα. α) Κιβωτιόσχημη ταφή με δακρυδόχο και κάτοπτρο. β) Καλυβδόσχημος τάφος με δύο ταφές (Κουράγιος 2019b, εικ. 25,26)

Εικ.144, Οικόπεδο Σάρολα. Θέση Φλόγα. α) Τα δύο χρυσά ενώτια από τον καλυβίτη τάφο. β) συγκεντρωμένα αρχιτεκτονικά μέλη και τμήματα επιτύμβιων στηλών και βάσεων επί του μεγάλου αποκαλυπτόμενου τοίχου(Κουράγιος 2019b, εικ. 27,28)

Εικ.145, Θέση «Κάστρο» Η ανασκαφή του Rubensohn. Διακρίνεται η κρηπίδα του ναού της Αθηνάς και τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του προϊστορικού οικισμού (Rubensohn 1917)

Εικ

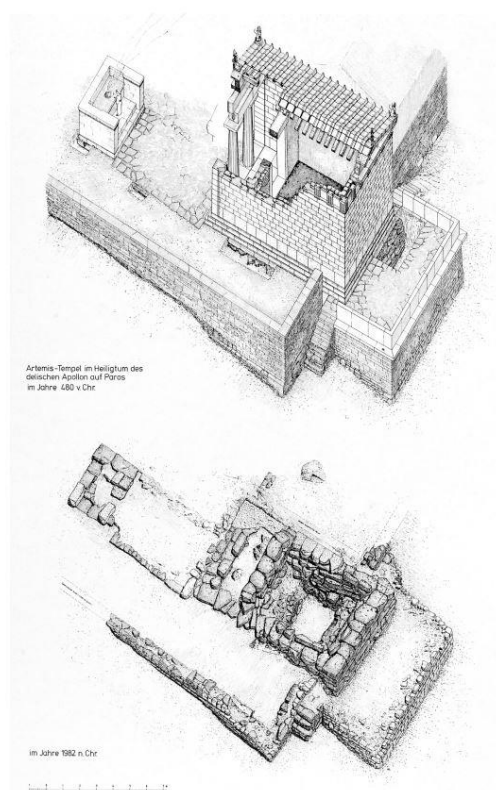
Εικ.146, Θέση Κάστρο. Ναός της Αθηνάς. Σχεδιαστική αποκατάσταση του Ναού στο Κάστρο. (Κουραγος et al. 2018a, εικ. 9.πρβλ Gruben 1982a)

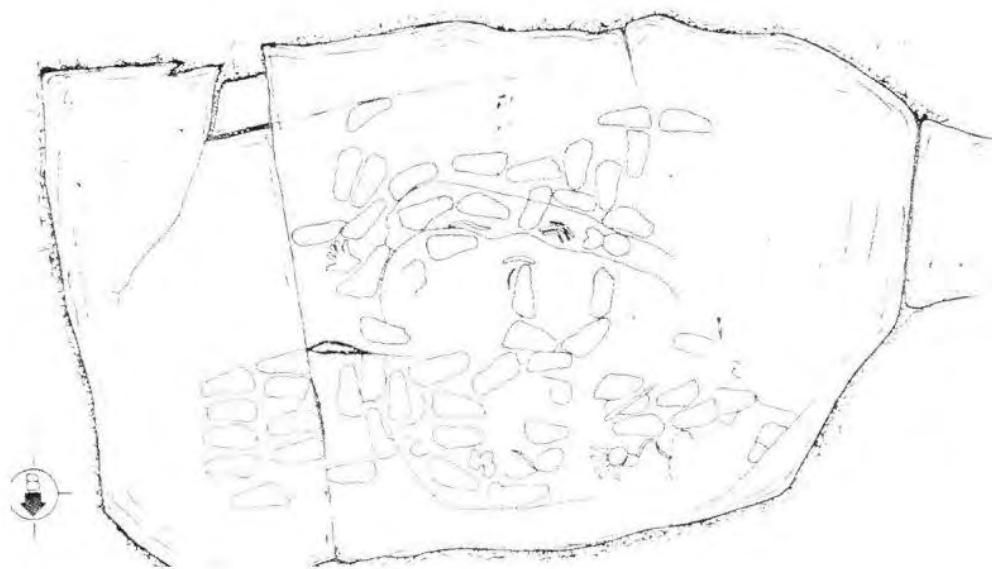
Εικ.147, Θέση «Κάστρο». Η κρηπίδα του Ναού της Αθηνάς. (Κουραγος et al. 2018a, εικ.8)

Εικ.148, Το Δηλίο στη θέση Βίγλα (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.149, Σχεδιαστική αναπαράσταση του Δηλίου και αξονομετρική αποτύπωση των καταλοίπων του Schuller-1991 77, εικ. 33.

Εικ.150, Σχεδιαστική αποτύπωση του πλατώματος με τα αποτυπώματα πελμάτων στον Μαραμπά (Kourayos et al. 2018a, εικ.21).

Εικ.151, Ο βράχος με τις κόγχες για την υπαίθρια λατρεία της Θεάς Ειλειθυίας (Kourayos et al. 2018a, εικ.14)

Εικ.152, Μαρμάρινα αναθήματα στη θεά Ειλειθύια (Kourayos et al. 2018a, εικ.15)

Εικ. 153, Το ύψωμα της Αγ. Αννας και οι αναβαθμοί (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.154, Το πλάτωμα Ασκληπιείου, φωτογραφία του 1900, (Suller 1982b, 263, εικ. 14)

Εικ. 155, Το πλάτωμα του Ασκληπιείου ανασκαφή Rubenshon (Rubenshon 1901, εικ.5)

Εικ. 156, Το πλάτωμα του Ασκληπιείου (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 157, Η δεξαμενή του Ασκληπιείου (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 158, Τμήμα του τοίχου αντιστήριξης (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 159, Η κρηπίδα του Ιερού του Ασκληπιού από ΝΔ (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

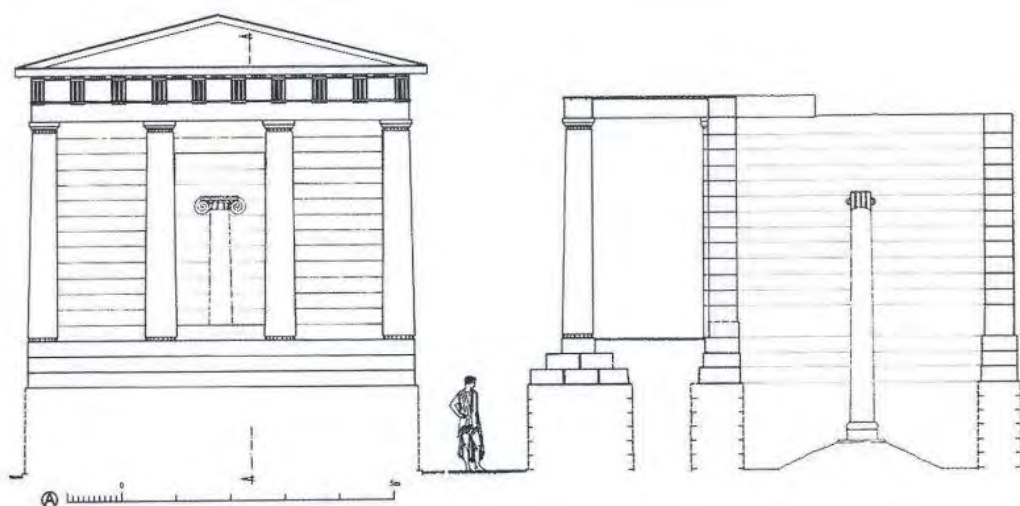
Εικ. 160, Η κρηπίδα του Ιερού του Ασκληπιού από ΒΑ (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ. 161, Το κρηπίδωμα του Ιερού. (αρχείο ΕΦΑ Κυκλάδων)

Εικ.162, Το αρχαϊκό κιονόκρανο με την επιγραφή του Δόκιμου (Kourayos et al. 2018a, εικ.18)

Εικ. 163, Σχεδιαστική αποκατάσταση του τεμένους του Αρχιλόχου με το κιονόκρανο του Δοκίμου στο εσωτερικό (Ohnesorg-2008, 305, εικ. 2)